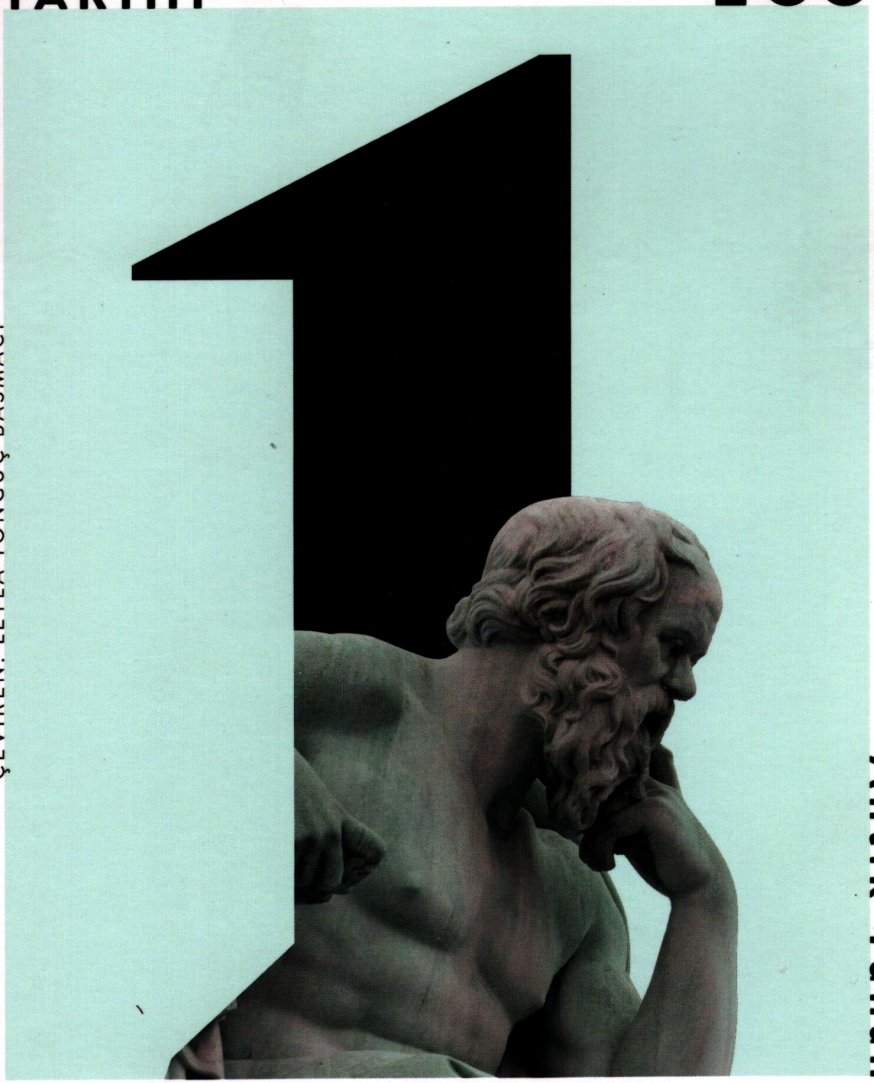
FELSEFE TARİHİ

EDİTÖR **UMBERTO ECO**

ÇEVİREN: LEYLA TONGUÇ BASMACI

1 Antik Yunan

ALFA | TARİH

UMBERTO ECO (1932-2019)

Gülün Adı ve *Foucault Sarkacı* gibi romanlarıyla bir anda dünya çapında tanınan Umberto Eco, aynı zamanda ortaçağ tarihi, estetiği ve göstergebilim uzmanıdır. 1971'den bu yana Bologna Üniversitesinde profesör olarak çalışan Eco yapısalcılık sonrası göstergebilim gelişmelerine önemli katkılarıyla tanınmaktadır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Thomasçılık üzerine yapan Eco'nun çalışmaları 1960'ların ortasından itibaren öncü yapıtlara, kitle kültürüne yönelmiştir. Son dönemlerdeyse edebiyat eleştirileri, tarih ve iletişim yazıları önemli bir yer tutmaktadır. Roland Barthes'tan sonra, "ayrıntıların anlamı" ya da "ayrıntıların sosyolojisi" adı verilen anlayışın temellerini atan Umberto Eco'nun pek çok eseri Türkiye'de yayımlandı.

Alfa'daki kitapları: *Ortaçağ 1* (2014), *Ortaçağ 2* (2014), *Ortaçağ 3* (2015), *Ortaçağ 4* (2015), *Popüler Roman Kahramanları* (2017), *Antik Yunan* (2017), *Antik Yakındoğu* (2019).

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesinde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra, uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Felsefe Tarihi 1: Antik Yunan
© 2012, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Storia Della Filosofia
© 2015, Encyclomedia Publishers

Gruppo Editoriale Mauri Spagnol s.p.a. ile yapılan anlaşma sonucu yayımlanmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Eski Yunanca ve Latince danışmanlığı için Eyüp Çoraklı'ya teşekkür ederiz.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Muzaffer Aysu

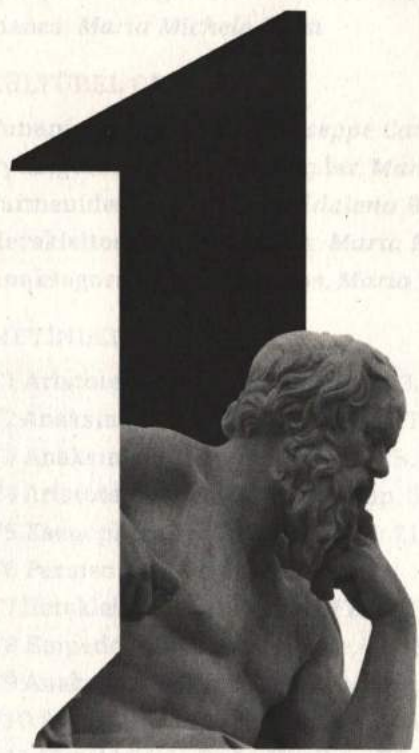
ISBN 978-625-449-046-0 (Karton Kapak)
ISBN 978-625-449-057-6 (Karton Kapak Takım)
ISBN 978-625-449-047-7 (Ciltli)
ISBN 978-625-449-056-9 (Ciltli Takım)
1. Basım: 2020

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu, Acar Sanayi Sitesi, No: 8 Bayrampaşa İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29
Sertifika No: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi, Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 43949

FELSEFE TARİHİ

EDİTÖR **UMBERTO ECO**

1

Antik Yunan

ÇEVİREN: LEYLA TONGUÇ BASMACI

İçindekiler

9 Neden Felsefe, *Umberto Eco*

19 Felsefi Düşüncenin Doğuşu

21 İyonya Kozmogonileri: Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, *Maria Michela Sassi*

KÜLTÜREL ORTAM

33 Yunanistan'da Eğitim, *Giuseppe Cambiano*
37 Pythagoras ve Pythagorasçılar, *Maria Michela Sassi*
47 Parmenides ve Zenon, *Maddalena Bonelli*
58 Herakleitos ve Empedokles, *Maria Michela Sassi*
66 Anaksagoras ve Demokritos, *Maria Michela Sassi*

METİNLER

73 T1 Aristoteles, *Metafizik*, I. Kitap, 3, 983B 17, 984A 3
74 T2 Anaksimandros, *Doğa Üzerine*, FR. 1 E FR. 12 A 10 DK
75 T3 Anaksimenes, *Doğa Üzerine*, FR. 13 B 2 DK
75 T4 Aristoteles, *Metafizik*, II. Kitap, 5, 985 B 23, 986 A 21
76 T5 Ksenophanes, FR. 21 B 11 DK; 21 B 15 DK
77 T6 Parmenides, *Doğa Üzerine*
78 T7 Herakleitos, *Doğa Üzerine*, FR. 22 B 88, 91, 12, 30, 67 DK
79 T8 Empedokles, *Doğa Üzerine*, FR. 31 B 17 DK
80 T9 Anaksagoras, *Tanıklıklar ve Fragmanlar*
81 T10 Parmenides, *Doğa Üzerine*, Giriş
82 T11 Herakleitos, *Doğa Üzerine*, FR. 22 B 53, 80, 60, 48, 103, 61, 8 DK
83 T12 Herakleitos, *Doğa Üzerine*, FR. 22 B 1,2 DK

DAHA AYRINTILI BİLGİ

84 Filozoflar ve Eserleri: Yunanistan'da Bilim ve Teknik, *Giovanni Di Pasquale*

92 Sofistler ve Sokrates

97 Sofistler, *Luca Soverini*

KÜLTÜREL ORTAM

112 Demokratik Polis Atina, *Marco Bettalli*

120 Sokrates, *Carlotta Capuccino*

METİNLER

147 T1 Platon, *Şölen* 215A-217A

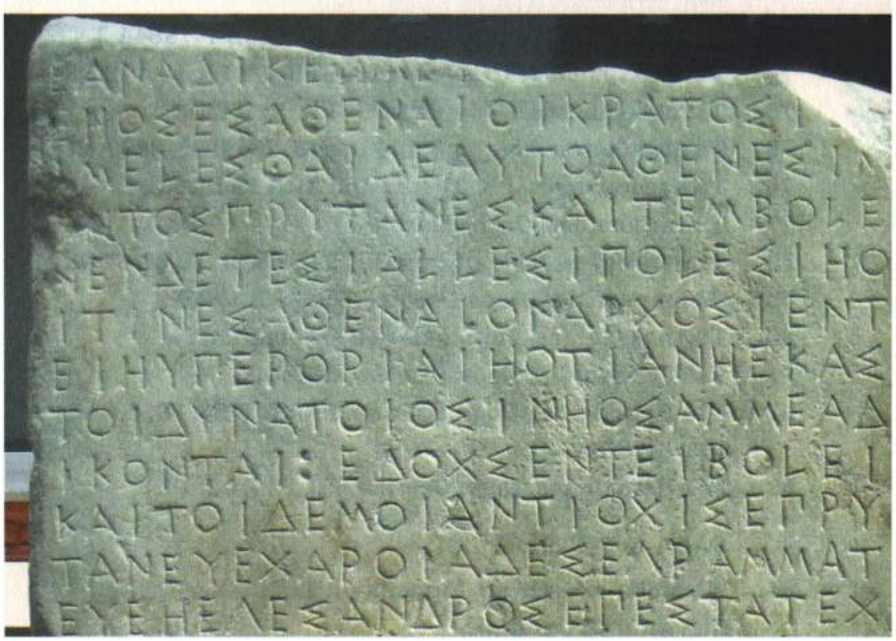
149 T2 Platon, *Sokrates'in Savunması* 29B-30C, 37E-38A

151 T3 Platon, *Theiatetos* 148E-150C

154 T4 Platon, *Sokrates'in Savunması* 26B-28A

DAHA AYRINTILI BİLGİ

156 Hippokrates Tıbbı ve Felsefesi, *Valentina Gazzaniga*

164 Platon'un Düşüncesi

169 Platon, *Mario Vegetti*

KÜLTÜREL ORTAM

208 Platon'un Okulu: Akademeia, *Enrico Berti*

METİNLER

215 T1 Platon, *Phaidon*, 105B-E

216 T2 Platon, *Devlet*, IV. Kitap, 439D-441B

217 T3 Platon, *Devlet*, VII. Kitap, 514A-517C

222 T4 Platon, *Kriton*, 50A-51C

DAHA AYRINTILI BİLGİ

225 Felsefi Bilgi Şekli Olarak Yazı, *Mario Vegetti*

234 Aristoteles'in Düşüncesi

239 Aristoteles, *Enrico Berti*

KÜLTÜREL ORTAM

280 Platon'dan Aristoteles'e Felsefe ve Yurttaşların Formasyonu, *Giuseppe Cambiano*

287 Aristoteles'in Okulu, Lykeion, *Claudia Macerola* ve *Federico Minzoni*

METİNLER

299 T1 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 1, 402A-403B; 1, 412A-B

302 T2 Aristoteles, *Metafizik*, A 1, 980A-982A

305 T3 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I 6, 1097B-1098A; 11, 1100B-1101A

307 T4 Aristoteles, *Canlıların Kısımları Üzerine*, I 5, 644B

308 T5 Aristoteles, *Politika*, I 2, 1252B-1253B

310 T6 Aristoteles, *Politika*, II 1, 1260B-3, 1262A; 5, 1262B-1263B

DAHA AYRINTILI BİLGİ

315 Mantık ve Tümdengelim, *Walter Cavini*

323 Dizin

NEDEN FELSEFE?

FELSEFE NEDİR?

"Felsefe" [*philosofia*], etimolojik kökenine göre "bilgi sevgisi" anlamına gelirse de, felsefeyi tanımlamak zordur çünkü bu kelimenin anlamı yüzyıllar boyunca değişime uğramıştır. Klasik dönemde Yunanistan'da insanın olağanüstü olaylar karşısında felsefe yapmaya (Aristoteles'in deyimiyle) başladığına inanılırdı, ama hem "etrafımızdaki her şeyi kim yarattı" (bu sorunun felsefi olduğu kesinse de bütün dinlere ortaktır) hem de "neden deve dışındaki bütün geviş getiren hayvanlar boynuzludur," olağanüstü olaylara tepki olarak ortaya atılan sorulardır ve bu ikincisine Aristoteles cevap bulmaya çalıştıysa da böyle soruları günümüzde felsefe değil bilimsel araştırma alanında cevaplandırmaya çalışırız.

Ancak günümüzde geviş getirenlerin kökenini ve özelliklerini bize anlatması gereken ve doğal evrimin sonucu olduklarını söyleyebilecek olan bilimse de, yine de geriye, günümüzde bile farklı cevaplar verilebilen, tamamıyla felsefe alanıyla ilgili bir soru kalır, o da şudur: "geviş getiren hayvanlar doğal evrimin sonucu olsalar bile, onların bu şekilde evrilmesine (yani hangi çağda, nerede doğarsa doğsunlar, tüm öküzlerin boynuzlu olmasına) neden olan doğa kanunlarını belirlemiş akıllı bir tasarım var mıdır?" Bu sorunun yine Tanrı'nın varlığı (veya yokluğu) meselesiyle bağlantılı olduğunu anlamışsınızdır. Bilim bize evrenin nasıl oluştuğunu açıklamak için bir yaratıcının var olduğunu varsaymamıza gerek olmadığını söyleyebilir, ama Tanrı'nın olmadığını kanıtlayamaz – gerçi olduğunu da kanıtlayamaz, ama ortaçağda aklın inancı teyit edebileceğine inanan Aziz Thomas Aquinas Tanrı'nın varlığına dair beş (felsefi) kanıt öne sürmüştü. Kant ise bu tür kanıtların akılcılık açısından geçerli olmadığını ve Tanrı'nın mevcudiyetinin ancak ahlaki nedenlerle varsayılabileceğini savunmuştur. *Böylece bilimin kendine özgü alanı ne kadar genişlerse genişlesin, felsefe yine de burnunu her yere sokmaya devam eder (sözün gelişi...).*

Bu durumda, antikçağdan günümüze insanlık bazı soruların cevabını bilim alanına bıraktıysa da, bilimin cevap veremediği bazı soruların da (örne-

ğin iyilik ve adalet nedir, diğerlerine göre daha iyi bir Devlet fikri var mıdır, neden kötülük ve ölüm var, vesaire) felsefi araştırmaların konusu haline geldiğini söyleyebiliriz. Hatta felsefenin cevabı verilemeyen soruları ele alan disiplin olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Bu, abartılı bir tanımdır. Cevabı verilemeyen soruların olduğu doğrudur, ama bilim d*ünyasında da böyle sorular var, örneğin tek sayıların en büyüğü hangisidir? Matematik bilimi, matematik felsefesi olarak tanımlayabileceğimiz bir düzeyde bu meseleyle ilgilenir. Ama felsefe genelde diğer disiplinlerin cevabını bulamadığı sorularla ilgilenir: örneğin* var olmak ne demektir? Ben varım veya köpekler memeli hayvanlardır veya ben şu şu tarihte doğdum demek veya zamanın ne olduğunu sorgulamak farklı şeyler midir? Dik açının doksan derece olduğu veya tüm insanların ölümlü olduğu fikrini kabul etmemizin iki farklı nedeni mi vardır? Ben köpeklerin memeli hayvanlar olduğunu, şu anda yağmur yağdığını, Müneccim Kralların Bebek İsa'yı ziyaret ettiğini, Napolyon'un St Helena adasında öldüğünü ve dik açının doksan derece olduğunu düşünürsem, bütün bu inanışlarım aynı anlamda mı "doğru"dur? Peki hakikat nedir? Bu soruların cevabı yok değil tabii, fazlasıyla cevapları var ve hakikatin de farklı tanımları var.

En dramatik felsefi soru da muhtemelen şudur: "Neden hiçlik değil de bir şeyler var?"

Bunlar zor sorular olabilir ve bazıları filozofların böyle sorularla uğraşmakla zaman kaybettiğini düşünebilir. Ama fakirlikten veya hastalıktan perişan olmuş, kendi kendine "ben neden doğdum? Annem beni doğurmasa olmaz mıydı?" diye soran bedbaht bir adam *düşünelim.* Bu zavallı, kendisi için çok önemli olan bir şeylerden söz ederken aslında felsefe yapmaktadır, ama Moliere'in nesir konuştuğunu fark etmeyen ünlü karakteri gibi o da felsefe yaptığının farkında değildir.

İşte size normal insanların da kendi kendine sorduğu, birkaç tipik felsefe sorusu: Bu dünyada adalet var mı? Neden acı var? Ölümden sonra, çektiğim acıların telafi olacağı bir hayat var mı? Benim sevgilim bana herkesten güzel görünür, ama güzel olmak ne demek? Herkesin eşit olması mı daha iyi, yoksa herkesin liyakat temelinde hakkını alması mı? Dik açının doksan derece olduğuna inanıyorum, ama bütün insanların ölümlü olduğu da bir o kadar doğru mu, yoksa bu inanışı çürütmek için bir ölümsüz kişi yeter mi? Bir uçan daireden yeryüzüne uzaylılar inecek olsa onlar da dik açının doksan derece olduğunu düşünür mü? Peki dik açının doksan derece olduğunu kim söyledi ki? Hayvanların ruhu var mı? Peki benim var mı? Peki ruh nedir? Nerededir? Peki ya hafıza nedir, insan aniden hafızasını kaybettiğinde neden

ruhunu da kaybetmiş gibi olur? Neden roman karakterlerinin başına gelenlerin hakikaten olmadığını bilmeme rağmen yine de ağlarım? Zengin olup kimseyi takmamak mı daha iyi, yoksa başkalarını düşünmek mi? Dediklerine göre domuzlar köpeklerden daha akıllıymış, peki neden ben bir köpekle gezmeyi tercih ediyorum? Söz konusu olan dostluk, sevgi veya birileriyle özdeşleşme mi? Peki dostluk, sevgi ve özdeşleşme ne demek? Neden âşık olduğum kişinin en mükemmel insan olduğunu düşünüyorum, oysa başka bir ofiste çalışsam veya başka bir şehirde yaşasam başkasını mı sevecektim? Matematiksel bir hakikati (örneğin Pythagoras teoremini) tanıtlama yoluyla göstermek ile birini ikna etmek (*örneğin* belirli bir parti yerine başka bir partiye oy vermesi için) arasında nasıl bir fark vardır? Bir teoremi tanıtlamak bize "akılcı" gelirken, birini oy vermeye ikna etmek "akılcı olmayan" tercihlere mi bağlıdır? Yoksa sadece "mantıklı" tercihlere mi bağlıdır? Teoremin tanıtlanması duyguları temel almazken, oy verme tercihleri, hisleri ve duyguları da temel alır. Siyasetçilerden çok ölçümcülere (ve teknisyenlere) mi güvenmeliyim? Akıl, zihin, duygu, inanış, tercih ve alışkanlık arasında ne gibi farklar vardır? Vücudumuz ne dereceye kadar beynimize müdahale eder?

Bu gibi sorulardan sonsuza kadar örnekler verebiliriz: Hepsi de felsefi meselelerdir ve bu soruları sormak için felsefe hocası olmaya gerek yoktur. Felsefi meseleler hepimizi ilgilendirir.

Bütün bu soruların zaman kaybı olduğuna ve bu sorularla hiç ilgilenmeden, eğlenerek, para kazanarak veya açlıktan ölerek pekâlâ yaşayabileceğinize karar verebilirsiniz. Ama bazı insanların, onları bu soruları sormaya iten meraklarına karşı koyamamaları bir yana, bu "yersiz" sorular tarih boyunca yaşam tarzımızı belirlemiş, bazı grupları din adına savaşmaya itmiş, bilim insanlarının araştırmalarını derinlemesine etkilemiş, hiç farkına varmayan insanların bile hayatı, eğlenceyi, para kazanmayı ve sefaleti algılama şeklini belirlemiştir.

AKIL YÜRÜTMEK

Bütün bunlar bir yana, felsefenin insana akıl yürütmeyi *öğretmesi, doğru şekilde* akıl yürütmenin de bazılarının, hayatta pratik anlamda başarılı olmasalar bile, başkalarının pratik sorunlarla başa çıkmalarına çok yardımcı oldukları için kendilerinden memnun hissetmelerini sağlayabilmesi de çok önemlidir. Ayrıca Descartes, Pascal, Galileo, hatta Einstein gibi çok büyük bilim insanlarının kendilerini bilimsel araştırmaların yanı sıra felsefi düşüncelere de verdiklerini unutmamak gerekir.

Küçük yaşta bir çocuk, belirli bir sonuca varırken "madem ki..." diyebilir (tabii anne-babasını mest edecektir). Çocuk böyle yapmakla mantıksal *çıkarım yöntemini* (*yağmur yağıyorsa yerler ıslak olacaktır, nitekim yağmur yağıyor, o zaman yerler ıslaktır, yalınayak dışarı çıkmasam daha iyi olacak*), hatta Aristotelesçi tümdengelimi (fırtınalarda yerler ıslanır, fırtına olacağı öngörülüyor, o zaman yerlerin ıslanacağını öngörebiliriz) uygulamış olacaktır. Mantık da felsefenin alt başlıklarından biridir. Farkına varmadan da olsa herkes mantık yürütür. Ama bazı mantık yürütmeler yanlıştır. Örneğin, bütün fırtınalar yerleri ıslatır, yerler ıslak, demek ki fırtına oldu; bu akıl yürütme mantık okumamış birine bile yanlış görünecektir, çünkü yerler bir sulama makinesi geçtiği için ıslak olabilir, ama mantık bu akıl yürütmenin yanlış olduğunu göstermek için katı kriterler geliştirmiştir; öte yandan bazı yanlış akıl yürütmelerin yanlış olduğunu anlamak çok daha zordur.

Dolayısıyla, en azından bu basit nedenden dolayı, fiziksel egzersizler yapmak nasıl faydalıysa, felsefe yapmak da faydalıdır. Birincisi kilo almamıza engel olur, ikincisi bizi daha zeki kılar.

Felsefenin bizi alıştırdığı bir şey varsa o da soyut akıl yürütmedir. Hepimiz soyutlamalar yoluyla akıl yürütürüz; örneğin veteriner beni ısıran köpeği görmese bile genel bir köpek kavramını (ve köpeğin tabiatıyla davranışlarını) referans alarak insanı köpek ısırdığında ne olabileceğini bildiği için bana kuduz aşısı yapar. Ama veterinerler zaten genelde şu veya bu köpekle ilgilenir. Filozoflar ise sadece köpek kavramıyla değil, kavram kavramıyla da, yani kavramları geliştirmemizin sebepleriyle de ilgilenir. *Böyle olunca felsefe bazen ilk anda kavrayamadığımız soyutlamalar üzerinde çalışır, bu da bizi filozofların gerçekliğin dışında yaşadığına inanmaya iter. Ama gerçekliğimiz açısından çok önemli olan birçok şey (birçok bilimsel keşif dahil)* ancak çok soyut düşünce düzeylerinde ele alındıktan sonra anlaşılmıştır.

Küçük bir çocuk hayatının ilk yıllarında bir chihuahua, bir pitbull ve bir doberman ile tanışıp kısa süre içinde hepsine "köpek" diyebileceğini anlar. Beyin yapımızı inceleyen bilim, böyle bir şeyin nasıl ve neden gerçekleştiğini açıklayacak durumdadır (veya neredeyse). Bir çocuğun bile hayatının ilk yıllarında öğrendiği bu "köpek" fikri nedir? Her dönemde ve her ülkede aynı şekilde işleyen beynimizin inşa ettiği bir yapısı mı? Dünyanın dışında var olan bir şey mi (Platoncular olsa bizi fikirler dünyasına ait bir fikir olduğunu söylemeye teşvik ederlerdi, ama Platon hiçbir zaman böyle bir şey dememiştir)? Yeryüzündeki bütün köpekler salgın hastalık sonucu ölecek olsalar ve dünyada tek bir köpek kalmasa bile bu doğa kanunu geçerli olmaya devam eder mi, zoolojinin bir yapısı mı? Nasıl oluyor da bir çocuk bir kurt köpeği

ile bir pekinez arasında ortak bir genetik miras olduğunu ama bir tekir kediyle olmadığını hemen anlayabiliyor? Filozoflar bu sorunu "evrenseller var mıdır, yoksa kültürün ve dilin bir ürünü müdürler?" şeklinde soracaktır (ve yüzyıllardır soruyorlar).

FELSEFE HANGİ AÇILARDAN EVREN KONUSUNDAKİ BAŞKA SORGULAMALARDAN FARKLIDIR?

İnsanlık tarihinde, çevremizdekiler karşısında duyduğumuz hayrete başka şekillerde de tepki verilmiştir. Örneğin dinler bir inanç meselesidir ve mitler veya vahiyler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır, felsefenin cevapları ise aklın kullanımını temel alır. Bazı felsefeler dinin vahiylerinin "sağlıklı" bir akılla çelişmediğini göstermeye çalışmıştır (*Thomas Aquinas* Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için beş akılcı yol geliştirmişti), bazıları da dinleri eleştirmiştir (örneğin Feuerbach veya Marx). Bazı kozmolojiler evrenin nasıl oluştuğu veya tanrıların soyağaçları konusunda (örneğin Hesiodos) az veya çok hayali anlatımlar sunmuştur. Bütün bu "anlatımlar," zihnimizin yasaları sayılan olgulara bağlı kalmaya çalışan felsefi akıl yürütmelerden ayrı tutulurdu.

NEDEN YUNANLARDAN BAŞLIYORUZ?

Başka bilgi biçimlerinin eskiden de, şimdi de var olduğunu artık biliyoruz, ama felsefenin doğuşundan önce Yunanlar da bunun bilincindeydi: Çinlilerin bilgeliği ile Hint düşüncesinin yanı sıra Eski Mısır'da ve Asurlularla Babilliler arasında da bilgi biçimleri vardı. Bu düşünce biçimlerinin birçoğunun mitler ve şiirler yoluyla ifade edildiğini (dolayısıyla da felsefi düşünceyle değil de sanatla veya mitolojiyle ilgili olduklarını) söylemek doğru değildir, çünkü göreceğimiz gibi, düşüncelerini şiirler yoluyla ifade eden Parmenides ve sıklıkla mitik anlatımlara başvuran Platon'u da filozof sayarız. Batılı olmayan düşünce biçimleri ile Amerikan yerlilerinin veya Afrika'daki birçok etnik grubun mitolojilerinin içerdiği kadim bilgelik konusunda yeterince bilgi sahibi olmamamız çok yazıktır. *İdeal bir formasyonun bu düşünce biçimleri konusunda bilgiler içermesi gerektiği gibi, okullarda Yunan filozofların ne dediği veya Kitab-ı Mukaddes'te ne yazdığının yanı sıra örneğin Kuran'da da ne yazdığının öğretilmesi gerekir. Aksi takdirde yavaş yavaş bizim dünyamıza dahil olmakta olan Ötekilerin ne düşündüğünü asla anlayamayacağız.*

Bu rehberde bütün bu düşünce biçimlerinden söz edilemiyor çünkü bakanlık programları böyle bir şeyi öngörmüyor ve bu rehberin üçte biri Amerika yerlilerinin mitlerine ayrılsaydı eğitim programına dahil olmazdı ve siz de onu okuyamazdınız.

Ama felsefe tarihinin Yunanlarla başlamasının kültürel bir nedeni var. Batı dünyasının düşünce biçimini şekillendiren Yunan düşüncesidir ve yaklaşık üç bin yıldır nasıl düşündüğümüzü anlamak için Yunanların ne düşündüğünü anlamak zorundayız. *Çin'de çalışmaya giden bir Batılı nasıl Çin zihniyetini bir ölçüye kadar anlayabilmeliyse, bizim aramızda yaşamaya gelen bir Çinlinin de Yunanistan'da doğmuş olan düşünce biçimlerine adapte olması gerekir. Bunun* doğru bir şey olmadığını düşünebilirsiniz, ama eğitim için Amerika Birleşik Devletleri'ne giden binlerce genç Doğu Asyalı Batı düşüncesini anlamak için uğraşırlar ve Amerikalı akranlarına göre daha hazırlıklı olmaları, bilim ve ekonomi alanlarında daha iyi konumlara gelmeleri bu esnekliklerinden kaynaklanır.

Hatta Batı dillerinin yapısından dolayı ("nehir çamurludur" cümlesinde olduğu gibi, özne, bağlayıcı eylem ve yüklem) evreni belirli özellikler atfettiğimiz bir dizi şey olarak gördüğümüzü düşünenler olmuştur. Bazı ilkel dillerde şeyler ve özellikleri değil, sadece olaylar tanımlanır ve *çamurlu olma özelliğine sahip olan bir şey-nehirden değil, sürekli olarak farklı akan, aralıksız bir akıntıdan söz edilir (Herakleitos da aynı nehirde iki kez yıkanamayacağımızı söylerdi). Ancak Batı felsefesinde belirli özelliklere sahip şeylerden veya* tözlerden veya nesnelerden söz edilmiştir ve söz edilmeye devam edilir ve Aristoteles'le töz kavramının nasıl doğduğunu anlamazsak çağdaş fizik alanında ele alındıkları zaman da konuyu anlamayacağız. Batı düşüncesinin tamamı yanlış olsa bile, nereden geldiğimizi ve ne olduğumuzu anlamamız için o düşünce hakkında bilgi sahibi olmalıyız. Aksi takdirde öğrencilere Yunan mitolojisini incelemenin bir âlemi olmadığını, çünkü bir yığın hayal ürününden başka bir şey olmadığını söylemiş oluruz, o zaman da Homeros ile Vergilius'un neden söz ettiğini anlamalarını engellemiş oluruz; veya okulda Eski ve Yeni Ahit'ten hiç bahsetmesek gençlerin İsa'nın Doğuşu'ndan İsa'nın Çarmıha Gerilmesi'ne kadar, sanat tarihi boyunca yaratılmış imgelerin yüzde doksanını anlamasını engellemiş oluruz.

ORTAM

Filozoflar hiçbir zaman onları aşağılayan karikatürlerde veya dalgın profesörlerle dalga geçen halk hikâyelerinde tasvir edildikleri gibi düşünceli

bir şekilde dolaşmamışlardır. Gerçi Platon'un *Theiatetos*'ta Thales'in başı yukarıda yıldızları incelerken bir kuyuya düştüğünü anlattığı doğrudur. Ama Aristoteles, Thales'i dalgın bilge şöhretinden kurtarmak istercesine, *çağdaşları ona felsefenin ne kadar boş bir uğraş olduğunu söylerken, onun astronomik hesapların yardımıyla zeytin hasadının iyi geçeceğini tahmin ederek az para karşılığında Miletos ile Khios'taki* [Sakız] *bütün zeytinyağı değirmenlerini satın alıp hasat zamanı geldiğinde onları yüksek fiyatlara kiraya verdiğini, böylece filozofların da isterlerse zengin olabileceğini anlatır.*

Ama asıl sorun, her filozofun belirli bir siyasi, sosyal ve kültürel ortamda yaşamış olması ve felsefe yapma şeklinin felsefe dışı etkilerin kapsamı dışında kalamamış olmasıdır. Onun için rehberimizde filozofların tepki verdiği dinsel, sanatsal ve siyasi olgulara ve farklı yaşam tarzlarına yer vereceğiz. İlk filozofların, çevrelerindeki dünyaya akılcı açıklamalar vermeye çalışırken gizem ritüellerinin uygulandığı, tanrılara ibadet edildiği, savaşıldığı, kölelerle özgür insanların yaşadığı, bir tür tıp uygulandığı bağlamlarda yaşadıklarını göz ardı etmemek gerekir; aynı şey günümüz filozofları açısından da geçerlidir: bazıları toplumsal ihtilafların, diktatörlüklerin doğuşunun, teknolojik gelişmelerden kaynaklanan yeni sorunların etkisinde, Rönesans ve Rönesans sonrası felsefenin büyük kısmı da Copernicus, Galileo ve Kepler'in astronomi keşiflerinin etkisinde kalmıştır. Söz konusu bilim insanları da önsezilerinde kendilerinden önceki veya çağdaşları olan felsefe teorilerinden ilham almıştır.

Ondandır ki bu eserde doğrudan felsefe tarihine ait gibi görünmeyen, *tıbba*, siyasi yapılara, fiziğe, astronomiye, sanata dair birçok bilgi bulacaksınız, çünkü bunlar olmadan o dönem filozoflarının neden o şekilde konuştuğunu anlamak zordur.

Felsefeyi anlamak ve incelemek için başka birçok neden olabilir, ama bu kitapların bütün sayfaları onları anlatmaya yetmez. Burada yer alan kısa bilgilerin, bazı insanları düşünmenin ne anlama geldiğini anlamaya teşvik edeceğini umalım. Çünkü düşünmek ve özellikle felsefe yapmak, insanları hayvanlardan ayırt eden başlıca özelliktir.

Umberto Eco

Felsefi Düşüncenin Doğuşu

Thales'in faal olduğu dönem – MÖ VII-VI. yüzyıllar

Sybarisliler ile Kroton arasındaki savaş sona erer – MÖ y. 510

Pythagoras Samos'ta doğar – MÖ y. 570

Anaksimandros'un faal olduğu dönem – MÖ VI. yüzyıl ortaları

Pythagoras Kroton'a taşınır – MÖ y. 520

Parmenides Elea'da doğar – MÖ y. 515

Anaksagoras Klazomenai'de doğar – MÖ y. 500

Zenon Elea'da doğar – MÖ y. 490

Anaksagoras, yirmi yıl kalacağı Atina'ya ulaşır – MÖ 456-455

Pythagoras Metapontion'da ölür – MÖ y. 497-496

Anaksagoras inançsızlık suçlamasıyla yargılanır – MÖ 437-436

Anaksagoras Lampsakos'ta, sürgünde ölür – MÖ y. 428

Karadeniz
Trakya
Adriyatik Denizi
Roma
Magna Graecia
Abdera
Demokritos
Ksenophanes
Anaksagoras
Elea
Parmenides
Zenon
Pythagorasçı okul
Yunanistan
Ön Asya
Ege Denizi
Kroton
Klazomenai
Kolophon
Ephesos
Samos
Miletos
Herakleitos
Atina
Akragas
Syrakousai
İyon Denizi
Pythagoras
Thales
Anaksimandros
Anaksimenes
Empedokles
Akdeniz
Girit

FELSEFİ DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU

MÖ VI ile V. yüzyıllar arasında yaşamış Yunan "filozof"larının düşüncelerini ele alırken, hem onları "filozof" olarak niteleyen terimi hem de "Sokrates'ten önce" yaşadıklarını gösteren terimi tırnak içine almayı uygun gördük.

Nitekim ilk kullanılmaya başlandığından beri büyük rağbet gören "Sokrates-öncesi" etiketi aslında tartışmaya açıktır çünkü örneğin Demokritos (ve de bütün Sofistler) aslında Sokrates'in çağdaşıdır. Ama günümüzde asıl anlamsız görünen, düşüncenin doğa incelemelerine odaklandığı bir dönemden sonra Sokrates'in etik konusunda yeni bir ilgiye kapı açarak bir sınır teşkil ettiği fikridir. Bu, kadim ve saygın bir fikirdir, Aristoteles tarafından *Metafizik*'in ilk kitabında kendinden önceki felsefe geleneğini anlatırken ifade edilmiş, sonra da Cicero tarafından unutulmaz bir imgeye dönüştürülmüştür (Sokrates "felsefeyi gökyüzünden indirip şehirlere yerleştiren, hatta evlerin içine sokan ilk kişidir"). Ancak daha yakın geçmişte yürütülmüş araştırmalarda Sokrates'ten önce de ahlaki düşünceye dair önemli unsurların söz konusu olduğu anlaşılmıştır: Zaten Herakleitos'un aforizmalarına nüfuz etmiş varoluşçu endişeyi, Pythagorasçı geleneğin veya Empedokles'in ruha ve öte dünyadaki kaderine ilgisini düşünmek yeterli olacaktır.

Sokrates-öncesi filozoflardan söz edildiği zaman "felsefe" terimiyle ne kastedildiği daha da zorlu bir mesele teşkil eder Örneğin doğanın "ilke"sinin su olduğunu söyleyen Thales'in bu beyanıyla "ne"yin başladığını da sorgulayabiliriz. Hatta bazı araştırmacılara göre Thales'ten Demokritos'a kadar olan düşünürlerin "felsefe" yaptığı söylenemez, çünkü hiçbiri insanın hayatını adayabileceği, saf bilgiyi (zaten *philosophia* "bilgi sevgisi"dir) hedef alan bir entelektüel faaliyet idealini konu almamıştır (böyle bir şeyi ilk defa Platon yapar). Ama bir adın ve apaçık kuramsal bir düşüncenin yokluğu, böyle bir bilginin uygulamada aranmadığı anlamına gelmez. Sokrates-öncesi düşünürlerin entelektüel faaliyetini meşru bir şekilde "felsefe" olarak tanımlamak için, bu faaliyetin doğa veya bilgi konusunda genel meselelerde belirli kuramsal konumların benimsenmesi anlamına geldiğini gösterebilmek gerekir. Ve felsefe, Aristoteles'in diyeceği gibi, çevremizdeki şeylerin gizemi karşısında hayret duyma eyleminden doğuyorsa, Miletos'ta yürüttükleri faaliyetlerde antikçağda Yakındoğu'da (bu düşünürler doğdukları İyonya'da bu inanışlarla haşır neşir olmalıydılar) veya Homeros ile Hesiodos'un şiirlerinde ifade edilen mitik kozmogonilerden

kopuşa işaret eden bir doğa düzeni kavramının temelini hazırlayan Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in de doktrinleri hayret duyma eyleminden doğmuştur.

Dolayısıyla Yunan felsefesinin Miletos'ta "doğuşu," sıklıkla Yunan "mucizesi" olarak adlandırılan bir sürecin değil, belirli tarihsel ve kültürel şartların meyvesidir; aynı şartlarda Arkaik Yunan şehri ortaya çıkmış, sınırları, rejimler arası farklar bir yana, ortak kararlar konusunda giderek daha geniş kapsamlı bir eleştirel tartışma ve ona bağlı olarak bilginin farklı rolleri arasında yüksek bir rekabet bağlamında tanımlanmıştır. Sokrates-öncesi düşünce hiçlikten veya tek bir şehir devleti (polis) bağlamında doğmamıştır. Miletos'tan Kolophon'a (Ksenophanes), Ephesos'tan (Herakleitos) *Magna Graecia** ve Sicilya kolonilerine (Pythagorasçılar, Elealılar, Empedokles) ve Atina'ya kadar birbirinden uzak ama temas halinde, farklı yerlerde doğmuştur. Doğduğu her yerde çok farklı bir karaktere sahiptir, çünkü hem her defasında daha önce eşi görülmemiş, kasti olarak yenilikçi önermeleri temel alır hem de Parmenides ile Empedokles'in epik şiirinin göstermelik ihtişamından Demokritos'un nihayet "bilimsel" olarak tanımlanabilecek nesrine kadar, belirli bir dinleyici kitlesine yönelik *çeşitlilik gösteren bir ifade tarzına sahiptir. Dolayısıyla* Sokrates-öncesi filozoflar Nietzsche'nin deyimiyle, gerçekten "dürüst"tür ve "tek bir kayadan yontulmuştur."

* (Latince) Büyük Yunanistan: Yunanların Güney İtalya kıyılarında yerleştiği bölgeler –çn.

İYONYA KOZMOGONİLERİ: THALES, ANAKSİMANDROS, ANAKSİMENES

Maria Michela Sassi

İYONYALI DOĞABİLİMCİLER

Doğa hakkındaki görüşleri (hatta astronomi ve geometri teorilerinden unsurları) günümüze ulaşmış ilk yazar olan Thales, MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısıyla VI. yüzyılın başları arasında faaliyet göstermiştir. Anaksimandros, Thales'ten kırk yıl kadar sonra, yani MÖ VI. yüzyıl ortalarında, üçüncü Miletoslu olan Anaksimenes ise ondan biraz daha sonra faaliyet gösterir.

Miletos

Aslında temel ilgi alanlarının bir olması, doğanın kaynağı ve evrenin oluşumu konusunda oldukça farklı görüşler geliştirmelerine engel olmaz ve hepsinin Miletos'ta doğmuş olmasıyla açıklanabilir. İyonya'nın (günümüzde Türkiye'nin güneybatısında) güney kıyısında yer alan ve bu yıllarda Doğu ile Batı arasındaki ticari takaslar açısından son derece faal bir merkez olan Miletos, Mezopotamya, Fenike ve Mısır mitolojilerinde geliştirilmiş kozmolojik modeller arasında eleştirel bir kıyaslamayı teşvik eden farklı kültürel geleneklerin etkisine açıktır.

FELSEFENİN "ÖNCÜSÜ" THALES

Thales düşüncelerini yazıya dökmediği için kendisine kısa sürede "öncü" rolü bahşedilir ve örneğin Platon'un *Theaitetos*'unun ünlü bölümünde –yıldızları incelemeye daldığında bir kuyuya düştüğü için Trakyalı bir köle tarafından aşağılanır– düşünmeye adanmış kuramsal hayatın örneği haline gelir. Aristoteles'in *Metafizik*'in ilk kitabında yazdıkları daha da önemlidir, çünkü Thales suyu her şeyin kaynağı olarak belirlediği için, Aristoteles onu doğa in-

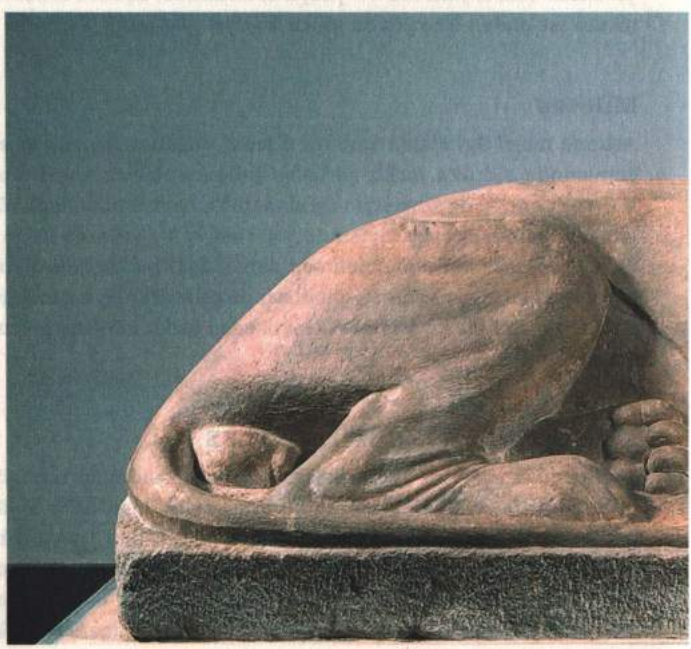
celemelerinin (ve felsefenin) başlangıcı anlamına gelen oluşun maddi sebepleri konusundaki araştırmaların "öncüsü" olduğunu ilan eder. Her şeyin "kaynağı" için Yunanca *arkhé* terimi kullanılır.

Mitin Değeri

Thales'in "felsefenin babası" olduğu düşüncesi yüzyıllar boyunca geçerliliğini yitirmez; XX. yüzyılın ilk yarısında antikçağ konusunda yürütülen antropolojik çalışmalar sonucunda Yunan dinsel ve felsefi düşüncesini inceleyen araştırmacılar mitin düşünce aracı olarak değerini "yeniden keşfedince,"

T1: Aristoteles, Thales: doğanın *arkhé*'si

İyonyalı doğabilimciler tarafından evren konusunda ortaya atılan görüşlerin Doğu mitolojilerindeki öncülerini araştırmaya başlarlar. Thales'in düşüncelerinin en bariz öncüsü, evrenin ilksel bir su kütlesinden doğduğu görüşüydü; bu görüş, Mezopotamya ve Mısır gibi büyük nehir uygarlıkları tarafından üretilmiş metinlere dayandırıldığı gibi, en eski Yunan şiirlerinde de evreni kuşatan nehir Okeanos tarafından temsil edilir. Ancak *Metafizik*'in bir bölümünde, tanrıları ilk olarak konu alan ve Okeanos ile Thetis gibi denizle bağlantılı ilahi figürleri "oluşun kaynakları" olarak konumlandıran veya tanrıların öte dünyanın nehri

Dinlenen aslan, Miletos, MÖ 575-550, Berlin, Staatliche Museen, Antikensammlung

Styx üzerine yemin ettiklerini öne süren "en eski" şairlere (Homeros ve Hesiodos) katkıda bulunan "bazı" yazarlardan söz ettiği de unutulmamalıdır. Aristoteles, Thales'in görüşünün doğrudan doğaya odaklanan ilk görüş olduğunu öne sürer. Başka bir deyişle, Thales spesifik bir sorunu ele almış, doğanın kaynağı olarak ilahi bir varlığı değil, su gibi maddi bir unsuru tespit etmiş ve bir çıkarsamadan (nemin yaşamsal olgulardaki rolünün incelenmesi) yararlanmıştır. Thales'in düşüncelerine bu özellikleri atfedersek, ona "felsefenin babası" unvanını atfetmeye devam edebiliriz. Zaten birazdan göreceğimiz üzere aynı özellikler Anaksimandros ve Anaksimenes açısından da geçerlidir, dolayısıyla İyonyalıların düşüncelerini daha genel olarak, bilinçli ve eleştirel düşünce faaliyeti anlamında felsefenin kuluçka aşaması olarak görebiliriz.

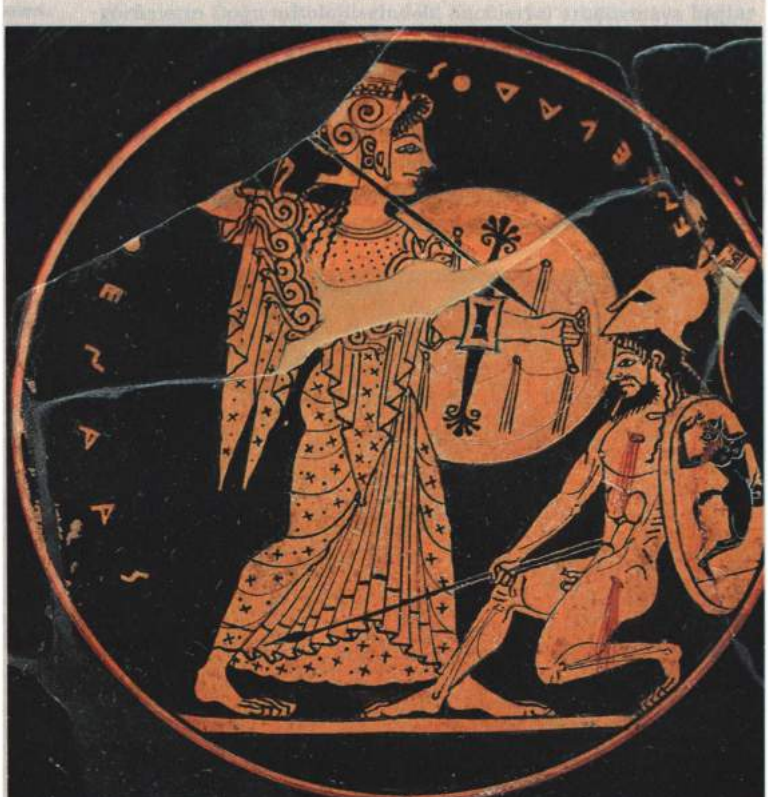
ANAKSİMANDROS VE ANAKSİMENES: DOĞANIN İLAHİ YÖNÜ

Antikçağda Thales'e atfedilen "her yer tanrılarla dolu" deyişi gerçekten ona aitse, Thales geleneksel dinin kişisel tanrılarının doğada etkin biçimde var olduğunu değil, doğanın bir bütün olarak kendi içindeki bir hareket gücüyle canlandığını ifade etmek istemiş olmalıdır.

Mit ve Felsefe

İtalyanca *mito*, Fransızca *mythe*, İngilizce *myth*, Almanca *mythos*, vs doğrudan Yunanca *mythos* kelimesinden türemiştir. Ancak bu kelimenin anlamını meşru sahipleriyle, yani Yunanlarla tartışmaya başlarsak, birbirinden çok farklı görüşlerin ortaya çıkacağından eminiz. Nitekim Yunanlar için *mythos* kelimesi, "söz," "söylev" veya "anlatım" anlamına gelir. *Mythos*un sadece kutsal, hayali bir anlatım veya inanırlığı olmayan bir hikâye olarak tanımlanacağını bekleyenler –yani bu terimin günümüzde edindiği anlamları düşünenler– hayal kırıklığına uğrayacaktır. Yunan edebiyatının ilk döneminde, yani

Athena dev Enkelados'u yenerken, kırmızı figürlü Attika tabağı, MÖ y. 525, Paris, Musée du Louvre

Homeros ve Hesiodos'a göre *mythos* kelimesi, anlatımlar veya söylevler için kullanılır, ama bunlar inanılmaz değildir ve doğaüstü olaylar içermez. Tam tersine arkaik çağın epik dilinde *mythos*, tartışmasız bir otoriteye sahip anlatımlar veya söylevlerdir. Homeros *mythos*u savaş alanında erkek savaşçılar tarafından coşkuyla söylenen söylevler olarak tanımlar; Zeus'un mücadeleyi bırakma emrini reddettiği zaman Poseidon'un verdiği "sert ve güçlü" cevap, *mythos*tur (Homeros, *İlyada*, XV, 202). Büyük itibara sahip kahramanların halk meclisinde yaptığı konuşmalar da *mythos* sayılır. Epik şiirin *mythos*u iddialı bir konuşmadır, uygulama gerektirir; sadece erkeklere özgü bir nitelik olan otoriteden yoksun konuşmacılar sayılan kadınlar tarafından verilmemesi ve genç erkeklerin ağzına yakışmaması bu durumun bir kanıtıdır. Kısacası *mythos*, her şeyden önce otoriter bir konuşmadır. Bu terimin Yunan kültüründe, olağanüstü nitelikte veya her halükârda inanırlık sorunu yaratacak olaylar içeren hayali konuşmalar için kullanılmaya başlanması daha sonra, Herodotos, Thukydides ve Platon'la gerçekleşecektir. Zaten bu tür anlatımlar konusundaki Yunan düşüncelerinin büyük kısmı mitin inanırlığı ekseni etrafında gelişecek ve geliştirilen yorum stratejileri –alegori gibi– mahcubiyet yaratan, hatta utanç verici gerçek anlamlarını kabul etmeden mitolojinin itibarını kurtarmaya çalışacaktır. Her halükârda klasik çağda Yunanistan'da *mythos*tan söz ederken bu söylev biçiminin genelde şiir türüyle bağlantılı olduğunu unutmamak gerekir; *mythos*u yaratanlar şairlerdir ve onlar olmadan *mythos* olmazdı.

Fabula

Bu kelimenin günümüzdeki anlamına gelince, ortaçağ ve Rönesansta antikçağın mitolojik anlatımlarından söz edilirken *mythos* veya *mythus* değil, *fabula* [masal] kelimesinin (İtalyanca *favola*, Fransızca *fable*, vs bu kelimeden türemiştir) kullanıldığını hatırlamak yerinde olacaktır. Unutulmuş olan bu Yunanca terimi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yeniden ortaya çıkaranlar, İtalya'da Giambattista Vico, Almanya'da da Christian Gottlob Heyne'dir. O andan itibaren *mythus*un veya *mythos*un gelişimi (ve dönüşümü) baş döndürücü bir seyir izler. Mitolojik söylem, felsefe öncesi uygarlığın, sonradan akılcılıkla aşılacak olan tezahürü olarak görülmeye başlanır. Bu ilk dönüşümden sonra "mit," bir öncekini geliştiren ve tamamlayan ikinci bir dönüşüm geçirir ve ifade veya şiirsel söylev değerini tamamıyla kaybederek gerçek anlamda bir "düşünce şekli"ne dönüşür; artık kendi tarihsel anılarını veya kendi kozmolojik ve felsefi düşüncelerini "mitolojik" şekilde ifade eden, modern dönemin ortak aklından farklı, ilkel bir aklın tezahürüdür.

Maurizio Bettini

ANAKSİMANDROS'UN *APEİRON*'U

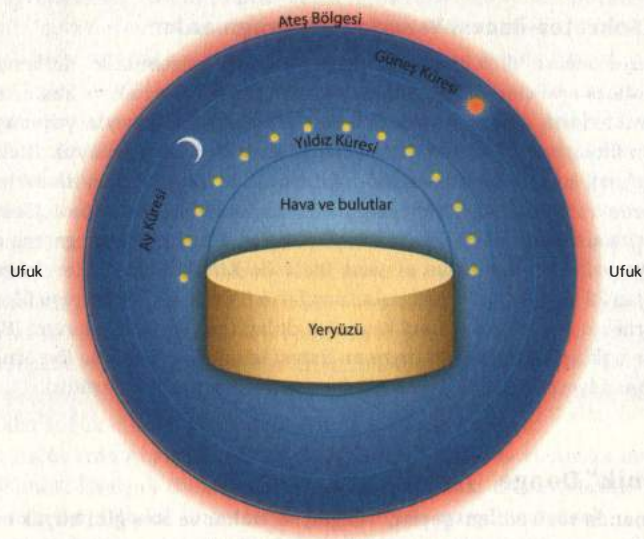
Anaksimandros da benzer bir şekilde, Olympos tanrılarının temel niteliği olan ölümsüzlüğü, evrenin oluşumunun kaynağı olarak belirlediği kişisel ve soyut (ama somut olarak algılanan) varlığa atfeder; hem boyutları hem de kendi içinde farklılaşmadan yoksun olması anlamında "sınırsız" bir ilke olan *apeiron*, bu özelliklerinden dolayı oluşumun tükenmez kaynağı işlevi görür. Anaksimandros'un dünyası ilahi güçler tarafından yaratıcı veya düzenleyici bir müdahale gerektirmez, bu da Yunan kültüründe, örneğin Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu* eserinde ifade edilmiş olan evrenin mitolojik kökenine kıyasla çok yenilikçi bir unsur teşkil eder.

Anaksimandros'a göre evren, "ebedi" bir kaynaktan, yani *apeiron*'dan "sıcak" ve "soğuk" "üreten" bir çekirdeğin kopmasıyla oluşmuştur. Anaksimandros'un burada Thales gibi, hatta daha ileri giderek biyolojik büyüme olgusuyla benzerlik kurması ilginçtir: Sıcak, içerisinde, tam da merkezinde, daha soğuk ve silindir şeklinde olan yeryüzü kütlesinin yer aldığı ateşli bir küredir.

Yeryüzünü çevreleyen atmosfer tabakasının (bir tür kabuk) hemen dışında yer alan ateş küresi, havanın baskısıyla, aralarında buhar katmanları bulunan çeşitli katmanlara bölünür. Güneş, ay ve yıldızlar, buharın arasından körük gibi açılan büyük, dairesel açıklıklardan görünen ateştir.

İyonya'dan, üzerinde kral ve kraliçe ile *teşrifatçılar bulunan* hydria *fragmanı*, MÖ VI. yüzyıl, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

Anaksimandros'a göre Yeryüzü sınırsız, küresel bir evren içerisinde dengede duran bir silindirdir.

Canlı Hayatın Doğuşu

Canlı hayatın oluşumu, fiziksel faktörler arasında benzer etkileşim süreçleri yoluyla gerçekleşir. İlk canlıların Güneşin ısıttığı nemden doğduğu, dikenli kabuklarla kaplı oldukları, sonradan karaya çıktıkları, burada yeni ortamda kabuklarının kırılmasından dolayı fazla uzun yaşamadıkları sanılır; insanlarınsa belirli bir balık türünün karnında geliştiğine, kara üzerinde özerk hale gelene kadar burada beslenip korunduğuna inanılır. Bu tablonun insanın yaratılışının şu veya bu tanrıya atfedildiği mitolojik anlatımla taban tabana zıt olması dikkat çekicidir.

T2: Anaksimandros, *Apeiron* ve evrenin oluşumu

Yıldızların oluşumuna dönecek olursak, Anaksimandros'a göre yıldız-ay-Güneş çemberlerinin yeryüzünden uzaklığı, sırasıyla yeryüzünün çapının 9-18-27 katıdır. Bu kurguda kendini gösteren evrenin simetrisi ve dengesi fikri, yeryüzünün evrenin merkezindeki konumu anlayışına da yansır ve Anaksimandros tarafından, Yunan felsefi geleneğinin bugüne ulaşmış en eski metni olan, ünlü 1. fragmanında ifade edilmiştir: "Her şey nasıl oluşuyorsa, yok oluşu da olması gerektiği gibi, o şekilde gerçekleşir; her şey zamanın düzeni doğrultusunda haksızlığının cezasını ve kefaretini çeker."

DK: Sokrates-öncesi Yazarlardan Fragmanlar

Sokrates-öncesi filozofların kuramlarının ilk sistematik derlemesini Aristoteles'e ve okuluna, günümüze ulaşan fragmanlarının ve haklarındaki tanıklıkların eleştirel baskısını ise XX. yüzyıl başlarında yaşamış iki Alman filolog olan Hermann Diels ile Walther Kranz'a borçluyuz. Diels ile Kranz'ınki, katı filolojik kriterler doğrultusunda düzenlenmiş ilk derlemedir ve Sokrates-öncesi düşüncenin hakiki biçimini her türlü ideolojik araçsallaşmanın ötesinde geri kazanmayı amaçlar. Günümüzde de geçerli olan bibliyografik sınıflandırma sistemi Diels ile Kranz'a aittir: Her fragman (örneğin 22 B 88 DK) için kullanılan sayıların ilk rakamı söz konusu filozofa (bu örnekte Herakleitos), harf kaynağın dolaylı mı (A), doğrudan mı (B) olduğuna, ikinci sayı yazarın fragman listesi içindeki konumuna (bu örnekte 88 sayısı) işaret eder, DK ise iki filologun soyadlarının ilk harfidir.

"Dinamik" Denge

Bu fragmanda sözü edilen "şeyler," rüzgâr, su, buhar ve ateş gibi büyük evrensel kütlelerdir; *apeiron*dan ortaya çıktıkları andan itibaren mevsimlerin birbirini izlemesi, gece ile gündüzün dönüşümü veya yeryüzünden buharlaşıp yağmur şeklinde yeryüzüne dönen suların döngüsüyle oluşan karmaşık oyuna dahil olurlar. Bu kütlelerden birinin diğeri üzerindeki hâkimiyetinin neden olduğu haksızlık, belli bir süre içinde zıt küreye yer verilmekle telafi edilir. Dolayısıyla Anaksimandros'un sözlerinde ilk defa denge ilkesini temel alan evrensel bir yasanın ortaya atıldığını görebiliriz; bu düşüncenin, bu sefer hukuki açıdan olmak üzere, yine analojik bir yöntemden ilham alınmış olması ilginçtir.

Bu dengenin "dinamik" olduğu ve dünyaya içkin olduğu, yani oluşun, Anaksimandros'a göre hukuki bir ihtilafta bir hâkim gibi işlev gören üst teminatçı *apeiron* tarafından düzenlenmeye devam edildiği belirtilmelidir. Dolayısıyla *apeiron*, hem düzenli dünyayı oluşturduğu hem de "her şeyi çevrelemeye ve her şeyi idare etmeye" devam ettiği için bir ilkedir (Aristoteles, *Fizik*, III. 4.203b6, 12A15 DK), evrenin kurucu ilkelerinin, farklı evrensel güçler arasında düzenli bir dönüşüm dahilinde meşru olan hâkimiyet kurallarını ihlal ederek diğerlerine mutlak üstünlük sağlamasına engel olur.

Aristoteles'in yukarıda adı geçen alıntısındaki "çevrelemek" (*periekhein*) terimi de Anaksimandros'tan kaynaklanmış olabilir.

Anaksimenes ve Hava İlkesi

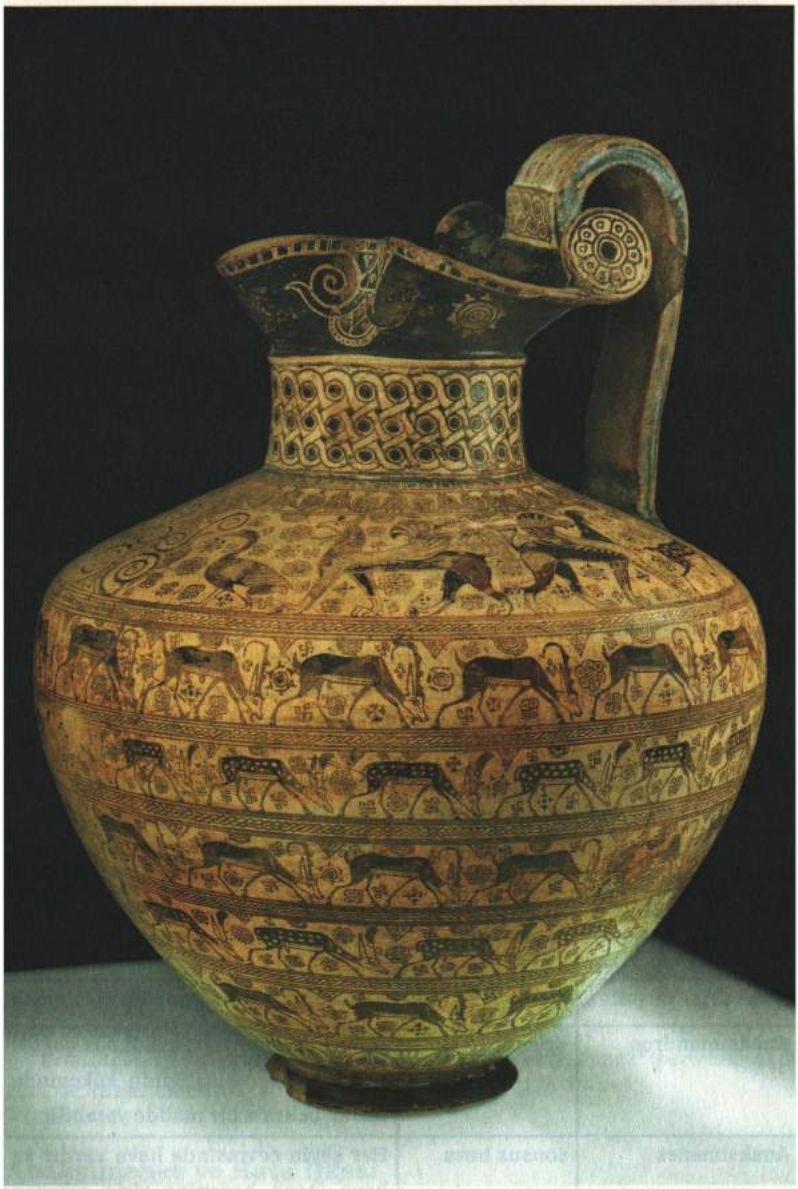
Aynı terim Anaksimenes'in 2. fragmanında yer alır; Anaksimenes doğal dönüşümlerin kaynağını, aslen hava olup bizi hayatta tutan ruhumuz (Yunanca

psykhē kelimesinin "ruh"tan önce "nefes" anlamına geldiğini unutmayalım) gibi evreni "çevreleyen" hava olarak belirler. "Ruhumuz havadan ibaret olup [...] bizi bir arada tutarak nasıl bize hâkimse, nefes ve hava da evrenin tamamını çevreler." Mekânsal olarak çevreleme imgesi, *arkhē*nin hâkim konumunu vurgulamak açısından son derece uygundur; Anaksimenes'in, Anaksimandros'un *apeiron*'unu niteleyen ölümsüz ve ilahi sıfatını havaya atfetmiş olması mümkündür. Anaksimenes'in söylediğinin aynı zamanda insan ruhunun doğası üzerine düşüncelerin ilk ifadesi olması da ilginçtir. Ama eserinin günümüze ulaşan fragmanında bilinmeyen bir büyükevreni anlatmak için daha iyi bilinen bir küçükevrenle benzerlik kurduğu söylenemez. Anaksimenes'in canlıların nefes alması ile yeryüzünü çevreleyen atmosferin rollerini aynı düzlemde görmüş olması ve havadaki yoğunluk ve ısı değişimlerinin her iki kürede eşit kolaylıkla gözlemlenebileceğine inanmış olması mümkündür (Anaksimenes'in 1. fragmanında nefesin, kapalı veya açık dudaklardan çıkışına bağlı olarak daha sıcak veya daha soğuk olduğu gözlemi üzerinde dikkatle durulur).

Her halükârda Anaksimenes'in düşünceleri, Thales'te ve Anaksimandros'ta gördüğümüz, İyonyalı filozofların evren konusundaki düşüncelerine özgü unsurlar sergiler: Maddi unsurların gerçekliğine vurgu, evrensel düzenin mitolojik modellerinden kopuş ve doğanın kendi ilkeleri doğrultusunda anlatımına yönelim ve analojiyi temel alan bir araştırma yönteminin inşası. Evrensel düzenin bu yeni görüntüsünün gelişiminin, arkaik çağ *polis* dokusunun oluşum ve pekişme sürecine paralel olarak görülmesi gerektiğinden de söz etmek gerekir; toplumsal düzenin temel unsuru olarak doğaüstü olandan giderek uzaklaşılırken yurttaş grupları arasındaki ekonomik ve güç ilişkilerinin yasal olarak düzenlenmesine önem verilmeye başlanır.

T3: Anaksimenes, Her şeyin başlangıcı hava

SOKRATES-ÖNCESİ FİLOZOFLARA GÖRE *ARKHÉ*		
Filozof	*Arkhé*	Argüman
Thales	su	Canlıların doğası nemlidir
Anaksimandros	*ápeiron*	Dünyadaki varlıkların sonsuz çoğulluğunun ve çeşitliliğinin kökeninde ancak belirsiz bir madde yatabilir
Anaksimenes	sonsuz hava	Her şeyin çevresinde hava vardır ve hava insan bedenine girip çıkarak onun yaşamasını sağlar

İyon-Oryantalizan stilde Levy oinokhoe'*si, muhtemelen Rodos kaynaklı*, MÖ VII. yüzyıl sonları, Paris, Musée du Louvre

Tanrıların Doğuşu ve Dünyanın Düzeni: Kozmogoniler

Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu* Adlı Eseri

Evrenin başlangıcı ve *theogonia*, yani "tanrıların doğuşu," Hesiodos'un (MÖ VII. yüzyıl) ünlü şiirinin konusunu oluşturur; eserde tanrıların ve insanların kralı Zeus'un üstün otoritesi altında ağır ve ihtilaflı bir süreç sonucunda dünyanın nasıl dengeye kavuştuğu anlatılır. Hesiodos evrenin başlangıcını ve ölümsüz tanrıların hikâyesini anlatırken bir gelenek bütününü toplayıp düzenlemekle yetinmez, anlatımın artzamanlılığı yoluyla şimdiki zamanı tasvir eder ve Zeus'un düzenini yüceltir.

Ouranos ("Gökyüzü") ile Gaia'nın ("Yeryüzü") soyundan gelen ve Kronos ile Rhea'nın son oğlu olan Zeus, tüm tehditlere karşı evrenin dengesini sağlayabilecek tek tanrısal güçtür. Evrenin başlangıcının ardında üç ilksel güç yatar: Önce Anaksimandros'un apeiron'una benzer, devasa bir "Uçurum," her şeyi şekilsiz ve istikrarsız halde içeren bir tür karadelik olan Khaos vardır; sonra sınırları tanımlanmış, sabit bir yer olan Gaia, yani "Yeryüzü" vardır; sonra da Parmenides ile Empedokles'in kozmogonilerinde benzer bir rol oynayacak olan, karşı koyulmaz bir dürtü ve gerçek anlamda oluşumun kaynağı Eros vardır.

Khaos'tan doğan Nyks ve Erebos (mekân anlamında eril "karanlık") birleşerek Gündüz'ü ve Aither'i yaratırlar. Gaia da kendiliğinden üreme yoluyla kendi üzerinde yer alan "Gökyüzü" Ouranos'u, sonra yüzeyini oluşturan Dağlar'ı ve "Deniz"i, yani Pontos'u yaratır. Ouranos ile Gaia ilk çifti oluşturur ve evreni yönetecek olan tanrısal soyu yaratır. Bu ikiliden doğan Kronos, Ouranos'u hadım ederek tanrıların tahtında onun yerini alır, ama sonra oğlu Zeus kendisini tahttan indirerek diğer tanrılar tarafından dünyayı yönetmekle görevlendirilir. Hiçbir vâris Zeus'un düzenini bozmaya çalışmayacaktır, çünkü insanların ve tanrıların kralı, korkulan vârisi doğuracak olan güçlü tanrıça, "kurnaz zekâ," Mētis'i yutar. Böylece evrenin istikrarı teminat altına alınır ve Zeus'un üstün otoritesi, evrende faaliyet gösteren sayısız güç arasında denge sağlar. Klasik filolog Jean-Pierre Vernant, Hesiodos'un anlatımının İyonya kozmogonilerinde de görülen bir yapı içerdiğini vurgulamıştır: İlksel karmaşa hali birbirine zıt iki unsura bölünür ve bu iki unsur, doğal hayatın safhaları doğrultusunda (mevsimler, gece ve gündüz, doğum ve ölüm, vs) sonsuz bir çarpışma ve birleşme döngüsü yaratır.

Kozmogonilerin Anlamı ve Yapısı

Tanrısal dünyanın karmaşık soyağacı kendinde bir amaç değildir

ve çoktanrıcılığın karmaşasına bir anlamda düzen getirmeye çalışan ilkel bir düşüncenin ifadesi olarak görülmemelidir. Bu yapı, tanrıların soyağacını çıkarırken dünyada faaliyet gösteren güçlerin haritasını oluşturan ve onları akrabalık bağları ve doğum biçimleri temelinde tasvir eden sofistike bir bilişsel araçtır. Örneğin Ouranos ile Gaia'nın çocuklarından, dünyayı çevreleyen tanrısal nehir olan Okeanos ile Tethys, denizle bağlantılı kadim bir tanrı çiftidir ve tüm Nehirler (Potamoi) ile isimleri su yollarının özelliklerine işaret eden Okeanides adlı genç kızlar onlardan kaynaklanmıştır.

Soyağacının dışında, tanrıların doğuşu konusundaki şiirlerin diğer temel taşı tanrılar topluluğu içinde verilen role (*moira*) tekabül eden onurların paylaşımıdır. Hesiodos'un şiirinde de tanrıların dünyayı nasıl paylaştıkları ve her birinin kendisine düşen kısmı aldığı anlatılır.

Zeus'un düzeni, Kronos'un oğlunun herkese rolünü bahşetme ve evrende faaliyet gösteren güçler arasında denge sağlama becerisiyle bağlantılıdır. İhtilaflar ve karışıklıklar baş gösterebilir, ama tanrıların ve insanların kralı, baş özelliği olan *mētis* ile *themis*, yani "nizam"la olan ayrıcalıklı ilişkisi sayesinde, Homeros'un belli başlı dört *hymnos*'undan (*Demeter'e*, *Apollon'a*, *Hermes'e*, *Aphrodite'ye*) ve *İlyada*'daki bazı kısa bölümlerden (XV, 187-193) anlaşılacağı üzere, daima muzaffer olacaktır.

Doğunun Kozmogonileri

Antikçağda Yunanistan'da, bazıları Hesiodos'un şiirinin temsil ettiği en yaygın gelenekle kısmen örtüşen, bazıları kısmen çakışan başka kozmoteogonik modeller de bilinir. Orpheus ve Mousaios gibi mitolojik şairlerin ve Giritli bilge Epimenides'in yeni teogoniler ortaya attığı sanılır, ayrıca Parmenides ve Empedokles gibi filozoflar da kozmoloji konusundaki düşüncelerini manzum eserlerle ifade etmişlerdir. Ancak kozmogoniler ve teogoniler sadece Yunan kültürüne özgü değildir. MÖ II. binyıldan itibaren Yakındoğu'da evrenin, tanrıların ve insanların başlangıcı üzerine çeşitli hikâyeler söz konusuydu. Bu hikâyelerin bazılarıyla Yunan gelenekleri arasındaki inkâr edilemez benzerlikler, sıklıkla Yunan teogonilerinin ve genel anlamda Yunan mitolojisinin Doğudan kaynaklandığı fikrini desteklemek için kullanılmıştır. Örneğin Babil'in yaratılış destanı *Enuma Eliş*'te *Apsu* (tuzlu su) ve *Tiamat* (tatlı su) şeklindeki ilk çift, tanrısal kuşaklar arasında mücadeleler ve tanrı Marduk'un şanlı maceraları anlatılır. Hesiodos'un anlattığına çok benzeyen bir veraset miti, gökyüzü tanrıları arasındaki mücadeleleri merkez alan bazı Hitit geleneklerinde yer alır. Bu destanlarla Yunan teogoni geleneği arasındaki bariz benzerlikler, muhtemelen antikçağ başlarında hem Akdeniz hem de Yakındoğu'yu kapsayan kültürel bir birliğe işaret eder.

Gabriella Pironti

Yunanistan'da Eğitim

Giuseppe Cambiano

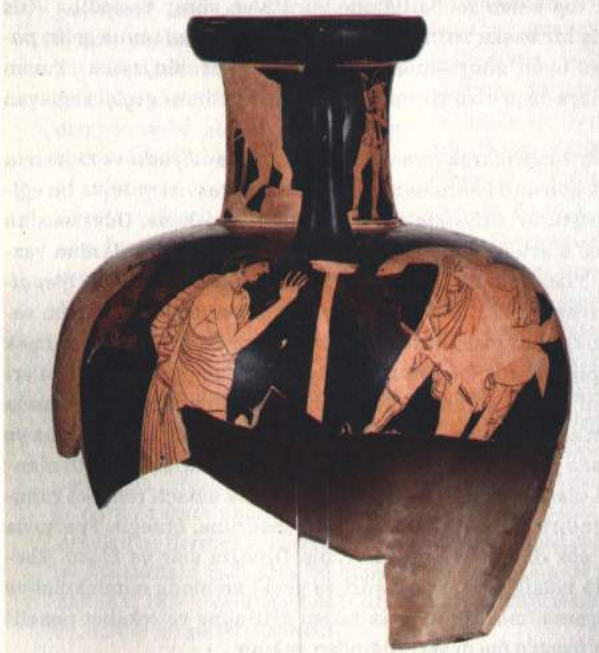
EĞİTİMİN KÖKENİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Genelde "eğitim" olarak tercüme edilen ve çocuk anlamına gelen *pais* kelimesinden türemiş olan Yunanca *paideia* terimiyle, çocukların yetişkin hayatlarında temel alacakları beceri ve değerleri öğrenmeleri için ailelerinin, hocaların ve bir bütün olarak toplumun rehberliğinde yürütülen süreç kastedilir. *Pais* kelimesinden türemiş bir başka terim olan *paidia* ise oyun anlamına gelir; *paideia*, çocuklara özgü oyun dünyasından ciddi faaliyetler dünyasına –Yunan şehirlerinde yurttaşlara özgü olan siyasi ve askeri faaliyetlere– geçişi sağlayan süreçtir.

Yazılı formda olup sözlü olarak icra edilen Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* eserleri, başrol oyuncularının kahramanca eylemlerinin tasviri yoluyla bu eğitim için modeller oluşturur. *Odysseia*'da (I. 296) tanrıça Athena, Odysseus'un oğlu genç Telemakhos'u artık yaşına uygun olmayan çocukça oyunlardan vazgeçmeye teşvik eder. Platon'un da Homeros'un "Yunanistan'ı eğittiğini (*pepaideuken*)" söylediği rivayet edilir (*Devlet* X.606e). Bu geleneksel eğitim hem savaşmayı ve kendi sınıfından insanlarla konuşmayı hem de lir çalmayı bilmek anlamına gelirdi. Çıplak olarak (*gymnos*) uygulanan beden eğitimi hareketleri ve günümüzde sportif olarak adlandırılacak, sonradan olimpiyat oyunlarında yer alacak etkinlikler, askeri eğitime hazırlıkta önemli bir rol oynar. Avlanma ve ata binme de bu amaca yönelik faaliyetlerdir. Bütün bu etkinlikler, çeşitli alanlarda mükemmelliğe ulaşma ve halkın itibarını kazanma amaçlı rekabet ruhunun gelişimini güçlendirir. Ancak eğitimin savaş unsuruna, örneğin Sparta'da diğer şehirlere göre çok daha fazla önem verilir. Örneğin şair ve filozof Ksenophon, dar anlamda müziğin yanı sıra şiiri ve genel anlamda entelektüel ve kültürel eğitimi de içeren "müziğe" kıyasla beden eğitimine ve rekabet temelli faaliyetlere abartılı düzeyde önem verildiğinden yakınır.

Bu son unsur Atina'da büyük önem taşır. Ancak Atina'da doğrudan şehir idaresi tarafından yürütülen kamusal bir eğitim söz konusu değildir, okullar, atanmış hocalar, sınavlar yoktur; resmi nitelikte unvanlar bahşedilmez. Gençlerin eğitimi her şeyden önce ailelerin inisiyatifine bırakılır ve tabii ki erkek çocukları için okuma yazma ve temel hesap yapmayı öğretecek hocalar tutabilenler sadece en varlıklı ailelerdir. Geleceğin yurttaşlarının eğitimine nihai katkıda bulunan da, yasaları ve yasalarının aracılık ettiği değerleriyle bizzat şehirdir, böylelikle şehir de büyük ölçekli bir eğitim ortamı rolü oynamış olur.

Sofistleri incelerken göreceğimiz üzere, MÖ V. yüzyılın ikinci yarısında, Platon'un kötüleyici anlamda ortak bir terimle "Sofist" olarak niteleyeceği kişiler, daha karmaşık içeriğe sahip bir *paideia*'nın inşasında nihai rol oynar. Aslında bu terimle ücret karşılığında farklı *sophia*, yani bilgi çeşitlerini öğretebileceklerini söyleyen kişiler kastedilir. Yunanistan'ın farklı şehirlerinden gelen bu kişiler, o dönemde hekimlerin ve zanaatkârların da yaptığı gibi, bilgilerini aktarmak için şehirden şehre gezerler, hatta aynı zamanda hekim veya zanaatkâr olarak da faaliyet gösterirler. Bazen matematik ve astronominin yanı sıra şehirlerin eski gelenekleri konusunda tarihsel bilgiler de içeren ansiklopedik bir bilgi söz konusudur.

Kleophrades Ressamı, *Attikalı Genç, amfora parçaları, B yüzü*, MÖ 500-490, Berlin, Staatliche Museen

Lir çalgıcısı ile eşlikçisi, M Ö y. 690-670, Los Angeles, The J. Paul Getty Villa

Ama Sofist eğitimin temelinde, dilin ve çeşitli söylev türlerinin –teşvik amaçlı söylevlerden çeşitli akıl yürütme biçimlerine ve sorulara cevap verme kabiliyetine kadar– özelliklerini tanımayı ve dinleyicileri ikna etmek amacıyla bu bilgileri kullanabilmeyi öğretmek yatar. Bu amacı gerçekleştirebilmek için söylevlerin verildiği şartları ve söylevlerle hitap edilen dinleyici kitlelerinin –özellikle hukuki ihtilaflarda, halk meclislerinde ve siyasi toplantılarda– duygusal ve zihinsel niteliklerini göz önüne almak gereklidir. Retorik ve diyalektik adı verilen konuşma ve tartışma yeteneği sadece çocukluğa değil, yetişkinliğe kadar ergenliğin tamamına yönelik olması gerektiği şeklinde yeni bir fikri temel alan yeni Sofist *paideia*nın çekirdeğini oluşturur. Bu bağlamda tıp veya ikna amaçlı retorik gibi belli bir teknik bilgiyi uygulayabilmek için mesleki amaçlı öğrenme, yani "ikna sanatı" ile "kültürel" eğitimin bir parçası ve yurttaşlık hayatı açısından önemli kararların alındığı ortamlarda kendini kabul ettirmek için bir araç olarak *paideia* amaçlı öğrenme birbirinden ayırt edilmeye başlanır. Platon, "insanları eğitebileceğini (*paideuein*)" ilan eden Abderalı Protagoras'ı ve Leontinoili Gorgias'ı, bu teknikleri öğrenmeye istekli, özellikle varlıklı ailelerden gençleri Atina'ya çekebilecek insanlar olarak tasvir eder. Sofistlerin sunduğu eğitim karşılığında yüksek ücretler elde etmesi, önemli bir talebe cevap verdiklerini gösterir. Platon'un Sofistleri, sattıkları ürünlerin kalitesi ne olursa olsun, onu abartmaya eğilimli pazar satıcılarıyla kıyaslaması da tesadüf değildir. Geleneksel değerlere bağlı, daha yaşlı kuşaklardan olanlar başta olmak üzere yurttaşların yeni Sofist *paideia*nın temsil ettiği kışkırtıcı potansiyel konusunda kuşku duymamalarına imkân yoktu. Bu görüş açısını etkili bir şekilde yansıtan Aristophanes'in *Bulutlar* adlı komedisinde Sokrates'in okulunda eğitim alan genç Pheidippides konu alınır. Pheidippidides'in bu eğitimden elde ettiği, babasının otoritesini reddetmek, hatta onu dövmek ve servetini har vurup harman savurmaktır. Aristophanes dedikoduların ve boş tartışmaların mekânı *agora*yı merkez alan ve sadece dili geliştirmeye dayanan bu yeni *paideia*ya tezat olarak, çocukların alçakgönüllü, güçlü ve geleneklerine sadık olmasını sağlayan ve Marathon'da Perslere karşı savaşan insanların eğitiminin temelinde yatan eski beden eğitimi-müzik temelli *paideia*yı gösterir.

PYTHAGORAS VE PYTHAGORASÇILAR

Maria Michela Sassi

HOCA VE CEMAATİ

İyonya'dan *Magna Graecia*'ya

Samoslu Pythagoras 40 yaşlarındayken doğduğu adadan yola çıkar ve MÖ 520 civarında Kroton'a yerleşir. *Magna Graecia*'ya [Büyük Yunanistan], yani İtalya'nın güneyine ulaşmadan önce, antikçağ kaynaklarında anlatıldığı üzere Mısır, Mezopotamya ve Fenike'de gerçekten yolculuk yapıp yapmadığını belirlemeye imkân yoktur, ama bu yolculuklar sırasında, sonradan felsefi faaliyetleri üzerinde etkili olacak dinsel inançlarla ve astronomi-matematik bilgileriyle temas etmiş olması imkânsız değildir. Her halükârda biyografisindeki belli başlı noktaların, bilimsel alanda Miletoslular tarafından gerçekleştirilen ilerlemeler hakkında bilgi edinmiş olması mümkün olan İyonya dünyası ile dinsel yeniliklerin, örneğin Orpheusçu inanışların yayılması yoluyla tezahür ettiği İtalik dünya tarafından belirlendiği kesindir.

Ezoterik bir cemaat

Pythagoras'ın Kroton'da çevresine topladığı müritler, kendini tamamıyla bilgi edinmeye adayan Platon'un *Akademeia*'sı gibi bir felsefe okulunun öncüsü niteliğindedir. Pythagorasçı cemaat bir yandan hoca tarafından sunulan (ve genelde "ezoterik" olarak tanımlanan) bilgilere erişimin farklı düzeylerine göre hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir okul gibidir, diğer yandan dinsel bir "tarikat" gibi düzenlenmiştir, çünkü öğretilerin en önemli içeriklerini yayma yasağı, düzenli toplantılar ve belirli ritüeller söz konusudur.

Siyasi Rol

Magna Graecia'nın başka merkezlerinde (örneğin Metapontion ve Taras) kısa süre içinde ortaya çıkacak diğer cemaatler gibi, Kroton'daki Pythagorasçı cema-

atin de şehrin siyasi hayatını aristokratik yönde etkilediği sanılır. Pythagoras'ın Sybarislilerle yaşanan (ve MÖ 510'da rakip şehrin yenilgiye uğrayıp yerle bir edilmesiyle sonuçlanan) savaşta bireysel bir rol oynamış olması mümkündür, çünkü Sybaris tanrılara saygısızlık ve şehvet merkezi olarak görülürdü.

Pythagorasçıların demokratik Sybaris'e karşı oligarşik bir yönetimi desteklediği görülmektedir. Ayrıca MÖ VI ile V. yüzyıllar arasında Sybaris'e ait toprakların bölüşümüyle ilgili genel memnuniyetsizlikten kaynaklanan ve onları hedef alan isyanın da bir halk hareketi olduğu sanılır.

Hocanın Ölümünden Sonra

Pythagoras'ın MÖ 450 civarında Metapontion'a kaçıp orada ölmesinden sonra daha şiddetli bir isyan, *Magna Grecia*'daki bütün Pythagorasçı merkezlerin yakılmasıyla sonuçlanır. Pythagorasçılar faaliyetlerine tamamıyla son vermezler, ama çoğu Yunanistan'a kaçar; örneğin Krotonlu Philolaos Thebai'da, Platon'un *Phaidōn*'unda Sokrates'le konuşan Simmias ile Kebes'in hocası olur. Bir sonraki yüzyılın başına gelindiğinde bu sürgün nihai hale gelir. Bir tek Platon'un arkadaşı, matematikçi ve müzisyen Taraslı Arkhytas, muhtemelen "demokratik"

Bir savaşçının (Amphiaraos?) yola çıkışı, İyon yapımı, dövülmüş bronz levha, MÖ y. 580, Olympia, Arkeoloji Müzesi

Gizem Kültleri

Gizem kültleri Eski Yunanistan'ın en önemli kabul ritüelleri arasında yer alır. Gizemler (*Mysterion*) dar anlamda, Eleusis'te tanrıça Demeter ve Kore onuruna düzenlenen bayramın adıdır. Ancak MÖ V. yüzyıldan itibaren Yunanlar "gizem" kelimesini Tanrıların Annesi ve Dionysios ibadetleri gibi aynı tipolojiden başka ibadetler için de kullanırlar. Bu tür ritüellere katılanlar belirli bir tanrının müritlerinden oluşan kapalı bir gruba dahil olup hayat boyu ve/ya öte dünyada kapsamlı ve kalıcı fayda sağlamayı amaçlar.

Yunanca *mysteria* terimi, bu tür ritüellerin mutlak gizliliğine işaret eder; *mysteria*, bu tür ritüellere katılanların ağzını kapalı tutması (*myein*), yani gördüklerini ve yaptıklarını kimseye anlatmaması gerektiğini ima eder. Dolayısıyla kabul törenleri genelde geceleri, kapalı mekânlarda veya tam tersine şehir dışında, ama her halükârda gözden ırak yerlerde düzenlenir. Yunanlar genelde böyle törenlerin içeriği için *aporrhēta* ("konuşulması yasak olan") ve *arrhēta* ("konuşulamayacak olan") terimlerini kullanır.

Eleusis

Dolayısıyla *mysterion* terimi dar anlamda Eylül-Ekim aylarında Atina yakınlarında Eleusis'te, Demeter ve kızı Persephone veya buradaki adıyla Kore ("genç kız") onuruna düzenlenen bayram için kullanılır. Eleusis ritüellerinin insanlara öte dünya konusunda umut vermek amacıyla Demeter tarafından başlatıldığına inanılır. Tarım alanında verim ve öte dünyada mutlu bir hayat, bu iki tanrıçanın ritüellerine kabul edilenlerin beklentileridir. Antikçağdan kalma tanıklıklara göre Eleusis'teki kabul töreni yoğun bir duygusal deneyimden oluşur. Nitekim gizemlerin uzun ve karmaşık güzergâhı sırasında kabul edilen kişiden, iki tanrıçanın izlerinde ilerlemesi, önce kızının Hades tarafından kaçırılması karşısında Demeter'in yasını ve hüznünü, sonra da ona kavuştuğu zaman hissettiği mutluluğu hissetmesi beklenir. Ritüelin ilk aşamasında kabul için başvuran adaylar *agora*da bir araya gelir ve sonradan kurban edip yiyecekleri bir domuz yavrusuyla denize girerek arınmaları için Phaleron'a gönderilirler. Kabul edilenler o andan itibaren oruç tutmalıdır, sonra da hep beraber Eleusis'e yürüyerek gitmek üzere yola çıkarlar. Kabul edilenler Eleusis'e vardığında oruçlarını, Demeter'in yasına son verirken içtiği, arpa ve naneden yapılan bir içecek olan *kykeon*la bozarlar. Aynı akşam gizemlerin ana ritüeli olan *epopteia* ("düş," "tefekkür") düzenlenir. Burada olanlar konusunda tam bir sessizlik söz konusudur. Ama antikçağ

kaynakları üç noktada hemfikirdir: Her şeyden önce kabul edilen kişi, muhtemelen Kore'nin annesi tarafından aranıp bulunmasını yansıtacak şekilde karanlıktan ışığa geçer. Ritüel, bir sepetin içindeki kutsal nesnelerin gösterilmesiyle sona erer; sepetin içinde muhtemelen yer alan başak, ölüm ve yas deneyiminden sonra doğumu müjdeler.

Dionysios Kültü

Eleusis gizemleri saygın bir yerel kült olarak nitelenirken, Dionysios ibadeti coğrafi olarak çok daha yaygındır ve büyük çeşitlilik gösterir. Dionysios'un en karakteristik anma biçimlerinden biri, özellikle kadınların (ama sadece kadınların değil) yerine getirdiği vecit temelli ibadettir. Bu ibadete katılanlar, ruhlarının tanrı tarafından ele geçirilmesinin sonucu olduğuna inanılan derin kimyasal bir başkalaşma şekli olan *mania*ya kendilerini bırakırlar ve bundan dolayı Dionysios'un ritüellerine katılan kadınlar *mainas* olarak bilinirler. Tanrının ele geçirdiği kadınlar için kullanılan bir başka terim olan *bakkhai*, Dionysios'un lakaplarından biri olup muhtemelen Lydia kaynaklı olan, ama anlamı tam olarak bilinmeyen *Bakkhos*'la yakından bağlantılıdır. Dionysios'un *mania*sı kadınları şehirden ayrılıp dağlar başta olmak üzere kentsel olmayan mekânlara gitmeye iter; kadınlar burada gerçekleştirdikleri çılgın ritüel danslarla, aşırı bir sevinç hali olarak nitelenen ve halüsinasyon görmelerine neden olan bir vecit haline ulaşırlar. Bu vecit halinin *sparagmos*, yani genç bir hayvanın paramparça edilerek öldürülmesiyle

yöntemlere uyarlanmış, "Pythagorasçı" yönetim tecrübesinden başarı elde edecektir.

EFSANEVİ BİR BİLGE

Arkaik çağın vizyoner bilgeleriyle (*sophoi*) ve büyücüleriyle birçok ortak özellik sergileyen Pythagoras konusunda kısa sürede, onun ilahi boyutunu vurgulamaya yönelik zengin bir anekdot geleneği gelişir.

Anekdotlar ve Efsaneler

Aristoteles'in Pythagorasçılık konusunda yazdığı eserlerden günümüze ulaşan fragmanlar, MÖ IV. yüzyılda bile Pythagoras'ın, kendisini ısıran bir yılanı ısırıp öldürdüğünün, geleceği öngörebildiğinin; kendini görünmez kılabildiğinin, aynı anda iki farklı yerde göründüğünün ve bir gün bir tiyatroda ayağa kalkıp bacağının altından olduğunu gösterdiğinin, dolayısıyla da ilahi bir özelliğinin

ve etlerinin çiğ olarak tüketilmesiyle zirveye ulaştığı anlaşılır. Mainadizm Dionysios onuruna düzenlenen belirli bayramlarda "*thiasos*" adı verilen kadın grupları tarafından uygulanır.

Orpheus ve Orpheusçuluk

Adını efsanevi kurucusu, tanrı Apollon'un oğlu Orpheus'tan alan Orpheusçuluk, antikçağda var olan çeşitli Dionysios ibadetleri arasında önemli bir yer kaplar. Eskilere göre Orpheus şair ve müzisyendir ve Dionysios ibadetini sistematik olarak başlatan kişidir. Orpheus'a atfedilen şiirler, Dionysios efsanesinin bir versiyonunu temel alır: bu anlatıma göre Persephone ile Zeus'un oğlu olan tanrı Dionysios daha çocukken Titanlar tarafından öldürülüp parçalara ayrılır ve yenir. Bunun üzerine Titanları yıldırımıyla çarpan Zeus, Titanların külleriyle karışmış olan Dionysios'un artıklarından, ilk andan itibaren bu cinayetle lekelenen insanlığı yaratır. Dolayısıyla bu tabloda Dionysios onuruna ritüeller gerçekleştirmek tanrıça Persephone'ye karşı işlenen suçun "kefaretini ödemek" anlamına gelir. Orpheusçu ritüellerde arınma teması ile ruh göçü öğretisi, yani ölümden sonra ruhun yeni bedenlerde doğduğu inancı büyük önem taşır; Orpheusçular bu öğreti temelinde hem et ve yumurta hem de filozof Pythagoras'ın müritlerine benzer şekilde bakla ve şarap tüketmekten kaçınırlardı. Nitekim müritlerin başlıca amacı, reenkarnasyon döngüsünden çıkıp öte dünyada, tanrıların yanında mutlu bir hayat yaşamaktı.

Doralice Fabiano

olduğunun anlatıldığına tanıklık eder. Sonraki yüzyıllarda da bu eğilim giderek gelişmiş, yazılan sayısız *Pythagoras'ın Hayatı* isimli eserden Diogenes Laertios, Porphyrios ve İamblikhos'a ait olanlar günümüze ulaşmıştır. Yunan edebiyatında muhtemelen bundan daha sorunlu bir alan yoktur; öğreti alanında da Pythagoras okulunun her tür keşfini okulun kurucusuna atfetme eğilimi de antikçağın anlatımlarını ciddi derecede etkilemiş, Pythagoras'ın düşüncelerinin asıl çekirdeğini haleflerinin geliştirdiği fikirlerden ve bu okula katkılarından ayırt etmeyi çok zor, hatta imkânsız kılmıştır. Ancak yine de Sokrates-öncesi yazarların (MÖ VI-V. yüzyıllar) Pythagoras'ı bazen eleştiri amaçlı, bazen de bu Arkaik *sophia*'nın temsilcisine hayranlık besleyerek ele aldığı bazı atıflardan birkaç faydalı veri elde etmek mümkündür.

Aynı yıllarda İyonya'dan *Magna Graecia*'ya göç eden Kolophonlu Ksenophanes Pythagoras'ı, insan ruhunun farklı hayat formlarına göç edebileceği düşüncesiyle dayak yiyen bir hayvanı savunurken tasvir eder. Bu muhtemelen ruhgöçü inanışının *Magna Grecia*'daki varlığına dair en eski tanıklıktır.

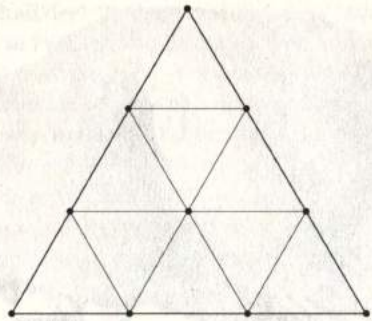

Krizelefantin tanrı heykeli başı (Artemis?), Muhtemelen Samos yapımı,
MÖ VI. yüzyıl ortaları, Delphoi, Arkeoloji Müzesi

RUHUN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ

Pythagorasçılığın kurucusuna daha kesin olarak atfedilebilecek kavramlar, ruhun ölümsüzlüğü ve farklı ölümlü bedenlere göç edebileceği düşüncesini temel alır ve bilge insanın oruç kurallarıyla ahlaki açıdan arınmasını ve ölümünden sonra ilahi kaynağına dönüşünü garantilemeye uygun bir hayat biçiminin kuramlaştırılması bu kuramlarla bağlantılıdır.

Ancak Pythagoras'ın dönemine çok yakın olan başka bir tanıklık, Pythagoras'ın öğretilerinin dinsel ve ahlaki bir sorunsalın ötesine uzanması ihtimaline işaret eder. Ephesoslu Herakleitos, hem Pythagoras'ın hem de Hesiodos ve Ksenophanes gibi başka Yunan yazarların eserlerinde sergilenen "pek çok konuda bilgi sahibi olmayı" ve bilgelik görünümündeki tecrübi "araştırmaları" şiddetle eleştirir. İnsanın kendi ölümsüzlüğünün bilinci dışında, Pythagoras'ın bilgi dağarcığını oluşturan o "pek çok şey"in ne olduğuna bakalım.

Tetraktys

Her Şey Sayıdır

Matematik alanında Pythagoras'a atfedilen sayısız buluş arasında, müzik skalasının uyumlu aralıklarının ilk dört tam sayı arasındaki basit ilişkilerle ifade edilmesi –2:1 (oktav), 3:2 (beşli), 4:3 (dörtlü)– olabilir. Pythagoras bir monokordun (üzerinde bir tel gerili olan uzun bir ses tablasından oluşan ve telin, altından kaydırılan bir yayla bölündüğü, böylece arzulanan sesin elde edildiği bir enstrüman) telinin sesleri sayesinde yapılan çok basit bir ölçümle bu sonuca ulaşmış olabilir.

MATEMATİKSEL İLİŞKİLERİN GERÇEKLİĞE UYGULANMASI

Bu buluşu, yani hem oransal ortalama (aritmetik, geometrik ve harmonik) konusunda matematiksel araştırmaların yürütülmesine izin verdiği hem de müzik seslerinin çeşitliliğinin sayısal olarak ifade edilebilecek diziler şeklinde düzenlenebileceği sezgisi, gerçekliğin tamamını yorumlama amacıyla da kullanılabileceği için çok önemlidir.

Kürelerin ahengi, yani sırf doğduğumuzdan beri duyup alıştığımız için artık duymadığımız, yıldızların dönme hareketinden kaynaklanan sesler gibi uzun bir süre boyunca rağbet görecek olan bir öğretinin de çekirdeği Pythagoras'a ait olabilir. 10 sayısının, ilk dört tam sayının toplamından oluştuğu için (1 + 2 + 3 + 4 = 10) müzik skalasının, hatta gerçekliğin tüm özelliklerini kendinde toplaması ve sayının özü olarak değer kazanması da Pythagoras'a atfedilebilir.

Sayılar ve İrrasyonellik

On sayısının bir üçgen şeklinde (*tetraktys*) temsil edilmesi arkaik çağda Pythagorasçıların sayıları somut olarak, günümüzde zarların veya domino taşlarının üzerinde gördüklerimize benzer bir nokta sistemiyle gösterme âdetini izlemeyi

Aslan başı şeklinde çörten, MÖ V. yüzyıl, Metapontion, Ulusal Arkeoloji Müzesi

tercih ettiklerini gösterir. Bu durum, matematiksel özelliğin başka özelliklere göre daha soyut bir şekilde algılanmadığını, hatta nesnelerin kendileriyle özdeşleştirilebileceğini gösterir. Bu temel, antikçağda matematik tarihi açısından çok önemli olan çeşitli araştırmaların yürütülmesine izin verir. Örneğin karenin kenar uzunluğuyla köşegen uzunluğu arasındaki orantının ölçülemezliği (yani kenar ile köşegen arasındaki oranın bir kesir, başka bir deyişle rasyonel bir sayı yoluyla ifade edilemeyeceği) muhtemelen Pythagorasçıların en eskilerinden biri olan Metapontionlu Hippasos tarafından keşfedilmiştir; bu keşif Pythagoras'a atfedilen (ama teorik olarak kanıtlanmamış olsa da Babilliler zamanından beri bilinen) teorem hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bu bilgiler, o döneme kadar rasyonel sayısal ilişkileri temel alan Yunan matematiği alanında ciddi bir krize yol açacaktır.

T4: Aristoteles, Pythagoras: sayılar ve evren

Nesne Olarak Sayılar

"Her şey sayıdır" doktrini, haklı olarak ontolojik olarak tanımlanabilecek bir açıdan da önemli gelişmelere yol açar ve MÖ V. yüzyılın tamamı boyunca bu okulda, kesin bir şekilde şu veya bu Pythagorasçıya atfedilemeyecek çeşitli te-

orik modeller ortaya çıkar. Aristoteles, olağanüstü bir yorumcu ve tarihçi rolünde genel olarak "İtalikler" "Pythagorasçılar" veya "sözde Pythagorasçılar" terimlerine başvurur ve Pythagorasçıların nesneler-sayılar arasında olduğunu öne sürdüğü denklik öğretisinin bazı varyasyonlarından söz eder. Aristoteles'e göre nesneler sayıları taklit eder (bu noktada Pythagorasçılar, duyumsal şeylerle düşünceler arasında bir taklit ilişkisi olduğunu öne süren Platon'un bile öncüsü sayılırlar); tek ve çift sayıların unsurları, sınıra ve sınırsızlığa tekabül ettiği için nesnelerin de unsurlarıdır; gerçeklik, hem sembolik olarak bağlantılı matematiksel kavramlar (sınırlı ve sınırsız, tek ve çift) hem de daha görünür bir sembolik anlama sahip zıtlıklar (ışık ve karanlık, iyi ve kötü) içeren, birbirine karşıt çiftler şeklinde düzenlenmiştir.

Philolaos'un Astronomi Sistemi

Aristoteles, belirli sayıları çeşitli türden kavramlarla tamamıyla sembolik anlamda bağdaştırmaya (örneğin 4 ve adalet, 7 ve *kairos* veya "uygun an") dayanan

Felsefe Tarihçisi Aristoteles

Sokrates-öncesi olarak bilinen filozofların düşünceleri konusunda çok az kaynak söz konusudur: Günümüze ulaşan metinler ya birkaç satırdan, ya da Parmenides veya Empedokles örneklerinde olduğu üzere, şiirlerinin birkaç mısrasından ibarettir. Thales gibi yazılı metinleri günümüze ulaşmamış filozoflar için tek kaynağımız ise, kendilerinden epey sonra bile yaşamış olsalar ve güvenilirlik dereceleri farklı bile olsa, başka düşünürlerin onların doktrinleri konusundaki yorumlarıdır.

Günümüzde de Sokrates-öncesi filozoflar konusundaki bilgilerimiz büyük ölçüde Aristoteles'in MÖ IV. yüzyılda yazdıklarından kaynaklanır: *Metafizik*'in felsefenin ne anlama geldiğini konu alan ilk kitabının (*Alpha*) Batı düşüncesinin ilk tarihini içerdiğini söyleyebiliriz. Aristoteles burada kendinden öncekilerin görüşlerini özetlerken olguların arkasındaki ilkeleri ve kökenlerini açıklamak açısından ne kadar yetersiz olduklarını göstermeyi amaçlar. Dolayısıyla Aristoteles Sokrates-öncesi filozofların kuramlarını kendi dört sebep (maddi, biçimsel, etkili ve ereksel sebepler) doktrini ışığında yorumlar ve ortaya kuramsal çıkarlarını temel alan ve günümüzün eleştirel felsefe tarihi kavramıyla kıyaslanması zor olan bir yorum çıkar. Ancak ilk filozofların kuramlarının sistematik derlemesi anlamında doksografinin (*dóxa* "görüş" anlamına gelir) doğuşunu yine de Aristoteles ile okuluna (özellikle *Peri tōn Physikōn Doksōn* [*Doğa Filozoflarının Görüşleri*] adlı eserin yazarı Theophrastos'a) borçluyuz. Felsefenin İyonyalı doğabilimcilerin düşünceleriyle başladığına dair gelenek de Aristoteles'e dayanır.

Pythagorasçı algının ne "sapma"larını ne de bu zımni sınırlarını görmezden gelir ve Philolaos'un ahenk ilkesini temel aldığı belli olan astronomi sistemini uzun bir incelemeye tabi tutar. Philolaos gökcisimlerinin evrenin "ocağı" adını verdiği merkezi bir ateşin çevresinde döndüğünü öne sürer: Merkezden dışa doğru Karşı Dünya, Yeryüzü, Ay, Güneş, beş gezegen (o dönemde bilinenler Merkür, Venus, Mars, Jüpiter ve Satürn'dür) ve sabit yıldızlar küresi yer alır (yıldızlar, Yeryüzü'ne olan mesafelerinden dolayı birbirlerine kıyasla aynı konumda gibi göründüğü için sabit sayılırlar). Yeryüzünün daima dışarıya dönük olan yüzeyinde yaşadığımız için ne Karşı Dünyayı ne de merkezi ateşi görebiliriz; gündüzle gecenin birbirini izlemesi de, yeryüzünün merkezi ateş çevresindeki dönüşünden ve Güneş'e göre olan konumunun değişmesinden kaynaklanır. Bu sistem, antikçağa hâkim olan yermerkezli paradigmaya kıyasla dışmerkezli olmasıyla hem antik hem de modern çağda dikkat çekmiştir. Yeryüzünün artık merkezde yer almaması olağanüstü bir içgüdüden kaynaklanmamıştır ve gezegenlerin veya sabit yıldızların hareketi konusunda daha memnun edici bir açıklama da sunmaz. Aristoteles'e göre Philolaos'un seçimi daha çok sistematik tutarlılık gereksiniminden kaynaklanmış olabilir: Karşı Dünyanın dahil edilmesiyle gökcisimlerinin sayısı ona yükselmiştir "çünkü on, bütün sayıların [dolayısıyla da bütün gerçekliğin] özelliklerini içeren mükemmel bir sayı gibi durur." Philolaos'un evreni, olguların gözlemlenmesi için bir sistem sunan evrensel ahenk varsayımı üzerine inşa edilmiştir; evrenin merkezinde ilahi bir "ocağın" bulunması da sembolik bir anlam taşır ve ısının canlıların oluşumundaki önemli rolüyle kurulan analojiye dayanır.

Sayıların İdeal ve Sembolik Düzeni

Philolaos'un kozmolojisi, Aristoteles'in *Metafizik*'inin ilk kitabında dikkat çektiği, Pythagorasçı düşüncenin daimi bir eğiliminden kaynaklanır: Pythagorasçılar genelde doğabilimcilerininkinden çok farklı olan ilkelerden ve unsurlardan yararlanırlar, çünkü Aristoteles'in seleflerinin büyük kısmının tersine, onları duyumsal şeyler arasında değil, sayıları arasında ararlar. Aristoteles'e göre bu algı, oluşumun "biçimsel" sebebini belirlediği için, İyonyalılardan Anaksagoras'a ve Empedokles'e kadar maddi ilkeler konusunda araştırmalar yürütenlere göre bir ilerleme anlamına geldiği gibi, Platon'un idealarla ilgili araştırmasına göre de daha anlamlıdır, çünkü idealların tersine, sayılar ontolojik açıdan doğal gerçeklikten ayrı değildir.

"Sayı teorisi"nin, Sokrates-öncesi filozofların düşüncelerine başından beri hâkim olan doğal gerçekliğin ilkelerine duyulan ilgiye cevap verdiği doğrudur, ama bütün versiyonlarında sayılara temelde ideal ve sembolik bir rol atfedildiği için de onlardan apayrı durur. Pythagorasçılar da bunun bilincinde olup tarihlerinin farklı zamanlarında hocaları Pythagoras'ın bu algısını canlı tutmuşlardır.

PARMENİDES VE ZENON

di Maddalena Bonelli

ELEALI PARMENİDES

Birbirlerinin Çağdaşı ve Hemşehri İki Filozof

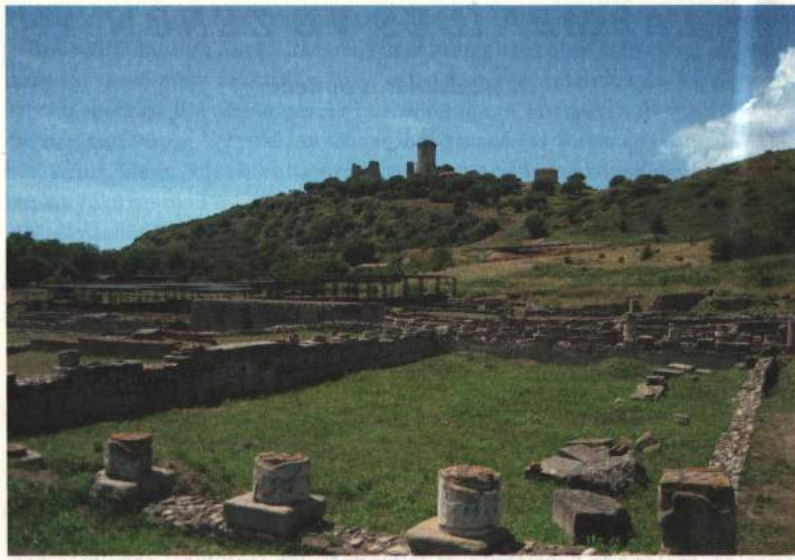
Platon *Parmenides* diyaloğunda, her ikisi de Elea kökenli olan Parmenides'le Zenon'un Panathenaia oyunları sırasında Atina'ya yaptığı bir yolculuğu ve Zenon'un, aralarında Sokrates'in de bulunduğu bir topluluğa, çoğulluğa karşı iddialarını içeren kitabını okuduğunu anlatır. Parmenides altmış beş, Zenon kırk yaşlarındaydı. Platon, Sokrates'in o dönemde çok genç olduğunu yazar. Eğer bu diyalogdaki bilgiler doğruysa, Parmenides'in MÖ 515 civarında, Zenon'un da MÖ 490 civarında doğduğunu varsayabiliriz.

Elealı Parmenides'in Düşüncesinin "Yenilikçi" Yönleri

Geleneksel yorumlara göre Elealı Parmenides, duyuların bilgi edinme araçları olarak katkılarına değer vermeyen, onları tamamıyla güvenilmez bulan ve akla önem veren ilk filozoftur. Dolayısıyla Parmenides fizik gerçekliğin duyular yoluyla algılanan boyutunun ötesinde, sadece *logos* yoluyla ulaşılabilecek, ebedi, değişmez ve bozulmaz bir gerçekliğin keşfi anlamındaki metafiziğin kurucusudur.

Doğa Üzerine Şiiri

Parmenides'in *heksametron* [altılı ölçü] vezninde yazdığı *Doğa Üzerine* şiirinden geriye sayısız fragman kalmıştır. Bu fragmanları inceleyince şiiri üç bölüme ayırmamız mümkün olur: (1) Parmenides'in yolculuğunu alegori (onu dişi atlar taşır, yolu da genç kızlar gösterir), kahramanlık (Parmenides'in yolculuğu Odysseus'unkiyle kıyaslanmıştır) ve bilgiye erişim açısından sunan giriş. Yolculuğun sonunda Parmenides'in huzuruna çıktığı tanrıça ona bilmesi gereken

Elea-Velia harabeleri, MÖ V. yüzyıl, Ascea (Salerno)

her şeyi açıklar. (2) Parmenides'in felsefi öğretisini sunduğu, "var olma yolu" olarak da bilinen "metafizik" bölüm. (3) Parmenides'in, duyusal bilgileri temel aldığı için "ölümlülerin görüşü" yolu adını verdiği, bilgiye, yani var olmanın hakikatine erişim açısından güvenilmez olduğunu öne sürmesine rağmen, titizlikle uygulandığı takdirde mantıklı olduğunu öne sürdüğü görüşü sunduğu "fizik" bölümü.

VAR OLMAMA YOLU

Şiirin ilk kitabında tanrıça Parmenides'e "algılanabilir düşünce yollarını" açıklar: "var olan ve var olmayanın birinci yolu / inandırıcılığın yoludur, hakikate refakat eder / var olmayan ve olmaması gereken diğer yol / sana bu yolun irdelenemez olduğunu söylüyorum / zaten var olmayanı ne bilebilirsin (çünkü uygulanabilir değildir) / ne de gösterebilirsin."

T10: Parmenides, *Doğa Üzerine* şiirinin girişi

Şairin burada burada söylediklerini kavramak çeşitli nedenlerden dolayı zordur: (1) Her şeyden önce, "var olma"nın ve "var olmama"nın öznesi kimdir? (2) "Var olma," birden fazla anlamı olan muğlak bir terim olduğuna göre, "var olan"ın ve dolayısıyla "var olmayan"ın anlamı nedir? (3) "Var olmadığı" söylenen ve tanrıçaya göre algılanabilir olan ama varlık olmayanın düşünülemez ve ifade edilemez olduğu göz önüne alınınca irdelenemeyecek yol hangisidir?

Yorumlama Sorunları

Bu durumda var olma yolunun ifade edilmeyen öznesinin "varlık" olduğu, var olmama yolunun ifade edilmeyen öznesinin de "varlık olmayan" olduğu savunulur. Parmenides bu şekilde şunları öne sürmüş olur: 1) varlık var olandır ve var olmayan olamaz; 2) varlık olmayan var olmayandır ve var olmayan olması zorunludur. Peki ama bu iki yola nasıl bir anlam vermek lazım? "Var olma" fiiline varoluş anlamı atfeden en anlaşılabilir açıklamaya göre ilk yol, var olanın var olduğunu ve var olmamazlık edemeyeceğini (var olması imkânsızdır), var olmayanın da var olmadığını ve var olamayacağını öne sürer (var olmaması zorunludur).

Ayrıca Parmenides'in araştırma yollarından, yani gündelik hayatla ilgili olmayan yöntemlerden söz ettiğini vurgulayarak, ona göre bilimsel araştırmanın sadece var olan ve zorunlu olarak var olan nesneler açısından mümkün olduğunu (örneğin matematik nesneler veya mantık kavramları), var olmayan nesneler açısından –düşünülemez ve ifade edilemez olmalarından dolayı– imkânsız olduğunu söyleyebiliriz (örneğin *Khimaira*lar, kanatlı atlar veya yuvarlak dörtgenler).

Var Olmama ve Ölümlülerin Yolu

Nesnelerin bazen var olduğunu (örneğin bugün), bazen de var olmadığını (örneğin dün) öne süren ölümlülerin yolu da bu hükme dahildir. Bu açıdan ilkbahar ve yazın var olup sonbahar ve kışın var olmayan bazı böcekler göz önüne alınabilir. Bu durumda var olmayan nesneler de, duyusal dünyaya özgü değişimlere tabi olan nesneler de var olmamaya indirgenir, dolayısıyla da bilimsel araştırmaya tabi tutulmaları imkânsızdır.

Var Olma Yolu

Parmenides'in zorunlu ve ebedi olarak var olan konusunda bilimsel bir araştırma öne sürdüğü varsayılırsa, var olan bu nesneyi veya nesneleri nasıl tespit edileceğini sormak gerekir. Parmenides Fr. VIII'de tümdengelim yöntemiyle var olanın, var olduğu için, belirli niteliklere sahip olduğunu gösterir. İlk dört mısrada şöyle der: "Geriye sadece var olma yolu kalıyor. / Bu [yoldaki] sayısız işaretin gösterdiği / varlığın ezeli ve ebedi, / bir bütün olduğu ve hareketsiz olduğu ve sonsuz olmadığıdır." Burada var olanın, var olduğu için, belirli niteliklere sahip olduğu beyan edilir. Bu durum bir dizi tümdengelim yoluyla gösterilir ve var olanın ezeli ve ebedi olduğu, bir bütün olduğu, yani tek ve sürekli olduğu, tek bir türe ait olduğu ve hareketsiz olduğu ve sonlu olduğu gibi çeşitli özellikleri ortaya konulur.

Sele nehrinin ağzındaki Hera Tapınağı'nın ara panellerindeki dansçı kadınlar, MÖ 570-560, Paestum, Museo Archeologico Nazionale

YENİ BİR YORUM

Aristoteles'ten itibaren günümüze gelene kadar araştırmacıların neredeyse hepsi, Parmenides'in bir monist olduğu, yani var olan "tek" bir şeyin olduğuna, var olanın tek olduğuna ve duyulara göründüğü gibi çoğul olmadığına inandığı konusunda hemfikirdir. Fr. VIII'in bazı bölümlerinde bu tek varlığa mekânsal bir nitelik atfedildiği görülür, dolayısıyla da her şeyle veya gerçeklikle veya doğayla özdeşleştirilecek fiziki bir varlık öngörülür. Örneğin 22-25 arası mısralarda Parmenides'in mekânsal her şeyi mi, zamansal her şeyi mi kastettiği anlaşılmaz; 26-31 arası mısralarda "sınır" kavramının mekânsal sınırlara işaret ettiği sanılır; ayrıca ünlü bir mısrada "yusyuvarlak bir kürenin kütlesine benzer" denir (VIII. 42-43).

Yüzyıllardır savunulan bu yoruma karşı daha yakın zamanlarda öne sürülen bir başka yoruma göre, Parmenides'in araştırma konusu, varoluş başta olmak üzere, fr. VIII'deki yüklemlerle "doldurulmayı" bekleyen biçimsel bir konudur. Bu yorum benimsendiği takdirde, Parmenides'in araştırma ufku, bilimsel araştırma konusu varlıkları kapsayacak şekilde genişletilebilir ve (oluşmaz, bozulmaz ve ebedi olduğu için) duyumsal deneyimle apaçık şekilde çelişen tek bir varlıkla sınırlanmaya gerek kalmaz. Böylelikle Aristoteles dahil birçoklarının Parmenides'e yönelttiği monizm suçlamasının da oldukça tartışmalı olduğu anlaşılır.

Sonuç olarak Parmenides'in hem değişim, doğum ve ölüm gibi niteliklerden yoksun olan (ama fiziksel niteliklere sahip olabilecek) bir varlığı incelemeyi hem de örneğin matematiksel varlıklar gibi, duyumsal olmayan niteliklere sahip olan (fr. VIII'de tarif edilen, görünürde fiziksel olan nitelikler şiirsel metaforlar olarak da yorumlanabilir) birden fazla varlığı araştırmayı önerdiğini söyleyebiliriz.

T6: Parmenides, *Varlığın özellikleri*

Elealı Zenon

Parmenides'in öğrencisi olan Zenon'un, bir tiranı devirmek amacıyla düzenlenen bir suikast girişimine karıştığı anlatılır. Yakalanıp tiranın huzuruna çıkarılınca ve muhtemelen diğer suikastçıların isimlerini vermesi için işkence edilince de dilini kesip tiranın yüzüne fırlatmıştır.

Dikotomi Yöntemi

Parmenides'de anlatılanlar bizi Zenon'un kitapta sunduğu argümanların çoğul olana karşı olduğunu ve dikotomik bir seyir izlediklerini, yani ikili zıt kavramları temel aldıklarını düşünmeye iter. Sokrates'in dediğine göre Zenon bu

argümanları dinledikten sonra her şeyin Bir olduğunu söyleyen Parmenides'in tezinin savunucusu gibi görünür, ama bu tezi savunmak için bir dizi parlak argüman yoluyla zıt tezi çürütür, yani çoğulluğun varlığını yadsır.

Platon'un diyalogunun daha da ilginç yanı, Zenon'un Sokrates'in dediğini düzeltmesi, çoğulluğa karşıt argümanlarıyla Parmenides'in Bir tezini gösterdiğinin doğru olmadığını savunması ve şöyle demesidir: "Bu yazıyla... gösterilmek istenen şudur: Şeylerin çoğulluğu tezinden Bir tezine göre daha da gülünç sonuçlar çıkar" (Platon, *Parmenides*, 128C-D). Dolayısıyla Zenon'un felsefi bir tezi savunmak yerine, hem belli bir tezin hem de tam zıddının absürd sonuçlarını ortaya koymaya yarayan dikotomik yöntemi uyguladığı görülür. Aristoteles'in günümüze ulaşmamış olan *Sofist* adlı eserinde Zenon'u diyalektiğin, yani gerçek anlamda diyalog tekniğinin mucidi olarak göstermesi bundan dolayı olabilir.

"İmkânsıza İndirgeme"

Aristoteles, Zenon'un hareket konusundaki, *reductio ad impossibile* [imkânsıza indirgeme] veya "paradokslar" ("karşı" anlamına gelen *parà* ile "ortak görüş" anlamına gelen *dóxa*) şeklindeki dört argümanını aktarır. Geç antikçağda yaşamış filozof Proklos, *Parmenides*'i konu alan yorumunda Zenon'un 40 argümanının olduğunu söyler. Biz, ikisi yeni-Platoncu filozof Simplikios tarafından Zenon'un kendi ağzından aktarılmış, dördü de Aristoteles tarafından çok kısaca özetlenmiş olmak üzere, elimizdeki kaynaklar temelinde sadece altı tanesi hakkında bilgi sahibiyiz.

"Dikotomi" Argümanı

Simplikios, *Fizik* eserine getirdiği yorumda Zenon'dan doğrudan alıntı yaparak iki zıtlığını aktarır. Dikotomi konusundaki daha ayrıntılı ve daha ilginç olanında Zenon, birçok şey varsa o zaman her birinin aynı zamanda hem küçük hem de büyük olduğunu –herhangi bir büyüklüğe sahip olmayacak kadar küçük ve sonsuz olacak kadar büyük olduğunu– göstermek ister. Birinci durumda hiçbir şey (dolayısıyla çoğulluk da) var olmaz, çünkü Zenon'a göre büyüklüğü, kalınlığı veya kütlesi olmayan bir şey var olamaz. Bu durumda şeylerin çoğulluğu varsa, her birinin birer büyüklüğe ve kalınlığa sahip olması gerektiğini varsayalım. Zenon'a göre bu durumda her şey sonsuz derecede büyük olacaktır.

Bu görüş, Zenon'un çok kısa bir şekilde ifade ettiği bir argümanın sonucudur ve muhtemelen şu şekilde anlaşılmalıdır:

(1) Herhangi bir cisim (yani belli bir büyüklüğü olan her şey) sınırsız sayıda kısımdan oluşur ve bu kısımlar da belli bir büyüklüğe ve kalınlığa sahip cisimlerdir;

Diz çökmüş sakallı Gorgon, Doğu Yunanistan'da üretilmiş bir kazanın süslemesi,
MÖ VI. yüzyılın ilk yarısı, Paris, Louvre Müzesi

(2) bir cismin sınırsız sayıdaki kısmının toplamı sonsuz bir sayıdır;

(3) bir cismin büyüklüğü sonsuzdur. Dikotominin ilk kısmının sonucu gibi bu sonuç da absürd olduğuna göre, çoğulluğun var olmadığı sonucuna varılabilir. Bu argümanı çürütmeye çalışanlar (2) numaralı önermeyi eleştirir ve Zenon'un burada tasvir ettiği büyüklüğün yakınsak dizilere (birin 1, 1/2, 1/4, 1/8, vs şeklinde fraksiyonlarını düşünebiliriz), yani sonuçları daima sonlu bir miktar olan sonsuz dizilere dahil olduğunu öne sürerler. Aslında Zenon'un metnindeki hiçbir şey, ona bu hatayı atfetme yetkisini bize vermez ve giderek kesitli olmayan kısımlardan oluşan bir cismi düşünmek mümkündür.

HAREKETE KARŞI ARGÜMANLAR

Aristoteles'in sözünü ettiği (*Fizik*, Z 9), harekete karşı dört argümandan sadece en ünlü iki tanesini ele alacağız: "Stadyum" ("Akhilleus ve kaplumbağa," daha çarpıcı bir versiyonunu oluşturur) ve "ok" ("hareket halinde hizalı cisimler argümanı" olarak tanımlayabileceğimiz dördüncü argümanla aynı kavramsal sorunları ele alır) olarak bilinen argümanlar.

Hareketle İlgili Paradokslar

Aristoteles'in ilk argümanla ilgili anlattıklarına göre, hareket yoktur, çünkü hareket eden cisim hedefine ulaşana kadar önce yolun yarısını katetmelidir. Bu argümanı şöyle özetleyebiliriz:

(1) Bir koşucu, seyrinin sonuna ulaşması için birbiri ardına sonsuz sayıda farklı görevi tamamlamalıdır (yani 1/2, 1/4, 1/8, vs şeklinde sonsuz sayıda noktadan geçmelidir);

(2) birbiri ardına sonsuz sayıda görevi yerine getirmeye imkân yoktur;

(3) koşucu seyrinin sonuna ulaşamaz, dolayısıyla hiçbir şey hareket etmez.

Bu argümanın hızlı koşucu Akhilleus ve kaplumbağa şeklindeki ünlü versiyonunda Akhilleus kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemeyecektir.

Ok argümanına gelince, yine çok kısa olan Aristoteles'in anlatımına göre hareket etmekte olan ok aslında yerinde durur ve bu sonuca, zamanın "şimdi"den, yani süregelen anlardan oluştuğuna dair hipotezden varılır. Burada da argümanı anlaşılabilir ve geçerli kılmak için onu açmak gereklidir:

(1) Tam olarak kendi boyutunda bir yer kaplayan bir cisim durağandır;

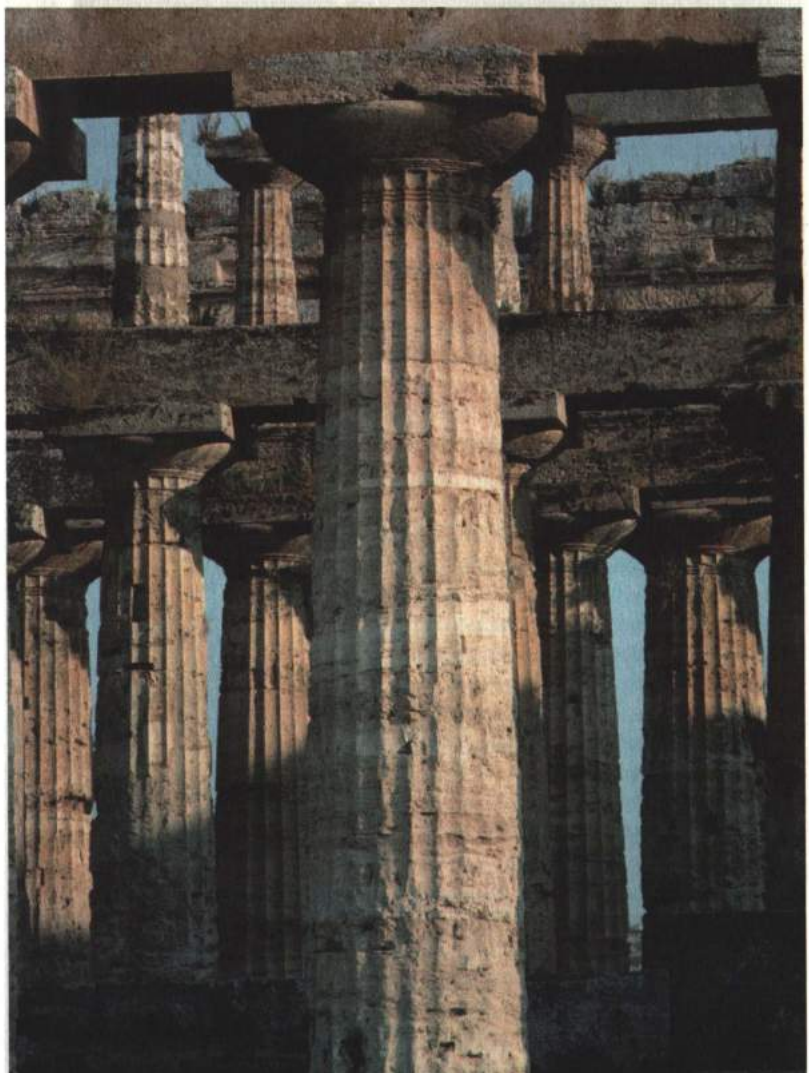
(2) Şu anda hareket halinde olan bir cisim, tam olarak kendi boyutunda bir yer kaplar;

(3) dolayısıyla hareket halinde olan her şey durağandır;

(4) hareket halinde olan her şey daima şu anda hareket eder;

(5) bu durumda hareket halinde olan her şey daima durağandır. Bu argümanların amacı, sorunsal yaklaşımlardan kaçınarak yararlandığımız kavram-

ların mantıksal zorluklarını göstermek ve paradokslar gibi akıl yürütmelerin sınırlarını zorlayan, dolayısıyla da mekanizmalarını ve kaynaklarını incelemek açısından faydalı olan araçların kanıtlayıcı niteliğini vurgulamaktır.

Muhtemelen Apollon'a adanmış, ama Neptunus'un olarak bilinen tapınağın pteronu ve sütunlar arası mesafesi, MÖ y. 460, Paestum

Kolophonlu Ksenophanes: Şair ve Filozof

Ksenophanes kendine özgü bir şekilde hem şair hem de filozoftur. MÖ 570 civarında İyonya'da, Kolophon'da doğar. Başta *Magna Graecia*'da olmak üzere uzun yolculuklara çıkar ve tanıklara göre öldüğünde yaşı 90'ı aşmıştır. Kaynaklara göre günümüze ulaşmamış birçok manzum ve hicivsel şiirler yazmış ve onları *rhapsōidos* (gezgin ozan) olarak icra etmiştir. Ayrıca *Peri Physeōs* [*Doğa Üzerine*] adlı bir eser yazdığı sanılır; bu eserden günümüze ulaşmış birkaç fragman teoloji ve fizik konularında düşünceler içerir.

Geleneklerden ve Tanrıların İnsanbiçimliliğinden Sapma

Ksenophanes'in düşüncesinin ana konusu, "eskilerin icatları" adını verdiği, başta Homeros ve Hesiodos'un şiirleri olmak üzere, Yunan geleneğindeki tanrı temsillerine yönelik eleştirisidir. Homeros ile Hesiodos hakikati Mousalara atfederken Ksenophanes asıl kendisinin hakikati söylediğini iddia eder ve şairlerin tanrılar için yarattığı insanbiçimli imgeleri, yani onlara insanlara özgü fiziksel ve ahlaki özellikler atfetmelerini şiddetle eleştirir. Homeros'un tanrıları hırsızlık yapar, zina yapar, yalan söyler ve ihanet ederler. Geleneksel din bağlamında tanrıların nitelikleri, kendilerinin insani özelliklerin yansıtılmasından başka bir şey olmadığını gösterir, hatta Ksenophanes, hayvanların tanrıları olsaydı onları kendi suretlerinde ve benzerliğinde tasvir edeceklerini söyler. Fr. 16 da aynı şekilde yorumlanabilir: "Etiyopyalıların tanrılarının siyah tenli ve kalkık burunlu, Trakyalıların tanrılarının da mavi gözlü ve kızıl saçlı olduğunu hatırlatır."

Soyluların Ahlakına Eleştiri

Ksenophanes'in bir başka eleştiri konusu da, tanrıların insanbiçimliliği gibi yine geleneklerden devralınan yarışma ve savaş ahlakıdır. Toplumun adil yasalar doğrultusunda siyasi ve ekonomik refaha kavuşmasını (*eunomia*) sağlayacak şekilde iyiliğini isteyen bir insanın bilgeliğini bir atletin veya savaşçının gücüne tercih etmek gerekir.

Ksenophanes'in Tanrısı

Ancak Ksenophanes geleneksel tanrı kavramına getirdiği eleştirilerin ötesinde, kendi teolojisini de öne sürer ve "ilahi dünyada ve insanların dünyasında en üstün olan, biçim ve düşünce açısından insandan farklı, tek bir tanrı"dan söz eder; bu tanrı "bütün olarak görür, bütün olarak düşünür, bütün olarak dinler." Bu tanrı kavramı şahsi bir tanrıyla değil de evrenin bütünselliğiyle örtüşür ve bu açıdan Parmenides'in var olanını andırır; zaten günümüzde çok tartışılan bir geleneğe göre Elealı filozof Ksenophanes'in öğrencisiydi.

Ksenophanes kozmolojiyi ve doğa felsefesini de konu alır. Su ve toprağı, tüm canlı varlıkların bileşenleri sayar. Yunan *pantheon*unda İris adında bir tanrı olarak ilahlaştırılmış olan

gökkuşağından söz ettiği ünlü fr. 33, Ksenophanes'in tanrıların temsillerini *logos*un ve empirica gözlemin incelemesine tabi tutma yaklaşımının bir başka örneğini teşkil eder: Nitekim İris, fiziksel bir olgudan başka bir şey değildir, "kırmızı ve yeşil, alacalı bir bulut"tur.

T5: Ksenophanes, Akıl ve ilahi olan

Akhilleus ve Kaplumbağa: Sonsuzluğun Paradoksu

Elealı Zenon'a atfedilen kırktan fazla paradoks arasında en ünlüsü hiç şüphesiz başrollerinde Akhilleus ile kaplumbağa yer alan harekete karşı argümandır. Aristoteles bu argümanı şöyle anlatır: "Akhilleus argümanı olarak bilinen argümanda [...] bir yarışmada en hızlı koşucunun en yavaş koşucuya yetişmesinin imkânsız olduğu öne sürülür. Nitekim kovalayanın önce kaçanın kalkış noktasına varması gereklidir, dolayısıyla daha yavaş olan daima daha hızlı olanın biraz ilerisinde olacaktır. Bu argümanın sonucu, daha yavaş olana yetişmenin imkânsız olduğudur" (Fizik, VI, 9). Başka bir deyişle, herkesçe yavaş olarak bilinen bir hayvanla (sonraki gelenekte kaplumbağa üzerinde karar kılınacaktır) "hızlı koşucu" Akhilleus arasındaki bir hız yarışında kaplumbağaya çok az da olsa avantaj sağlandığını hayal edelim. Zenon'un argümanının sonucuna göre ikinci koşucu birinci koşucu ile arasındaki mesafeyi hiçbir zaman kapatamayacaktır. Çünkü Akhilleus kaplumbağanın başlangıçtaki T0 konumuna ulaştığında, kaplumbağa T1'e geçmiş olacaktır; Akhilleus'un T1 konumuna ulaştığı sürede kaplumbağa T2'ye, sonra da sonsuz bir dizi halinde T3, T4, T5'e vs ulaşmış olacaktır. İkisi arasındaki mesafe çok küçük olsa ve giderek azalsa da kaplumbağa daima Akhilleus'un çok az ilerisinde olacaktır. Zenon'un bu şekilde, hocası Parmenides'in kuramlarını savunmak amacıyla uzamın sonsuz bölünebilirliğine ve özellikle hareketin imkânsızlığına bağlı sorunları kanıtlamaya çalıştığı sanılır.

Aristoteles'in Zenon'a yönelttiği ve edilgin sonsuzluk ile etkin sonsuzluğun birbirinden ayırt edilmesini temel alan itiraz ün salmıştır. Akhilleus tabii ki önce mesafenin yarısını, ondan önce bir çeyreğini, ondan önce sekizde birini katetmelidir, ve bu sonsuza kadar böyle sürer gider; ancak bu bölünme süreci sonsuza kadar sürse bile, sonucu hiçbir zaman birden büyük olmayacaktır; zaten irrasyonel sayılar açısından da durum böyledir; örneğin 3,14 ne kadar analiz edilirse edilsin asla 4 olamaz. Bu akıl yürütme Akhilleus ile kaplumbağa arasındaki mesafeye uygulanacak olursa, potansiyel bölme süreci en azından giderek daha küçük uzam parçalarının varsayılması anlamında sonsuz sayılabilir, ama bu durum Akhilleus'un fiiliyatta bu mesafeyi tek bir adımla katetme ihtimalini ortadan kaldırmaz. Akhilleus bir mesafe birimini bir zaman biriminde katedecektir.

HERAKLEİTOS VE EMPEDOKLES

Maria Michela Sassi

KEHANET TEMELLİ BİR BİLGİ

"Karanlık" Herakleitos

Ephesoslu Herakleitos'un (MÖ VI-V. yüzyıllar) eserleri, Sokrates-öncesi diğer filozofların durumunda olduğu gibi, günümüze fragmanlar şeklinde ulaşmıştır. Ancak Herakleitos örneğinde fragmanları yorumlama sorunu, kendisinin mesajlarını "bölük pörçük" ve kasti olarak muğlak, kısa deyişler yoluyla ifade etmesinden dolayı daha da karmaşık hale gelmiştir ve Herakleitos antikçağdan bu yana "karanlık" (*skoteinos*) olarak bilinmiştir.

Aforizmalar

Çeşitli Sokrates-öncesi filozofların bütün fragmanlarını derlemekle ün salmış Alman filolog Hermann Diels'in, Herakleitos'un fragmanlarının asıl düzenini yeniden kurgulama girişiminden vazgeçip fragmanları, içinde geçtikleri kaynağın alfabetik sıralamasına göre düzenlemekle yetinmiş olması ilginçtir. İlk bakışta tarafsız gibi görünebilecek olan bu eylem, aslında Herakleitos'un düşüncesinin aforizma temelli yapısını vurgulamaya yaramıştır, hatta bazı araştırmacılar Herakleitos'un yapılandırılmış bir eser yazdığı tezini reddetmişlerdir. Ancak antikçağ kaynaklarında anlatıldığı gibi Herakleitos'un kitabını Ephesos'ta Artemis tapınağına adamış olması bu hipotezi çürütür, çünkü arkaik çağda yasaların metinlerini tapınakların duvarlarında sergileme âdetini çağrıştıran bu eylem, Herakleitos'un kendi düşüncesine kalıcı ve kutsal bir değer kazandırma ifadesini yansıtır. Ayrıca, fragmanlar dikkatle okunduğunda ifadeler ve içerik açısından, ancak tek bir metin içerisinde anlamlı olabilecek son derece planlı paralellikler görülür.

Her halükârda aforizma gibi az ve öz ve esrarengiz bir ifade şeklinin tercih edilmiş olmasının felsefi değeri göz önüne alınmalıdır. Herakleitos'un yarar-

landığı, arkaik çağın bilgelik aktarım modellerinin (gizem vahiyleri, hem Apollon hem Sibylla'nın kehanetleri, ahlaki deyişler, bilmeceler) ortak noktası, anlaşılması zor metinler oluşturmaktır. Metin yazarları üstün bir bilgiye sahiptir, bu bilgiyi sadece onu anlayacak az sayıda kişiyle paylaşabilir. Esrarengiz ifadeler ayrıca Herakleitos'a göre doğanın insanlar tarafından yorumlanması zor şekillerde tezahür ettiğine dair düşüncelerine de uygundur.

Arkaik Çağ Bilgelerine Yönelik Eleştiriler

Herakleitos'a göre doğa "gizlenmeyi sever" (fr. 123) ve olgusal gerçekliğin sürekli sergilediği değişimlerin ötesinde, doğanın ardında yatan ilkeyi kavrayabilmek için duyuların bulgularını deşifre edebilmek gerekir. Herakleitos'un üslubunun bir başka tipik özelliği de, Arkaik bilgi birikiminin ileri gelen temsilcileri olmalarına rağmen gerçekliğin ardındaki yasayı keşfedecek zekâya sahip olmayanlara yönelttiği eleştirilerdir.

"HER ŞEY AKAR" VE ÖTESİ

Romalı filozof Sekstos Empeirikos sayesinde günümüze ulaşan, bir giriş teşkil ettiği belli olan oldukça uzun bir metin de Herakleitos'un bütünlüklü bir metin yazdığı tezini doğrulayıcı niteliktedir.

Logos

Herakleitos bu metinde mesajının içeriğini insanların genelde "anlayamadığı" bir *logos*, yani oluşun "gerekçesi" veya "kuralı" olarak tanımlar. Burada kullanılan ve "anlayıştan yoksun" insanlar için kullanılan *aksynetoi* teriminin gizem dilinden alınmış olması ilginçtir. Herakleitos'un burada hitap ettiği insanlar henüz "gizeme kabul edilmeyenler" gibidir ve Herakleitos karşılarında dinsel bir bilgiye sahip ve onu açıklayacak birisi olarak durur. "*Logos*"un Yunancada aynı zamanda "söz" anlamına geldiğini de unutmamak gerekir; Herakleitos bu terimin çokanlamlılığını temel alarak, anlatmak istediği derin gerçekliğe tamamıyla uyan kendi sözlerine dikkat çekmek ister. İnsanlar Herakleitos'un sözlerini dinleyerek normalde içinde yaşadıkları tecrit durumundan kurtulabilir, kendilerini ve doğanın tamamını çevreleyen "ortak" yasayı anlayabilir hale gelebilirler. Böylece insanlar bu yasanın zıt güçler arasında, gerçek anlamda bir "savaş"a maruz kaldığını ve evrenin düzen ilkesinin bundan ibaret olduğunu anlayabilirler.

T11: Herakleitos, Birlik ve zıtların arasındaki tezat

Herakleitos evrenin düzeni meselesine odaklanıp Anaksimandros'un yaptığı gibi dinamik denge temelinde bir çözüm getirince, düşüncesinin kökleri-

nin İyon natüralizmine kadar uzandığını gösterir. Zaten zıtlara dair görüşleri, evrensel maddeler arasındaki fiziksel etkileşimin etkilerinin yanı sıra, öznel izlenimlerin göreciliğine yansıyan gerilime, yaşamsal ve varoluşçu safhaların birbirini izlemesine, belli bir nesneye belli bir adın verilmesi gibi tutarsız bir uygulamaya yer verir.

Kadın (Kore) ve keklik heykeli, Miletos, MÖ 570-560, Berlin, Staatliche Museen

Naksosluların sfenksi, MÖ y. 550, Delphoi, Arkeoloji Müzesi

Panta Rhei'nin Filozofu

Herakleitos, "her şey akar" (*panta rhei*) ve "aynı nehirlere girenlerin üzerinden daima farklı sular akar" (fr. 12, bkz. fr. 49a, 91a) gibi düşünceleriyle tanınan bir filozoftur. Bu imaj yanlış değilse de, eksik olduğu kesindir ve Platon'un görüşlerine çok şey borçludur, çünkü Platon, Herakleitos'un kuramlaştırdığına, öğrencilerinin de en uç noktasına kadar geliştirdiğine, hatta bilinmesinin ve aktarılmasının imkânsızlığını öne sürdüğüne inandığı duyumsal gerçekliğin elle tutulamaz hareketliliğine büyük ilgi duyar (Platon Atina'da Herakleitos'un öğrencilerinden biri olan Kratylos'la temas etmiş olabilir). Dolayısıyla Herakleitos'un düşüncelerinde hareketliliğin hareketsizlik kadar ve zıtlar arasındaki çelişkinin birlik yönleri kadar önemli olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Herakleitos bundan dolayı her şeyin ilkesi olan ateşin hem azami hareketliliğin hem de azami daimiliğin simgesi olduğuna inanır. Ateş, İyonyalıların gerçekliğinin temel ilkesi gibi ilahidir ve zıtların arasındaki tezat ateşle üstün bir birlik şeklinde çözüme kavuşur.

Ruh

*Panta rhei*nin filozofu şeklindeki imajın gölgede bırakmış olabileceği bir başka önemli unsur, Herakleitos'un ruha olan ilgisidir. Herakleitos'un psikolojisi, Homeros'tan lirik ve trajik şiirlere ve Hippokratesçi hekimlere kadar arkaik çağ edebiyatında yaygın olarak görülen, ruhun ve faaliyetlerinin (hem yaşamsal hem de bilişsel faaliyetlerinin) bedensel tasviriyle (veya bedenin organlarının tasviriyle) uyumlu olarak, "fiziksel" bir yapıya sahiptir.

Anaksimenes'in ruh-havasına benzer şekilde Herakleitos'un ruhu da evrensel *arkhē*ye [başlangıç], dolayısıyla da ateşe yakındır. Bu konudaki belgeler, Herakleitos'un ruhunun (*psykhē*) bir buhar veya nefes mi (her halükârda ateşe benzer), yoksa su ve ateş karışımı, hatta ateş ve hava karışımı mı olduğunu belirleyebilmek için yeterli değildir. Ama her halükârda hem bireyden bireye hem de bir bireyin hayatının çeşitli safhalarında kuruluk, hareketlilik ve incelik gibi niteliklerinde görülen değişiklik, bilişsel süreçlerin nitelikleri üzerinde doğrudan etkili olur; özellikle ruh, örneğin birey sarhoş olduğu veya yaşlandığı zaman nemlenirse zekâ zayıflar. Yaşlılığın daha nemli bir dönem olarak görüldüğü anlaşılır ve nem, ruhun ölümü demektir.

T7: Herakleitos, Oluşum

"Bilinç"

Ruhsal faaliyetlerin maddeci algısı muhtemelen bireysel ruhun ölümsüzlüğünün reddedilmesiyle bağlantılıdır. Ancak bu algı Herakleitos'un ruhsal boyutun ölçülemez derinliği –başka bir deyişle "bilinç"– konusundaki ilk bilinçli ifadelerden birini dile getirmesine engel olmaz. "Ne kadar ilerlersen ilerle, han-

gi yoldan gidersen git, ruhun sınırlarına ulaşamazsın, içerdiği logos o derece derindir." (22 B 45 DK)

Karakter

"Karakter, insanın *daimōn*udur" (fr. 119) şeklindeki ünlü deyiş de bu bağlamda, bireylerin kaderinin tanrıların veya koruyucu güçlerin müdahalesinden bağımsız olduğunun apaçık beyanıdır. Tartışmalı fragmanı (fr. 85), öfke gibi bir tutkunun ateşinin ruhun (daha kuru) ateşinden beslendiği ve onu tükettiği şeklinde yorumlamak doğruysa, yani ruhun en yüksek becerilerinin tutku tarafından karartılması mümkünse, bu beyanın, karakterin akıl ile tutku arasındaki oyunda oluştuğu fikrini temel aldığı düşünülebilir. "Arzuya karşı koymak zordur: istediğini ruhla ödeyerek satın alır."

EMPEDOKLES, BİR "KENTAUROS"

Dört Element

MÖ y. 484-481 ve y. 424-421 arasında Akragas'ta [Agrigento] yaşamış olan Empedokles, günümüze bazı fragmanları ulaşmış olan *Katharmoi* [*Arınmalar*] ve *Peri Physeos* [*Doğa Üzerine*] adlı iki şiir yazmıştır. Empedokles dört temel elementi öne sürerken onlara kimlik, ebediyet ve güç eşitliği atfeder, böylece Parmenides'in düşüncesi temelinde var olmak için gerekli olan şartları sağlamış olur. Ateşin, havanın, suyun ve toprağın köklerinin (*rhizai*) hareketi, Dostluk ve İhtilaf şeklindeki iki güç tarafından belirlenir; "kökler" tanımlaması da, iki hareket ettirici gücün duygusal niteliği de İyonya'da geliştirilen ilk kozmolojilerin temelinde yatan "organik" evren algısından miras alınmıştır ve Empedokles'in her ikisine ilahi bir konum atfetmesi de buradan kaynaklanır.

Akragas Olympieion'unun Telamon'u, MÖ V. yüzyıl, Agrigento, Museo Archeologico Nazionale

Dostluk ve İhtilaf

Empedokles'in Ahenk veya *Kypris*, yani Aphrodite olarak da tasvir ettiği Dostluk'un bir araya getirdiği, birbirine benzemeyen şeyler, İhtilaf tarafından birbirinden ayrılır ve İhti-

laf farklı olanların bir tarafa ayrılıp benzer olanların bir arada olmasını sağlar. Ressamlar nasıl farklı renkleri bir araya getirerek duyumsal şeyleri resmederse, Dostluk ve İhtilaf da "ağaçları, kadın ve erkekleri, vahşi hayvanları, kuşları ve suda beslenen balıkları, uzun hayatları şan ve şerefle dolu olan tanrıları" yaratır (fr. 23). Dolayısıyla oluş sadece duyumsal algının bir yanılsaması olmayıp (ancak doğa konusunda bilgi edinmekte duyumsal algının rolü Empedokles tarafından kesinlikle küçük görülmez) dört "kök"ün Dostluk ile İhtilaf'ın etkisiyle farklı oranlarda karışımını yansıtır.

T8: Empedokles, Dostluk ve İhtilaf

Bu iki güç arasındaki rekabet, Empedokles yorumcuları arasında bir türlü çözüme ulaştırılamayan tartışmalara konu olan aralıksız, döngüsel bir hareket oluşturur. Bu hareketin bir noktasında Dostluk, dört kökün mükemmel karışımı olan *sphairon*da [küre] zafere ulaşır, ama bu karışıma bir başka noktada saldıran İhtilaf, benzer olanları birbirine çekerek yavaş yavaş kökleri birbirinden ayırır. Öte yandan Dostluk, birbirine benzemeyen şeyleri karışık halde tutarak bu parçalanmaya karşı çıkmaya çalışır; bildiğimiz haliyle evren, bu iki gücün hâkim olduğu iki uç nokta arasındaki ara safhalardan birine tekabül eder.

Kısmen hayvan biçimli olan nehir tanrısı Akheloios, Herakles ile mücadele ederken, kırmızı figürlü, küçük sütunlu krater ayrıntısı, Agrigento, MÖ y. 450, Paris, Musée du Louvre

"Felsefi Kentauros"

Ama kozmoloji, Empedokles'in tek ilgi alanını oluşturmaz. Hatta Empedokles'in ana ilgi alanının dinsel-eskatolojik türden olduğunu (yani insanın ve insanlığın nihai kaderine bağlı) ve doğanın insanın ruhani kurtuluş güzergâhı için bir çerçeve oluşturduğunu düşündürecek sağlam nedenler söz konusudur; Werner Jaeger (1888-1961), *Paideia* (1936) adlı ünlü eserinde Empedokles'i bu sıradışı birleşim temelinde "felsefi Kentauros" olarak adlandırmıştır.

Aslında Empedokles'e *heksametron* vezninde iki ayrı yazı atfedilmiştir; *Peri Physeos* [*Doğa Üzerine*] adlı bir eseri kozmolojiyi, *Katharmoi* [*Arınmalar*] adlı diğeri dini ve ahlakı konu alır. Ama bu yazıların ortak noktası muhtemelen, iç içe geçen "bilimsel" temalar ile ruhun kurtuluşuna ve kaderine dair endişelerdir.

Daimōn Empedokles

Empedokles'in eskatolojik algısını kurgulamak zordur ve burada göreceli olarak kesin sayılabilecek sadece birkaç noktası ele alınabilir. Hangi şiire ait olduğu tartışmalı olan bir fragmanda Empedokles kendini, bir zamanlar diğer tanrılarla paylaştığı mutlu bir hayattan, İhtilafın karanlık yönünün etkisi altında işlenmiş yalancı şahitlik ve şiddet suçlarından dolayı sürülmüş, yarı ilahi bir varlık (*daimōn*) olarak sunar. Bu durumda *daimōn*un düşüşü *sphairon*un kırılmasıyla mı bağlantılıdır? Bu soru cevaplandırılmamıştır, ama *daimōn* her halükârda kozmik bir zorunluluk sonucunda zorlu bir kefaret yolculuğuna çıkmak zorunda kalır; önce evrensel maddeler arasında, sonra farklı canlı varlıkların bedenlerinde yolculuk yapıp sonuçta insan şeklini alır.

Pythagorasçı ve Orfik Unsurlar

Burada *daimōn*-Empedokles'in hem ruhgöçü zincirinden nihai kurtuluşun eşiğine ulaştığını hem de kendini diğer insanlara, canlı varlıkların doğumları ve ölümleri konusundaki hakikatleri, doğa üzerinde hâkimiyet kurma araçlarını, hatta insanların hastalıklarına, yaşlılığa çözümleri açıklayabilecek bir tanrı gibi sunma imkânını elde ettiğini varsayabiliriz. Evrende çıktığı yolculukta edindiği bu bilgileri, vejetaryenliği uyguladığı ve vahşi kurban kesme âdetlerini reddettiği saf bir hayat biçimiyle pekiştirir.

Burada, Güney İtalya'nın kültürel ortamının bu dönemine özgü olan, felsefe ile eskatolojik endişeler arasındaki bağlantılar açısından Pythagoras'ın düşünceleriyle, hatta Orpheusçu hareketle benzer yönler dikkat çeker. Ancak Empedokles'in, geçirdiği binlerce olaya rağmen kimliğini muhafaza etmeyi başaran *daimōn* gibi bir varlık kavramını geliştirirken, bireysel bilinç boyutunun derinleştirilmesine önemli bir katkıda bulunduğu belirtilmelidir.

ANAKSAGORAS VE DEMOKRİTOS

Maria Michela Sassi

ANAKSAGORAS: "TOHUMLAR" VE NOUS

Çoğulcular

Bir yandan Empedokles, diğer yandan Atomcular gibi, Anaksagoras da (MÖ 499-428) geleneksel olarak çoğulcu diye tanımlanan filozoflar arasında sayılır. Fiziksel oluşu reddedenlere karşı çıkan Anaksagoras, bu durumun sadece duyuların aldanmasından kaynaklanmadığını öne sürer. Ancak fiziksel oluş, insanların büyük kısmının duyumsal cisimlere hatalı olarak uyguladığı şekilde doğum ve ölüm şeklinde değil, değişmez ve ebedi olup Parmenides'in varlık şartlarını yerine getiren, algılanabilir olmayan nihai bileşenlerin çokluğunun karışım ve ayrım sürecinin etkisi şeklinde açıklanabilir.

"Tohumlar" veya *homoiomeria*

Dolayısıyla doğada yer alan şeyler, çok çeşitli tözlerin –toprak, hava, ateş ve suyun yanı sıra, saç, et, sık, seyrek, koyu, aydınlık, vs– sayısız "tohum"larının karışımından oluşan geçici ürünlerdir. "Tohum" terimi, Anaksagoras'ın fiziksel süreçleri açıklarken İyonya ortamında öne sürülen biyolojik paradigmaya atıfta bulunduğunu gösterir. Aristoteles, Anaksagoras'ın teorisini ele alırken bu yaklaşıma yer vermeyip "tohum" yerine "*homoiomereia*" tanımlamasını ortaya atacaktır.

Anaksagoras'a göre başlangıçta "her şey bir aradaydı," hiçbir şey birbirinden ayrılamazdı; derken bu karışım, Zihin veya Akıl (*Nous*) adı verilen, her şeyden ayrı duran bağımsız bir kozmik varlık tarafından hortum benzeri bir harekete geçirildi. Dönme hareketinin giderek artmasıyla karışık halde duran unsurlar yavaş yavaş birbirinden ayrılıp benzerleri birbirine çeken bir mekanizma doğrultusunda yeniden bir araya geldiler ve ağırlıklı olan "tohumlar"a göre nitelenen duyumsal karışımları oluşturdular. Bu ayrılma ve yeniden birleşme süreci günümüzde de gerçekleşen fiziksel dönüşümlerde yer almaya de-

vam eder, ama hiçbir şey yoktan var olmaz, çünkü her şeyde diğer her şeyden büyük veya küçük bir parça vardır.

Nous ve Zihin-Doğa Düalizmi

Doğal dünyaya göre ayrı bir konumdan kozmogonik hareketi başlatan *Nous* gibi akıllı bir güç kavramı (olağanüstü düzeyde ince, saf bir tözden oluşur), Sokrates-öncesi düşüncede önemli bir yenilik oluşturur. Anaksagoras'ın *Nous*'a atfettiği özelliklerin ilahi nitelikte olduğu doğrudur, zaten *arkhē*nin ilahlaştırılması, doğa konusundaki Sokrates-öncesi düşüncenin ortak bir özelliğidir; Kolophonlu Ksenophanes'in "düşüncesinin gücüyle her şeyi sarsan" evrenin tanrı-hükümdarının (21B25DK) Anaksagoras'ın algısına öncülük edebileceği de doğrudur. Ancak zihin-doğa düalizminin öne çıktığı ilk teorik model Anaksagoras'a aittir; bu modelde oluşun gayesi meselesini vurgulayan kozmolojik bir düşüncenin ilk önemli noktaları ortaya çıkar.

Kozmik Düzen ve Gaye

Antikçağ yazarlarının bazı yorumları, bize Anaksagoras'ın söylediklerinin bir yandan felsefesine dikkat çektiğini, diğer yandan teleolojik meseleye, yani doğal olayların genelde iyi olarak görülen gayesi olan *telos*'a önem veren düşünürlerde hayal kırıklığına ve eleştirel tepkilere yol açtığını gösterir.

Delphoi Arabacısı, ayrıntı, MÖ y. 475, Delphoi, Arkeoloji Müzesi

Kozmik düzen kavramı (*kosmos* kelimesinin en eski kullanımı, Herakleitos'a ait olan fr. 30'dadır) Anaksimandros'tan itibaren Yunan kozmolojisinde önemli bir yer tutar; ancak bu düzenin genelde doğanın kendisine içkin olduğu düşünülür ve açıklama ilkelerinin (sonradan *arkhai* denecektir) belirlenmesi ve ilahlaştırılmasına, Anaksagoras'ın öğretisinde ima ettiği şekilde ilahi bir faile ait bir tür proje arayışı eşlik etmez. Hem Platon'un *Phaidōn*'unda Sokrates hem de *Metafizik*'in ilk kitabına Aristoteles bundan dolayı Anaksagoras'ı eleştirir.

Baş, Paionios Nike'sinin kopyası olabilir, MÖ V. yüzyıl, Atina, Attalos Stoa'sı, Agora Müzesi

Nous'un Rolü ve Aristoteles'in Eleştirisi

Platon'un diyalogunun başrol oyuncusu Sokrates, *Phaidōn*'da ruhun ölümsüzlüğünü konu alan tartışmada sunduğu otobiyografik bölümde gençliğinde "doğa konusunda araştırmaları" ve özellikle Anaksagoras'ın öğretisini ilginç bulduğunu hatırlar. Nitekim Anaksagoras (tamamıyla fiziksel veya mekanik ilkelere atıfta bulunan diğer doğabilimcilerin tersine), *Nous* yoluyla "her bir şey için en iyi olanı ve her şeyin ortak faydasını," başka bir deyişle "her şeyin en iyi şekilde düzenlenmesini sağlayan gücü" açıklamayı taahhüt ediyordu. Ancak Sokrates, Anaksagoras'ın yazılarını okurken, onun kozmik akıldan söz ettiğini, ama ondan hareketin basit, mekanik bir sebebi olarak yararlandığını fark eder;

halbuki bir şeyin hareket edip etmemesi için gerekli olan ve maddi oluşumuyla bağlantılı olan faktörlerin düzeni (o dönemde hapiste olan Sokrates'in tendonları ve kasları), bir şeyin belli bir şekilde olmasının veya olmamasının neden iyi olduğunu açıklayan düzenden farklıdır (Sokrates zehri huzur içinde bekler, çünkü yapılacak en iyi şey olduğuna inanır).

T9: Anaksagoras, Akıl en saf şeydir

Aristoteles, *Metafizik*'in birinci kitabında doğanın dört sebebi üzerindeki düşünce geleneğini incelerken Anaksagoras'ı *Nous*'a sadece kozmik bir hareketin başlangıcını açıklamak amacıyla başvurduğu için eleştirir. Aslında son zamanlarda yürütülmüş incelemelerde hem Platon'un *Phaidōn*'da başrol oyuncusunun ağzından Anaksagoras'a yönelttiği eleştirinin hem de Aristoteles'in eleştirisinin temelinde yatan "teleolojik dönüş" Sokrates'e atfedilmiştir.

DEMOKRİTOS: ATOMLAR, BOŞLUK VE GEREKLİLİK

MÖ V. yüzyıl sonlarında doğa araştırmalarının İyonya fiziğine özgü, kendi kendini meşru kılan kozmik düzen düşüncesinin "klasik" koordinatlardan uzaklaştığı görülür. Ortaya çıkan yeni düşünce konuları ve farklı konumlar, gayecilik ve mekanizm şeklindeki iki zıt teorik seçeneğin etrafında toplanma eğilimi gösterir. Ortaya çıkan yeni ve farklı görüşler birbirine zıt iki kuramsal versiyonunun etrafında toplanmaya eğilim gösterir: Gayeciliğe göre doğal olgular ilahi bir amaç doğrultusunda, mekanistik kurama göre ise doğal olgular salt mekanik yasalar temelinde açıklanabilir. Mekanistik fizik kuramının savunucuları arasında Atomcular da yer alır. Atomcu sistemin temelini oluşturan kişi, Trakyalı, Abderalı Leukippos (MÖ V. yüzyıl) olabilir. Onun hakkında fazla bilgi sahibi değiliz, ama öğrencisi, yine Abderalı olan Demokritos'un (MÖ y. 460-y. 370) öğretileri konusunda daha fazla bilgi sahibiyiz (çok yolculuk yaptığı aktarılır; Atina'dan geçtiyse burada çok kısa bir süre kalmış olmalıdır). Kozmolojiden gnoseoloji ve ahlaka kadar uzanan çeşitli alanları kapsayan karmaşık teoriler Demokritos'a atfedilmiştir. Atomcu teori temelinde doğal dünyanın başlıca bileşenleri maddenin bölünmez birimleri veya "atomlar" (Yunancada *atomos*, "bölünmez" anlamına gelir) ve "olmayan" bir şey olarak tarif edilen ve atomları birbirinden ayırma işlevine sahip olan boşluktur.

Atomların hepsi aynı belirsiz maddedendir ve birbirlerinden farklı olmalarını sağlayan tek şey, biçimleri (ve boyutları), konumları ve bileşimlerin içindeki karşılıklı konumlarıdır. Sayıca sonsuz olup, yine sonsuz olan boşlukta, sadece karşılıklı çarpışmaların dürtüsü yoluyla hareket ederler; boşluğun ve sonsuzluğun kabulü, antikçağ düşüncesinde sıradışı bir durum oluşturur. Atomlar arası çeşitli bileşimlerle duyumsal deneyimi teşkil eden farklı nesneler oluşur; atomların kendileri doğaları itibarıyla değişmezken bu nesneler oluş ve bozuluşa tabidir.

Dört atlı araba süren tanrıça Nike, atın göğüs zırhı için uygulama,
MÖ V. yüzyıl, Plovdiv (Bulgaristan), Arkeoloji Müzesi

Demokritos'ta Etik ve Ruhun Sakinliği

Demokritos'un eserlerinin merkezinde doğal dünya konusundaki incelemeler yer alırsa da, eserlerinin bazı fragmanları etik ve siyasi olarak niteleyebileceğimiz doktrinler içerir. Etik konusundaki düşüncelerinin ana konusu, doğa felsefesinin atomcu modelinin ruh konusundaki gözlemlere uygulanmasıdır. Ruh da atomlardan oluşur ve bu atomlar, çok ince olmalarına rağmen, aklın sürdürmesi gereken karmaşık bir dengeyi temel alan bir bütün oluştururlar. Bilgenin hayatın en yüce gayesi olan ruh sakinliğine (*euthymia*) ulaşması ancak insanın içgüdüsel kısmını oluşturan tutkularını kontrol altına almasıyla ve ölçülü olmasıyla gerçekleşebilir. Siyasete gelince, Demokritos toplumun ve *polis*'in hayatını düzenleyen kuralların kökenine iner: İnsanlar doğal hallerindeyken birbirlerinden ayrı, yasalardan yoksun, daimi bir istikrarsızlık ve ihtiyaç halinde yaşarlardı. Dış dünyanın tehditleri karşısında, korkudan gruplar haline bir araya geldiler ve toplumsal hayatlarını düzenlemeye yarayan yapay araçlar, teknikler ve özellikle dili geliştirdiler. İnsan son olarak da, bütün yurttaşlar için en iyi olanı, yani Demokritos'a göre azami haz ile asgari acıyı temin etmek için devleti ve yasalarını oluşturdu.

Mekanistik Gereklilik

Leukippos'un bir metnine göre hiçbir şey boşuna gerçekleşmez, her şey açıklanabilir ve her şeyin bir sebebi (*logos*) vardır. Ancak Lekippos'a göre bu *logos*un akıllı bir ilkeyle ilgisi yoktur, çünkü her şey aynı zamanda zorunlulukla gerçekleşir.

Böylece doğal olaylar gerekli süreçler olarak açıklanır; nitekim atomların hareketi düzensiz değildir, tam tersine belirli eğilimler doğrultusunda bir araya gelirler; örneğin benzer atomlar (büyüklük veya şekil açısından) bir araya gelir.

Bu bağlamda "tesadüf" de sebep yokluğu olarak var olabilir; hatta Demokritos'a göre "tesadüf"ten (*tykhē*) söz eden insanlar, bu terimle evrenin determinist yapısı konusundaki cehaletlerini gizlemeye çalışırlar. Dolayısıyla geç ortaçağda Dante'nin Demokritos konusundaki "dünyanın tesadüflerden kaynaklandığına inanır" görüşü yanıltıcıdır; Demokritos'un mekanist sistemine önem veren modern bilim, atomistlerin görüşünün hakkını verecektir.

ALGI VE BİLGİ

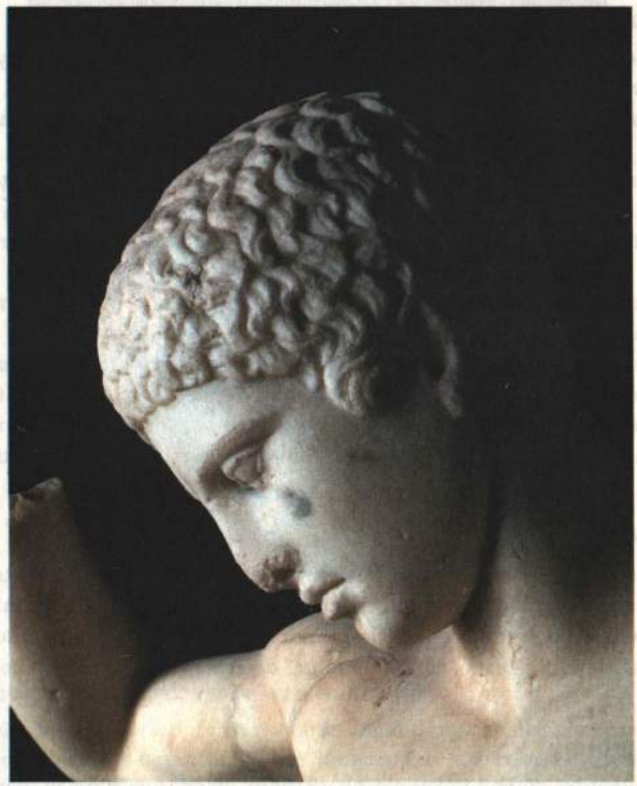
Hem Anaksagoras hem de Atomcular olguları, her şeyin ardında yatan, ama görünmeyen, daha hakiki bir gerçekliğin yansıması sayarlar; duyumsal nesnelerin niteliklerini, kendi özellikleri ve farklı kombinasyon ihtimalleri doğrultusunda belirleyenler, birine göre "tohumlar," diğerine göre atomlar ve boşluktur.

Epistemoloji

Anaksagoras bu görüşü temel alarak, görünür olandan görünmez olana epistemolojik çıkarsama ilkesinin (yani bir önermeden başka bir önermenin türetilmesine izin veren mantık kuralları) ilk formülasyonunu geliştirir ("görünen şeyler, görünmeyen şeylerin görünür halidir," 59 B 21a DK) ve insanlarla hayvanlar arasındaki farkın, duyumsal deneyimi hafıza sayesinde bilgiye (*sophia*) ve teknik beceriye (*tekhnē*) dönüştürme yeteneği olduğunu vurgular.

Nesnel Gerçeklik ve Duyumsal Gerçeklik

Öte yandan Demokritos, duyumsal gerçeklikten ayrı bir nesnel gerçeklik düzeyini (atomlar) açık bir şekilde içeren ve nesnel varlığın duyumsal niteliklerini (hem Empedokles'in unsurlarına hem de Anaksagoras'ın tohumlarına ait nitelikleri) özne ile nesnelerin yüzeylerinden kaynaklanan hem ortamdan hem de algılayan kişiden dolayı çeşitli değişimlere uğrayarak duyu organlarına ileten) atomik kokular arasındaki karşılaşmanın ikincil sonuçları olarak gören ilk kişidir.

Westmacott Atleti'nden bir ayrıntı, muhtemelen MÖ y. 440'a ait, Polykleitos'a atfedilen Yunan orijinalinin MÖ I. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış kopyası, Roma, Museo di scultura Antica Giovanni Barracco

Karanlık Bilgi ve Hakiki Bilgi

Demokritos iki bilgi türünü birbirinden ayırt eder: Alt türü ("karanlık" olarak tanımlanan bilgi) duyulardan kaynaklanır, diğer türü ("hakiki" bilgi) birincisinin ulaşamadığı yerlere ulaşır. Demokritos'a göre duyumsal algının, bu sınırlamalara rağmen, yine de "bilgi" nitelemesini hak ettiğini belirtmek gerekir; başka bir deyişle duyumsal algıya, atomlardan ve boşluktan oluşan gerçekliği anlamak açısından sağladığı faydalı verilerle orantılı olarak belli bir hakikat düzeyi atfedilir. Bu noktada Anaksagoras'la benzer düşüncelere sahip olan Demokritos, duyuların nesneleri algılama şeklinden çıkarsama yöntemi yoluyla nesnelerin ardındaki yapı konusunda bilgi sahibi olabileceğimize inanır.

T1 Aristoteles

THALES: DOĞANIN ARKHÉ'Sİ

Metafizik, 1. kitap, 3, 983b 17 - 984a 3

Doğrudan tanıklıkların yokluğunda, Thales'in düşünceleri hakkındaki bilgilerimizin tek kaynağı kendinden sonraki düşünürlerin eserleridir ve Aristoteles'in *Metafizik*'in birinci kitabı hiç kuşkusuz bu kaynakların en önemlisidir. Aristoteles, her şeyin *arkhē*'sinin arayışının İyonya doğa bilimi felsefesinin temel meselesi olarak görür; Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes, *arkhē*'nin doğal bir element olduğu konusunda hemfikir görünüyorlardı, ancak tam olarak hangisi olduğu konusunda hemfikir değillerdi. Thales'in *arkhē*'nin doğada var olan her şeyin ilkesi ve tözü olan su olduğunu düşündüğü anlaşılır.

***Arkhē* arayışı**

"Diğer bütün varlıkların kendisinden doğduğu, varlığı süregelen bir veya daha fazla töz olmalıdır.

İlke ve başlangıç olarak su

Bu ilkenin sayısına ve biçimine gelince herkes aynı şeyi söylemez: Bu felsefe türünün kurucusu olan Thales'e göre bu ilke sudur (dolayısıyla dünyanın da suyun üzerinde yer aldığını öne sürerdi). O bu varsayıma, her şeyin besininin nemli olduğunu ve sıcaklığın da bundan kaynaklanıp bununla beslendiğini gördükten sonra varmış olabilir (her şeyin kaynaklandığı şey, ilkesini teşkil eder): Thales böylece bu varsayımına bu durumdan ve her şeyin tohumunun nemli bir doğası olmasından ve suyun bütün nemli şeylerin doğal ilkesi olmasından dolayı varmıştır.

Deneyim temelinde akıl yürütme

Bazılarına göre şimdiki kuşaktan çok önce yaşamış olan ve ilk olarak teolojiyle ilgilenen en eskiler de doğa konusunda aynı görüşleri savunmuşlar, her şeyin oluşumunun ardında Okeanos ile Tethys'in olduğunu ve tanrıların şairlerin Styks adını verdiği su üzerinde yemin ettiğini söylemişlerdir [...]."

T2 Anaksimandros

APEIRON VE EVRENİN OLUŞUMU

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], fr. 1 ve fr. 12 A 10 DK

Anaksimandros evrenin oluşumunun *arkhē*'sinin, Thales'in suyu gibi doğal bir element değil, "sınırsız bir ilke" olduğuna inanır (*apeiron*, yani sınır yokluğu). *Apeiron* hem boyutları hem de farklılaşmadan yoksun olması anlamında sınırsızdır, bundan dolayı da şeylerin oluşumunda sonu gelmez madde ve evreni oluşturan ilkelerin düzenleyici unsuru işlevi görebilir. İlk bölüm, Anaksimandros'un günümüze ulaşmamış *Peri physeos* [*Doğa Üzerine*] eserinden alınmıştır; fragman halinde olmasına ve anlamının müphem olmasına rağmen, Yunan felsefesinin ilk doğrudan kaynağıdır (Aristoteles'in eserlerini yorumlamış ve MS VI. yüzyılda yaşamış olan Simplikios tarafından aktarılmıştır). İkinci bölümde ise fiziksel dönüşüm süreçleri yoluyla evrenin belirsiz *apeiron* kütlesinden ayrılarak oluşumu anlatılır.

> "Her şey nasıl oluşuyorsa, yok oluşu da olması gerektiği gibi, o şekilde gerçekleşir; her şey zamanın düzeni doğrultusunda haksızlığının cezasını ve kefaretini çeker."
>
> "[Anaksimandros] der ki, bu evrenin oluşumunda hem sıcağı hem de soğuğu yaratan unsur sonsuz olandan koptu ve ondan doğan alevden küre, ağacın kabuğu ağacı nasıl sararsa dünyanın etrafındaki havayı sardı; bu küre kırılıp birkaç çembere ayrıldı, böylece Güneş, Ay ve yıldızlar doğdu. Ayrıca insanın başlangıçta kendisinden farklı hayvanlardan türediğini söyledi; diğer hayvanlar çok geçmeden kendi başlarına beslenmeyi öğrenirken, bir tek insan uzun bir emzirme dönemine ihtiyaç duyar [...]." (12 A 10 DK)

T3 Anaksimenes

HER ŞEYİN BAŞLANGICI HAVA

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], fr. 13 B 2 DK

Anaksimenes'in doğa üzerine yazdığı, günümüze ulaşmamış esere ait olan bu kısa fragman, teolog Aetios (MS IV. yüzyıl) tarafından aktarılmıştır. Burada havanın, insanın nefesi için olduğu üzere, her şeyin başlangıcı ve temeli olarak yaşamsal bir işlevi olduğu savunulur

> "Ruhumuz havadan ibaret olup [...] bizi bir arada tutarak nasıl bize hakimse, nefes ve hava da evrenin tamamını çevreler."

T4 Aristoteles

PYTHAGORAS: SAYILAR VE EVREN

Metafizik, 1. kitap, 5, 985 b 23 - 986 a 21

Aristoteles *Metafizik*'in ilk kitabında kendinden önceki filozofların doğa bilimi alanındaki araştırmalarını tarif ettikten sonra Pythagorasçıların doktrinlerini inceler. Aristoteles'e göre Pythagorasçılar her şeyin sayı olduğunu savunurlar ve doğanın *arkhē*'sinin (yani başlangıcı ve ilkesi) sayının kendi olduğuna inanırlar. Aşağıdaki metinde Aristoteles Pythagoras okuluna atfedilen belli başlı bazı ilkeleri açıklamıştır: İlksel ilke ve fiziksel evrenin özü olarak sayı, göksel kürelerin ahengi, şeylerin ve doğal olguların sayısal ilişkiler temelinde yorumlanması, *tetraktys*'in (ilk dört sayıdan oluşan mükemmel onluk) sembolik değeri.

Pythagorasçılar ve matematik bilimleri

"[...] kendilerini matematik disiplinine vererek bu alanda ilerleme sağlayan ilk insanlar Pythagorasçılar olarak bilinenlerdir ve bu disiplinden beslendikleri için matematiğin ilkelerinin her şeyin ilkesi olduğunu düşünmüşlerdir.

Birincil ilke olarak sayı

Sayılar bu ilkeler arasında en önemli yeri tutar elbet, Pythagorasçılar da, ateş, toprak ve suya kıyasla, sayılar ile var olan ve var edilen şeyler arasında daha fazla benzerlik gördüklerine inanıyorlar, sayıların belli bir özelliğinin

adaletle, başka bir özelliğinin ruhla ve zihinle, daha başka bir özelliğinin uygun anla özdeşleştiğini, bunun sayıların diğer özellikleri açısından da geçerli olduğunu öne sürüyorlardı ve sayıların müziğin ahenklerinin özelliklerini ve aralarındaki oranları içerdiğini tespit ediyorlardı; kısacası, her şeyin doğasını sayılara göre şekillendirdiğini ve sayıların fiziksel evrenin tamamının ilksel özü olduğunu gördüklerinden, bütün bu nedenlerden dolayı sayıların unsurlarının bütün gerçekliğin unsurları olduğunu ve evrenin tamamının ahenk ve sayıdan ibaret olduğunu düşündüler [...]. Bir yerde bir eksiklik ortaya çıktığı takdirde de, doktrinlerinin tamamıyla tutarlı olması için hemen ilavelerde bulundular; böylece, örneğin on sayısı onlara sayıların doğasının tamamını kapsayabilecek, mükemmel göründüğünden, gök kubbenin altında hareket halinde olan gökcisimlerinin de sayısının on olduğunu öne sürüyorlar; ancak görünen gökcisimlerinin sayısı sadece dokuz olduğundan, onuncu gökcismi Karşı Yer'in var olduğunu farz ediyorlar.

Müziğin matematiksel ahengi

[...] Onlara göre sayıların unsurları çift ve tektir ve bunların ilki sonsuz, ikincisi sonludur; Bir bu iki unsurdan meydana gelir (çünkü aynı anda hem çift hem de tektir) ve sayı Bir'den türer ve gök kubbenin tamamı sayılarla özdeşleşir."

T5 Ksenophanes

AKIL VE İLAHİ OLAN

Fr. 21 B 11 DK; 21 B 15 DK

Ksenophanes'in şair ve filozof olarak yazdığı sayısız eserden geriye sadece birkaç fragman kalmıştır. En önemlileri tanrıların insanbiçimliliğine, yani tanrılara insana özgü fiziksel ve psikolojik niteliklerin atfedilmesine yönelik eleştirisini konu alır.

"Homeros ile Hesiodos, insanlar arasında utanç ve horgörü uyandıran her şeyi, yani hırsızlığı, zinayı ve birbirini aldatmayı tanrılara atfetmişlerdir." (21 B 11 DK)

"Ama öküzlerin, atların ve aslanların elleri olsaydı ve elleriyle resim yapıp insanlar gibi eserlerini tamamlayabilseydi, atlar tanrı

figürlerini atlara benzer, öküzler öküzlere benzer çizerdi ve onların bedenlerini kendi bedenlerinin görünümü doğrultusunda biçimlendirirdi." (21 B 15 DK)

T6 Parmenides

VARLIĞIN ÖZELLİKLERİ

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*]*

Parmenides, *Peri physeōs* adlı şiirinin bu fragmanında varlığı ve başlıca özelliklerini tanımlar. Varlığın özellikleri çıkarsama yoluyla gösterilir: bu amaçla varlığın kendi kendisiyle özdeş olduğu önermesinden (varlık vardır, var olmaması mümkün değildir) yola çıkılarak bu önermeyi çürütecek bütün özellikler bire birer elenir. Böylece ezeli, ebedi, hareketsiz, bütün, tek ve daimi şeklinde bir dizi özellik elde edilir ve hakikatleri, onları tanımlayan mantıksal prosedürün mutlak gerekliliği yoluyla kanıtlanır.

Geriye bir tek bu anlatı yolu, kaldı ki o da "vardır"dır. Onun üstünde pek çok alametler var: Varlığın meydana getirilmemişliği ve yok edilemezliği, bütünlüğü, biricikliği; hem dinginliği hem de bitimsizliği; ne önce vardı ne de sonra var olacak, çünkü şimdidir, tümden farksızdır, birdir, kesintisizdir: Zira ona nasıl bir doğuş arayabilirsin ki?

Ezeli

Nasıl ve nereden büyüyecek? Ne "varlık olmayan"dan (izin vermem demene ve düşünmene çünkü bunu), çünkü söylenebilir ve düşünülebilir değil "değil var." Hangi mecburiyet tahrik edebilir onu sonra ya da önce hasıl olmaya (eğer yoktan başlanılacaksa)? Dolayısıyla ya mecburdur "var"ın tümden mevcudiyeti ya da var değil.

Tek ve Bütün

Ne de varlık değilden izin verecektir güvencin gücü kendisinin dışında varın meydana gelmesine. Asla onun uğruna oluşmasına veya yok oluşuna vardırmaz Adalet, zincirlerini gevşeterek, fakat sıkıca tutar onları. Bunlar hakkındaki ayrım şuna göredir: ya "var" ya da "değil var." Ayırt etme kaçınılmaz, adeta zorunluluk: ikinciyi düşünülemez ve adlandırılamaz diye değerlendirmeli (çünkü o, hakiki yol değil). Dolayısıyla birincisi sahiden mevcut ve gerçek.

---

* Parmenides, *Fragmanlar*, çev. Kaan H. Ökten, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2019, s. 91-93 (DK 28:B8, 1-28); s. 95 (DK 28:B8, 34-43).

Varlık ile düşünmenin özdeş olması

Varlık nasıl sonra mevcut olabilir ki zaten? Nasıl doğabilir ki? Zira eğer doğsa, var değildir. Ayrıca ileride bir zamanda da olamaz. Böylece elbette ki doğuş ortadan kalkmış ve bozulma hiç duyulmamış olur.

Bölünebilir değildir, çünkü tüm olarak farksızdır:
değil şurada daha fazla (ki bu onun kesintisizliğini engellerdi),
değil şurada daha az (çünkü tüm olarak varlıkla dopdolu).
Yani tüm olarak toplanmışça vardır: varlık zira varlığa yaklaşıktır.
Üstelik devasa prangaların sınırları içinde devinimsizdir; başsızdır, bitimsizdir, zira doğuş ve bozulma çok uzağa sürülmüştür, hakiki güvenç onu fırlatıp atmıştır.
[...]
Aynısıdır düşünme ile düşünmenin ne uğurda olduğu. Zira varlık olmaksızın (ki onda ifade varlık bulur) bulamazsın düşünmeyi. Çünkü <ne> vardır, ne de var olacaktır bir şey, varlığın yanı sıra. Zira Kader onu zincirlemiştir bütün ve devinimsiz olsun diye. Dolayısıyla "her şey" olacak adı, fanilerin kurup hakiki diye varolduğuna kanarak vazettikleri: Meydana geliş ve bozulma, var olma ve var olmama, ve yerini değiştirme ve renginin parlaklığını değiştirme [gibi].

Bir küre olarak varlık

Ayrıca madem sınırı en uçtadır, tastamamdır her taraftan, tıpkı yusyuvarlak küre kütle gibi

T7 Herakleitos

OLUŞUM

Peri physeōs [Doğa Üzerine], fr. 22 B 88, 91, 12, 30, 67 DK*

Herakleitos doğanın aralıksız ve daimi olarak dönüşüme tabi olduğunu, içerdiği zıt unsurların birbirlerine dönüştüklerini savunur. Doğanın oluşumu içerisinde her şey, tesadüf eseri olarak gelişmeyip, gece ve gündüz, sıcak ve soğuk, ışık ve karanlık, savaş ve barış gibi zıtların döngüsel uyumu tarafından düzenlenen sonsuz bir akım içerisinde yer alır. Herakleitos'a atfedilemezse de antikçağdan beri Herakleitos'un düşüncelerinin geleneksel yorumunun temelini teşkil eden *Panta rhei* ilkesinin ("her şey akar") en iyi bilinen imgeleri akan nehir ile yanan ateştir.

* Çev. Cengiz Çakmak, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2014.

"Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir." (22 B 88 DK)
"Aynı ırmağa iki kez girilmez." (22 B 91 DK)
"Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşırlar." (22 B 12 DK)
"Bütünün kendisi olan bu *kosmos*u ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir." (22 B 30 DK)
"Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır. Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır. (22 B 67 DK)

T8 Empedokles

DOSTLUK VE İHTİLAF

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], fr. 31 B 17 DK

Empedokles'in düşünceleri Parmenides'in var olma ve var olmama konusundaki argümanlarını temel alır: Empedokles, var olmanın birincil niteliği olan değişmezlikten yola çıkarak, Parmenides'in teorisinin doğal oluşumun dönüşümleri karşısında karşı karşıya kaldığı sorunları aşmaya çalışır. *Peri physeōs* [*Doğa Üzerine*] adlı şiirinde değişmez, ebedi ve ezeli (Parmenides'in varlığı gibi) dört temel unsuru var olduğunu öne sürer: Bu dört "kök;" su, hava, toprak ve ateştir. Bu dört unsur iki kozmik güç olan Dostluk ve İhtilaf sayesinde hareket ederler, dolayısıyla duyuların doğada algıladığı dönüşümler bir yanılsamanın ürünü olmayıp dört ilksel kökün karışımını yansıtırlar.

"İki şey söyleyeceğim: bazen birçok şey tek bir varlık oluşturur, bazen tek bir varlık yeniden birçok şeye dönüşür.

Ölümlü şeylerin doğuşu da ikilidir, ölümü de ikilidir: Biri her şeyin bir araya gelmesiyle oluşur ve yok olur, diğeri oluştuğunda, onlar ayrılınca ortadan kalkar.

Dostluk ve İhtilaf Bu şeyler durmaksızın değişirler, bazen Dostluk'la bir araya gelirler, bazen de İhtilaf'ın düşmanlığıyla zıt yönlere dağılırlar.
[...]

Dört element İki şey söyleyeceğim: bazen birçok şey tek bir varlık oluşturur, bazen tek bir varlık yeniden birçok şeye dönüşür, ateş ve su ve toprak ve havanın sonsuz yüksekliği doğar ve onlardan ayrı olarak, tam denge halinde ölümcül İhtilaf ve aralarında uzunluk ve

genişlik açısından eşit Dostluk: onu zihninle algıla ve orada şaşkın bir halde durma; insanların uzuvlarında doğuştan olduğu sanılan odur, onun adına dostane şeyler yapar, barışçıl eylemlerde bulunurlar [...].
Bunların hepsi birbirinin aynıdır ve aynı yaştadır, ama her birinin önceliği farklıdır, her birinin karakteri kendine özgüdür ve zaman içinde sırasıyla hakimiyete sahip olurlar."

T9 Anaksagoras

AKIL EN SAF ŞEYDİR

Anaksagoras'a göre gerçekliğin düzeni, doğadan ayrı bir kozmik varlık olan akıl veya zihinden (*nous*) kaynaklanır. *Nous* "tohum"ları, yani doğanın tamamını oluşturan, algılanamayacak kadar küçük, ebedi ve değişmez birimleri düzenler. Böylelikle *nous* kendilerini teşkil eden farklı özelliklere sahip tohumların değişik oranlarından dolayı birbirinden farklı olan duyusal bileşimleri biçimlendirir. *Nous* kuramı, Yunan düşüncesinde zihin ile doğadan oluşan bir ikilik modeli doğrultusunda doğadan farklı olan bir ilkenin ilk örneğidir. İkinci metinde Aristoteles'in Anaksagoras'a yönelik eleştirisinin en önemli bölümü sunulmuştur: Aristoteles *nous* kuramının doğal olayların sebebi ve amacı konusundaki sorulara cevap veremeyecek, geçici bir çözüm teşkil ettiğini öne sürer.

"Bütün diğer şeyler diğerlerinden parçalar içerir, ama *nous* sınırsızdır, bağımsızdır, başka bir şeyle karışık değildir, kendi başınadır. Kendi başına olmasa, başka şeylerle karışık olsa, başka şeylerden parçalar içerirdi, bazılarıyla karışık olurdu. Daha önce de dediğim gibi, her şey diğer şeylerden parçalar içerir, dolayısıyla birbirine karışmış olan şeyler ona engel olurdu, kendi başına olduğunda olduğu gibi, başka şeylerin üzerinde kontrolü olmazdı. Zaten *nous* her şeyin en incesi ve en safıdır, her şeyin bilgisini içerir ve en büyük güce sahiptir. *Nous*, canlı olan irili, ufaklı her şeye hâkimdir. Evrensel devir hareketini de *nous* başlattı ve en başından itibaren devir hareketinin olmasını sağladı."
"Anaksagoras [...] evrenin oluşumunda [*nous*'tan] bir yöntem olarak yararlanır ve ancak bazı şeyleri zorunluluğunu gerekçelendirmekte güçlük çektiğinde zekâya başvurur; geri kalan her şeyin sebebi olarak ise zekâ dışındaki her şeyi sunar."

T10 Parmenides

DOĞA ÜZERİNE ŞİİRİNİN GİRİŞİ

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], Giriş*

Parmenides'in şiiri, filozofun Güneş'in kızları tarafından, Gece yolunu Gündüz yolundan ayıran görkemli bir kapıya götürülmesiyle başlar. Bu kapıya muhafızlık eden Adalet (*dike*) Parmenides'in eşiği geçip tanrıçanın huzuruna çıkmasına izin verir. Tanrıça da filozofu ve bilgi arzusunu iyi niyetle karşılar; onu seçiminin doğruluğu konusunda temin eder, zira bu yolculuğa çıkanların sayısı çok değildir ve ona izlemesi gereken yolu gösterir: Duyularıyla algıladıklarını kesin hakikatlerden ayırt edebilmesi için hem "yusyuvarlak Hakikati" hem de ölümlülerin görüşlerini öğrenmesi önemlidir. Eserin girişi, sembolik çağrışımlarla yüklü, etkileyici bir stille Parmenides'in felsefi düşüncelerini bir kabul yolculuğu şeklinde tasvir eder.

Hakikate giden yol

"Kısraklar taşıyor beni, yüreğimin götürdüğü kadar, eşlik ediyorlar bana, beni tanrısal-olan'ın çokça söz getiren yoluna koyarak, ki bu yol taşır bilen kimseleri tüm yurt boyunca: Oradan taşıyorlardı. Oradan zira çokça izan sahibi kısraklar taşıyorlardı beni arabaya asılıp çekerek. Kızlar ise önderlik ediyordu yola.

Güneş'in kızları ve Gece evleri

Yuvasındaki mil, kaval gibi ötüyordu, yanıyor gibiydi (zira ikili olarak hızlıca dönüyordu tekerler her iki tarafta), ki iveğendiler çıkarken Güneş'in kızları, Gece'nin köşkünü terk ederken, aydınlığa doğru; başlarındaki örtülerini elleriyle çekip açarak.

Gece ile Gündüz'ün yolları

Gece ile gündüzün güzergâhının geçidi oradadır ve onu her iki taraftan kavrar pervaz ve taş eşik:

Adalet

Geçidin kendisi devasa kapılarla göklere kadar örtülmüştür; ki çokça cezalandıran Adalet, onu açıp kapayan anahtarların sahibidir.

Kızlar, yumuşak sözler sarf ederek tatlılıkla seslendiler kendisine, ikna ettiler onu ihtiyatla, ki böylelikle, raptedilmiş sürgüyü onlar için geçitlerin üstünden hemen itsin diye; sonra bunlar süratle açılınca derin bir boşluk ortaya çıktı, çokça tunçtan yapılmış millerdeki kavallar [borular] sırasıyla döndüğünde, cıvata ve perçinlerle tutturulmuş olan. Buradan geçerek kızlar arabayı ve kısrakları dosdoğru sürdü.

---

* Parmenides, *Fragmanlar*, çev. Kaan Ökten, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, s. 55-57, 2019.

Hakikati himayesine alan tanrıça

Ve beni tanrıça şevkle buyur etti, sağ eliyle tutarak kavradı sağ elimi, söz aldı ve bana hitap ederek şöyle konuştu: Ey delikanlı, ölümsüz sürücülerin yoldaşı, seni bizim konağımıza bu kısrakların taşıyıp getirdiği, sevinçli ol!

Zira kötü kader değil seni yollayıp getiren bu yoldan (ki o, insanların geçtikleri patikanın dışındadır), bilakis hem Hak, hem Adalet.

Mecbursun şimdi her şeyi öğrenmeye: Hem yusyuvarlak [iyice-ikna-edici] hakikatin sarsılmaz yüreğini, hem fanilerin kanılarını, ki o kanılarda hakiki güvence yoktur. Fakat şunu da bunu da öğreneceksin: Nasıl da kanıların mecburen makbul olduğunu, uçtan uca tümünün hepsine nüfuz eden.

Hakikat ve görüşler

T11 Herakleitos

BİRLİK VE ZITLARIN ARASINDAKİ TEZAT

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], fr. 22 B 53, 80, 60, 48, 103, 61, 8 DK*

Maria Michela Sassi'nin Herakleitos konusunda yazdıklarından da görüleceği üzere, Ephesoslu filozofun "her şey akar" kavramının düşünürü olarak imajı taraflıdır ve büyük ölçüde Platon'un dayattığı okumadan kaynaklanmıştır. Hareket ve hareketsizlik, zıtların arasındaki tezat ile zıtların birliği, aynı gerçekliğin farklı yönleridir. Uyumsuz olan şeylerin arasındaki tezat uyum yaratır, şeylerin uyumu ve birliği de birbirine zıt güçlerin dinamik gerilim halindeki dengesinden başka bir şey değildir.

"Savaş her şeyin babası ve kralıdır: Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar." (22 B 53 DK)

"Savaşın her şeyde ortak; adaletin çatışma olduğu ve her şeyin olması gerektiği şekilde çatışma sonucu meydana geldiği bilinmelidir." (22 B 80 DK)

"İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır." (22 B 60 DK)

"Yay'ın (biós) adı yaşam'dır (bíos), ama işi ölümdür." (22 B 48 DK)

"Çemberin çevresinde başlangıç ve son ortaktır." (22 B 103 DK)

"Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilemez ve öldürücü." (22 B 61 DK)

"Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar." (22 B 8 DK)

---

* Çev. Cengiz Çakmak, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2014.

T12 Herakleitos

LOGOS, BİLGELİK, CEHALET

Peri physeōs [*Doğa Üzerine*], fr. 22 B 1,2 DK*

Herakleitos, muhtemelen *Peri physeōs*'un [*Doğa Üzerine*] girişi olan bir metinde mesajını bir *logos* olarak tanımlar. Yunancada "akıl" veya oluşumun evrensel "kuralı" anlamına gelen bu terim, çok az kişinin kavrayabileceği derin bir gerçekliğe işaret eder. Ama *logos* aynı zamanda "söylem" demektir, dolayısıyla Herakleitos hem çoğunluğun bilincinde olmadığı bir içeriğe hem de kendi sözlerine ve hakikat değerlerine dikkat çeker.

> "Bu her zaman mevcut olan logosu insanlar yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamıyorlar. Her şey bu logosa göre olup bittiği ve ben her şeyi doğasına göre ayırt ettiğim ve nasıl olduğunu bildirip açıkladığım halde, söylediklerimle ve yaptıklarımla karşılaştıklarında acemi gibi davranıyorlar. Uykudayken ne yaptığını unutan diğer insanlar gibi bunlar da uyanıkken ne yaptıklarının farkında değiller." (22 B 1 DK)
> "*Logos* her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar." (22 B 2 DK)

* Çev. Cengiz Çakmak, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2014.

Filozoflar ve Eserleri: Yunanistan'da Bilim ve Teknik

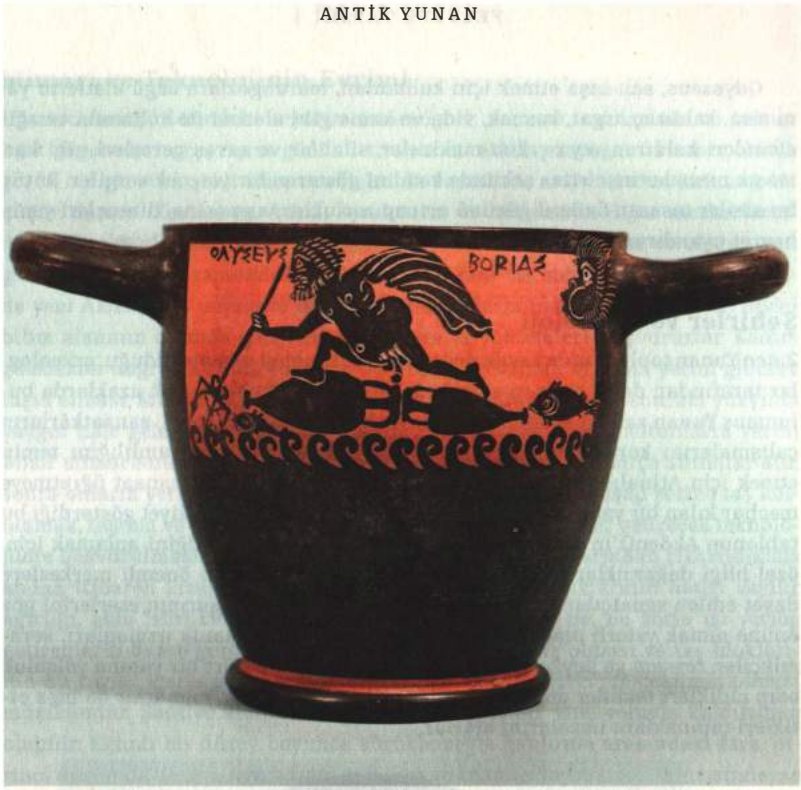
Giovanni Di Pasquale

TEKNOLOJİNİN KURNAZLIĞI: ODYSSEUS

Yunan uygarlığı geleneksel olarak edebiyat ve sanat alanında olağanüstü bir gelişimin yaşandığı bir dönem olarak görülür. Bu geleneksel görüşün gördüğü rağbet, edebi bilgilerle pratik bilgiler arasında net bir ayrımın olmasına ve Yunan kültürünün en önemli yönlerinden biri olan ve çok sayıda düşünüre konu olan teknoloji dünyasının gölgede kalmasına neden olmuştur. Marjinal olmaktan uzak olan teknoloji olgusu Yunan uygarlığının büyük ilgisini çekmiş, icatlar ve mucitler ile, zanaatkârların toplumdaki rolü sorgulanmış ve araçlarla makineleri tanımlamak için zamanla spesifik bir kelime dağarcığı geliştirilmiştir.

Teknisyenlerin Prototipi Odysseus

Yunan toplumunda başlangıçta tanrılara benzer kahramanların var olduğu hayal edilir; Yunan mitolojisinde kahraman denince ilk akla gelen Herakles ile Akhilleus'un baş özellikleri cesaret ve fiziksel güçtür. Odysseus'la durum değişir ve insanlar âlemine girilir. Odysseus'un Kalypso'dan ve Phaiakların adasından ayrılmak için tek başına kendine bir sal yaptığı *Odysseia*'nın V. kitabı bu açıdan belirleyicidir. Odysseus'un bu eylemi gerçekleştirmek için elinde az sayıda basit alet vardır ve onlarla ağaçları devirir, tahtalar keser ve her şeyi akılcı bir şekilde bir araya getirir; Odysseus, icadı geleneksel olarak Daidalos'a atfedilen, balta, çekiç, testere ve balık tutkalı gibi marangozlara özgü aletlerle gerekli eylemleri yerine getirir. Tanrısal değil de, teknoloji uzmanı insanın prototipi olan Odysseus, Yunan şehirlerindeki giderek artan önemi hem edebi hem de arkeolojik olarak belgelenmiş olan zanaatkâr ve inşaat ustalarının atasıdır.

Odysseus denizde, iki vazodan oluşan bir salın üzerinde, Boiotia'dan bir skyphos, Thebai, MÖ V. yüzyıl, Oxford, Ashmolean Museum

Odysseus figürüyle Yunan kültürü önemli bir dönemeçten geçer: İnsan artık zihni ve teknik becerileri yoluyla zor durumları çözecek durumdadır ve fiziksel güce veya tanrıların bahşettiği başka sıradışı güçlere başvurmak zorunda değildir. Dolayısıyla Yunan uygarlığı bu gibi öykülerle kahramanlığın yanı sıra, insanların yeni özellikleri arasında kurnazlık ve teknik yetilerin de olduğunu kabul etmiş olur.

Muğlak Zanaatkâr Odysseus

Ancak Odysseus zanaatkârlara özgü olan muğlaklığı da temsil eder. Sophokles, *Antigone*'nin ünlü koro bölümünde teknolojileri büyük bir coşkuyla överken insanoğlunun ikili doğasına dikkat çeker; insan, "tüm sanat alanlarında titiz ve çalışkandır, ama hayal edilebilir olanı aşan zekâsıyla bazen kötülüğe, bazen de iyiliğe" yönelmesine neden olan olağanüstü yetilere sahiptir.

Odysseus, salı inşa etmek için kullanılan, marangozlara özgü aletlerin yanı sıra, kaldıraç, ırgat, kasnak, vida ve kama gibi aletleri de kullanma ve ağır cisimleri kaldıran veya çeken makineler, silahlar ve savaş gereçleri gibi karmaşık nesneler inşa etme şeklinde kendini gösteren bir yetenek sergiler. Bütün bu aletler insanın fiziksel gücünü artırıp zorlukları aşmasına, dirençleri yenip hayret uyandırmasına yarar.

Şehirler ve Teknoloji

Zaten Yunan toplumunda kayda değer sayıda teknoloji uzmanı olduğu, arkeologlar tarafından deniz ticareti sayesinde, üretildikleri yerden çok uzaklarda bulunmuş Yunan zanaat ürünleri yoluyla da belgelenmiştir. Solon, zanaatkârların çalışmalarını koruma altına alıp zanaat geleneklerinin devamlılığını temin etmek için Atinalıları çocuklarından en azından birine bir zanaat öğretmeye mecbur kılan bir yasa çıkarmıştı. Teknoloji uzmanlarının faaliyet gösterdiği bu tablonun Akdeniz'in tamamında nasıl bir değişimden geçtiğini anlamak için, özel bilgi dağarcıklarından ve deneyimlerinden dolayı en önemli merkezlere davet edilen sanatçıların, mimarların ve teknoloji uzmanlarının eserlerini göz önüne almak yeterli olacaktır. Büyük rağbet gören mekanik uzmanları, keramikçiler, ressam ve heykeltıraşlar Akdeniz bölgesinin dört bir yanına yolculuk edip aldıkları teklifler doğrultusunda faaliyet gösterirler, mimarlar da inşa ettikleri tapınaklara imzalarını atarlar.

Demirciyi işbaşında gösteren kırmızı figürlü kylix, MÖ y. 510-500, vazo resmi, Berlin, Staatliche Museen

Mimari ve Teknolojinin Evrimi

Homeros'un şiirlerindeki *tektōn*u [marangoz], sanatın, mimarinin ve teknolojik girişimlerin çağrışım gücünü tiranın en etkili propaganda aracı olarak gören bir yönetim şekli olan tiranlığın da sayesinde *arkhitektōn*a [mimar] dönüşür. Samos, Korinthos, Atina, Syrakousai ve Akdeniz'in diğer merkezlerinde *arkhitektōn*lar şantiyeleri ve işçilerin çalışmalarını yönetir ve olağanüstü giriftlikte eserleri tamamlamayı başarırlar. Yeni taş mimarisi iki yüzyıl içinde yeni Akdeniz'in peyzajını değiştirir; mimarlarla mekanik uzmanları, resmi bilim alanının dışında geliştirilen bilgilere ve yöntemlere başvururlar. Kadim gelenekler doğrultusunda tuğlayla bir arada kullanılan ahşabın yerini giderek taşın alması, MÖ VII. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ve bir sonraki yüzyılda yaygın hale gelen teknolojik bir devrime işaret eder. Ahşap sütunların yerini Mısır mimarisinde kullanılanların modelini temel alan tek parça sütunlar alır, sonra onların yerine tamburlardan oluşan sütunlar gelir. Ahşap yerine taş kullanmak, taşıma ve yerleştirme gibi sorunlara etkili çözümler getirecek teknolojilere başvurulmasını gerekli kılar. Taş blokları, taş ocaklarından çıkarıldıkları andan itibaren kızaklarla çekilir; bloklarla sütun başlıklarının hatırı sayılır ağırlığı, akla "sürükleme" şeklinde çözümler getirirse de, bu zorlu işi yerine getirenlerin bazen gerçek anlamda raylara başvurmuş olması ve taş bloklarının bu raylar içerisinde yer alan ahşap platformlar üzerinde çekilmiş olması mümkündür. Şantiye alanına ulaşan taş blokları bir vinç yoluyla kaldırılmış olabilir. Eğimli bir düzey boyunca sürüklemeyle kaldırma arasındaki fark, birinci durumda blokun ağırlığının rulolara ve zemine dayanması, ikincisindeyse yükseltici makinenin ipinin bu ağırlığı tamamıyla üzerine almasıdır. Ancak ne yazık ki birkaç istisna dışında, bu teknoloji uzmanları konusunda fazla bilgi sahibi değiliz. Sürekli olarak savaşların yaşandığı, ticaretin geliştiği ve kentsel merkezlerin büyüdüğü dönemlerde teknoloji uzmanları hem pratik bilgiler, hem de sayıları, ölçüleri ve geometriyi temel alan kuramsal bilgiler içeren ve her tür inşaatı niteleyen yapboz oyununu çözmeyi amaçlayan bir kavram dağarcığını giderek mükemmelleştirirler. Bu bilgi alanının sahnesi, bilimin uygulanması için gerçek anlamda laboratuvarlar olan atölyelerdir. Teknolojinin sunduğu imkânlar konusundaki genel güven ortamı, MÖ V. yüzyıl başlarında Perslere karşı kazanılan nihai zaferlerden kaynaklanan, her alanda olabilecek en yüksek düzeye ulaşmış olma inancıyla bile açıklanabilir.

İnsanların Teknolojik Faaliyetlerine Övgüler

Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus*, Sophokles'in de *Antigone* eserinde insanoğlunun teknolojik faaliyetleri konusunda sunduğu unutulmaz övgüler, bu durumu yansıtır. Prometheus'a göre insanlığın ilerlemesi mimariden,

metallerin çıkarılıp işlenme tekniklerinden, gökyüzüyle doğa konusundaki bilgilerden geçer. Aiskhylos insanlık açısından elzem olan bu teknolojileri Prometheus'a atfetmeye devam ederken Sophokles tarım, av, besicilik, denizcilik, yazı ve astronominin insanlık tarihinin gelişimine dahil olduğunu öne sürer. MÖ IV. yüzyılda edebi kaynaklarda geçen mekanik uzmanlarının sayısı giderek artar. Önce Philippos (MÖ y. 383-336), sonra da İskender'in (MÖ 356-323) hizmetinde çalışan Makedon mekanik uzmanlarının üstünlüğü özellikle övgü toplar; kuşatmalarda kullanılan devasa hareketli kuleleri inşa edenler, unutulmaz kuşatmaların başrol oyuncusudur. Bu devasa mekanizmalar, inşa teknolojisi paradigmasıyla mükemmel bir uyum içinde parça parça monte edilip sökülerek Makedon ordusuna eşlik eder. Bu arada kuşaklar boyunca sanatçılarla zanaatkârların yüksek kalite düzeyinde bronz heykeltıraşlığının yanı sıra kesici silahlar ve zırhlar alanında benzer beceriler geliştirmiş olması şaşırtıcı gelmemelidir.

Teknoloji Üzerine Metinlerin Yayılması

Meskûn merkezlerde teknolojik bilgi dağarcığının gelişimi sonucunda heykeltıraşlar, mimarlar ve askeri strateji uzmanları çığır açıcı bir düşünceyle bilgilerini kayıt altına alabilecekleri metinler yazmaya başlarlar. Mimarlar, heykeltıraşlar ve askeri strateji uzmanları, kültürlerinin toplumsal değerini vurgulamaya çalıştıkları metinlerin yazarlarına dönüşürler. Heykeltıraş Polykleitos, Aineias Taktikos veya Khersiphron, Roikos ve Theodoros gibi mimarların eserleri günümüze ulaşmadıysa da, bu bilgilerin en azından bir kısmının atölyelerin ve şantiyelerin gizli ortamından çıktığını ve içeriğinin açıklandığını gösterir.

TEKNOLOJİ UZMANLARINI GÖZLEMLEYEN FİLOZOFLAR

Filozoflar da zanaatkârlarla mimarların çalışma şeklini ilgiyle gözlemler. Teknolojinin gelişimini dikkatle izlerler ve doğayı anlamak için gerekli analog referans modellerini zanaatkârların dünyasında ararlar.

Thales

Platon, Thales'i "teknolojide uzman" diye tanımlarken muhtemelen Miletoslu filozofun kadim Doğu uygarlıklarından kaynaklanmış matematik bilgileri sayesinde pratik problemleri çözmüş olmasını göz önüne alır; bu problemler arasında bir piramidin yüksekliğinin ve örneğin bir gözlemciyle denizdeki bir gemi veya bir nehrin iki kıyısındaki yerler gibi ulaşılamaz nesneler arasındaki mesafenin ölçümü vardır. Ancak Thales'e asıl ün kazandıran, tutulmaları ve

meteorolojik olguları öngörmüş olması ve Kroisos'un ordusunun geçmesine izin vermek için bir nehrin yatağını değiştirmiş olmasıdır.

Anaksimandros

Thales'in öğrencisi olan Anaksimandros, Yunanistan'da hazırlanmış ilk dünya haritasını yaptığı gibi, geleneksel olarak Güneş saatini de icat ettiğine inanılır. Anaksimandros'la birlikte yeryüzü ve zaman büyük ölçüde ölçülebilir hale gelir. Anaksimandros'un kozmolojisinde evrenin oluşumu, hareket kavramı yoluyla açıklanır ve tekerlek imgesi, evrende yer alan hareketleri açıklamak için bir referans modeline dönüşür. Anaksimandros gökyüzü küresindeki deliklere çivi gibi sabitlendiklerine inandığı yıldızların ateşini açıklamak için demircinin körük tekniğine başvurur.

Anaksimenes

Anaksimenes ise evrenin sınırında yer alan gök kürenin şeffaf maddesini açıklamak için camcılık tekniğinden yararlanır ve evrenin oluşumunu açıklamak için mekanik bir modele başvurur: Havadan türeme ve unsurların birbirine dönüşmesi, seyrelme ve yoğunlaşma süreçleri yoluyla gerçekleşir; bu kavrayışın su-buhar-su döngüsünün gözlemine dayandığı bellidir.

Akragaslı Empedokles

Akragaslı Empedokles de yine suyu temel alarak, nefes almayı bu işe uygun delikler olan gözeneklerde kan ve hava basıncı yoluyla açıklamaya çalışır; ona göre kan azaldığı zaman içeriye hava girer, kanın düzeyi yükseldiği zaman da hava dışarı çıkmak zorunda kalır. Burada söz konusu olan referans modeli, *klepsydra* olarak bilinen, üst kısmında bir delik, alt kısmında da küçük delikler olan bir kaptır; *klepsydra* su dolu bir kaba batırıldığı ve üst delik elle kapatıldığı zaman içinde kalan hava, suyun girmesine engel olur; delik açık bırakılırsa dışarı çıkan hava kadar su girer ve *klepsydra* su dolu leğenden alınıp üst taraftaki delik elle kapalı tutulursa hem üst taraftaki hava hem de alt taraftaki su dışarı çıkamaz; *klepsydra*ya biraz hava girmesine izin verildiği anda alt taraftan aynı miktarda su çıkacaktır.

Anaksagoras

Bu gelişme süreci Anaksagoras'la zirveye ulaşır; ona göre bilgi dağarcığı deneyim, hafıza, bilgi alma ve teknoloji yoluyla oluşur. Hafızada biriken deneyimlerin sonucu olan bilgi, teknolojik uygulamalarla ağır iş ve zanaatkârlık şeklinde

kendini gösterir. Anaksagoras insanın elleri sayesinde hayvanların en akıllısı olduğunu söylerken pratik bilgiler açısından olağanüstü bir açılım başlatır. Bilginin rehberliğiyle eller insanın doğa hakkında bilgi edinmesini sağlar. Bu sürecin devamında Anaksagoras gökyüzünde tanrısal varlıkların yaşamadığını söyler; Güneş ve yıldızlar akkor kayalardır ve dairesel hareketlerinin hızından dolayı ateş almışlardır. Dolayısıyla demircilerin, camcıların, marangozların ve keramikçilerin faaliyetleri ve mesleklerini icra ederken yararlandıkları araçlar, hareket halindeki doğayı anlamak için referans modelleri oluştururlar ve

Üzerinde yılan şeklinde bir rölyef ve bir sonraki tambura bağlanması için metal bir kıskaç olan sütun tamburu; efsaneye göre burası Leto'nun Apollon ile Artemis'i doğurduğu yerdir, Delos

gerçeklik konusunda bilgi edinmeye yardımcı olurlar. Teknoloji denilince akla ilk gelen yerler, zanaatkârların dikkat çekici ve gürültülü varlıklarıyla öne çıktıkları şehirlerdir.

Pythagoras

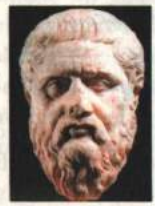
Kroton'da kurulan felsefe okuluna dair anlatılanlar gerçekse, Pythagoras atölyelere gidip gelerek ve çalışmaları gözlemleyerek ölçülebilir fiziksel olguların değişmez yasalarını ve ilişkilerini araştırmış ve böylelikle tam sayılarla düzgün geometrik şekillerin bazı özelliklerini keşfetmiştir.

Teknolojinin Akılcılığı

Platon'un teknoloji uzmanlarının evrensel veya entelektüel bir bilginin vârisleri değil de, maaşlı çalışanlar olup toplum içerisinde çok kötü nama sahip olduğunu söylemesine rağmen, teknolojinin akılcılığının en güzel sentezi *Gorgias*'ın bir bölümünde sunulmuştur: "Bütün zanaatkârlar kendi alanlarında çalışırlarken kullanacakları malzemeyi rastgele değil, eserlerinin belli bir fikri yansıtmasını sağlayacak şekilde seçerler. Örneğin ressamlara, mimarlara ve gemi inşa edenlere bak. Herhangi bir zanaatkâra bak, işinin bölümlerini nasıl titizlikle düzenler, ortaya çıkan eserin düzen ve orantı açısından güzel olması için bütün bölümlerin birbirine uymasını ve ahenk içinde olmasını nasıl sağlamaya çalışır. (...) Her şeyin, bir nesnenin, bir bedenin, bir ruhun veya başka herhangi bir canlının erdemi tesadüf eseri değil, belli bir düzen, bir kural, zor bir zanaat sonucunda edinilir" (*Gorgias*, 503). Yunan dünyasında pratik bilgiler ikili bir seyir izlemiştir; bir yanda malzemenin dönüştürülmesiyle özdeşleştirilen, gizli olmaya, atölyelerde kapalı kalmaya mahkûm ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan teknoloji vardır. Teknolojinin işlemlerini, aşamalarını, bilgilerini anlatabilecek bir bilim dalı yoktur. Diğer yanda mimarların, mekanik uzmanlarının, mobilya ve tekne inşa edenlerin alanı olan inşaatla özdeşleştirilen teknoloji vardır; bu mesleklerden olanlar, kuşaktan kuşağa yüzyıllarca aktarılan deneyimleri uygulayarak MÖ VIII ile V. yüzyıllar arasında, sayıların ve ölçülerin hassasiyetine dayanan işlemleri temel alan teknik bir sistem yaratmışlardır. Bu teknoloji uzmanlarının bazıları, kayda değer bir düzeye ulaşmış olmanın inancıyla bilgilerini teknik inceleme yazısı adı altında yeni bir edebi tür yoluyla kayıt altına almaya başlarlar. Şantiye ve savaş makineleri, üzümü şaraba, zeytinleri yağa dönüştürmek için pres makineleri, dokuma tezgâhları, tiyatrolarda veya limanlarda malların gemilere yüklenmesinde ve indirilmesinde kullanılan mekanizmalar, Hellenizmden önce kullanılan ve günümüze ulaşmamış mekanik cihaz repertuarının küçük bir kısmını oluştururlar.

Sofistler ve Sokrates

Gorgias Leontinoi'de (Sicilya) doğar – MÖ y. 490

Protagoras Abdera'da doğar – MÖ y. 480

Sokrates Atina'da doğar – MÖ 470/469

Prodikos Keios'ta doğar – MÖ y. 460

Sokrates, Büyük Panathenaia oyunları vesilesiyle Parmenides ve Zenon ile tanışır – MÖ y. 450

Protagoras Atina'ya gider ve Thourioi kolonisinin anayasasının oluşturulmasına katılır; Hippias Elis'te (Peloponnessos) doğar – MÖ y. 444/443

Kritias Atina'da doğar – MÖ y. 440

Peloponnessos Savaşı patlak verir – MÖ 431

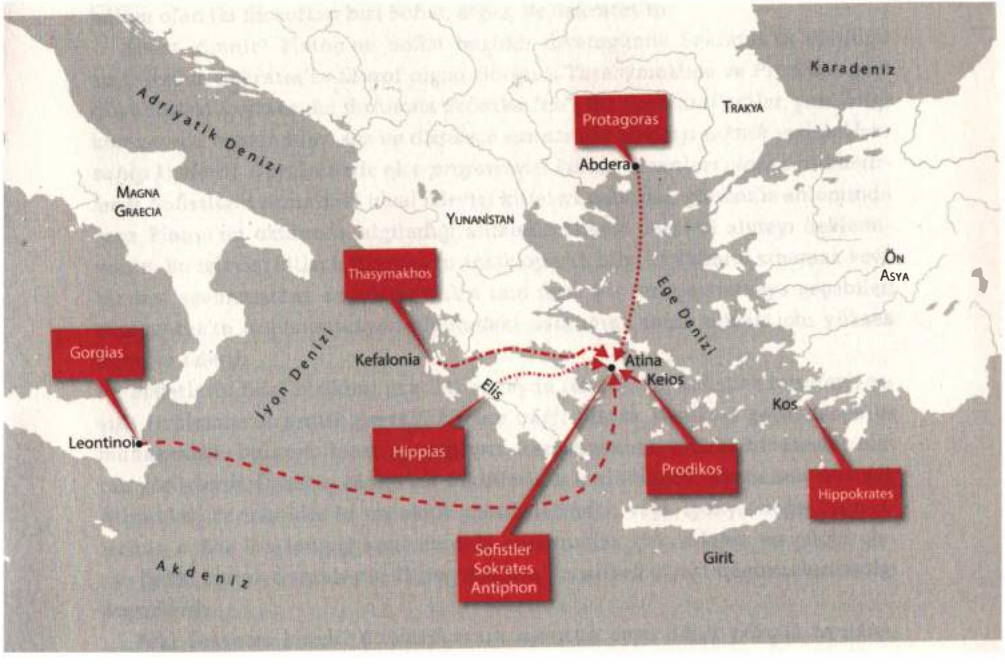
Sokrates, Potidaiaa Muharebesi sırasında yaralanan Alkibiades'in hayatını kurtarır – MÖ 432

Khairephon'un sorguladığı Delphoi kâhini, Sokrates'ten daha bilge kimse olmadığı cevabını verir – MÖ y. 430

Atina'da, Kritias ile Antiphon'un da dahil olduğu Dört Yüzler oligarşik rejimi kurulur – MÖ 411

Savaşın sonunda Atina'da Kritias'ın da dahil olduğu Otuz Tiran rejimi kurulur – MÖ 404/403

Karadeniz
Adriyatik Denizi
Protagoras
Trakya
Abdera
Magna Graecia
Yunanistan
Ön Asya
Thasymakhos
Ege Denizi
Gorgias
İyon Denizi
Kefalonia
Atina
Keios
Elis
Kos
Leontinoi
Hippias
Prodikos
Hippokrates
Sofistler
Sokrates
Antiphon
Girit
Akdeniz

SOFİSTLER VE SOKRATES

MÖ V. yüzyılın Yunan düşünce tarihi açısından özelliği, felsefi düşüncelerin konusunun *physis* [doğa] alanından insanın doğasına ve insan üzerine araştırmaların beraberinde getirdiği etik-siyasi değerlere geçmiş olmasıdır. Bu tabloya hâkim olan iki filozoftan biri Sofist, diğeri de Sokrates'tir.

Sofist kimdir? Platon'un Sofist başlıklı diyalogunda Sokrates'in sorduğu soru budur. Sokrates'in filozof algısı Gorgias, Thrasymakhos ve Prodikos gibi düşünürleri içermez. Bu durumda Sofistler "ne"ydi? *Sophistai*'ydiler, yani bilgi konusunda uzmandılar, *söz ve düşünce sanatında sıradışı teknik yeteneklere sahip kişilerdi. Günümüzde olsa profesyonel kültür insanları olarak nitelenirlerdi.* Sofistlerin Atina'daki ideal izleyici kitleleri onlardan günümüz anlamında veya Platon'un okulunda algıladığı anlamda felsefe dersleri almayı beklemiyordu. Bu izleyici kitlesi, Hippias'ın ansiklopedik bilgi birikimini sınamak veya bir tezi savunmaktan soğukkanlılıkla tam tersi bir tezi savunmaya geçebilen Protagoras'ın argümantasyon alanındaki ustalığına tanık olmak için yüksek ücretler öderdi.

Sofistlerin bilgi birikimi pratikti ve fayda temelliydi; Sofistler felsefeyi, çeşitli bağlamların *pratik gerekliliklerine* bağlı olarak harekete geçebilecek ve muhakemede bulunabilecek yurttaşların formasyonuna yönelik bir meslek olarak görürlerdi. Örneğin Melos'un sakinlerinin katledilmesi konusunu tartışan Atinalılar, Parmenides'in ontolojik meselelerinden veya İyonya doğa bilimcilerinin *arkhe* [başlangıç] konusundaki sorusundan çok, adaleti en güçlü olanın hakkı olarak tanımlayan Thrasymakhos'un *şaibeli* siyasi düşüncelerine ilgi duyarlardı.

Peki Sokrates kimdi? *Çağdaşlarının ayrıntılı veya bölük pörçük tanıklıkları sayesinde* kişiliğini ancak kısmen kavrayabildiğimiz Sokrates muğlak ve paradoksal bir karakterdir, yüzeysel özelliklerinin nasıl yorumlandığına bağlı olarak, çokbiçimli bir varlıkmış gibi kötü huyların ve hırsların yoğunlaştığı bir canavara, yarı filozof, yarı Sofist, komik bir karikatüre veya bilge ve kusursuz bir insan paradigmasına dönüşebilir.

"Sokrates'in çirkin olan ilk Yunan şahsiyeti olması anlamlıdır" der Nietzsche; Homeros'un Thersites'i gibi, Sokrates o kadar çirkindir ki Aristoteles'e göre bir insanın mutluluğu üzerinde olumsuz etki yaratabilirdi: Küçük gözleri, basık burnu, çıkıntılı dudakları, şiş karnı, yalın ayak olması ve hep aynı, eskimiş pelerini giymesi fizyonomistlerin gözünde *şehvetin ve aşırılıkların canlı örneği*

olarak görünmesine neden olurdu, Atinalı gençlerle bu kadar haşır neşir olması da bu durumu teyit eder gibiydi. Nietzsche o Sokrates için ayrıca şöyle der: Onda "her şey gizlidir, saklı amaçlarla doludur, görünmezdir," çünkü Sokrates o gençler arasında rağbet görmek için bildiklerini gizleyerek cahil numarası yapar, Platon'un *Şölen*'de *sözünü ettiği silenos* heykellerine benzer: Zanaatkârlar bu heykelleri yaratırken içlerini boş bırakırlar, dolayısıyla Sokrates'i o kadar andıran mitolojik orman yaratıklarının hayvani görümünün ardında bir tanrının değerli imgesi gizlidir.

Sokrates çirkin olan ilk Yunan şahsiyetidir, yani *kalokagathia*'nın temsil ettiği, görünürde vazgeçilmez olan o ideali ihlal eden ilk kişidir: Güzellik ile iyiliğin bileşiminden oluşan *kalokagathia* bir insanın entelektüel ve ahlaki değerini temin eder, aristokrat kökenini teyit eder; Ksenophon Sokrates'i bir açık fikirlilik, adalet ve bilgelik örneği olarak gösterir; Sokrates kendi ölüm cezası karşısında bile son enerjisini hayatta kalmak için girişimde bulunmaya harcamaya değmeyeceğini, yaşının yeterince ileri olduğunu ve daha uzun yaşamanın dayanılmaz eziyetler çekmek anlamına geleceğini sakin bir şekilde muhakeme edebilecek birisidir.

Ancak Sokrates'i ilk büyük Yunan şahsiyeti yapan, en azından bize göre, onun bu ölçülü ve mütevazı bilgeliği değildir; Sokrates'in büyüklüğü, atopisinden, Platon'un düşüncenin kahramanına ve felsefi diyaloglarının kahramanına dönüştürerek ölümsüz hale getirdiği filozofun tuhaflığından ve eşsizliğinden ayrı olarak düşünülmemelidir; Sokrates, *silenos* benzeri görünümünün ardında gerçekten değerli bir yüreği olan biridir. Bize göre Sokrates, korkaklıktan veya çıkarlarından dolayı inançlarına asla ihanet etmeden, bütün tercihlerini ve eylemlerini olabilecek en iyi akıl yürütmeye dayandırdığından emin olmak için onları sürekli olarak aklın eleştirel incelemesine tabi tutarak yaşayabilmiş biridir. Sokrates düşünce ile eylem arasındaki tutarlılığı sonuna kadar sürdürebilmiş, kendi ölümü karşısında bile geri adım atmamış, kendi mutluluğunu o tutarlılık üzerine inşa ederek onu bozulmaz *kılmış ilk kişidir; çağdaş felsefeci Robert Nozick'in dediği gibi, Sokrates'in inandığı her şeyi reddederek kendini kurtarmak yerine ölümü kabul etme tercihi ölümü hayatının elzem bir parçası haline getirmiş, yani onu* hayatının tamamına bir ışık huzmesi yansıtan ve onu ölümsüz kılan bir olayı haline getirmiştir.

Başka bir deyişle, Sokrates'in "öğrencisi" Platon bizim için *büyük bir felsefi teşvik unsurunu, hatta felsefe yapmaya en büyük daveti teşkil ederken ve öğrencisinin öğrencisi Aristoteles* bilim ansiklopedisi fikrini ortaya atan evrensel zihinken, felsefeye adanmış bir hayatın ilk ve belki de tek örneğini Sokrates'e borçluyuz.

SOFİSTLER

Luca Soverini

SOFİSTLER VE ETKİLERİ

Platon ve Aristoteles gibi filozofların Sofistlere yönelttiği köklü eleştirilerin bu topluluk konusunda doğurduğu olumsuz görüş neredeyse günümüze kadar sürmüş ve eserlerinin de büyük kısmının günümüze ulaşmamış olması sonucunda gelenekleri üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Örneğin Sofistlerin en ünlüsü ve oldukça verimli bir yazar olan Protagoras'tan geriye sadece on iki fragman kalmıştır. Onun dışında Platon'a güvenmek gerekir, ama o da Sofizm'in en ateşli muhaliflerinden biridir.

Bu durumda Sofistler kimdir? "Bilge" midirler, yoksa *sophistes* midirler? Bu terimler (Platon'dan kaynaklanan olumsuz çağrışımı göz önüne almazsak) birbirinden oldukça farklı alanlarda, sıradan insanların epey üstünde yer almalarını sağlayacak derecede bilgi ve yetenek sahibi insanlar için kullanılır.

Aslında Protagoras'ın ve diğer Sofistlerin kendilerini uzman ilan ettikleri alanlar arasında şiir, din, spor ve müziğin yanı sıra ekonomi, tarım ve savaş ve tabii ki ünlerinin asıl nedeni olan dil ve hitabet konusundaki yetenekleri vardır. Bu şahsiyetler için, kendini kuramsal düşünceye ve "tefekkür hayatı"na adamış kişi anlamında filozof modelini kullanmak, kısıtlayıcı ve anakronistik olacaktır. Ayrıca Protagoras, Gorgias, Prodikos ve Hippias'ın halkla etkileşim yolları ararken MÖ V. yüzyıl Atina'sında başrol oynadıkları toplumsal ve kültürel arka planı da tamamıyla görmezden gelme anlamına gelecektir.

Sofistlerin Hedef Kitlesi: MÖ V. Yüzyılda Atina

Sofistlerin birbirinden tamamıyla farklı kişilikleriyle kendilerini sahnelediklerı yer, MÖ V. yüzyıl Atina'sı, yani hem ekonomik ve kültürel ihtişamın hem de korkunç çöküşün *polis*'idir. Birkaç on yıl içinde, yani Peloponnessos Savaşındaki yenilgiye (MÖ 403) kadar olan dönemde Atina Ege bölgesine askeri ve

Nausikaa ressamı, *Athena Odysseus'u Nausikaa'yla karşılaşması için hazırlarken, kırmızı figürlü bir Attika amforasından ayrıntı*, Vulci, MÖ y. 450, Münih, Antikensammlungen und Glyptothek

ticari açıdan hâkimdir. Atina'nın gösterdiği gelişim kaçınılmaz olarak, çiftçiler tarafından kurulmuş olan bu şehir içerisindeki sosyal ilişkileri altüst edecektir. Yurttaşların bile kimliği değişecek, Arkaik çağa özgü topluma ait olma duygusunun yerini bireysel kişiliklere verilen önem alacaktır.

Sofistler Atina'da

Ege'nin dört bir tarafından gelen Sofistler bu sahneye başrol oyuncusu olarak adım atarlar. İlk olarak 444'te Protagoras, sonra 427'de Gorgias, sonra da diğerleri: Prodikos, Hippias, Thrasymakhos ve Antiphon. Karşılarındaki kitle onlardan en azından ilk anda "felsefe" dersleri beklemez; o dönemde *sophia*'nın pratik ve mümkünse faydalı olması gerekliydi.

Protagoras 444'ten itibaren Atina'nın seçkin çevrelerinde dolaşarak bilgilerini sunar; Gorgias, tiyatroda toplanmış heyecanlı halka meydan okur: "Hangi konuda konuşmamı istiyorsunuz, siz söyleyin." Hippias'ın gösterileri ise *polymathia*'sını, yani astronomi, geometri, metrik, filoloji, tarih ve arkeoloji, hatta

günümüzde moda ve tasarım olarak tanımlayacağımız alanlarda sunduğu ansiklopedik düzeydeki öğretilerini dillere destan kılar.

Ücret Karşılığı Dersler

Sofistlerin ekonomik açıdan da başarılı olması, Aristophanes ve Platon'dan itibaren kötü ünlerinin başlıca nedenlerinden birini teşkil etmiştir, zira Sofistler ücret karşılığı ders verirlerdi.

Sokrates'in ise tam tersine hiçbir ödeme almaması, onu Sofistlerden ayıran başlıca özelliklerinden biriydi; öte yandan bu suçlamanın en azından elimizdeki kaynaklara göre, (başta Platon olmak üzere) özellikle aristokrat çevrelerden kaynaklanması, bu eleştiriyi daha iyi anlamamıza izin verir.

Sofistlerden önce tıp veya politikanın yanı sıra, şiir alanındaki bilgiler de, ayrıcalıklarını titizlikle savunan "lonca"lara aitti: başka bir deyişle her türlü *sophia* konusunda, onu koruma amaçlı, herkese açık olmayan ezoterik ve gizemli bir hava söz konusuydu. Dolayısıyla Sofistlerin bilgiyi bir gelir kaynağı haline getirmesi, bilginin münhasır hakkına sahip olduğuna inananlar için, (herkes için olmasa da) demokratik anlamda bir reform olarak rahatsız edici olmalıydı

"Hümanist Devrim"

Sofistler derin bir değişimden geçmekte olan bir toplumu yansıtıp değişime katkıda bulunurlar; Sofistlerin *sophia*'sı kaçınılmaz olarak yeni, özgün ve gelenekle çatışma halinde içeriklere sahiptir.

Bu değişimin temelinde, araştırmalarının artık doğaya veya *kozmos*'un düzenine değil de insana odaklanması yatar. MÖ V. yüzyılın "Hümanist devrimi" olarak tanımlanan ve Batının düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktası olan olgu, Sofistlere (ve Sokrates'e) atfedilir.

Kolları açık bir erkeğin başının ve gövdesinin tasvir edildiği üçgen bir levhadan bir parça, muhtemelen Anadolu, MÖ V. yüzyıl, Oxford, Ashmolean Museum

Yunanlar ve Tiyatro

MÖ V. yüzyılda Yunanistan'da "tiyatro"dan söz ettiğimiz zaman kullandığımız terim, günümüzde Shakespeare'in bir trajedisini veya Pirandello'nun bir komedisini izleyen seyircinin yaşadığı deneyimi tasvir eden terim değildir. Yunanlar tiyatroda bir gösteriyi izlemekle kalmazlar, gerçek anlamda bir ritüele katılmış olurlardı. Temsiller devlet tarafından tesis edilmiş ve düzenlenmiş ve de bütün yurttaşların katıldığı dinsel bayramlar bağlamında yer alırdı (biletlerin fiyatı çok düşüktü ve V. yüzyıl ortalarından itibaren şehir sakinlerine gösterilere ücretsiz katılma izni verilmiştir). Tiyatro, estetik ve kültürel yönleri dahil, her açıdan, aynı anda hem dinsel, hem siyasi hem de toplumsal olan bir deneyim sunardı.

Tiyatro en başından itibaren Atina yurttaşlarının formasyonunda temel önem taşır; yurttaşlar gündelik hayatın meşgalelerinden uzaklaşıp, evrensel değerlerin, çelişkilerin ve meselelerin ele alındığı temsil izlerler ve kendilerini sorgularlar: Adil olmak veya iyi olmak veya dürüst olmak ne demektir? Hakikat nedir, nerede aranmalıdır? İnsan özgür müdür, yoksa kaderini kabul etmeye mecbur mudur? Bireysel irade ile toplumun yasaları ve evrenin düzeni nasıl uzlaştırılır? İzleyiciler sahnede mitolojik gelenekler yoluyla zaten bildikleri olayları izlerler, Prometheus, Oidipus, Orestes veya Medea'nın kaderine tanık olurlar, sahnede izledikleriyle kendi deneyimlerini kıyaslarlar, böylelikle ahlaki bir tercihin bazen beraberinde bazen çözümlenmesi imkânsız seçenekler getirdiğini, insanın hem kırılgan hem de cesur olduğunu, bireysel iradenin bazı zorunluluklar karşısında zayıf kaldığını, hakikatin ardında daima muğlaklığın olduğunu vesaire öğrenirler. Toplumsal mekân *agora* ve siyasi mekân *boule* gibi tiyatro da Yunanların ahlaki ve toplumsal bilincin oluştuğu ve yurttaşlarla *polis*'in kurumları ve değerleri arasındaki bağların pekiştiği yerlerden biridir.

Tiyatro

Yunan tiyatrosunun geleneksel olarak MÖ 534/5'te doğduğu anlatılır. O yıl Atina tiranı Peisistratos, tanrı Dionysios onuruna düzenlenen dinsel bir bayram olan Büyük Dionysia çerçevesinde ilk tragedya yarışmasını başlatır. Dramatik sanatın zirvesine MÖ V. yüzyılda üç büyük tragedya yazarıyla ulaşılacaktır: Aiskhylos (MÖ 525-456), Sophokles (MÖ 496-406) ve Euripides (MÖ 484/5-406).

Tiyatro temsilleri her yıl bahar başlarında *polis*'in kurumları tarafından düzenlenir. Her şair bir tragedya trilojisi ile hicivsel bir dram sunar: Yönetici, yani tiranın kendi, yarışmaya katılacak üç trilojiyi seçmekle görevlendirilir ve her şaire gösterisinin sahnelenmesini finanse edecek bir *"khoregos"* tayin edilir. Jüri ise tarafsız olması ve rüşvet tehlikesine açık olmaması için karmaşık bir süreç sonucunda belirlenir. Dionysios onuruna düzenlenen

Dionysios Tiyatrosu'nun havadan görünümü, Atina

kutlamalar Atina sokaklarında büyük bir geçit töreniyle başlar, bir hafta sonra dört gün sürecek tiyatro yarışmalarıyla sona ererlerdi (her bir triloji için bir gün, artı komedyalar için bir gün): şafaktan günbatımına kadar süren temsiller başlangıçta *agora*'da yer alır, ama V. yüzyıldan itibaren Akropolis'in güney yamacında bulunan Dionysios tiyatrosunda sahnelenmeye başlarlar. Yarışmanın sonunca jüri kararını açıklar, kazanan şair sarmaşık yapraklarıyla taçlandırılır ve yurttaşların tezahüratı arasında evine kadar törenle eşlik edilir.

Tragedya Anlatımının Yapısı ve Motifleri

Aiskhylos, Sophokles ve Euripides arasındaki derin farklılıklara rağmen, Attika tragedyalarının yapısında bazı ortak özellikler tespit etmek mümkündür. Tragedya ilk olarak Aristoteles tarafından *Poetika*'da (MÖ y. 335) ele alınır. Aristoteles tragedyayı şöyle tanımlar: "Belirli bir öneme sahip, ciddi ve kendi içinde tam bir olayın, çeşitli süslemeler içeren ve her bölüme farklı şekilde uygulanan bir dil yoluyla anlatımsal, ama dramatik olmayan şekilde taklididir ve merhamet ile korku yoluyla bu gibi duygulardan arınmayı sağlar" (*Poetika*, 6, 2).

Tragedyada anlatılan olayın merkezinde eylemleriyle, tercihleriyle ve ahlaki meseleleriyle kahraman yer alır: Olağanüstü özellikleriyle kısmen tanrı, doğası itibarıyla kısmen insandır ve kendini muğlak bir durumda, bir ihtilaf veya bir ıstırap halinde bulur (örneğin Orestes'in karşı karşıya kaldığı, annesini öldürmek veya babasının intikamını almaktan vazgeçmek şeklindeki ikilem, Antigone için ahlak ile hukuk arasındaki

çelişki, Medea'nın İason'a duyduğu karşılıksız aşk). Ciddi tercihlerde bulunma zorunluluğuyla karşı karşıya kalan kahraman içinde bulunduğu durum ve kendi eylemleri üzerinde düşünmek zorunda kalır, böylece gerçekliğin çözümsüz çatışmalarının bilincine varır: Çatışmalar (insanlar ile tanrılar, özgürlük ile zorunluluk, bilgi ile cehalet, suç ile masumiyet arası) sadece kendisinin yaşadığı olaya özgü değildir, varlığın temel şartıdır.

Kahraman tezatların (tercihler, ilkeler, haklar arası) uzlaşmasının imkânsız olduğu bir dünyada yaşamak zorundadır: Kendi tercihlerini yapmakta özgür olduğuna inanırken, yaşadığı maceraların sonucunda eylemlerinin evreni yöneten ilahi düzenin dayattığı zorunluluklara tabi olduğunu keşfeder. Kahraman, gerçekleşen her şeyin zorunluluğunun (*ananke*) ve kaderin gücünün (*Moira*) farkındadır, ama buna rağmen eylemini yerine getirir, çünkü eylem hem insan haysiyetinin en ulvi şeklidir ve insanın kendi özgürlüğü üzerinde hak iddia etmesine izin verir hem de bireyin hakikatin bilincine varmasının tek yoludur. Kahraman eylemde bulunurken çektiği acı yoluyla insan olmanın kırılganlığını deneyimler: Acı, var olmanın özelliğidir, ama bireylerin ve evrenin tamamının ardındaki ebedi yasaların çerçevesine dahilse, dünyanın düzeninin ardında yatan kaderi ve zorunlulukları anlamak ve kabullenmek için gerekli olan araç haline gelebilir.

Suçluluk da bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar: suçluluk günümüzde olduğu gibi bireysel sorumluluk anlamına gelmez, insanın yüzleşmesi gereken nesnel bir gerçeklik olarak algılanır. Örneğin Oidipus suçludur, çünkü işlediği iki suçun (baba katli ve ensest) sorumluluğunu taşır, ama aynı zamanda masumdur, çünkü yaptıklarının anlamının bilincinde değildi.

Tiyatrodan Felsefeye

V. yüzyılda Atina sadece Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in Atina'sı değil, aynı zamanda Sofistlerin ve Sokrates'in Atina'sıdır. Hakikat arayışı, şeylerin ve insanın doğası, var olmanın anlamı, adaletin değeri üzerine sorular, doğanın yasalarıyla *polis*'in kuralları arasındaki çatışma: Antikçağda tiyatronun ana temaları, felsefi aklın da incelemeye tabi tuttuğu temalardır. Gördüğümüz üzere tragedyaların tamamının konusu olan çatışma, aynı zamanda filozofların araştırma konusudur ve filozoflar çatışmayı gerçekliği açıklayıcı bir ilke haline getirirler, örneğin Anaksimandros ile Empedokles'in kozmogonilerinin ve Herakleitos'un düşüncesinin temelinde zıt ilkelerin çatışması yatar, halbuki Sofistlerin ve Sokrates'in düşüncelerinin merkezinde doğa ile gelenekler, hakikat ile fayda, dil ile gerçeklik arasındaki çatışma üzerine tartışmalar yer alır.

BİLGİ VE HAKİKAT

Protagoras: Ölçü İnsan

Protagoras'ın düşünceleri hakkında bildiklerimiz, *Alēthia ē Kataballontes* [*Hakikat veya Kesin Kanıtlar*] başlıklı eserinin başındaki ünlü beyanıyla özetlenebilir: "İnsan her şeyin ölçüsüdür: var olanların var olmalarının, var olmayanların da var olmamalarının ölçüsüdür" (alıntılayan: Platon, *Theaitetos*, 152a).

Bir kehanet gibi az ve öz (ve muğlak) olan bu beyan farklı şekillerde yorumlanmıştır: "İnsan" münferit bir birey olabildiği gibi bir toplumun hatta insanlığın tamamı olabilir. "Her şey"e gelince, bireyin duyularıyla algıladığı nesnelere veya münferit toplumların değerleri ile ideallerine veya "olgu" anlamında, yani insan tarafından algılanan bilgi anlamında gerçekliğin tamamına tekabül edebilir. Her halükârda bu cümlenin her türlü mutlak hakikati veya değeri tartışmaya açtığı bellidir; başka bir deyişle, "her şeyin ölçüsü" insanın (homo mensura) gnoseolojik göreciliği Arkaik bilgeliğin ve üzerine inşa edilen dünyanın büyük kısmının sarsılmasına neden olur. Dolayısıyla bu cümle Protagoras'ın çağdaşları tarafından böyle algılanır ve Platon tarafından da eleştirilir.

Gorgias: Epistemolojik Eleştiri

Bu dünyaya bir saldırı da Sofist Leontinoili Gorgias'tan gelir. Felsefe tarihinde Gorgias, Parmenides'in var olma doktrinine getirdiği köklü eleştiriyle hatırlanır. Gorgias, Zenon'un Parmenides'i savunmasına izin veren mantık karşıtı argümanın (bir tezi savunmak için tam tersi tezin imkânsızlığını kanıtlamak) aynısından faydalanarak şunları kanıtlar:

(1) Ne var olma ne de var olma, hiçbir şey yoktur: Nitekim var olmaya birlik ve çoğulluk gibi birbiriyle çelişkili nitelikler atfedilebilir; ayrıca var olmayan şeylerin olmadıkları şeyler oldukları söylenebilir, dolayısıyla var olmayı var olmamaktan ayırt etmenin bütün yolları ortadan kalkmış olur.

(2) Gerçeklik var olsa bile onu anlamak mümkün değildir: düşünülen şeyler var olsaydı, uçan insan gibi sahte şeyler de var olurdu.

(3) Onu anlamak mümkün olsa bile başkalarına aktarılamaz, çünkü kelimeler şeyler değildir ve bir ismi söylemek o şeyi söylemekten farklıdır.

Böylelikle kendinde var olma, evren anlamında doğa ve epistemolojinin (yani bilginin bilimi) ve aktarılmasının ihtimali tartışmaya açılmış olur.

TANRILAR ÜZERİNE

Dinsel Agnostisizm

Yunan çoktanrıcılığı köktenci değildir ve bir miktar düşünce özgürlüğüne izin verir. Ancak böyle olması, Sokrates'in ölüme mahkûm edilmesinin nedenlerin-

den birinin teolojik olmasına engel teşkil etmez. Dolayısıyla "dinsizliğe" gelince bir sınır söz konusudur ve belli ki birden fazla Sofist o sınırı aşmıştır. Nitekim Protagoras şöyle der: "Tanrılar konusunda, olup olmadıklarını bilmeme imkân yok. Bilmemize mani olan birçok engel söz konusu: bir yandan konunun müphemliği, diğer yandan insan hayatının kısalığı var" (DK 80 B 4).

Protagoras bu agnostik tutumundan dolayı MÖ 430 civarında dinsizlikle suçlanıp yargılanır ve mahkeme sonucunda, gelenekler doğrultusunda sürgüne mahkûm edilir ve eserleri yok edilir.

Prodikos ve Kritias: Dinin İcadı

Bir başka Sofist olan Prodikos'un bir eserinden geriye kalan bir fragmanda farklı ama yine pek "ortodoks" olmayan bir fikir ifade edilmiştir: "Eskiler bize faydaları olmaları açısından güneşi, ayı, nehirleri, pınarları ve genel anlamda hayatımıza yararı dokunan her şeyi tanrı sayarlardı. Örneğin Mısırlılara göre Nil nehri bir tanrıydı. Bundan dolayı da ekmek Demeter sayılırdı, şarap da Dionysios" (DK 84 B 5).

Atinalı Kritias da Prodikos'tan pek farklı değildir, çünkü bir eserinin bir fragmanına bakılırsa, dinin aracı olarak işlev gördüğü, önceki yasalar kötülerin adaletsizlikler yapmasına engel olmadığı görülünce güçlü insanlar tarafından bir kontrol aracı olarak icat edilip kullanıldığı apaçık bir şekilde görülür: "Sonradan, yasalar insanların alenen adaletsiz davranışlarda bulunmasını engellediği, ama onları gizlice yapmasını engellemediği için, zeki ve bilge bir adam insanlar için tanrı korkusunu yarattı ki kötüler de gizli eylemlerinden ve düşüncelerinden dolayı korkuya kapılsın" (DK 88 B 25).

YASALARLA DOĞA ARASINDA: SİYASİ DÜŞÜNCE

Nomos Üzerine Düşünceler

Siyaset, kozmos, teoloji: Sofizm eski dünyanın temellerini yıkar. Geriye insana hem birey hem de özellikle yurttaş olarak varlığının sorunlarına odaklanmaktan başka bir şey kalmaz. Bu anlamda Sofist düşüncenin temelinde insan, doğa ve toplum arasındaki ilişki ve özellikle öz ile yasanın (*nomos*) rolü konusunda tartışmalar yer alır. Sofistlerin bu alana katkısı da şu ana kadar ele aldıklarımızdan pek farklı değildir: Arkaik Yunan kültürü adalet ve yasa fikrini ilahi güçlerin temin ettiği mutlak değerlere dayandırırken, Sofistlerin gözünde yasa geçici ve değişken bir gerçekliğe "indirgenir," doğanın değil, kültürün ürünüdür.

Gök kubbeyi taşıyan Herakles, Zeus Tapınağı'nın metopu, MÖ y. 470-457, Olyimpia, Arkeoloji Müzesi

Protagoras: Etik Görecilik

Protagoras'ın siyasi kuramı, *homo mensura* fikri ışığında mutlak değerlerin temel alınması gerektiğini reddeder: Sağlıklı insan ile hasta insan, Atinalı ile Pers için nasıl aynı "yasa" olabilir ki? Platon'un *Theaitetos*'ta aktardığı ünlü örneğe göre, balın tadına bakan sağlıklı bir insanın duyduğu tatlı hissin balın acı olduğunu düşünen hastanın hissinden daha hakiki olduğunu savunmak imkânsızdır. Ancak Protagoras'ın göreciliği için sonsuz sayıdaki bakış açıları arasında en iyisini ve en erdemlisini (*arete*) toplu olarak ve siyasi olarak belirleme ve izleme teşviki ortak bir değer teşkil eder: Bilgeler, sahte şeyleri değil de hakiki şeyleri yurttaşlara adil olarak göstermeyi başaranlardır.

Hippias: Doğa ve Gelenek

Elisli Hippias *nomos*'un doğası meselesini özgün ve provokatif bir şekilde ele alır. Hippias yasa fikrini, yasanın mücadele etmesi gereken çarpıklıkları kendi yansıttığı için eleştirir, ona "tiran" ve adaletsizlik kaynağı gözüyle bakar. Olumlu değere sahip olan doğadır, çünkü dünyada yaşayan bütün insanlar doğa karşısında birbirine benzer ve kardeştir. Ancak bu durum Hippias'ın doğa hukukunun savunucusu olduğunu, doğa hukukunun insan doğasına uygun olduğunu, dolayısıyla da tarih boyunca çeşitli toplumların bağrında gelişmiş tarihsel hukuk biçimlerine kıyasla özünde adil olduğunu düşündüğü anlamına gelmez, tam tersine, Hippias bir toplumun var olması için doğal hukukun yazılı olmayan yasalarıyla örtüşen ortak bir yasanın olması gerektiğine kalpten inanır (doğal hukukun yasaları da geleneksel ahlakla örtüşür).

Antiphon: *Nomos* Eleştirisi

Doğa ile yasa arasındaki sorunlu ilişkiyi konu alan uzun bir fragman Antiphon'a aittir ve Platon veya başkalarının aracılığıyla değil, asıl haliyle bir papirüs üzerinde muhafaza edilmiştir. Bu fragman *nomos* ve pozitif hukuk (yani otorite tarafından kararlaştırılan kurallar bütünü) konusunda son derece eleştirel bir yaklaşım içerir. Antiphon ilk olarak yasanın doğaları itibarıyla iyi, yani faydalı olabilecek birçok şeyin gerçekleştirilmesi için önemli bir engel teşkil ettiğini öne sürmekle başlar: Zaten yasa açısından doğru olan şeylerin büyük kısmı doğayla çelişir; öte yandan toplumsal hayat için de yasa, doğal faydalardan yapılan feragatler karşılığında kötülüklerin yapılmasını engellemekte pek başa-

Bilgi Profesyonellerinin Hayatları

Protagoras MÖ y. 480'de Abdera'da doğar. Atina'da ders veren ilk Sofisttir ve siyasi açıdan oldukça önemli bir rol de üstlenir, zira yakın çevresine dahil olduğu Perikles, Thourioi kolonisinin anayasasının hazırlanmasını ona emanet eder (444-43). 430'lu yıllarda dinsizlik suçuyla yargılanması ve sonucunda kitaplarının yakılması, kendisinin de sürgüne gönderilmesi, daha çok devlet adamı yönüne yönelik olmalıydı. Eserleri arasında *Alēthia* [*Hakikat*] ile *Peri Palēs* [*Güreş Üzerine*], *Peri Tōn Mathēmatōn* [*Bilimler Üzerine*], *Peri Tēs En Arkhai Katastaseōs* [*Şeylerin Başlangıçtaki Durumu Üzerine*] bulunur. Bir deniz kazası sonucunda öldüğüne dair rivayetler vardır.

Gorgias MÖ y. 490'da Leontinoi'de (Sicilya) doğar. Empedokles'in öğrencisi olduğu anlatılır. Atina'ya kendi şehrinden askeri destek istenmesi vesilesiyle 427'de, 60'lı yaşlarında gider. Hem kendisine atfedilen öğrenciler (İsokrates, Kritias, Alkibiades, Thuky-

rılı değildir. Ayrıca *nomos*'un düzeyi de insanlar arasında, kaçınılması gereken zararlı ayrımların yapılmasına neden olur.

Thrasymakhos: En Güçlü Olanın Yasası

Thrasymakhos, yasanın doğası konusunda kuramlarının Platon tarafından ayrıntılı bir şekilde tarif edilmesinden dolayı diğer Sofistlere göre daha çok tanınır. Doğru olanın en güçlünün çıkarına olduğuna dair fikrin en açık formülasyonu ona aittir. Thrasymakhos'un fikirleri Atina'nın emperyalist politikasının gelişimiyle uyumludur. Thrasymakhos'un fragmanlarının geleneksel olarak Thukydides'in *Tarih* eserinin bir bölümüne benzetilmesi tesadüf değildir: o bölümde Atina'yla ittifaka girmeyi reddettiği için Melo adasının halkına uygulanan katliam (416), Atinalı komutanlar tarafından en güçlü olanın hukukunun meşruluğuna dayalı siyasi gerçekçilikle bağlantılı argümanlar temelinde gerekçelendirilir.

KELİMENİN GÜCÜ

Kelimenin Siyasi Gücü

V. yüzyılda Atina'da yaşanan "hümanist devrim" bağlamında yaşanan en önemli dönüşümlerden biri, tarihte ilk defa birinin, demokratik rejim tarafından temin edilen oy hakkından ve mecliste söz hakkından faydalanarak, Atinalı hemşehri-

dides) hem de Delphoi'de onuruna altın bir heykel dikilmiş olması gibi sıradışı bir durum Gorgias'ın ne kadar rağbet gördüğüne işaret eder. *Peri Tou Mē Ontos* [*Yokluk Üzerine*], *Helenēs Enkōmion* [*Helena'ya Övgü*] ve *Hyper Palamēdous Apologia* [*Palamedes'in Savunması*] eserleri arasındadır. Thessalia'da, tiran İason'un sarayında yüz yaşlarında ölür.

Prodikos MÖ 460 civarında Keos'ta doğar. Protagoras'ın öğrencisi olup Atina'ya elçi olarak gittiğinde Sokrates ve Ksenophon gibi önemli Ati-

At başı, MÖ V. yüzyılın ikinci yarısı, İstanbul, Arkeoloji Müzesi

nalıların hayranlığını kazanır. Çok geçmeden en çok saygı gören Sofistlerden biri haline gelir ve öğrencileri arasında hatip İsokrates, tragedya yazarı Euripides ile Dört Yüzler Meclisi'ne üye olan ve Otuz Tiran döneminde demokrat yanlısı olduğu suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılan Atinalı siyasetçi Theramenes yer alır. Prodikos Sokrates'in mahkemesi (MÖ 399) sırasında hayattaydı.

MÖ 440 civarında Atina'da doğan Kritias şehrin en önemli airstokrat ailelerinden birine üyedir: 411'de Atina'da iktidarı ele geçiren oligarşik Dört Yüzler rejimine babasıyla birlikte dahil olur, sonra da Otuz Tiranın en görünür temsilcisi haline gelir. Gorgias ile Sokrates'in öğrencisi olup nesir eserler, siyasi elejiler ve *Peirithous* adlı bir tragedya ile *Sisyphos* adlı hicivsel bir dram dahil olmak üzere çeşitli tiyatro oyunları yazar.

Hippias y. MÖ 443'de Peloponnessos'ta, Elis'te doğar. En ünlü Sofistlerden olan Hippias hem mesleğini icra ederken hem de siyasi görevlerle birçok yolculuğa çıkar. Ansiklopedik

lerini şehrin idaresinde hatta yönetiminde yüksek düzeylere ulaşabileceklerine inandırmış olmasıdır. Belagat ihtiyacı ile modası ve belagati öğretme yöntemleri üzerine düşünceler bu dönüşümden doğacaktır.

Protagoras: Antiloji ve *Orthoepeia*

Protagoras'ın ünü ve öğretilerinin uyandırdığı şaşkınlık, insanın her şeyin ölçüsü olduğuna dair doktrininin doğal bir sonucu olarak görünür: Bütün görüşler hakikiyse, o zaman her konuda hem belli bir şekilde akıl yürütüp hem de tam tersini savunmak mümkündür. Bu söylem ikiliğine "antiloji" (zıt argümanlar) denir. Her antilojide "büyük söylem" (argümanları daha zayıf olan) ile "küçük söylem" (savunulması daha kolay olan) vardır. Antilojiler Protagoras'ın dil alanına tek katkısı değildir: Derslerinde morfoloji, gramer ve kelime dağarcığıyla bağlantılı bir "sözel doğruluk" olan *orthoepeia*'dan da söz eder.

"Zıt Söylemler"

"Protagoras tarzında" bir antilojik söylem örneğini Sofizmin etkisi altında yazıldığı apaçık, yazarı bilinmeyen ve neredeyse eksiksiz olarak günümüze ulaşan *Dissoi logoi*'de (*Zıt Söylemler*) bulabiliriz. Eser alıştırma yapmak üzere hakkında lehte ve aleyhte argümanlar geliştirilebilecek dokuz temadan ibarettir: iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, adil olan ve olmayan, erdemlerin öğretilir olup olmadığı ikilemi. Sofizmin kültürel ortamı konusunda çok şey söyleyebi-

düzeydeki bilgisi ve sıradışı hafızasıyla ün salmıştır. Platon onun iki Sofistin kazanacağı paradan daha fazlasını tek başına kazanmakla böbürlendiğini aktarır. *Ethnōn Onomasiai* [*Ulusların İsimleri*], *Olympionikōn Anagraphē* [*Olimpiyat Birincilerinin Kaydı*] ve *Trōikos Dialogos* [*Troia Diyalogu*] eserleri arasındadır.

Kaynaklara göre aristokratik Dört Yüzler yönetiminin bir üyesi olan Antiphon'un siyasi faaliyetlerinin yanı sıra kâhin ve rüya yorumcusu faaliyetleri de hatırlanır. En önemli eserleri arasında *Alēthia* [*Hakikat*], *Politikos* [*Siyasetçi*] ve *Peri Homonoias* [*Uyum Üzerine*] vardır.

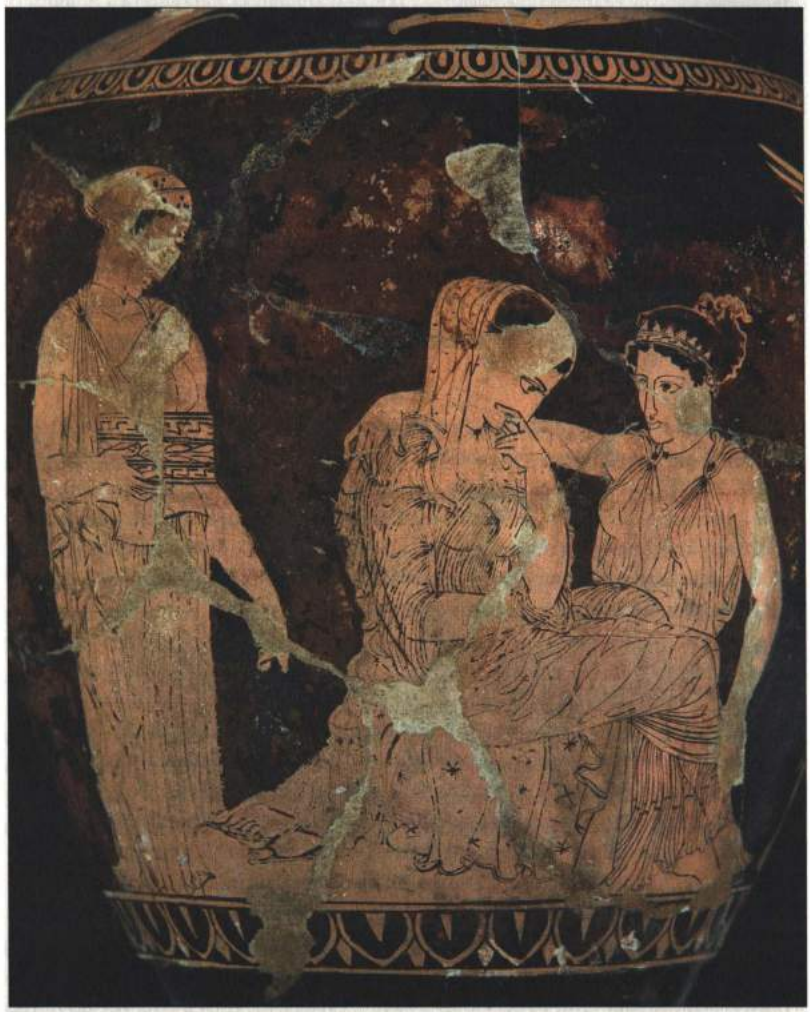
MÖ 460 civarında Kalkedon'da doğan Thrasymakhos Atina'da hoca ve hatip olarak faaliyet gösterir. Kaynaklara göre retorik alanında yenilikler geliştirmiş, coşkulu stiliyle ün salmıştır. Elimizde onun hakkında başka bilgi olmadığından tarihsel karakter Platon'un *Devlet*'in ilk kitabında sunduğu edebi karakterle örtüşmek zorunda kalır. Thrasymakhos MÖ 400 civarında ölür.

lecek kısa bir örnek: "Makedonlar için genç kızların evlenmeden önce bir erkeği sevip onunla birleşmesi güzel, evlendikten sonra böyle yapmaları çirkin sayılır; Yunanlara göre her ikisi de çirkindir. İskitler bir insan öldürülüp kafa derisi yüzüldükten sonra o derinin atın önünde sallandırılmasını, kafatasının da altınla kaplandıktan sonra içki içmek veya tanrılar onuruna toprağa şarap dökmek için kullanılmasını güzel sayarlar; halbuki Yunanlar böyle şeyler yapmış birinin evine bile girmek istemezler."

Gorgias: Helena'ya Övgü

Gorgias'ın *Helena'ya Övgü* eserinin ana teması kelimelerin gücüdür. Bu metin, daha geniş bir retorik rehberi içerisinde önemli vesilelerde kalabalık bir kitle önünde verilen söylevler için bir model teşkil ediyor olmalıydı. Gorgias'a göre bir şehir kahramanlarının cesaretinden veya bir beden güzelliğinden dolayı övülecekse söylemlerin özelliği hakikatleri olmalıdır. Övgü'nün gerekçesi, güzel Helena'yı her türlü suçlama konusunda aklamaktır; Paris onu kaçırmak için ona şiddet de uygulamış olabilir, onu baştan çıkarması sadece sözler yoluyla gerçekleşmiş olabilir: "[...] Helena'nın Troia'ya gidişinin neden doğal olduğunu açıklayacağım. Helena yaptıklarını ya kader öyle istediği için ya da tanrılar öyle kararlaştırdığı için, zorunluluk sonucu yapmıştır veya zorla sürüklenmiş veya sözlerle ikna edilmiş veya âşık olmuştur." Gorgias'a göre bütün bu durumlarda Helena'nın suçlu bulunmasına imkân yoktur. "Kelimeler son derece etkilidir, çok küçük ve görünmez cisimleriyle en ilahi şeyleri gerçekleştirmeyi

başarırlar: kelimeler korkuyu yatıştırmayı, acıyı ortadan kaldırmayı, neşe yaratmayı ve merhameti arttırmayı başarırlar." Gorgias şiirsel kelimeleri de inceledikten sonra yine başlangıç noktasına döner: "Kelimelerin mülhem büyüsü neşe getirir, acılardan kurtarır."

Heimarmene Ressamı, Üzerinde Paris ile Helena'nın hikâyesinin tasvir edildiği kırmızı figürlü Attika amforası: Peitho (solda) *ile Aphrodites Helena'yı* (ortada) *ona kur yapan Paris'i kabul etmeye ikna etmeye çalışırken*, MÖ V. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen, Antikensammlung

Prodikos: "Doğal" Dil

Keoslu Prodikos'un da ünü büyük ölçüde, Gorgias'ın savunduğu kuramın tersini temel alırsa da, dil konusunda yürüttüğü araştırmalardan kaynaklanmıştır. Nitekim Prodikos'a göre dil geleneksel değil, doğal bir temelden doğar; kültür faktörü sonradan, verili dilsel kaynakları iyi veya kötü kullanma olasılığı şeklinde sürece dahil olur. Dolayısıyla Prodikhos yeteneği hakiki kelimeleri, en etkili, yani kelimelerin seslerini şeylerin tözüne en çok yaklaştıran eşanlamlıları aramakta yatar.

Antiphon: "Şifa Getiren" Kelimeler

Antiphon'un kelimelerin büyüleyici gücüne olan inancı ve "şifa getiren," acıları ortadan kaldıran kelimeler fikri onu neredeyse modern psikanalitik terapilerin öncüsü haline getirir: "[Antiphon] şiirle ilgilenirken, hekimlerin hastalara sunduğuna benzer, acıyla mücadele edecek bir sanat üzerinde düşünmüştü. Korinthos'ta da, meydan yakınlarındaki bir yapıyı donattıktan sonra halka hastaları kelimeler yoluyla iyileştirebileceğini duyurmuştu; hastalıkların sebeplerini sorgulayıp hastaları tedavi ediyordu." Öte yandan kelimelerin (şiirsel olsunlar veya olmasınlar) acıları hafiflettiği fikri Homeros'tan itibaren geleneksel bir kavramdır ve Gorgias'ın *Helena'ya Övgü* eserinde açıkça ifade edilmiştir; büyülü tılsımlarla akıl yürütmeler arasındaki sınır bölgenin bilinci konusunda da aynı şey söz konusudur.

Demokratik Polis Atina

Marco Bettalli

BAŞROLDEKİ ŞEHİR

Kendi döneminde Atina'nın hem boyut hem de güç açısından olağanüstü derecede büyümüş olması karşısında şaşkınlığa uğrayan Herodotos, "Önceden de büyük olan Atina, tiranlardan kurtulduktan sonra daha da büyüdü," der. Şehir gerçekten de Akdeniz'in en büyük şehri haline gelmişti; 18 yaş üstü erkek yurttaşlarının sayısı Peisistratos döneminde (muhtemelen) 20 bin iken Pers Savaşları sırasında 30 bine ve Peloponnessos Savaşının arifesinde yaklaşık 60 bine ulaşmıştı.

Yunanlar sadece yetişkin erkekleri sayardı; modern bir şehirle kıyaslama yapmayı deneyecek olursak, bu sayıya bir o kadar kadın ve çok sayıda çocuk eklememiz gerekir, çünkü günümüze göre modern çağ öncesi şehirlerin demografik yapısında çocuk sayısı çok daha fazladır. Ama bu kadarla da kalınmaz: Atina çok sayıda yabancı da ağırlar (sabit bir ikametgâhları olanlara *metoikos* denirdi, özel bir vergi öderlerdi, birçok görevleri ve az sayıda hakları vardı, çünkü toprak veya ev sahibi olamazlardı), hatta şehrin en gelişkin döneminde burada 15 ila 20 bin yetişkin erkek bulunuyor olabilirdi; ayrıca sayısı tam olarak belli olmasa da, 100 ila 150 binden az olmadığı sanılan köleler vardı. Dolayısıyla toplamda asgari 300 binle azami 500 bin arasında insanın belki üçte biri, ama muhtemelen yarıya yakını Atina ile Peiraieus [Pire] limanından oluşan asıl şehirde yaşar, geri kalanıysa tepelerle ve dağlarla kaplı, az sayıda ovaya sahip bir yarımada olan, binlerce küçük ve orta ölçekli toprak sahibinin özellikle bağcılık ve zeytincilikle uğraştığı Attika bölgesindeki yüzlerce yerleşim yerine dağılmış haldedir.

Atina'dan neredeyse 50 km uzaklıkta, Attika'nın en güney ucunda bulunan Laurion dağı bölgesi ekonomik açıdan son derece önemlidir, çünkü burada, genel anlamda yoksul olan bir bölge için son derece değerli bir kaynak oluşturan

gümüş-kurşun madenleri bulunur. Önce şöyle bir veriyi ele alalım: Atina'nın demokrasisi halkın sadece küçük bir kesimini ilgilendirir. Yabancılar dışında kadınlar ve çok sayıda köle de yurttaşlık hakkından mahrumdur. Üstelik MÖ 451'de Perikles yurttaşlık hakkını hem babaları hem de anneleri Atinalı olanlarla sınırlar. Ancak Atina'nın demokrasisinin temelinde dahil/hariç olma ilkesinin yattığı vurgulanmalıdır. Herhangi bir rejimde yurttaş olmak bir ayrıcalık anlamına gelir. Ve ayrıcalıklara sahip olanlar, kendi aralarına katılacak olanları mümkün olduğu kadar sınırlamaya çalışırlar.

DEMOKRASİ İLKELERİ

Atina'nın demokrasi modeli başlıca dört ilkeyi temel alır: 1) eşitlik, 2) kura, 3) karşılığını ödeme, 4) katılım. Bu ilkelerin her birini kısaca ele alalım. Ailelerinin kökeni ve gelir düzeyleri ne olursa olsun, tüm Atinalı yurttaşlar genel anlamda aynı haklara ve topluma karşı aynı görevlere sahiptir. Thukydides'in Peloponnessos Savaşının ilk yılında ölen askerler onuruna yapılan konuşmada büyük devlet adamı Perikles'in ağzından sunduğu demokrasi "manifestosuna" göre bu temel nokta şöyle açıklanır: "Yasalar karşısında şahsi çıkarlar açısından herkes eşittir, devlet idaresinin kamusal yönü açısından da herkes toplumsal sınıflarına göre değil, belli bir alanda gösterdiği başarı doğrultusunda tercih edilir. (...) Yoksulluğa gelince, birileri şehir için bir iyilik yapabilirse, alt

Tiran Peisistratos tarafından Atina'da yaptırılan çeşmenin olası tasviri,
MÖ 530, Madrid, Ulusal Arkeoloji Müzesi

sınıftan olması onun için bir engel teşkil etmez" (II. 37.1). Tabii ki pratikte bazı istisnalar vardır, çünkü toplumun en zengin ve en asil temsilcileri en önemli görevleri uzun sürelerle denetimleri altında tutmayı başarır; ancak halk meclisi, Beş Yüzler Meclisi ve mahkemeler gibi demokrasinin en önemli mekânlarında bütün yurttaşlar arasında tam eşitliğin geçerli olması büyük önem taşır.

Genel anlamda bütün kamu görevlerine kura yoluyla atama yapılır ve bu seçim şekli demokrasinin alameti farikası haline gelir, hatta eleştiri konusu olur ("kim doktorunu kura yoluyla seçmek ister ki?"). Burada iki tür sınırlama söz konusudur: Birincisi, kura daima gönüllüler arasında çekilir ve bazen aday yokluğundan dolayı sadece usulen olabilir (bu durum özellikle bir yıl boyunca ciddi bir sorumluluk gerektiren Beş Yüzler Meclisinden çok uzakta yer alan *dēmos*ların [semt, bucak] temsilcileri açısından geçerlidir); ikinci olarak, Atinalılar bazı görevler söz konusu olduğunda adayların becerilerinin ve güven telkin edip etmediklerinin göz önüne alınması gerektiğini fark ederler; dolayısıyla bir yıllığına görev alan 10 *stratēgos* [komutan] ve mali türden bazı görevler için halk meclisinde el kaldırarak seçme yöntemi uygulanır.

Kamusal görevlerin karşılığının ödenmesi konusu, hem en hassas hem de demokrasi karşıtları arasında eleştiriye en çok neden olan konulardan biridir. Nitekim geleneksel Yunan toplumunun temelinde, devlet idaresinin, yani siyasetin üst düzey bir faaliyet olduğu ve sadece boş zamanı olan, başka bir deyişle hayatlarını kazanmak için çalışmak zorunda olmayan insanların kendilerini bu alana adayabileceği kavrayışı yatar. Ancak başka dönemlerde ve başka toplumlarda olduğu üzere, Atina'da yaşayan insanların çok büyük kısmı ekmeğini kazanmak için çalışmak zorundadır ve tarım olsun, zanaatkârlık olsun veya ticaret olsun, çalışma faaliyetleri günün büyük kısmını kapsar.

Eğer ilgili kişilerin büyük çoğunluğunun katılım imkânı olmasaydı, toplumla ilgili kararları alma süreçlerine katılım hakkı geçersiz bir haktan başka bir şey olmayacaktı. Perikles'in başlangıçta mahkeme jürileri için öne sürdüğü yöntemin kapsamı, kamusal görevleri ve Beş Yüzler Meclisinin üyelerini de içine alacak şekilde genişletilir ve kamusal görevler karşılığında, kalifiye olmayan maaşlı çalışanların mütevazı ücretleri düzeyinde bir ödeme yapılır. Hatta V. yüzyıl sonlarında, bütün yurttaşların halk meclisine katılımı sağlamak için ödenen ücret anlamına gelen *misthos ekklēsiastikos* uygulamaya konur. Son nokta bir öncekiyle bağlantılıdır. *Polis*lerde benimsenen tüm siyasi sistemler *politēs*lerin [yurttaş] doğrudan katılımını gerektirirse de, Atina örneğinde bu sürece dahil olan insanların sayısı çarpıcıdır; birçok araştırmacı, çok sayıda Atinalının siyasette ve devlet mekanizmasının gündelik işleyişinde faal olarak yer almaya büyük bir tutkuyla kendini adadığını vurgulamıştır.

Bütün bunlar doğru olsa da, bu büyük kamusal oyuna katılmak istemeyen ve siyasi mekânları hor gören, ataleti bir erdem olarak gören birçok Atinalının da var olduğunu göz önüne almalıyız. Bu konuda istatistikler sunmamız çok

zor, hatta imkânsız, ama sessiz sakin Atinalıların çoğunlukta olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Bunu söylemek için örneğin *misthos ekklēsiastikos* geleneğinin başlamasından önce halk meclisine katılanların, bazı durumlarda gerekli yeterli çoğunluk sayısı olan 6000'e nadiren ulaştığını hatırlatabiliriz. 6000 yurttaş, şehrin en gelişkin döneminde yetişkin erkek nüfusunun sadece onda biri demekti. Bize göre Marathon veya Laurion'da yaşayan bir yurttaşı, sabahın köründe Pnyks tepesinde kendisini bir dereceye kadar ilgilendiren konularda uzun konuşmalar dinlemek için gecenin üçünde kalkıp 40-50 km'lik yolu gitmeye hiçbir şey ikna edemez. Aslında daha da şaşırtıcı olan, bunu yapan kişilerin var olması ve sayılarının o kadar da az olmamasıydı.

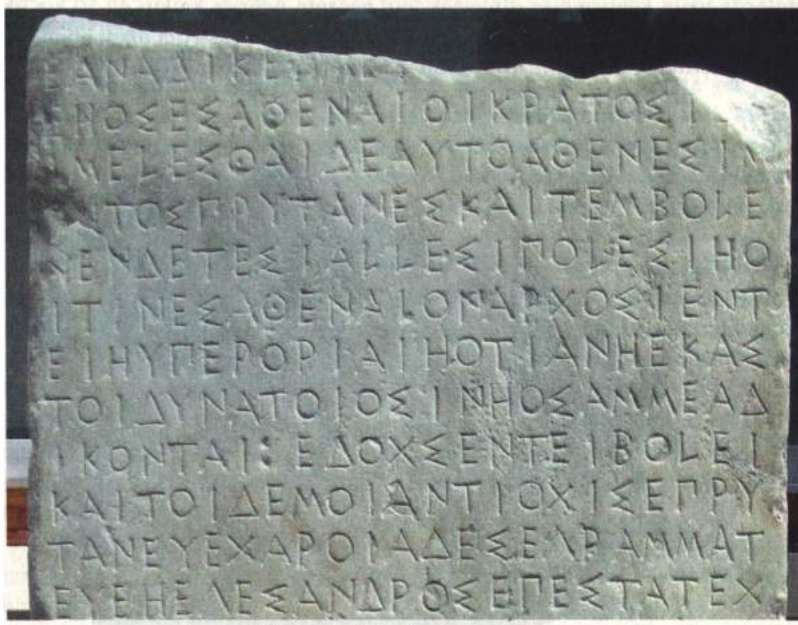

Üzerinde şehirden sürülmesi için oy verilen Hippokrates'in adı yazılı olan ostrakon, MÖ 480 a.C., Atinae, Attalos Stoa'sı, Agora Müzesi

Demokrasinin Mekânları ve Araç

Demokrasinin ana mekânı, tüm yetişkin erkek yurttaşların katıldığı ve klasik çağda Akropolis'in birkaç adım ötesindeki Pnyks tepesinde, yılda yaklaşık 40 defa toplanan halk meclisidir (*ekklēsia*). Toplantı tahminen şafaktan öğlene kadar, yani bütün sabah sürer; bir domuzun kurban edildiği törenle başlar ve Beş Yüzler Meclisi tarafından kararlaştırılan gündem doğrultusunda gelişir. Ele

alınan konular büyük çeşitlilik gösterir: İttifaklar ve savaş ilanları, uluslararası ilişkiler, şehre destekte bulunanlara onursal payelerin verilmesi gibi dış politika meseleleri ayrıcalıklı konular arasındadırlar; *stratēgos*ların ve diğer idarecilerin seçiminden yasaların sunumuna kadar (yasaların ilan edilmesi süreci IV. yüzyılda değişir) kentsel hayatla bağlantılı çeşitli konular da ele alınır. Ayrıca her yıl halk meclisinin bir oturumu bazı Atinalıların toplumdan uzaklaştırılması gerekip gerekmediği konusuna ayrılır.

Üzerinde Atina'nın bir emirnamesi yer alan yazıt, MÖ 440-225, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

Konuşmacılar yaşlılardan başlayarak söz alır; farklı konuşmacıların durmadan söz alıp fikirlerini anlattığını düşünmek için halka açık bir toplantıya hiçbir zaman katılmamış olmak lazımdır, bu bir yanılgıdan başka bir şey olmaz. Aslında binlerce kişinin önünde ve doğaçlama olarak konuşmak, büyük bir kendine güven ve beceri gerektirir. Konuşmak bir *tekhnē*dir, yani bir sanattır, dolayısıyla doğaçlama konuşabilenlerin sayısı çok azdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu sessizce diğerlerini dinlemekle, ara sıra homurdanmakla ve gerekli olduğu zaman elini kaldırarak oy vermekle yetinir; bu yöntem fikir birliğini teşvik edici niteliktedir. Halk meclisinden sonraki en önemli organ, Beş Yüzler Meclisidir. Beş Yüzler Meclisinin çeşitli işlevleri vardır; bunların başında, toplantı günü gündemi hazırlamak, dolayısıyla her konunun tartışılma süresini ve şeklini belirlemek

gelir. Ayrıca günbegün toplum hayatını ilgilendiren neredeyse tüm idari konularda da yetki sahibidir. Meclis, her *dēmos*un temsilcilik yöntemi doğrultusunda seçilmiş, her kabileden 50 yurttaştan oluşur. Her kabile sırayla, yılda yaklaşık 36 gün üyeleriyle beraber *Prytaneia*'da rol alır, yani meclisin bulunduğu binada (*bouleutērion*) sürekli olarak yer alır; örneğin başka *polis*lerden gelen saygın misafirleri veya şehri ziyaret eden krallarla diğer önemli şahsiyetleri karşılayanlar *prytanēis*ler, daha doğrusu *prytanēis*lerin başkanıdır (her gün için bir başkan seçilir, dolayısıyla 50 üyenin 36'sı bu görevi yerine getirir). Kuraya katılan herhangi bir vatandaş için hayatında en az bir kez –bir miktar retoriğin yardımıyla İtalya cumhurbaşkanıyla kıyaslanabilecek olan– bu rolü oynama ihtimali vardır.

Bu tabloyu tamamlamak için resmi görevlilerden de söz etmek gerekir. Sayıları çok olan (MÖ IV. yüzyılda 700 civarındaymış) resmi görevliler, her bir kabile için birer tane olmak üzere 10 üyeli kurullar şeklinde bir araya gelir ve görevlerini bir yıllığına yerine getirirler. Yukarıda sözü edilmiş olan bazı görevler dışında tüm görevliler, bu işlere başvurmak isteyenler arasından kurayla belirlenir ve şehrin çeşitli idari meseleleriyle ilgilenirler. Kurullar, yolların bakımı ve pazarlarla ilgilenir; tapınakların haznedarları, kamusal satışlardan sorumludur ve daha başka birçok alanda görev alır. Görevliler işe alınırken nasıl bir sınava tabi tutuldularsa yılın sonunda da çalışmaları son derece ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulur.

Bu bölünmüşlüğün ve resmi görevlilerin sürekli olarak yenilenmesinin etkin bir idare sisteminin lehine olduğu söylenemez, ama etkin olmak zaten Atina sisteminin başlıca hedefi değildi. Bu durumu anlamak, Yunan zihniyetinin merkezi yönlerinden biri olan her türlü profesyonelleşmeye karşı nefreti anlamak demektir. Ama sistem her halükârda, bir dereceye kadar da olsa, süreklilik sağlayan bazı düzeltici önlemler içerir; bunların arasında görevlerin çoğunun oldukça basit olması, Beş Yüzler Meclisinin denetimi, en önemli görevlerin kurayla değil, seçimle belirlenmesi ve genelde köle düzeyinde, ama uzmanlık alanlarında büyük deneyim sahibi kâtipler olan *grammateis*lerin genelde pek hatırlanmayan, müphem varlığı yer alır.

Aristophanes'in *Bulutlar* (MÖ 423) eserinin başkahramanı olan Strepsiades, dünya haritasında tasvir edilen yerin kendi şehri Atina olduğuna inanmak istemez, çünkü mahkeme için bir araya gelmiş yargıçları görmez! Hemşerilerini çok iyi tanıyan büyük mizah şairi, onların ortak bir özelliğini, mahkemeler ve adaletin tesisi konusundaki saplantılarını tespit etmişti. Atinalıların her yıl bu faaliyete ayırdıkları vaktin toplamı etkileyici bir rakam oluşturuyordu; istatistikler ve sınıflandırmalar yapmak zordur, ama yapılabilse, tanıdığımız başka hiçbir toplumla kıyaslanamayacak verilerin ortaya çıkacağı kesindir.

Her yıl, her zamanki gibi gönüllülerin arasından 6 bin yurttaş kurayla belirlenir; aranan tek şart, otuz yaşını doldurmuş olmalarıdır. Bu insanlar yeminlerini ettikten sonra on iki ay boyunca şehir namına yargıçlık yaparlar. İhtiyaca göre ço-

ğunluğu, yılda 150 ila 200 gün gibi son derece uzun bir süre boyunca, gün doğumundan günbatımına kadar bu görevi yerine getirirler; gün doğumunda şehrin ana meydanı olan *agora*nın belirli bir noktasında bir araya gelip kura çekilişi sonucunda o gün faal olan mahkemelerden birine atanırlar. Bu hizmetleri karşılığında kendilerine ödeme yapılır; bu görev büyük ihtimalle karşılığı ödenen ilk görevdir.

Yargıcın/jüri üyesinin görevi sayısı 201 ila 1001 yurttaş arasında değişebilecek olan bir jürinin üyesi olarak, suçlayan kişinin kum saati yoluyla süresi belirlenen (genelde bir saat civarında süren) kapanış konuşması ve suçlanan kişinin karşı kapanış konuşmasıyla sonuçlanan bir veya daha fazla mahkemeye tanık olmaktır (genelde bir jüri günde üç-dört mahkemeye katılabilir).

Kapanış konuşmalarının sonunda, herhangi bir tartışma olmadan (teoride insanın yanındaki kişiyle bile görüş alışverişinde bulunması yasaktır), bu amaçla hazırlanmış sikkelerin bir vazoya atılmasıyla gerçekleşen gizli oylamaya geçilir. Eğer suçlanan kişi suçlu bulunursa, daha kısa bir oturumda suçlayan ve suçlanan kişilerin verilmesi gereken ceza konusundaki önerileri dinlenir. Nihai oylamada iki tarafın önerileri arasında en uygun olan ceza seçilir. Suçlayan kişi oyların yüzde 20'sini alamazsa, sürgün veya yurttaşlık haklarının kaybı gibi şiddetli cezalara tabi tutulabilir. Bu önlem, hayatlarını insanları mahkemeye vererek, hatta mahkemeye çıkarmakla tehdit ettikleri zengin yurttaşlara şantaj yapmakla kazanan "profesyonel" suçlayıcılar olan muhbirlere yöneliktir; bu durum, Solon tarafından belirlenen, tüm yurttaşların şikâyetçi taraf bile olmadan birilerini mahkemeye verme hakkının endişe verici bir sonucudur.

Atinalı hakimler tarafından mahkemede oy vermek için kullanılan sikkeler: dikmesi dolu olan sikkeler beraat, boş olanlar mahkûmiyet anlamına gelirdi, MÖ V. yüzyıl, bronz, Atina

Mahkemelerin sadece çağımızın medeni ve ceza hukukumuzun kapsamına giren davalarla ilgilendiğini düşünmemeliyiz. Aslında birçok tartışma siyasi niteliktedir, çünkü sıklıkla *stratēgos*lara ve diğer resmi görevlilere dava açılır ve gerçekleşen suçlar (yolsuzluk, sahtekârlık, yetersizlik) ile Atinalıların belirli bir görevlinin davranışından veya bir girişimin (örneğin askeri bir sefer) sonucundan duyduğu hoşnutsuzluğun ifadesi arasında ayrım gözetilmez. Ayrıca halk meclisinde alınmış olan herhangi bir karar –bir yasa, bir emirname, onursal bir paye– mahkemeye konu olabilir; başka bir deyişle, halk meclisinde bu kararı ortaya atmış olan kişiye suçlamalar yöneltilebilir. Böylece mahkemeler halk meclisi üzerinde denetim araçları görevi görür ve mahkemelerin kararları feshedilemez, çünkü temyize başvurmaya imkân yoktur. Ayrıca mahkemede alınan kararlar, halk meclisinde alınan kararlara göre üstün sayılır, çünkü hem oylamalar gizli yapılır hem de jüri üyeleri –halk meclisi katılımcılarının tersine– kutsal bir yemin etmiştir.

En yoksul yurttaşların arasından çok sayıda yaşlının yer aldığı mahkemeler (temsilcilerinin büyük kısmı varlıklı kesimlerden oluşan Beş Yüzler Meclisinde böyle bir durum söz konusu değildir) demokrasi deyince akla gelen ilk yerdir. Mahkemelerin faaliyetleri yoluyla halkın zengin ve güçlü yurttaşların denetimi altındaki organlar tarafından alınan kararları kontrol edebildikleri görülür. Atinalıların mahkemelerine daima bu kadar bağlı kalmış ve bu konuya büyük ilgi gösterip enerji sarf etmiş olması bu şekilde açıklanabilir.

SOKRATES

Carlotta Capuccino

ATİNALI BİR İNSAN

Sokrates, Phytagoras'tan Epiktetos'a, Ammonios Sakkas'a ve elli yaşından önce bir şey yazmamış olan Plotinos'a kadar uzanan, hiçbir yazılı eser bırakmamış olan filozoflar geleneğinin bir üyesidir. İki tür felsefi agrafi (yani "yazısızlık") söz konusudur: Pythagoras'ınki gibi, kendi düşüncesini yaymak istemeyenlerin ezoterik veya dogmatik agrafisi ve yazının sözlü diyaloğun yerini almak açısından yetersiz olduğuna inananların diyalektik agrafisi. Bu ikinci agrafi türü Sokrates'le ortaya çıkmıştır ve Pyrrhon, Pitaneli Arkesilaos ve Karneades gibi kuşkucu filozoflar tarafından da uygulanmıştır.

Öğrencilerle Felsefi Diyaloglar

Sokrates ile Pythagoras ardında herhangi bir yazılı eser bırakmamış, ama "yaşayan yazılara benzer öğrenciler" bırakmıştır. Sokrates kendini bir hoca olarak görmezdi, ama çok yazan ve özellikle onun hakkında çok yazan "öğrencileri" olmuştur. Nitekim Sokrates, yazı yazmama seçimine rağmen, hatta belki de tam da bu nedenle, geleneğe kıyasla yenilikçi bir edebi tür olan felsefi diyaloğun ilham kaynağı sayılır; *logoi sokratikoi* veya "Sokrates'in konuşmaları," Sokrates-öncesi filozofların doğa konulu inceleme yazılarından ve Sofistlerin serimsel söylevlerinden çok farklıdır. Bu, Sokrates'le ilgili paradoksların ilki ve en ünlüsüdür.

Biyografik Bilgiler

Platon'un *Sokrates'in Savunması*'nda Sokrates MÖ 399'da yargılandığı zaman yetmiş yaşında olduğunu söyler; böylelikle doğum tarihinin MÖ 470 ile 469 arasına, Atina'da 77. olimpiyat oyunlarının oynandığı sıralara denk geldiğini söyleyebiliriz. Sokrates'in babası Sophroniskos Atina'nın hemen güneydoğusunda zanaat üretimine ayrılan Alopeke *dēmos*unda faaliyet gösteren bir heykeltıraştır. Sokrates'in hayatının bir döneminde heykeltıraşlık yaptığı bilgisi

Sokrates, filozofun Lysippos tarafından yapılmış, Atina Pempeinunda yer alan heykelini resmettiği sanılan fresk, I. yüzyıl, Selçuk (Türkiye), Efes Müzesi

Yunanlar ile Doğulular arası savaş. Athena Nike Tapınağının güney cephesindeki frizden yontma bir blok, Ak

şüpheli olduğu gibi, Atina'nın dışında, Akropolis'e doğru olan bölgede görülen giyinik Kharitlerinde yaratıcısı olduğu bilgisinin bir efsane olduğu kesindir. Sokrates'in annesi Phienarete muhtemelen ailenin gelirine katkıda bulunmak için sadece bir süre ebelik yapar, ama babanın kazancının da başlangıçta o kadar az olmadığı sanılır, çünkü Sokrates geleneksel zihin ve beden eğitimiyle yetişir, okuma yazma ve hesap yapmayı öğrenir ve beden eğitimi yapar. Phienarete, Sophroniskos'un ölümünden sonra ve ebelik yapmaya başlamadan önce Khairedemos'la evlenir ve Sokrates'in üvey kardeşi olan Patrokles'i doğurur.

Perikles döneminde Atina'da yaşanan kültürel açıklık ortamında genç Sokrates Klazomenailı Anaksagoras'ın yazılarını okuyarak ve onun Atinalı öğrencisi Arkelaos'la zaman geçirerek doğa felsefesine yaklaşır. Platon'un *Protagoras* ve *Gorgias* eserlerinden bildiğimiz kadarıyla Abderalı Protagoras, Keoslu Prodikos ve Elisli Hippias gibi Sofistlerle ve hatip Leontinoili Gorgias'la tanışması da bu dönemde gerçekleşir. Elealı filozoflar Parmenides ve Zenonla tanışıp tanışmadığı ise kesin değildir; Platon'un *Parmenides* eserine göre bu karşılaşma

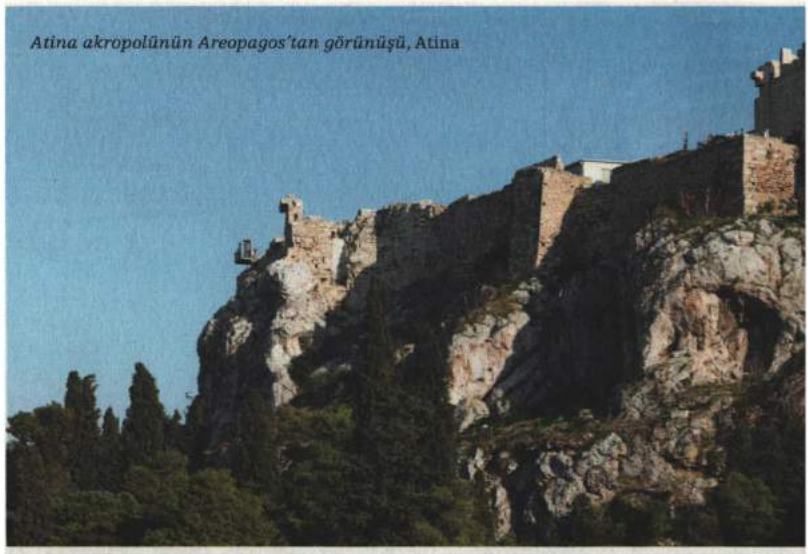

y. 425, Atina

MÖ 450'deki Büyük Panathenaia oyunlarında, Parmenides altmış beş yaşlarında, Sokrates ise henüz yirmi yaşına basmamışken gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak bu veriler, Sokrates'le sözde karşılaşması döneminde Parmenides'in doksan yaşında olduğunu söyleyen doksograf Diogenes Laertios'un tanıklığıyla uyuşmamaktadır.

Önemli Bir Şahsiyet

Sokrates sonradan, insan için en önemli şey olan iyiliğin arayışı hedefine yönelik olmadığı için doğa felsefesinden uzaklaşacaktır. Platon'un *Phaidōn*'unda Sokrates şöyle der: "Akıl yürütme sürecine (*logos*) sığınarak her şeyin hakikatini orada aramam gerektiğini anladım" (99e). Bu türden araştırmalar yürütebilmek için Atina'da bilge olduğuna inanılan herkesi sorguya çekmeyi âdet edinmesi, 420'li yılların sonlarında önemli bir şahsiyet ve bir *komodoumenos*, yani "komedilerde alay edilen biri" haline gelmesine neden olur. 423'te

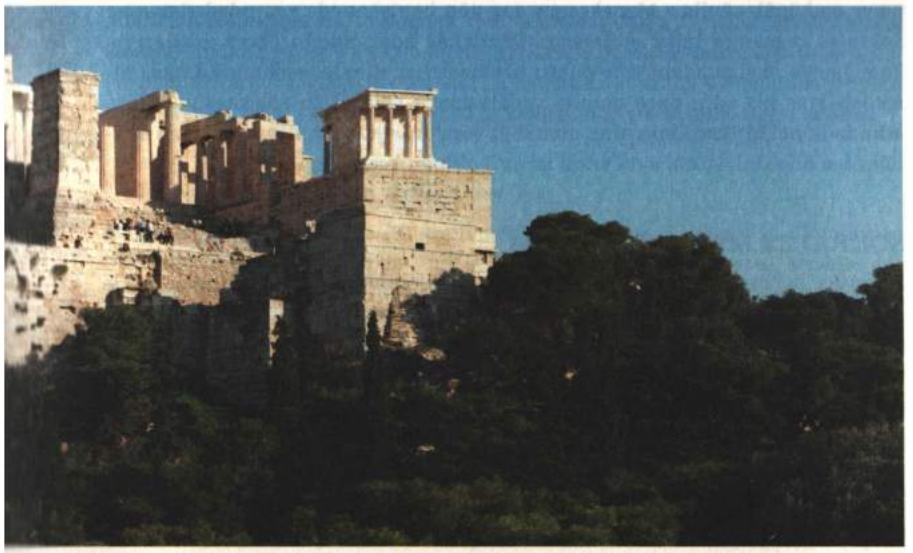

Atina akropolünün Areopagos'tan görünüşü, Atina

Büyük Dionysia bayramında ödül alan üç komediden ikisinde –Kratinos'un *Pytine*'sinden [Şarap Testisi] sonra ikinciliği kazanan ve Sokrates ile müzik öğretmeni Damon'u konu alan Ameipsias'ın *Konnos*'u ile üçüncülüğü kazanan Aristophanes'in *Bulutlar*'ı– Sokrates başrol oyuncuları arasında yer alır. Klaudios Ailianos, *Çeşitli Tarih Öyküleri* adlı eserinde, *Bulutlar*'ın sahnelenmesinde seyircilerin arasında hazır bulunan Sokrates'in ayağa kalktığını ve temsil boyunca herkesin görebileceği şekilde ayakta durduğunu anlatır.

Hayatı ve Katıldığı Savaşlar

Sokrates'in Atina'nın siyasi hayatına katılımı, bir yurttaş olarak askeri ve sivil görevlerini yerine getirmenin ötesine geçmez. Hayatının tamamını geçirdiği Atina'dan uzaklaşmasına bir tek bu görevleri neden olur. Sokrates Peloponnessos Savaşı sırasında üç ayrı seferde *hoplitēs* olarak öne çıkar. MÖ 432'de savaştan hemen önce, Potidaia muharebesinde (MÖ 432), Khalkis yarımadasında yaralanmış olan Alkibiades'in hayatını ve silahlarını kurtarır, Atina'ya döndüğünde de bundan dolayı hak ettiği onur nişanını reddeder. Bu olay zamanında neredeyse kırk yaşında olan Sokrates, buzun üzerinde yalınayak yürüyerek ve "üzerinde sadece daha önceden giydiği pelerinle" soğukta yol alarak açlığa ve soğuğa olağanüstü düzeyde dirençli olduğunu gösterir (Platon, *Şölen*, 220b). MÖ 424'te Delos'ta Thebailılara karşı yürütülen savaşa katılır ve Atinalıların yenilgiye uğraması üzerine komutan Lakhes'le geri çekilirken sergilediği ken-

dine güvenle rakiplerinin saygısını ve Alkibiades'in hayranlığını kazanır; son olarak MÖ 422'de Amphipolis'te gerçekleşen savaşa katılır.

Sokrates savaş alanında yiğitliğini gösterdikten sonra *polis*in içişlerinde de cesaretini sergiler. MÖ 406'da kurayla seçilince Beş Yüzler Meclisinde *prytaneis* [yönetici] görevini üstlenir. Halk meclisi, Arginousai adalarındaki deniz muharebesinde (MÖ 406) galip gelen *stratēgos*ları [komutan] zaferden sonra bir deniz kazasından kurtulanları terk etme suçlamasıyla yargıladığında, Sokrates çoğunluğun hızlı bir yargılama süreci sonucunda aldığı yasadışı ölüm cezasına, Atina yasalarının halk üzerindeki yetkisi temelinde, hayatı pahasına itiraz eder, ama bir sonuç elde edemez. Nitekim siyasetçi Kalliksenos, *stratēgos*ların cezasına karşı çıkacak *prytaneis*leri aynı kaderi paylaşmakla tehdit etmişti. Bundan iki yıl sonra, MÖ 404'te Atina'nın son filosu Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Aigospotami'de batar ve Atina yıllardır süren Peloponnessos Savaşının nihai muharebesini kaybeder. Siyasi iktidar, sonradan "tiran" olarak anılacak olan Otuz oligarkın eline geçer (MÖ 404-403). Sokrates aynı yıl Otuzların lideri olan Kritias'ın dört yurttaşla birlikte demokrat Salamisli Leon'u tutuklama ve ölüm cezasına çarptırma emrini yerine getirmeyi reddederek hayatını yine riske atar; Sokrates tiranlığın çöküşü ve demokrasiye dönüş sayesinde kurtulur. Sokrates'in ailesi konusunda sahip olduğumuz az sayıdaki kesin bilgi daha çok hayatının son yıllarıyla bağlantılıdır. Sokrates öldüğünde oğulları Lamprokles, Sophroniskos ve Meneksenos'un oldukça genç olmasından, Ksantipphe'yle geç yaşta evlendiği anlaşılmaktadır. *Phaidōn*'dan bildiğimiz kadarıyla Ksanthip-

pe ve en küçük oğulları Meneksenos son gün hapishanede yanındadırlar, ama Sokrates cezasının infaz edilmesini beklerken âdet olduğu üzere dostlarıyla konuşmaya başlamadan önce onları uzaklaştırır; ailenin tamamı Sokrates ölmeden kısa bir süre önce onunla vedalaşmaya gelecektir. Sokrates'in Myrto adında ikinci bir karısının olup olmadığı veya onunla Ksanthippe'yle olan evliliğinden önce mi, yoksa aynı anda mı evli olduğu kesin değildir.

SOKRATES MERCEK ALTINDA

Sokrates, herkeste ortak olan özellikleri elde edebilmek için birbirinden farklı bazı yüzlerin fotoğraflarını tek bir cama yerleştiren İngiliz psikolog Francis Galton'ın tarzında "kollektif bir fotoğraf"la kıyaslanamaz, çünkü onunla ilgili tanıklıkların ortak noktası son derece yüzeyseldir, hatta hiç yoktur. Bu yöntemi izlersek apaçık olanı –yani Sokrates'in hemşerilerinin heterojen zihinlerinin ilgisini çektiğini, onlarla diyalog içinde olmayı sevdiğini (yalnız hangi diyalog şeklini sevdiği konusunda görüş birliği yoktur)– söylemekle ve fiziksel görünümünü tasvir etmekle yetinmemiz gerekir.

Sokrates'in Görünümü

Doğrudan tanıkları olan Aristophanes, Platon ve Ksenophon, Sokrates'in güzel görünümlü olmadığı konusunda hemfikirdir; göbeklidir (ama Aristophanes'e göre solgun yüzlü ve zayıftır), küçük ve basık burunludur, pörtlek gözlü ve kalın dudaklıdır; daima yalınayak gezer ve üzerinde aynı eskimiş harmani vardır. Ancak bunlar Aristophanes'e göre alay konusu iken, Ksenophon Sokrates'in ineklerinkini andıran gözlerinin "yanları da gördüğü" için "en güzel gözler" olduğunu söyler; Platon'un *Şölen*'inde de Alkibiades, Sokrates'i zanaatkârlar tarafından yaratılan büyücü Satirlerle ve *Silenos*larla kıyaslar; bu heykeller "ikiye yarıldığı zaman içlerinde birer tanrı heykeli olduğu görülür."

Sokrates'in *Şölen*'de yer alan ve bu konudaki en eski ikonografik geleneği yansıtan portresi, yüz hatlarının *Silenos*'unkine benzediğini ve asıl güzelliğinin ruhunda olduğunu vurgular; Lykourgos'un Sokrates onuruna Sikyonlu heykeltıraş Lysippos'a yaptırdığı heykeliyse, ideal yüz hatlarının vurgulandığı zıt geleneğin kökeninde yatar.

Roberto Rossellini'nin 1970'de çektiği filmde de Sokrates *Silenos*'a benzer, karısı Ksanthippe de, Ksenophon tarafından tasvir edildiği gibi "zor kadın" mitolojisi doğrultusunda canlandırılmıştır. Çeşitli kaynaklarda Sokrates'e atfedilen kolay öfkelenen ve hayat dolu karakteriyse, Marco Ferreri'nin *Il Banchetto di Platone* [*Platon'un Şöleni*] (1989) filminde canlandırılmıştır. Sokrates'in görünümü, "tuhaflığının" (*atopia*) en önemli unsurudur ve Yunanlara göre bir entelektüel için sıradışı bir durumdur, çünkü güzellikle iyiliğin birbirinden ayrılmaz

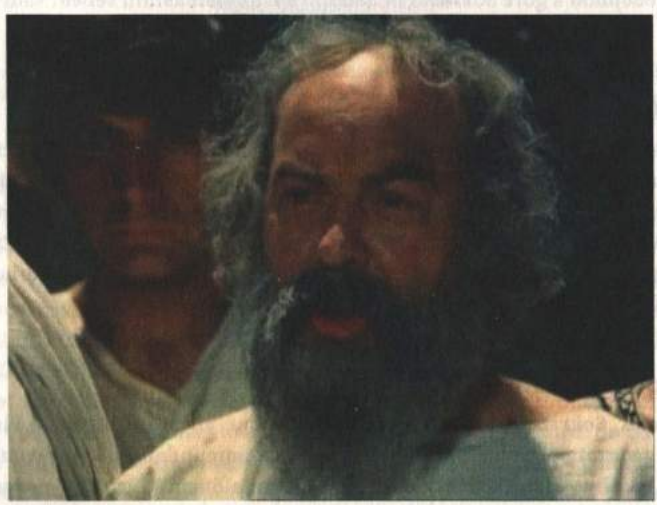
nitelikler (*kalokagathia*) olduğuna dair idealle çakışır; örneğin Aristoksenos, Sokrates'in ikna gücünü sesiyle ve yüz hatlarıyla gerekçelendirirken, Cicero, fizyognomi savunucusu Zopyros'un Sokrates'i fiziksel görünümü temelinde şehvetli olarak tanımladığı zaman Alkibiades'in kahkahalarıyla karşılaştığını anlatır.

Aristophanes'e Göre Sokrates

Sokrates'in en eski tanığı Aristophanes'tir; *Bulutlar*, Sokrates'in ölümünden öncesine ait günümüze ulaşmış tek belgedir. Bu parodide Sokrates, Perikles döneminin yeni bilgilerinin toplandığı kişidir ve Aristophanes geleneği savunur. Ona göre bulutların altında, havada asılı bir sepetin içindeki vicdansız Sofist prototipi Sokrates, ücret karşılığında düşünceler üretir.

Sokrates "düşüncehane"sine (*phrontistērion*) sığınarak, daha zayıf ve adil olmayan sözleri daha güçlü ve adil sözlere egemen hale getirmeyi öğretir. Sokrates aynı zamanda Kaosun, Bulutların ve Dilin ilahi yönlerine inanan, ama Zeus'a inanmayan bir doğabilimcidir, böylelikle yirmi yıl sonra kendisine yöneltilecek olan suçlamalara temel hazırlamış olur.

Aristophanes, *Kuşlar* adlı bir başka komedisinde "Sokratesleşenlerin," yani Sokrates gibi saçlarını uzatıp yediklerine ve kişisel bakımına fazla önem vermeyenlerin tavrını tanımlamak için bir fiil bile icat eder (*esōkraton*, v. 1282). Sokrates, *Bulutlar*'ın temsili sırasında ayağa kalkmakla, seyircilerin sahnede gördüğü çarpıtılmış ve zenginleştirilmiş imajla kendisini kıyaslama imkânı bulmasını amaçlamış olabilir.

Roberto Rossellini'nin Sokrates *adlı filminde Jean Sylvère'in canlandırdığı Sokrates*, 1971

Ksenophon'a Göre Sokrates

Ksenophon eserlerinin dördünü Sokrates'e adar: Platon'un eserleriyle aynı adı taşıyan *Şölen* ve *Sokrates'in Savunması*, *Oikonomikos* ve *Sokrates'ten Anılar*.

Ksenophon bir tarihçidir, dolayısıyla Sokrates'in başrol oynadığı siyasi olayların ayrıntılı anlatımını ona borçluyuz; aynı zamanda bir Sokratesçi olduğu için *Sokrates'ten Anılar* eserinde onu savunur. Ancak Sokrates'in yargılanmasına ve ölümüne neden olacak olaylar sırasında yakın çevresinde yer almaz, dolayısıyla Platon'un tanıklığına dayanır veya başka dolaylı kaynaklardan bilgi alır. Örneğin Ksenophon'un Sokrates'i konu alan yazılarında ölüm cezasına çarptırılmasının sebebi yer almaz; eğer Sokrates onun tasvir ettiği gibi bir insan olsaydı, Atinalıların onu mahkûm etmesinin nedenleri geçerli olmazdı. Nitekim Ksenophon'un anlatımında Sokrates'in insani ve felsefi *atopia*sı [tuhaflık] yoktur. Diyaloglar ortak kanıları (*endoksa*) temel alarak yine sıradan sonuçlara ulaşır; bu niteliği sayesinde Odysseus gibi, en ikna edici hatip sayılır.

T1: Platon, Sokrates-Silenos

Ayrıca Ksenophon'un Delphoi kehaneti formülasyonuna göre Sokrates örnek alınması gereken bir erdem sahibidir; hiç kimse ondan daha özgürlükçü, daha adil veya daha bilge olamaz; dolayısıyla Ksenophon Sokrates'in cehalet iddiasına (ileride sözünü edeceğimiz "bilmediğimi biliyorum") ve ironisine yer vermez ve böylelikle Platon'un tanıklığını görmezden gelmiş olur. Sonuçta Platon, Sokrates'in ölüm cezasına çarptırılmasının nedenlerini anlamaya çalışırken, Ksenophon'a göre Sokrates'in kendini savunmamasının sebebi sadece yaşlanmış olması ve yaşlılığın getirdiği eziyeti yaşamak istememesiydi.

Küçük Sokratesçilere Göre Sokrates

Sokrates ile MÖ V ve IV. yüzyıllarda Atina şehri arasındaki heyecan verici karşılaşmaya tanık olan sözde küçük Sokratesçilerden geriye bölük pörçük bir tablo kalmıştır; bu filozoflar arasında Sphettoslu Aiskhines, sırasıyla Kinikleri, Kyrene ve Megara okullarını kurduklarına inanılan Atinalı Antisthenes, Kyreneli Aristippos ve Megaralı Eukleides ile doğduğu şehirde bir felsefe okulu kuran Elisli Phaidon vardır.

Aristoteles'e Göre Sokrates

Aristoteles, Sokrates'in ilk dolaylı tanığıdır, ama yirmi yıl boyunca Platon'la zaman geçirmiş olmanın verdiği ayrıcalıklı konumundan dolayı güvenilir bir kaynak sayılır. Aristoteles'in tanıklığı, hayatında önemli bir rol oynayan siyasi olaylardan bağımsız olarak Sokrates'in, felsefeye katkılarını belirlediği ve

Aigeus bir tripod üzerinde oturan bir kadın rahipten Delphoi kâhininin cevabını alırken, kırmızı figürlü kylix, Vulci, MÖ y. 440, Berlin, Staatliche Museen, Antikensammlung

onları bilgi ile erdemin özdeş olması, tümevarım ve tanımlama nesnesi olarak tümele atfedilen önem gibi Platon'un katkılarından ayırt ettiği için değerlidir.

Aristoteles *Metafizik*'te Sokrates'in ahlaki meselelerle (*ta ēthika*) ilgilenmek için doğa incelemelerinden vazgeçtiğini, Platon'un idea anlayışının temelini oluşturduğunu, tümelle onu oluşturan somut tikeller arasında bir ayrım güttüğünü, ama Platon'un yaptığı gibi onları birbirinden ayırmadığını belirtir (I.6, XIII. 4e 9). Örneğin Sokrates cesaretin ne olduğunu kendi kendine sorar ve evrensel bir şekilde, yani cesaret içeren münferit eylemlerin listesi yerine tek bir şey olarak tanımlanmasını sağlayacak bir cevap arar. Platon da bu sayede kendisi için ve kendinde cesareti (veya cesaret fikrini), içinde yaşadığımız deneysel dünyanın cesaret içeren eylemlerinden ayırt edebilecek ve onu üstün veya anlaşılabilir bir gerçekliğin nesnesi olarak görecektir.

Platon'a Göre Sokrates

Sokrates'i yazılı felsefesinin kahramanı haline getiren Platon, ona *Yasalar* dışında tüm eserlerinde yer vermiş ve çoğu eserinin başrol oyuncusu yapmıştır. Platon'un tanıklığı tabii ki Aristoteles'inkiyle tamamıyla uyumludur, ama Aristophanes'in ve Ksenophon'unkiyle arasında ciddi çelişkiler söz konusudur. Eleştirmenlerin büyük kısmının Platon'un tanıklığını aslında daha sadık olarak görmesinin başlıca iki nedeni vardır: Birincisi, Platon'un Ksenophon'a göre Sokrates'le son döneminde daha çok zaman geçirmiş olması ve bunu bir filozof olarak yapmış olması, yani aralarında bilinçli bir bağlantı oluşmasını sağlayan ortak bir anlayışın söz konusu olmuş olmasıdır. İkincisi ise, Atinalıların Sokrates konusundaki farklı bakış açılarının tamamıyla bilincinde olup diyaloglarının kurgusal sahnelerinde onları yansıtabilmiş olmasıdır.

HAYATI ÜZERİNE İNCELEMELER

Bilmediğini Bilme

MÖ 430 civarında Sokrates'in doğa felsefesinden uzaklaşmasına neden olan entelektüel krizi hızlandıracak bir olay gerçekleşir. Sokrates'in arkadaşı Khairephon'un sorguladığı Delphoi kâhini, Sokrates'ten daha bilge kimsenin olmadığını söyler ve Sokrates bu sözleri nasıl yorumlaması gerektiğini bilemez. Sokrates bilge olmadığının bilincindedir, ama aynı zamanda tanrıların yalan söylemeyeceğini, dolayısıyla kâhinin söylediklerinin doğru olmak zorunda olduğunu bilir. Pythia'nın gizemli cevabına bir anlam verebilmek için uzun bir araştırma yürütür ve Atina'da bilge gözüyle bakılan herkesi, siyasetçileri, şairleri ve zanaatkârları sorgular ve kendinden daha bilge olacak birilerini arar. Bu arayış çeşitli insanların düşmanlığını kazanmasına neden olur, ama sonuçta bu gizemi çözmesini sağlar: Kehanetin asıl anlamı, hiçbir insanın bilge olmadığıdır. Tanrı Sokrates'ten, en bilge insanın onun gibi olmadığının, yani "en önemli şeylerle" (*ta megista*) ilgili hiçbir bilgi konusunda uzman olmadığının bilincinde olan kişi olduğunu söylemek için bir örnek olarak yararlanmıştır.

Dolayısıyla Sokrates'inki "*docta ignorantia*"dır [öğrenilmiş cehalet], bilge olmayan, ama bilge olduğuna da inanmayan kişinin cehaletidir; "insani bir bilgeliktir," yani (insani) bilginin (ilahi) bilgeliğin yanında hiçbir değerinin olmadığının bilincidir. Bu tabii ki Sokrates'in hiçbir şey bilmediği anlamına gelmez: Sokrates de herkes gibi sıradan şeyler konusunda bilgi sahibidir, örneğin genç Theaitetos'un Sounionlu Euphronios'un oğlu olduğunu bilir; çeşitli ahlaki kurallar arasında örneğin adaletsiz davranmanın daima kötü bir şey olduğunu bilir. Hellenizm ve Roma döneminde Sokrates'in tavrı, sonradan bir

klişeye dönüşecek olan "bilmediğini bilme" şeklinde paradoksal bir kalıp ifade olarak özetlenecekse de, antikçağa ait kaynakların hiçbirinde bu kalıp ifadeye yer verilmez.

Felsefi Hayatı

Sokrates Delphoi kehanetinin gizemini çözdükten sonra hayatının geri kalanını tam bir yoksulluk halinde, "tanrıya hizmet" olarak adlandırdığı, Atinalıları kendilerini bilme ve kendi inanışlarını inceleyerek ruhlarını tedavi etme konusunda eğitme misyonuna adar. Hayatını felsefeye adamış olması Sokrates'in, Cicero'nun dediği gibi "felsefenin babası" olarak bilinmesine ve felsefenin bir hayat biçimine dönüşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Sokrates filozof olarak yaşayan, tüm zamanını felsefeye adayan, hatta siyasi görevlerden uzak duran biridir; örneğin *Şölen*'de arkadaşı Apollodoros felsefe yapmanın her gün Sokrates'in söylediklerini ve yaptıklarını bilmek anlamına geldiğine inanır. Sokrates'in yargılanırken "Atinalı insanlara" (*andres Athēnaioi*) yönelik söylediği ve Platon'un *Sokrates'in Savunması* eserinde kayıt altına alınmış olan sözler, ruhani vasiyetnamesini oluşturur: "(...) günbegün kendimi ve başkalarını incelerken erdemlerden ve sözünü ettiğimi duyduğunuz diğer şeylerden söz etmek insan için en üstün iyiliktir ve incelemeye tabi tutulmayan hayat, insana uygun bir hayat değildir" (38a). Batı felsefesi tarihinde Platon gibi karmaşık bir filozofun ve Sokrates'ten ilham alınan tüm felsefelerin mirasını borçlu olduğumuz Sokrates'in saf felsefeye, doğasının bir parçası olan o "basit ve mahrem" şeye kendini adayışını modern anlamda muhtemelen bir tek Ludwig Wittgenstein uygulamıştır.

İnsanın kendi cehaletinin bilincinde olması, "bilgelik sevgisi" anlamında felsefenin zorunlu bir koşuludur, çünkü arzunun tüm biçimleri, arzulanan nesnenin eksikliğini gerektirir. Sokrates'in uzman olduğunu kabul ettiği tek şey, Mantineialı bir kadın kâhin olan Diotima'dan öğrendiği "aşkla ilgili şeyler"dir (*ta erōtika*).

Sokrates'in *Atopias*ı

Platon'un aşk konusuna adadığı *Şölen* adlı diyalogda Alkibiades'in ağzından, geçmişte veya o dönemde yaşamış hiç kimseye benzemeyen, ama Satirlere veya *Silenos*'a benzeyen Sokrates'in *atopias*ı, tuhaflığı ve eşsizliği ifade edilir; *atopos* "yeri olmayan," dolayısıyla sınıflandırılamayan demektir. Alkibiades'in bakış açısı apaçıktır ve Sokrates'in kamuoyunda ne yazık ki maruz kaldığı yanlış anlamayı fazlasıyla yansıtır: Dışı çirkin olduğu, ama içinde bir hazine gizli olduğu için, hem Sofistler, hem Alkibiades hem de muhtemelen yargıçları tarafından "ironiyle" (*eironeia*) suçlanır.

Sokrates'in İronisi

Dolayısıyla Sokrates'in ironisi başlangıçta bir kınama nedeni oluşturur, çünkü Sokrates'in aslında bilge bir insan olup onunla zaman geçirenlerden bu yönünü gizlediği ve kendini yanıltıcı bir şekilde cahil gösterdiği düşünülür; ayrıca *Silenos*'a benzemesi de dengesiz olduğunu düşündürür, halbuki davranışları ne kadar ölçülü olduğunun işaretidir (*sōphrosynē*).

Sokrates'in acılara karşı olağanüstü direncine, örneğin Potidaia'da şafaktan ertesi günün şafağına kadar, yemeden ve uyumadan ayakta durup düşündüğü zaman olduğu gibi soğuğa ve yorgunluğa direncine, bedensel hazlar açısından bir o kadar ender rastlanır bir ahlaki güç (*enkrateia*) eşlik eder ve örneğin genç ve yakışıklı Alkibiades'e karşı koyarak onu hayal kırıklığına uğratır. Aslında bilge olmadığının bilincinde olmak, ahlaki alanda tutkulara hâkim olmayı sağlayan zihinsel bir ölçülülük şeklidir. Sokrates'e yöneltilen ikiyüzlülük suçlaması, onun hakiki doğasını anlayamamaktan kaynaklanır; Sokrates'in gençlerle ilgilenmesinin nedeni, Alkibiades'in inandığı gibi ve olgun seven ile ergen sevilen arasındaki geleneksel ilişkinin gerektirdiği gibi sözde bilgeliğini onların bedensel güzelliğiyle takas etmek değil, onları ruhlarıyla ilgilenmeye yöneltmektir.

Sokrates'in *atopia*sının bir başka özelliği, Satir Marsyas gibi kendisini dinleyenleri büyüleme yeteneğidir, ama bunu müziğin yardımı olmadan, "sade kelimelerle" yapar; *logos*larının ikna gücü kendi varlığıyla sınırlı da değildir, çünkü onları söyleyen ve dinleyen kim olursa olsun, aynı etkiyi yaratırlar. Sokrates ölümü ile yüz yüze gelirken "incelemeye tabi tuttuğu" hayatını en üstün iyiliğin savunulmasına adamıştır.

Sokrates'in felsefi misyonunun muhataplarında yol açtığı "rahatsızlık," hâkimler karşısında kendini tasvir etmek için seçtiği imgede gizlidir: Tanrı Sokrates'i, büyük ve tembel, safkan bir atı kışkırtan bir at sineği gibi şehrin yanına yerleştirmiştir.

Dinsizlik Suçlamaları

T2: Platon, Hayatın Misyonu

Sokrates'e yöneltilen üç resmi suçlama, Atinalıların Sokrates'in *atopia*sına en az yirmi yıldır beslediği tahammülsüzlüğün uzun olgunlaşma sürecinden doğar. *Polis*in tanrılarına inanmama (ateizm) suçlamasının ardında, Sokrates'in bir örtmeceye başvurarak "tanrı" diye tanımladığı Apollon'un kâhininden kaynaklanmış olan misyonunun ilahi yönünün ve özellikle Batı teolojisinde gerçekleştirdiği devrimin yanlış anlaşılması yatar.

Gregory Vlastos'un dediği gibi Sokrates, yaygın Yunan inancının tersine, tanrının temel niteliğinin iyi niyetli olmak olduğu ilkesini öne süren ilk filozoftur ve bu ilke Platon'un *Devlet* eserindeki eğitim reformunun temelini

oluşturacaktır. Dolayısıyla Sokrates, diğer Yunanlarla aynı şekilde olmasa da, şehrin ve Yunanistan'ın tanrılarına inanır.

İkinci dinsizlik suçlaması, yani *polis*e yeni tanrılar getirme (heterodoksluk) suçlaması, Aristophanes'in *Bulutlar*'da ortaya attığı "eski suçlamalar"dan ve Sokrates'in bazen "ilahi ve tanrısal bir şeyler" (*theion ti kai daimonion*), çocukluğundan beri sadece adil olmayan şeyler yapmasını, örneğin siyaset yapmasını veya birisiyle zaman geçirmesini engelleyen bir ses veya bir işaret tarafından yönlendirildiğini kabul etmesinden de kaynaklanır. Dolayısıyla söz konusu olan yeni bir tanrı veya bir tanrısal varlık değil, Ksenophon'un tersine Platon'un bir engel olarak tanımladığı ve modern çağda vicdanın sesi olarak yorumlanan ilahi veya tanrısal bir işarettir.

Gençleri yoldan çıkarma suçlamasını ise Sokrates'in cehalet iddiasıyla ve öğretecek bir şeyi olmamasının doğal sonucu olarak bir hoca olduğunu reddetmesiyle bağdaştırmak zordur. Bu suçlamanın ardında iki nedenin olduğu sanılır. Nedenlerden biri siyasidir, yani belli bir dönem boyunca Sokrates'le düzenli olarak zaman geçirip *synousia*sına, yani kimsenin hoca veya öğrenci olmadığı, insanların birbirlerinin inanışlarını incelediği yatay "beraber olma" kavramına dahil olan Alkibiades, Kritias ve Kharmides'in siyasi kariyerinin menfur sonucudur. Diğer neden de şahsidir, çünkü şehrin bilgelerinin cehaleti, Sokrates'i ve sorgulama biçimini örnek alan gençler tarafından herkesin önünde ortaya çıkarılır.

Alkibiades'in MÖ 416'daki *symposion*da [şölen] katılımcılara yönelttiği sözler, Platon'un, Sokrates'i mahkûm eden "Atinalı insanlar" konusundaki yargısını içerir: "(...) bilin ki aranızda hiç kimse onu gerçek anlamda tanımaz" (*Şölen*, 216c-d).

ELENKHOS VE *MAİEUTİKĒ*

Sokrates'in diyalog şekli kısa ve konuyla alakalı soru ve cevaplardan oluşur ve Platon'a göre aporetiktir, yani akla yatkın önermelerden akla yatkın olmayan sonuçlara ulaşılmasına neden olur. Bu diyalog türü için Yunancada "kontrol" veya "teyit" anlamına gelen *elenkhos* kelimesi kullanılır.

Çürütme

Sokrates'in *elenkhos*u, bilgili olduğu iddia edilen muhatabının inanışlarının "doğrulanması" anlamına gelir. Sokrates tarafından uzman olduğunu söylediği konuda, örneğin cesaret konusunda sorgulanan kişi, başlangıçta *p* tezini savunur, ama sonradan vazgeçilmez ortak inanışları yansıtan *q*, *r*... önermelerini kabul etmek zorunda kalır ve bunların sonucunda *p* teziyle bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkar. Ama hem *p*'yi hem de *p*'yle bağdaşmayan *q*, *r*... önermelerini savunmaya imkân olmadığından, kişi bir tercihte bulunmak zorunda kalır ve kendi temel inanışlarını reddedemeyeceği için kendi başlangıç tezini red-

detmek ve yanlış olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Böylece kişi çürütmeye tabi tutulur, aslında bilmediği bir şeyleri bilme iddiasından kurtulur ve başta sorulan soruya (cesaret nedir?) cevap veremediği için kendini *aporia*, yani "çıkış yolu olmayan" bir durumda bulur. Cehaletin bilincine varılması, *amathia* veya "çifte cehalet" tuzağından, yani bir şey bilmeyen, ama bildiğini iddia eden, dolayısıyla da hakikati aramayanların cehaletinden kurtulmanın tek yoludur.

Erdem Edinmek: Sokrates'in Ahlak Görüşü

Sokrates'in incelemelerinin nihai amacı, ayrıcalıklı araştırma konusunu oluşturan erdemleri tanımak ve erdemli davranmaktır. MÖ V. yüzyılda Yunanistan'da eğitim okuma, yazma, hesap yapma ve beden eğitimine yöneliktir, ama ödüllerle cezalar ve yasalara emanet edilen dışında iyiliğe ve kötülüğe yönelik bir eğitim yoktur. Sokrates'in dikkatini çeken, ahlaki bir eğitimin olmamasıdır, bundan dolayı tercihlerimizin temel aldığı değerler, düşünceler veya bir hocadan öğrenilenler yerine rutine dayalıdır. MÖ V. yüzyıl, Sophokles'in *Antigone*'de yücelttiği *tekhnē*lerin hâkimiyetindedir, ama insanlara dürüst olmalarını öğreten bir *tekhnē* yoktur. Zımni olarak benimsenen model, Pindaros'unkidir, yani her şeyin doğaya uymasıdır; Platon'un *Menon* eserinin ana konusu da erdemin doğa yoluyla mı, eğitim yoluyla mı, yoksa rastlantı sonucu mu edinildiğidir.

Sokrates eğitimdeki bu boşluğu kapatmak için cesaret, adalet, ölçülülük ve

Doğumun tasvir edildiği bir heykel, MÖ y. III. yüzyıl, New York, Metropolitan Museum of Art

kutsallığın ne olduğunu kendi kendine sormanın her insanın ahlaki görevi olduğunu öne sürer. Sokrates'in paradoksal tezi, erdemi tanımanın erdemli bir insan olmak için zorunlu ve yeterli şart olduğudur; matematiği bilenler nasıl matematikçiyse, neyin iyi olduğunu bilenler onu yapmaktan kaçınamaz ve neyin kötü olduğunu bilenler ondan kaçınacaktır. Erdem ile bilgi arasındaki bu özdeşleşme, ikinci bir paradoksa, yani bir şeyin kötü olduğunu bilmesine rağmen arzularına yenik düşerek onu yapanın (modern çağda sigara içenleri örnek gösterebiliriz) içinde bulunduğu durum anlamına gelen *akrasia* veya "ahlaki zayıflık"ın reddedilmesine neden olur.

Ancak ahlaki bir bilginin edinilmesi, Sokrates'in uyguladığı incelemenin nihai amacıdır ve elde edilmesi zordur; *elenkhos*un daha kısa vadeli, herkes tarafından elde edilebilecek bir amacı daha vardır, o da *logos beltistos*, yani *elenkhos*un incelemesine sürekli olarak tabi tutulunca geçerliliklerini yitirmedikleri için en iyi oldukları anlaşılan inanışlarla uyumlu bir hayat biçimi benimsemektir.

Maieutikē

Platon tek bir diyalogda, *Theaitetos*'ta, Sokrates'e *elenkhos*tan farklı, "gizli" bir yöntem atfeder ve bunu anlatmak için kendi sanatıyla ebelerin sanatı arasında bir kıyaslamaya başvurur. Sokrates çok anlamlı (ve biraz şüpheli) bir adı olan bir ebenin oğludur, çünkü Phainarete "erdemi gün ışığına çıkaran" demektir. Ebeler nasıl hamile kadınların çocuklarını doğurtursa, Sokrates de doğum sancıları olan insanların zihinlerinin düşüncelerini doğurmasını sağlar. Sokrates'in "*maieutikē* sanatı," "doğumsuz" doğumun koruyucusu tanrıça Artemis'le aralarında ortak bir nokta oluşturur, çünkü Artemis gibi, ama biyolojik nedenlerle kısır olup geçmişte doğum deneyimini yaşamış olan ebelerin tersine, Sokrates hiçbir zaman kendi düşüncesini üretmemiştir.

T3: Platon, Sokrates'in *Maieutikē*'si

Bu benzerlik, *Akademeia*'da Sokrates'in doğum gününün Artemis'in doğum gününde, yani Thargelion ayının (Mayıs-Haziran) altıncı gününde kutlanmasının nedenidir. Bu durumda cehaletin nedeni şöyle güncellenebilir: Sokrates'in bilge olmamasının nedeni, hem hocalarının olmamış olması ve bireysel veya ortak bir araştırma sonucunda uzmanlaşmış bir bilgi edinmemiş olması hem de kendisinin bilgi üretmemiş olmasıdır. Dolayısıyla *maieutikē* sanatını deneyim sonucunda edinmek yerine, tanrının iradesiyle bir yetenek olarak icra eder.

"Gebe" Muhatap

Maieutikē ile *elenkhos* arasındaki farklar nelerdir? Her şeyden önce farklı kişilere hitap ederler. Sokrates bu sanatı sadece kendisine zihinsel gebelik anlamındaki *aporia* halinde gelenlerle icra edebilir. Örneğin genç Theaitetos endi-

Küçük Sokratesçi Okullar

Sokrates hayattayken ve ölümünden sonra öğrencileri tarafından kurulan okullar –Platoncu okul dışında– bu adla bilinir. Küçük Sokratesçi Okullar arasında Eukleides tarafından kurulan Megara Okulu, Aristippos tarafından kurulan Kyrene Okulu, Antisthenes tarafından kurulan Kinik Okul ve Phaidon tarafından kurulan Elis-Eretria Okulu vardır.

Küçük Sokratesçi filozofların eserlerinin neredeyse hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bu filozoflar konusundaki bilgilerimizin genelde doksografik ve anekdot temelli-biyografik nitelikli olan başlıca kaynakları Diogenes Laertios'un (MS III. yüzyıl) *Vitae Philosopharum* [*Filozofların Hayatları*] eserleridir. Sokratesçi filozofların en çok başvurduğu edebi tür, tabii ki *logos sōkratikos*, yani başrolünde Sokrates'in yer aldığı diyalogdur ve yazarın Sokrates'le temasları sırasında öğrendiği veya elde ettiği bilgileri temel alır.

Elis-Eretria ve Megara Okulları

Phaidon'un Elis'te açtığı okul hakkında da, kendisi hakkında da fazla bir şey bilinmez. Diogenes Laertios'un Phaidon'u konu alan maceralarla dolu biyografisi biraz şüphelidir. Antikçağa ait çeşitli kaynaklarda, Phaidon'un Sokrates'in felsefi araştırmaların insan ruhunu sağalttığına dair inancını ele aldığı Sokratesçi diyaloglarının (*Zopyros*, *Simon*) edebi yönünden övgüyle söz edilir. İki kuşak sonra okul, geriye herhangi bir eser bırakmayacak ve özellikle eristik (kanıtlama değil, çürütme ve tartışma amaçlı diyalektik) ve mantık alanlarıyla ilgilenecek olan ve kabul edilebilecek tek yüklemlemenin öz-

Dört atlı araba, mezar kabartması, MÖ IV. yüzyıl, Kyrene (Libya), Arkeoloji Müzesi

deş tezini (insan insandır) savunacak olan Menedemos (MÖ 339-265) tarafından Eretria'ya taşınacaktır.

Eukleides'in muhtemelen Sokrates'in ölümünden önce Megara'da açtığı okul hakkında biraz daha bilgi sahibiyiz. Megara okulu, Sokrates'ten türeyen akımlar arasında "metafizik" kanadı oluşturur ve Aristoteles'in yorumuna göre, kuvveyi, dolayısıyla hareketi ve oluşu reddeden gerçekçi bir metafiziği savunurlar. Eukleides'in ve okulunun iyiliğe, kalıcı ve evrensel niteliğine odaklanması, Sokrates'in etkisinin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Eukleides'in halefleri özellikle diyalektik üzerinde durur ve antikçağın en tanınmış "paradoks"larından bazılarını formüle ederler: "Boynuzlu" paradoksuna göre herkes, kaybetmediği her şeye sahiptir, ama bir insan boynuzlarını kaybetmediyse, demek ki boynuzludur; "Yalancı" paradoksuna göre de insan söylediğinin yalan olduğunu öne sürerse söylediği hakikat midir, yalan mı? Ahlak sorununu sonradan Stilpon tarafından da ele alınacaktır.

Kyrene Okulu

Kyrene okulu ile Kinik okul, Sokrates'ten devraldıkları mutluluk ve iyi yaşama sorunsalını farklı şekillerde geliştirir, ama her iki örnekte öğretiden çok üslup tanımlanır. Her ikisi de ahlaki önermelerini estetik bir tavırla ortaya koyar ve bilgelik ideallerini kuramsallaştırmak yerine tasvir eder.

Kyreneli Aristippos, bir yüzyıl kadar süren bir okul açar. Hedonizm kuramı Kyrene okuluna atfedilir: İyilik faydalı olanla ve faydalı olan hazla özdeşleştirilir; haz arayışı, hayatın amacı ve insanların eylemlerinin temel sebebidir. Bilgi kuramına gelince, herkes kendi fiili algısının içeriğini bilir, ama dış dünya da, başkalarının deneyimleri de fiilen bilinemez. Dolayısıyla belirsiz olmak zorunda olan gelecek konusunda endişe duymak, tedbirli olmaktan uzak bir tutumdur. Dolayısıyla Kyreneli bilgeye göre kendi duyumsal deneyimi temelinde yargıya varma yeteneğini ve bağımsızlığını (*autarkeia*) muhafaza etmek çok önemlidir. Ancak Kyreneli filozof ne bir asidir ne de toplumdan dışlanmış biridir; tam tersine toplumsallaşmaya eğilimlidir.

Kinik Hareket

Kinik hareketin başlangıcı, Trakya kökenli olup Gorgias'ın eski öğrencisi olan Antisthenes'e atfedilir. Kinik filozofların faaliyetleri zaman içinde giderek vaaz vermeye dönüşür. Oldukça küçülen kavramsal içeriğin büyük kısmı –kurumların, toplumsal örf ve âdetlerin, hatta bilginin reddedilmesi, arzuların yok edilmesi yoluyla mutluluğa erişilmesi, erdemin doğaya uygun hayatla özdeşleştirilmesi, bireysel mücadelenin ve iradenin idealleştirilmesi– zaten Antisthenes'e aittir.

Antisthenes ciddiyetini ve saygınlığını korurken, öğrencisi "Köpek" Dioge-

nes (zaten okulu adını *kyōn*dan [köpek] veya Antisthenes'in ders verdiği *gymnasion* olan Kynosarges'i temel alan bir kelime oyunundan alır) için aynı şey söylenemez. Antisthenes toplumsal öf ve âdetleri yok sayarken, Karadeniz'de Sinope'de [Sinop] doğan Diogenes aynı tutumu davranışlarında, başıboş hayatında sergiler, küstahlığı (*anaideia*) sürekli uygular ve sayısız anekdotla ölümsüz kılınan, baş aşağı bir dünya yaratır: bir fıçının içinde yaşar, başı yerine ayaklarına koku sürer, geri geri yürür, bedensel işlevlerini sergiler. Baş aşağı çevrilebilecek olan her şey "doğaya uygun" değildir, dolayısıyla insanoğlunun icadıdır, sahtedir ve hakiki olmaktan uzaktır. Ensest gibi tabular bile alışılageldik normlardan başka bir şey değildir; Diogenes, ensestin başka uluslar arasında yaygın olduğunu söyler.

şelidir, çünkü bilginin ne olduğunu kendine sormadan edemez, ama bu konudaki düşüncelerini ifade etmek için gerekli kaynaklara tek başına sahip değildir. Sokrates'in *maieutikē* sanatı, Theaitetos'un içten gelen doğum sancılarına son verecek ve düşüncesini "geliştirip" doğurmasına yardımcı olacak durumdadır. Ancak *maieutikē* açısından en önemli görev, doğurulan inanışın iyiliğini doğrulamak için hakiki mi olduğunu, yani yetiştirilmeyi hak edip etmediğini, yoksa yanlış mı olduğunu ve terk edilip edilmemesi gerekiğini belirlemektir. *Maieutikē*'nin bu ikinci safhası bir *elenkhos*tan oluşur, ama buradaki fark, incelemeye tabi tutulan düşüncenin yaratılmış olmasıdır. Platon'un diyaloglarında sunduğu bu tek örnekte sonuç olumsuzdur; Theaitetos'un bilgi konusunda doğurduğu üç inanış çürütülür, genç adam "boş" kalır ve kendi cehaletinin bilincine varır, dolayısıyla yeni bir araştırma yürütmeye hazırdır.

Bulutlar'da bir düşüncesini ölü doğuran Sokrates'in öğrencisinin durumu, *Theaitetos*'taki *maieutikē* sanatıyla benzerlik taşımaz, çünkü bu eserde ölü doğum gerçekleşmez, doğurulduktan sonra yanlış oldukları anlaşılan düşünceler çürütülür; *maieutikē* motifi Ksenophon'da da görülmez.

Dolayısıyla *maieutikē* motifi Platon'a aittir ve Platon Sokrates'i –diyaloglarında günümüze ulaşan haliyle Sokrates'i– felsefenin ebesi haline getirir. *Maieutikē*yle hedef alınan kişi bilgi sahibi olduğu iddiasında değildir, tam tersine doğası itibarıyla hakikati aramaya eğilimlidir; Sokrates'in sözleriyle onu zorlamadan uyandırdığı doğal *aporia* hali, felsefe eğiliminin ihtiyacından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Platon *maieutikē* sanatının "sırrını" diyaloglarının filozof okurlarına yöneltir; Sokrates Platon'a göre neyse, bizim için de o olmaya devam edebilir.

Hermes Eurydike'yi yerin altına götürürken Orpheus onu tutmaya çalışır,
MÖ V. yüzyıl, Paris, Musée du Louvre

"ARTIK GİTME ZAMANI..."

Çağdaş Amerikalı filozof Robert Nozick şöyle yazar: "Ölüm daima hayatın dışında bir son olup nihai sınırını çizmez, bazen hayatın bir parçasıdır, öyküsüne anlam katar. Sokrates, Abraham Lincoln, Jeanne d'Arc, İsa ve Julius Caesar

Yunanistan'da Cinsellik

Antikçağda cinselliğin tarihini ele almak, günümüz dünyasında cinsiyetler arası ilişkilerin birçok yönünü ve kadınların geçmişte ve günümüzde maruz kaldığı *ayrımcılığın nedenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır.* Batıda erkek kimliğinden ayrı bir kadın kimliğinin kurgusu ilk defa Yunanistan'da geliştirilir; bu kurgunun etkisi günümüze kadar uzanacaktır.

Yunanlar, kadınların doğaları itibarıyla son derece "farklı" olduğuna dair hiçbir şüphe duymaz. Yunanlara göre kadınların farklı olmasının birçok nedeni vardır. İlk neden, farklı bir maddeden oluşmaları ve bedenlerinin çocuk doğurmaya uygun olmasıdır (zaten bu durum Yunanlar için büyük bir rahatsızlık kaynağı oluşturmuştur). Kadınların farklı olmasının bir başka nedeni, erkeklere göre farklı yaklaşımlara sahip olmalarına neden olan mizaçları ve doğal ruh halleridir. Bunların yanı sıra, zihinleri erkeklerin zihnine benzemediğinden cinsellikleri aşırıdır ve doğal olarak bastırılamaz.

Efsaneler Yoluyla Kadın Kimliğinin Kurgulanması

Kadınların farklı olduğu teorisine mantık temelli bir kılıf sağlayanlar tabii ki filozoflardır. Ancak bu işi onlardan da önce şairler yapar ve ilk olarak MÖ VII. yüzyılda Boiotia'da yaşamış olan şair-çiftçi Hesiodos, bize ilk kadın olan Pandora'nın doğumuna ilişkin efsaneyi anlatır. Zeus tarafından gönderilen Pandora, Epimetheus'la evlenir; Epimetheus'un evinde hiçbir şekilde açılmaması gereken, sımsıkı kapalı tutulan bir kutu vardır. Pandora kutuyu açar ve kutudan dünyanın bütün kötülükleri çıkar. Pandora kutuyu kapatır, ama kutunun dibinde Elpis, yani umuttan başka bir şey kalmamıştır. Ancak Pandora efsanesinin en ilginç yanı, Pandora'nın kendisinin nasıl oluşturulduğuyla ilgilidir; Havva'nın tersine, Pandora erkek bedeninden doğmayıp Hephaistos tarafından su ve toprakla, bir zanaat ürünü olarak yaratılmıştır.

Cinsiyetler Arası Biyolojik ve Zihinsel Farklılıklar

Ama kadınların neden olduğu meseleler bu kadarıyla sınırlı değildir. Yunanları en çok rahatsız eden mesele çocuk doğuranların kadınlar olmasıdır. Neredeyse tahammül edilemeyecek düzeyde olan bu farklılık, kuşaklar boyu düşünürleri, aslında inkâr edilmesine imkân olmayan bu durumu reddetmeye veya en azından önemini indirgemeye iter; bazılarına göre çocuklar sadece babaları tarafından yaratılır. Başkalarına (Anaksagoras, Parmenides, Empedokles, Demokritos, Epikouros ve Hippokrates) göre anneler de çocuğun oluşumuna katkıda bulunur. Peki ama bu katkı tam olarak neden oluşur?

Aiskhylos, *Oresteia* adlı trajedinin (MÖ 458) bir bölümünde, annesi

Bir harmaniyeye sarılmış bir çift, kırmızı figürlü Attika kupasından bir parça, Atina, MÖ 520-500, Paris, Musée du Louvre

Klytaimnestra'yı öldüren Orestes'i savunan Apollon'un ağzından şöyle der: "Anneler oğullarını yaratmaz; anneler içlerinde döllenen tohumun bakıcısıdır. Çocukları yaratanlar, kadınları dölleyenlerdir."

Hüküm verildiğinde intikam-hukuk arasındaki tezadın yerini babalık ilkesi-annelik ilkesi arasındaki tezat alır. Babalık ilkesi üstün geldiği için de Orestes beraat eder. Aristoteles'in teorisi, Aiskhylos'un düşüncesi kadar aşırı uçta değildir (*Canlıların Oluşumu Üzerine*, 728a 17 vd). Aristoteles'e göre üreme sürecinde kadınlar da rol oynar. Embriyonun oluşumuna spermin yanı sıra âdet kanaması da katkıda bulunur, ama rolü farklıdır. Sperm de âdet kanı gibi kandır, ama daha karmaşıktır. Dolayısıyla üreme sürecinde kadınların âdet kanını yeni bir canlıya dönüştürmek gibi etkin bir rolü oynayan, erkeklerin tohumudur.

Ayrıca cinsiyetler arasındaki nihai, ama yine de son derece bir başka önemli fark zihinseldir. Yunanlara göre kadınların aklı erkeklere göre farklı, zekâları da erkeklerinkine göre alt düzeydedir. Nitekim kadınlar, erkeklerin ayrıcalığı ve önceliği olan *logos*a, yani üst ve aydınlık akla sahip değildir. Sahip olabilecekleri tek akıl, "alt" bir zekâ türü olup *logos*un tersine soyut olmayan, sınıflandırma yapamayan, kategoriler oluştu-

ramayan *mētis*tir. *Mētis* somuttur ve münferit olaylara, spesifik sorunlara yöneliktir. Deneyimin ve düşüncenin, uygulama yoluyla edinilen bilgilerin ürünüdür. Hedefe asla doğrudan şekilde ulaşmaz, oyunlar ve hilelerden yararlanma, tuzaklar kurma ve çarpık yollardan hareket etme kabiliyetini temel alır ve hedefe dolambaçlı yollardan ulaşır.

Zeus'un başından doğan Athena, *Mētis*'in kızıdır. Ancak Athena saf aklın değil, *üzerinde düşünülüp tartışılan eylemin ve bilge tavsiyelerin tanrıçasıdır. Ayrıca mitlerde kendisine, bir kadın için sıradışı olan bilgeliğin atfedilmesinin yanı sıra, Athena kadınlığın en önemli özelliği olan doğum kabiliyetinden de yoksundur. Athena parthenos*tur (bakire), kendini ebediyen iffetli olmaya adamıştır ve nitelikleri erkeklerin dünyasına özgüdür: *Pallas* ("cirit fırlatan"), *Promakhos* ("ön saflarda savaşan"), *Nike* (zafer); Hesiodos ise onu "orduların yenilmez komutanı" olarak tarif eder.

Yunanların Cinsellikle İlişkisi

Kadınların cinsel hayatını en ufak ayrıntısına kadar kontrol altına almak Yunanlar için zaruridir:; Atina hukuku bu ihtiyaca cevaben kadınların –tabii ki hayat kadını olmadıkları takdirde– hayatları boyunca sadece kocalarıyla cinsel ilişki yaşamasını öngörür. Evliliğin (ve Yunanistan'da bir düzeye kadar korunan metresle beraberliğin) dışında yaşanan cinsel ilişkiler, *moikheia* adı verilen bir suçtur, herhangi bir yurttaşın girişimi üzerine cezalandırılabilir ve bu ceza ölüm cezasına kadar gidebilir.

Atinalı erkekler üç kadına sahip olabilir: Meşru çocuklar edinmek için bir eş (*damar*); "bedenin gündelik bakımı için" (yani düzenli cinsel ilişkiler için) bir metres (*pallakē*) ve eşler ile metreslerin kabul edilmediği toplumsal vesilelerde erkeğe eşlik edecek bir *hetaira* (kadın arkadaş), yani üstsınıf ve belli bir eğitime sahip bir hayat kadını. Bilgeliklerinden dolayı saygı duyulan, kültürlü kadınlar olan *hetaira*lar erkeklerin hayatında önemli bir rol oynardı: *Hetaira* örnekleri arasında Yunan tarihinin en ünlüsü, Perikles'in hayat arkadaşı ve danışmanı, Sokrates'in bile büyük saygı duyduğu Aspasia sayılabilir. Son olarak Atina hukuku, bir ailenin erkek çocukları olduğu zaman kız ço-

örneklerinde ölüm hayatlarının sadece sonu değil, bir bölümüdür; bizler onların hayatını bu ebedi ölümleri ışığında göz önüne alırız" (*The Examined Life* [*İncelenen Hayat*], 2004, s. 22).

Sokrates'in ölümü, hayatını ölümsüz kılan olaydır. Daha "şafak sökmeden" arkadaşı Kriton'un ziyaret ettiği Sokrates bir rüya görmüştür: Beyazlar içinde bir kadın ona görünerek "üç gün içinde Phtia'da, o verimli topraklarda olacaksın" demiştir. Sokrates bu rüyanın anlamı konusunda hiçbir şüphe duymaz: Bir aylık uzun bir bekleyişten sonra tanrı ona üç gün içinde ölece-

cukların babanın mirasının dışında sayılmasını öngörür.

Eros ve *Philia*

Karı koca arasındaki sevgi olan *philia*nın yanı sıra bir başka sevgi türü daha söz konusudur, o da *eros*, yani tutku veya tensel sevgidir. *Eros* evlilikte değil, gayri meşru ilişkilerde yaşanır.

Ama erkeklerin bu tür sevgiyi tadabildikleri bir ilişki daha söz konusudur, o da bir *pais*le, yani oğlanla yaşanan sevgidir ve oğlancılık ilişkisinin adı [*paiderastia*] bu terimden kaynaklanır. Bu ilişki türünü "eşcinsel" bir ilişki olarak nitelemek yanlış olacaktır. Zaten Yunanlar ne bu kelimeye ne de bu kavrama aşinadır. Bunun nedeni, erkeklik konusundaki düşüncelerinin bizimkilerden farklı olmasıdır; erkeklik sadece kadınlarla olan ilişkilerde değil, hem kadınlarla hem de erkeklerle olan ilişkilerde etkin rolün üstlenilmesiyle tezahür eder. Bu ilişki türünün gerçekleşmesi için edilgin olan kişinin, yaşından dolayı henüz tam bir erkek olmayan *pais* olması gereklidir. Dolayısıyla erkek cinsiyetli iki kişiden oluşan bu çiftler, yaş açısından "asimetrik" oldukları, yani *erastēs* olarak bilinen yetişkin "seven" ile *eromenos* olarak bilinen ergen "sevilen" arasında yaş farkı olduğu takdirde toplumsal ve kültürel olarak kabul edilir.

Bu yaş farkından kaynaklanan deneyim farkı, yetişkinlerin gençler için –potansiyel yurttaşın toplumsal ve siyasi haklarını kullanabilecek fiili yurttaşa dönüşmeye hazırlandığı bir dönemde– eğitici bir rol üstlenmesine izin verir. Yani seven, *polis*in yeni bir üyesinin yetişmesine katkıda bulunmakla yurttaşlık görevini yerine getirir. Bundan dolayı ve bu şartlarda aynı cinsiyetten (burada kastedilen tabii ki erkeklerdir) iki kişi arasında gerçekleşen bir ilişki toplumsal olarak kabul görür ve açık bir şekilde yaşanabilir. Halbuki kadınlar arası aşk ilişkileri, daha önce de değindiğimiz gibi, çok farklı bir gözle görülür, hatta kınanır. Kadınlarla beraber olmak isteyen kadınlar ise hakaret niteliğinde ve son derece aşağılayıcı terimlerle tarif edilir. Ünlü kadın şair Sappho da (MÖ VII-VI. yüzyıllar) antikçağdan beri Lesbos'taki topluluğun (*thiasos*) genç kızlarıyla yaşadığı aşk ilişkilerinden dolayı kınanmıştır.

Eva Cantarella

ğini haber vermek istemiştir ve bir kehanet rüyası olduğu için de gerçekleşeceği kesindir.

Ahlaki Tutarlılık

Sokrates'in karşısındaki seçim, arkadaşı Kriton'un kaçış planını kabul ederek hayatını kurtarmakla değil, sadece *hangi şekilde* öleceğiyle ilgilidir. Ölüm cezasının uygulanmasını bekleyen Sokrates, ölümün bir filozof olarak hayatını

Sokrates'in Yargılanması

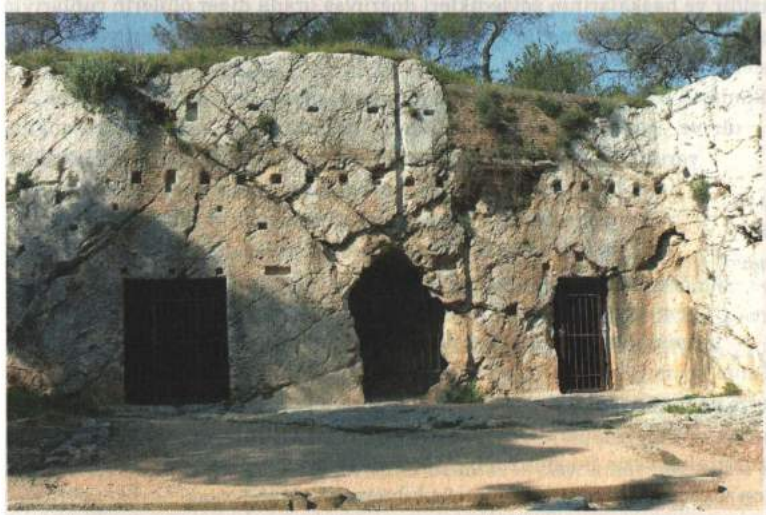
(Atina, MÖ 399 yılının ilkbaharı)
Ana kaynak: Platon'un *Sokrates'in Savunması*
Suçlayanlar: Meletos, Anytos, Lykon
Suçlamalar: (1) ateizm (birinci dinsizlik suçlaması); (2) heterodoksluk (ikinci dinsizlik suçlaması); (3) gençleri yoldan çıkartma
Savunma: Sokrates kendi kendini savunur
İlk oylama: 280/500 (veya 501)
Sonuç: Mahkûmiyet
İkinci oylama: 360/500 (veya 501)
Sonuç: Ölüm cezası, Atina hapishanesinde infaz edilmiştir.

Demokrasiye dönüşe rağmen MÖ 399 yılının ilkbaharında Sokrates, muhtemelen zengin tüccar Anytos ile hatip Lykon'un arka çıktığı Atinalı bir şairin oğlu olan genç Meletos tarafından dava edilir. Bu grup, demokratik kültürün belli başlı temsilcilerinin, şairlerin, hatiplerin ve işadamlarının yıllar boyunca kibirlerini ve cehaletlerini ortaya döken Sokrates'e karşı biriktirdiği tahammülsüzlüğü ifade eder. Atina devlet arşivi Metroon'da kayıt altına alınan metinde üç suçlama şöyle ifade edilmiştir:

"Pithos *dēmos*undan Meletos'un oğlu Meletos, Alopeke *dēmos*undan Sophroniskos'un oğlu Sokrates'e karşı bu suçlamayı getirmiş ve buna dair yemin etmiştir: Sokrates [1] şehrin tanıdığı tanrıları tanımamaktan ve [2] yeni tanrılar ortaya atmaktan suçludur; ayrıca [3] gençlerin ahlakını bozmaktan da suçludur. Ölüm cezası talep edilmiştir" (Diogenes Laertios, II.40).

Mahkemenin sonucu herkes tarafından bilinir; kendi yöntemiyle kendini savunan Sokrates, 220'ye (veya 221'e) karşı 280 oyla suçlu bulunur ve alternatif bir ceza olarak, devlete sunduğu hizmetlerden dolayı geçim kaynaklarının devlet tarafından sağlanmasını ve arkadaşlarının desteğiyle 30 *mina* değerinde bir ceza ödemeyi önermesine rağmen, yine 80 oy farkla ölüm cezasına çarptırılır. Bir ay boyunca Atina hapishanesinde Delos'tan gele-

taçlandırmasını sağlar; hayatını iyi yaşamaya, yani adaletli ve erdemli yaşamaya adamıştır, eylemleri ve davranışları, düşüncelerini sonuna kadar tutarlı bir şekilde izlemiştir ve düşünceleri bir insan için olabilecek en iyi düzeyde olsun diye sürekli olarak incelemelere tabi tutulmuştur. Eğer Sokrates yargılanması sırasında incelemeye tabi tuttuğu hayatın değerini reddetseydi, hayatının tamamını adadığı kendisinin ve ruhunun tedavi edilmesi pahasına hayatta kalırdı; karşı karşıya olduğu tehlikeye rağmen "açık bir şekilde konuşma" (*parrhēsia*) tercihi, bu hayata duyduğu cesur hürmetten kaynaklanır. Benzer şekilde, hapisten kaçmakla Atina'nın yasalarına ihanet etmiş olurdu, ama bu yasalarla bir yurttaş olarak zımni bir antlaşma yapmıştı ve yasaları asla tartışmaya açmamıştı. Kalmayı seçmekle sadakatini gösterir, ama bu, onu yargıla-

Sokrates'in Pnyx tepesindeki sözde hapishanesi, Atina

cek kutsal gemiyi bekler, çünkü o dönmeden ölüm cezaları uygulanmazdı. Bu ay felsefe açısından çok önemlidir, çünkü hem Megaralı Eukleides'e, Platon'un *Theaitetos* eserini oluşturan anlatımları Sokrates'ten dinlemesi için fırsatı verir hem de hapishane *Kriton* ve *Phaidōn* eserlerindeki sohbetlerin sahnesi haline gelir. Geminin Delos'tan dönüşünden bir gün sonra Sokrates yanındaki dostlarıyla vedalaşarak zehir içer ve MÖ 399'da Atinalıların iradesiyle ölür. Aristoteles'in dediği gibi, böylece felsefeye karşı ilk suç işlenmiş olunur.

C. C.

yan insanların verdiği karara katıldığı anlamına gelmez. Dolayısıyla Sokrates ahlaki tutarlılık açısından bir örnek oluşturur ve düşüncenin kahramanıdır; ölümü böyle olmasaydı, hayatı da farklı olurdu.

Platon'un *Kriton* eserinin başındaki rüya, filozofun ölüm karşısındaki tutumunu gösterir. Sokrates *Sokrates'in Savunması*'nda ölümün iyi mi, kötü mü olduğunu bilmediğini söyler ve son sözleriyle bu düşüncesini teyit eder: "Artık gitme zamanı geldi (*alla gar ēdē ora apienai*), ben ölüme, siz hayata; hangimizin daha iyi olana gittiğini tanrı dışında kimse bilemez" (42a). Ama iyi bir şey olduğunu ummak için birçok haklı neden vardır, çünkü tanrısal işaret, yargılanacağı gün mahkemeye gitmesine karşı çıkmamıştır. Ayrıca iki şeyden biri söz konusudur: Ya ölüm hiçbir şey olmak ve hiçbir şey hissetmemektir, rüyaların

olmadığı uzun ve çok tatlı bir uyku gibidir ya da ruhun buradan başka bir yere geçişidir ve başkalarının söyledikleri doğruysa orada diğer ölülerin ruhlarıyla karşılaşacak ve Homeros ile Odysseus gibi olağanüstü zihinlerle diyalog kurabilecektir.

T4: Platon, Kendi Savunması

Bunların hangisi hakikati yansıtıyor olursa olsun, Sokrates'e göre ölüm iyidir ve "verimli bir toprak"tır. Thessalia'daki Phtia, Akhilleus'un doğum yeridir ve savaşı bırakıp oraya dönme kararı hayatını kurtarması, ama onurunu ve şanını kaybetmesi anlamına gelecektir, ama Sokrates'in talihsiz kaderinde verimli mekân (Phtia'nın sembolü olduğu) ölümdür, felsefeye adanmış hayat duygusunun muhafaza edilmesine izin verir. Öte yandan korkakça bir hayat yaşamaya devam etmek, o hayata telafi edilemez gölge düşürürdü. Sokrates'in *atopia*sının son, aşırı uçtaki özelliği budur.

Ölüm seçimi Sokrates'e göre iyidir, çünkü sorgulamaya tabi tutulmuş bir hayatın en üstün iyiliğini taçlandırır; bu durumda bazılarının onun için dediği gibi, *felix Socrates* [Sokrates mutlu], çünkü düşünceyle hayat arasındaki tutarlılık mutluluk verir. Bu karar felsefe için de iyidir, çünkü Sokrates'in hayatıyla Platon'un eserinin birbirini ölümsüz kılmasını sağlar.

T1 Platon

SOKRATES-SİLENOS

Şölen 215a-217a*

Tanrı Eros'a övgülere ayrılan şölenin sonunda tragedya şairi Agathon'un evine birden sarhoş haldeki genç Alkibiades dalar ve kargaşa yaratır; Eros'u övmek yerine de şölenin kurallarını ihlal ederek aşka değil, mükemmel âşığa, yani filozof Sokrates'e övgüler düzer.

Samimi bir övgü

[ALKİBİADES] Yiğitler! Ben Sokrates'i bu şekilde, benzetmelerle övmeye çalışacağım. Belki de o alay etmek için böyle davrandığımı düşünecek. Ama bu benzetme hakikat adına olacak, alay için değil. Çünkü ben onun heykel dükkânlarındaki Silenos heykellerine tıpatıp benzediğini ileri sürüyorum, hani zanaatkârlar, elinde kaval ya da *aulos* bulunan, ortadan ikiye ayrılınca içinden tanrı tasvirleri çıkan bazı heykeller yapıyor ya, işte onlara. Yine onun bir Satyros olan Marsyas'la benzeştiğini ileri sürüyorum. Çünkü bunlarla özdeş bir görünüşün var Sokrates, sen bile tartışmaya girmezsin bu konuda. Kaldı ki onları andıran başka yönlerin de var, dinle bak. Sen yaman bir adamsın. Değil misin yoksa? Aynı fikirde değilsen eğer tanıklar göstereceğim. Peki *aulos* çalan bir adam değil misin? Elbette ondan daha eşsiz bir *aulos*çusun sen. Gerçekte çalgılarla insanları mest eden bir güç vardı onun dudaklarında. Bugün bile onun ezgilerini kim üflese mest eder insanı. Zira Olympos'un *aulos*una üflediği ezgiler, bence ona bunları öğreten Marsyas'a aitti. Sonuçta onun ezgileri, ister usta bir *aulos*çu isterse beş para etmez bir *aulos*çu kız *aulos*una üflesin onları, tanrısal ezgiler oldukları için derin bir esrimeye neden olur, tanrıların ve yüce mertebelerin yokluğunu çeken kimseleri açığa vurur.

Sokrates'in *satyros* Marsyas'la benzerliği

Senin ondan tek bir farkın var. Sen çalgıcılar olmadan da yalın konuşmalarla aynı etkiyi yaratıyorsun zaten. Örneğin başka birini, oldukça iyi bir hatip olsa da, söylevlerini verir-

* Çev. Eyüp Çoraklı, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2015.

ken dinlediğimizde hemen hemen hiçbirimiz umursamayız. Ama ne zaman seni dinlesek ya da senin söylevlerini başka birinin ağzından duysak, bu kişi gerçekten beceriksiz bir konuşmacı da olsa, kadın, erkek, delikanlı hepimiz hayretler içinde kalır, kendimizden geçeriz. En azından ben, yiğitler, büsbütün sarhoş görünüyor olmasaydım eğer bu adamın konuşmalarının başıma neler getirdiğini, hâlâ da getirmekte olduğunu yeminle anlatırdım sizlere. Çünkü onu ne zaman dinlesem hezeyan halindeki Kybele rahiplerinden çok daha çılgın hallere düşerim, kalbim küt küt atar ve gözyaşı döktürür bana bu adamın konuşmaları. Daha nice nice insanların aynı duygulara kapıldığını görüyorum. Perikles'i veya güzel konuştuklarına inandığım diğer usta hatipleri dinlerken böyle bir duyguya kapılmadım hiç; ne ruhum sarsıldı ne de hayıflandım kölece yaşayışıma. Oysa bu Maryas çok defalar beni öyle hallere düşürdü ki yaşadığım hayatın hiç de yaşanası bir hayat olmadığını düşünür oldum. Bunlar da hakikat değil diyemezsin Sokrates. Şimdi de ona kulak vermek geçse içimden hiç dayanamam, yine aynı duygulara kapılırım. Çok iyi biliyorum bunu. Çünkü birçok şeyden yoksun olmama rağmen hâlâ kendimle ilgilenmeyip Atinalıların devletini yönettiğimi kabul etmek zorunda bırakıyor beni.

Sokrates'in logoslarının etkisi

Onun için burada bu adamın yanında oturup yaşlanmayayım diye Sirenlerden kaçar gibi kulaklarımı tıkayarak güçbela kaçıp uzaklaşıyorum. Yalnızca bu adamın karşısında bir insandan utandığımı hissetmişimdir; kimse de ihtimal vermez içimde böyle bir duygunun yeşereceğine. Ama ben bir tek bu adamdan utanıyorum. Çünkü ona karşı çıkıp şiddetle tavsiye ettiği şeyleri yapmam gerekmez diyemeyeceğimi, yanından ayrılır ayrılmaz kalabalıkların verdiği payeye yenik düşeceğimi çok iyi biliyorum. İşte bu yüzden tabana kuvvet kaçıyor, uzak duruyorum ondan; onu ne zaman görsem verdiğim sözlerden utanıyorum.

Alkibiades'in utancı

Kaç defa onun bu dünyadan göçüp gittiğini gönül rahatlığıyla bir bilsem dedim. Yine de böyle bir şey olursa eğer, çok daha büyük dertlere düşeceğimden eminim. Açıkçası nasıl başa çıkacağım bu adamla bilmiyorum.

İşte bu Satyros benimle birlikte pek çok insanı böyle duygulara sürükledi ezgileriyle. Ama onun, kendisine benzettiğim varlıklarla ne kadar özdeş olduğunu ve ne eşsiz bir

güce sahip olduğunu benden dinleyin hele. Çünkü hiçbiriniz tanımıyorsunuz onu, emin olun. Ama madem başladım bir kere, gözünüzün önüne sereyim onu. Görün bakın Sokrates nasıl da güzellere vurulur, sürekli onların yakınındadır ve hayran kalır onlara; sonra her şeyden habersizdir ve hiçbir şey bilmez. Bu da onun bir oyunudur. Silenosça bir durum değil mi bu? Elbette öyle. Tıpkı yontulmuş bir Silenos gibi dışına büründüğü kılıftır bu. Ama içi açıldığında onun ne kadar büyük bir akıllılıkla dolu olduğunu tasavvur bile edemezsiniz, ey yiğit kadeh arkadaşlarım! Bilin ki bir insanın güzel olması, varlıklı olması ya da kalabalıkların gıpta ettiği türden herhangi bir mevkiye sahip olması hiç mi hiç ilgilendirmez onu; tam tersine hiçbirinizin hayal edemeyeceği kadar hor görür bunları. Bütün bu servetlerin hiçbir değeri olmadığını düşünür, hatta bizlerin bile. Sizi temin ederim, bütün hayatını bilmiyormuş gibi davranıp insanlarla alay ederek geçirir o.

Sokrates'in Silenos heykelcikleriyle benzerliği

Ama bir ciddileşip de içi açıldığında içindeki tasvirleri bilmem gören var mıdır? Ben günün birinde gördüm onları ve öyle tanrısaldılar, öyle altın gibi pırıl pırıl, öyle eşsiz ve güzeldiler ki, sözün kısası artık Sokrates ne buyurursa yapmam gerektiğini anladım.

T2 Platon

HAYATIN MİSYONU

Sokrates'in Savunması 29c-30c, 37e-38a*

Sokrates savunması sırasında özgürlüğü pahasına bile, hem tanrının kendisine görev olarak verdiği hem de insanlık için en üstün iyiliği teşkil eden, kendi inanışlarının ve başkalarınkinin iyiliğini sürekli olarak incelemekten vazgeçmeyeceğini öne sürerek düşünceleriyle eylemleri arasındaki büyük tutarlılığı kanıtlar. Ancak tutarlılığını kanıtlarken bir yandan da büyük cesaret gösterir, çünkü hitap ettiği "Atinalılar"ın söylediklerinin samimiyetine inanmasının zor olduğunun bilincindedir.

---

* *Sokrates'in Savunması*, çev. Erman Gören, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2017.

Anytos'a kanmayıp beni salıverebilirsiniz. Anytos'un, "Elinizden kaçırırsanız, peşinden giden çocuklarınız, Sokrates'in öğrettikleriyle bütünüyle yoldan çıkacaklar," sözlerine karşılık bana: "Ey Sokrates, şimdi Anytos'a kulak asmayıp seni salıveriyoruz, yalnız bir şartla, sen de yaşamını bu araştırmalarınla, felsefe yaparak geçirmeyeceksin, aksi halde öldürüleceksin," diyebilirsiniz. Beni bu şartlarla salıverecek olsaydınız, size şöyle derdim: "Ey Atina erleri, ben sizi sayarım, severim. Ancak sizden ziyade tanrıya itaat ederim. Hayattayken ve gücüm yettiği sürece, felsefe yapmaktan, size öğüt vermekten, size her rastladığımda tanıtlamalar yapmaktan, alıştığım gibi şöyle söylemekten vazgeçmeyeceğim: Ey yiğitlerin yiğidi, bir Atinalı olarak –o ki kentlerin en önde geleni, en namlısı kültürüyle ve gücüyle– utanmıyor musun sadece daha fazla para, şan ve şöhret peşinde koşup, anlayış gücüyle, hakikatle ve ruhun kusursuzlaştırılmasıyla hiç ilgilenmemekten, bunlara hiç kafa yormamaktan?" Biriniz aksini iddia edip de ilgilendiğini söylerse, hemen bırakmayacağım yakasını, öyle arkamı dönüp gitmeyeceğim, soracağım ona, sınayacağım, cevap vermeye zorlayacağım, erdem kazanamadığı kanaatine varırsam kınayacağım onu, mademki en önemsiz şeylere en yüksek, önemli olanlara daha aşağı değer biçiyor. Gencine, ihtiyarına kime rastlarsam bunları yapacağım, yerlisine, yabancısına, tabii daha çok kentin yerlilerine; çünkü soyca daha yakınlar bana.

Ruhla ilgilenme

Bunu iyice bilin, çünkü bunları tanrı emrediyor. Sanırım bugüne kadar kentimizde, benim tanrıya hizmetimden daha büyük bir nimet olmamıştır sizin için. Gencini, ihtiyarını ne bedenlere ne paraya ancak ruhun mükemmelleştirilmesine önem vermeye ikna etmek üzere çevrenizde dolaşıp durmaktan başka hiçbir şey yapmadım. Paranın erdemi değil, erdemin parayı getirdiğini söylüyordum, hem de insanlar için özel olsun, kamusal olsun iyiliklerin hepsinin de. Bunları söyleyerek gençleri yoldan çıkarıyorsam, meğer bunlar ne kadar da zararlı şeylermiş. Birisi bunları, başka şeyleri söylediğimi ileri sürüyorsa, hiçbir anlamı yok bunun. Buna karşın, size şunu söyleyebilirim: "Ey Atina erleri, Anytos'a ister kulak verin ister kulak vermeyin, beni ister salıverin ister salıvermeyin; defalarca ölecek olsam bile ben başka bir şey yapmazdım.

Tanrının hizmetinde

Büyük tutarlılık

Belki birisi şöyle söyleyebilir: "Ey Sokrates, susup sessizliğini koruyarak, bizden uzaklara gidip yaşayamaz mısın?" İşte hepsinin en zoru da bu konuda bazılarınızı ikna edebilmek. Bunun tanrıya itaatsizlik etmek olduğunu ve bu nedenle sessiz kalamayacağımı söylesem, sanki bahaneler uyduruyormuşum gibi inanmazsınız bana.

İnanılması zor bir hakikat

Size, bir kez daha, insan için en büyük iyiliğin erdem hakkında, ben tartışıp kendimi ya da diğerlerini sınarken benden işittiğiniz başka konularda savlar ileri sürmek olduğunu, sınanmamış bir hayatın insan için yaşanmaya değmeyeceğini söylesem sözlerime hâlâ çok az inanırsınız.

T3 Platon

SOKRATES'İN *MAİEUTİKE*'Sİ

Theiatetos 148e-150c

Theaitetos'tan alınma bu bölümde ebelik sanatı ile Sokrates'in ruhları doğurma sanatı arasındaki ünlü karşılaştırma sunulmuştur: ebeler nasıl hamile kadınların çocuklarını doğurmalarına yardımcı olursa, Sokrates de doğum sancıları başlayan insanların düşüncelerini doğurmasına yardımcı olur.

THEİATETOS Ama bilesin Sokrates, sorduğun soruları bana aktardıklarında bu sorunu ele almayı defalarca denedim, ama yeterli bir cevap verebileceğime dair kendimi ikna edemediğim gibi, başkalarının da senin istediğin şekilde cevap verdiğini duymuyorum. Öte yandan bu soruların bende yarattığı kaygıdan da kurtulamıyorum.

Theiatetos'un doğum sancıları

SOKRATES Sevgili Theiatetos, demek ki boş değilsin, hamilesin/dolusun ve doğum sancıları çekiyorsun.

THEİATETOS Bilmiyorum, Sokrates, sadece içimdekileri ifade ediyorum.

SOKRATES Peki, seni zavallı yaratık, benim asil ve güçlü bir ebe olan Phainaretes'in oğlu olduğumu duymadın mı?

THEİATETOS Evet, duydum.

SOKRATES Benim de aynı işi yaptığımı da duydun mu?

THEİATETOS Hayır.

Ebe Sokrates: Gizli bir sanat

SOKRATES Evet, öyle. Ama beni kimseye ihbar etme, çünkü bu sanata sahip olduğumu kimseye söylemedim, dostum, onlar da bunu bilmedikleri için çok garip biri olduğumu ve zihinlerinde ikilemlere yol açtığımı söylüyorlar. Onu duydun mu?

THEİATETOS Evet, duydum.

SOKRATES Sana sebebini anlatayım mı?

THEİATETOS Tabii ki.

SOKRATES Ebelik faaliyetinin neler içerdiğine dikkat edecek olursan ne demek istediğimi daha iyi anlarsın. Ebelerin doğurganlıkları devam ettiği sürece başkalarına ebelik yapmadıklarını, sadece artık doğurgan olmayanların ebelik yaptığını bildiğini varsayıyorum.

THEİATETOS Evet, tabii.

Doğum yapmamış tanrıça Artemis

SOKRATES Anlatılanlara göre bu âdet, doğum yapmamış olmasına rağmen, himayesine doğumun verildiği Artemis'ten kaynaklanmıştır. Artemis kısır kadınların ebelik yapmasına izin vermemiştir, çünkü insanın doğası, deneyim sahibi olmadığı bir konuyla ilgili bir sanatı öğrenemeyecek kadar zayıftır. Dolayısıyla Artemis bu görevi, yaşları icabı doğuracak durumda olmayanlara vererek, kendisiyle olan benzerliklerinden dolayı onları onurlandırmıştır.

THEİATETOS Muhtemeldir.

SOKRATES Ebelerin hamile olanları olmayanlardan daha kolay ayırt etmesi de muhtemel, daha doğrusu zorunlu mudur?

THEİATETOS Tabii ki.

İlaçlar ve tılsımlar

SOKRATES Ve tabii ki ebeler, hafif ilaçlar ve tılsımlar yoluyla hem doğumu hızlandırabilir hem de, isterlerse, doğum sancılarını azaltabilir, zorluk çeken kadınlara doğum yaptırabilirler; hatta henüz olgunlaşmamış bir cenini de gerektiğinde kürtajla alabilirler, değil mi?

THEİATETOS Evet, öyle.

SOKRATES Peki ayrıca en güzel çocukların doğması için hangi kadınların hangi erkeklerle birleşmesi gerektiğini bildiklerinden çok usta çöpçatanlar olduklarını fark etmedin mi?

THEİATETOS Bunu bilmiyordum.

SOKRATES Ebeler göbek bağını kesmekten çok bununla gurur duyarlar, bilesin. Biraz düşünecek olursan, sence toprağın ürünleriyle ilgilenmek ve onları toplamak veya hangi toprağa hangi bitkilerin ve hangi tohumların ekilmesi gerektiğini bilmek ebelikler aynı türden bir meslek midir?

THEİATETOS Farklı bir meslek değil, aynı meslekler bunlar.
SOKRATES Peki kadınlar söz konusu olduğunda, sence tohum ekme ve meyve toplama farklı meslekler midir?
THEİATETOS Sanmıyorum.

Çöpçatanlık sanatı

SOKRATES Değil zaten. Ama ebeler onurlu insanlar olduklarından, pezevenklik olarak bilinen, kadınlarla erkekleri uygun olmayan yollarla birleştirme âdetinden dolayı, çöpçatanlık sanatından da kaçınırlar, çünkü öteki âdetle suçlanmaktan korkarlar. Ancak bence uygun şekilde çöpçatanlık yapmak sadece hakiki ebeler ait bir özelliktir.
THEİATETOS Bu bana da doğru geldi.

"Basit imgeler" doğurmak

SOKRATES Dolayısıyla ebeler çok önemli bir iş yaparlar, ama benim genelde yaptığım iş daha da önemlidir. Bazen kadınların basit imgeler, bazen de gerçek varlıklar doğurduğu olur ve doğumun nasıl olacağını önceden bilmek zordur. Ebeler gerçek doğumu sahte doğumdan ayırt edebilselerdi, görevlerinin en önemlisi ve en güzeli bu olmaz mıydı?
THEİATETOS Evet, tabii ki.

İnsanların ruhlarını doğurmak

SOKRATES Benim ebeliğim de ebelerin sanatının bütün özelliklerine sahip, ama ben kadınları değil, erkekleri ve bedenleri değil, ruhları doğurduğum için ondan farklı. Benim sanatımın en önemli yanı, ona sahip olanın, bir gencin zihninin basit ve sahte bir imge mi, yoksa gerçek ve verimli bir şey mi doğuracağını anlayacak durumda olmasıdır. Bu açıdan ben de ebelerle aynı durumdayım: Ben de bilgelik üretemiyorum ve birçok kişinin bana yönelttiği, herhengi bir bilgi sahibi olmadığım için hiçbir konuda düşüncelerimi ifade etmezken başkalarını sorguladığıma dair suçlama, doğru gerekçelere dayanıyor. Böyle davranmamın sebebi şudur: Tanrı beni ebelik yapmaya zorluyor, ama kendim doğurmamı engelliyor.

T4 PLATON

KENDİ SAVUNMASI

Sokrates'in Savunması 26B-28A*

Sokrates, MÖ 399'da yargılanırken kendisine yöneltilen suçlamalara karşı kendini savunur: Hiçbir usta hatip, dönemin örf ve âdetlerine uygun şekilde onun savunma konuşmasını üstlenmez ve Sokrates kendi savunma konuşmasını kendine göre, yani iyi bir hatipin özelliği olduğuna inandığı basit gerçekleri anlatarak, hiçbir süslemeye başvurmadan yapmaya karar verir.

Heterodoksluk veya ateizm

— Öyleyse, ey Meletos, şimdi bahsettiğimiz bu tanrılar adına, bana ve bu yiğitlere daha açık bir şekilde söyle bakalım. Çünkü anlayamıyorum, bir bakıyorsun bazı tanrıların var olduğuna inanmamayı öğrettiğimi söylüyorsun. Oysa ben tanrıların var olduğuna inanıyorum; o halde bütünüyle tanrısız değilim ve hiçbir suç da işlemiyorum. Sonra bir bakıyorsun, bu tanrıların kentin tanrıları değil başka tanrılar olduğunu söyleyip, beni başka tanrılara inanmakla suçluyorsun; bir de tutup benim hiçbir tanrıya inanmadığımı ve bunu diğerlerine öğrettiğimi söylüyorsun.

— Bunu kastediyorum, hiçbir tanrıya inanmadığını.

— Ey muhteşem Meletos, neye dayanarak söylüyorsun bunları? [...] Birisi, ey Meletos, insanla ilgili işlerin var olduğuna inanır da, insanın varlığına inanmaz mı hiç? Cevap versin, ey yiğitler, şöyle böyle derken laf kalabalığına getirmesin. Atların varlığına inanmayan bir kişi hiç seyislik işlerine inanır mı; ya da *aulos*'çuların varlığına inanmasın da *aulos*'la ilgili işlere inansın? Olamaz, ey yiğitlerin yiğidi, madem sen cevap vermek istemiyorsun, sana ve buradakilere ben söylerim. En azından şuna cevap ver: İlahi güçlerle ilgili işlerin varlığına inanan, ama ilahlara inanmayan biri olabilir mi?

— Olamaz.

— Bu adamların zoruyla, zar zor da olsa, cevap vermekle ne kadar da memnun ettin beni. O halde, yeni ya da eski, benim ilahi güçlerin varlığına inandığımı ve onları öğrettiğimi söylüyorsun; demek senin sözüne göre, ilahi güçlerin varlığına inanıyorum, hem buna ant vermişsin de ithamnamende.

---

* *Sokrates'in Savunması*, çev. Erman Gören, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2017.

İlahi şeylere inanmak, ilahlara inanmayı gerektirir

İlahi şeylerin varlığına inanıyorsam, büyük bir zorunlulukla, ilahlara da inanmam gerekir, öyle değil mi? Madem cevap vermiyorsun, o halde aynı fikirde olduğunu varsayıyorum. Biz tanrıları ya da onların çocuklarını ilahi güçler saymaz mıyız? Evet mi, hayır mı?

— Kesinlikle öyle.

— O halde, senin dediğin gibi, ilahların varlığına inanıyorsam ve ilahlar da bir tür tanrı iseler, şunu söyleyeyim sana: Benim tanrılara inanmadığımı, sonra bir kez de, ilahlara inanıyorum diye, dönüp dolaşıp tanrılara inandığımı ifade ederek ortalığı bulandırmaya çalışıyor, sadece oyun oynuyorsun. Öte yandan ilahi güçler söylendiği gibi, tanrıların doğa perilerinden ya da başkalarından olma bir tür gayrimeşru çocuklarıysa, tanrıların çocukları olduğuna inanan, ama tanrıların varlığına inanmayan biri olabilir mi hiç? Bu, ancak atlarla eşeklerin yavruları olan katırların varlığına inanıp da atların ve eşeklerin varlığına inanmamak kadar yersiz olabilir herhalde. O halde, ey Meletos, bunlar başka türlü olamaz, ya bizi sınavdan geçirmek için açtın bu davayı ya da bana hangi doğru dürüst suçu isnat edeceğini şaşırmışsın. Bu durumda, en kıt akıllı adamı bile, aynı kişinin bir yandan ilahi güçlere ve tanrısal şeylere inanıp, öte yandan da ilahlara, tanrılara ya da kahramanlara inanmayabileceğine ikna etmek mümkün değildir.

Hippokrates Tıbbı ve Felsefesi

Valentina Gazzaniga

Akılcı tıbbın kurucu babası sayılan Hippokrates konusunda bildiklerimiz daima hakikati yansıtmaz çünkü kısmen kendinden epey sonraki biyografiler ve efsaneler yoluyla geliştirilmiş olup büyük ölçüde hayalidir. MÖ 460 civarında Kos'ta aristokrat bir ailede doğan Hippokrates'in, Demokritos ve Makedonya kralı Perdikkas gibi ünlü hastaları tedavi ettiğine; çok yolculuk yapıp doğduğu adadan yola çıkarak ve antikçağda gezgin hekimlerin yaptığı şekilde şehir şehir dolaşarak Teselya'ya ulaştığı sanılır. Bir salgın sırasında ateşler yaktırıp Atina'nın havasını arındırarak şehir halkının hayatını kurtardığı ve MÖ 375-251 arasında Larissa'da öldüğü anlatılır. İlk öğrencileri oğulları olduysa da, *ülke dışından gelen öğrencilerle* okulunun aile çevresinden uzaklaştığı ve Hippokrates'in bu yabancıları okula bağlamak amacıyla *Yemin*'i yazdığı sanılır.

Corpus Hippocraticum

Hippokrates adı altında günümüze kadar ulaşmış altmış kadar eser, aslında farklı yazarlara ait olup farklı üsluplarda ve amaçlarla yazılmıştır ve tarihleri de büyük çeşitlilik gösterir. Bu eserlerin hangisinin gerçekten Hippokrates'e atfedilebileceği ve "özgün bir çekirdek" oluşturduğu, hangilerinin de dar öğrenci çevresine ait olduğu, hangilerinin de çok daha sonra yazıldığı tartışması antikçağa kadar uzanır. Bazı metinlerin bazı kısımları ortaktır, bazıları da birden fazla yazar tarafından veya aynı yazar tarafından, ama hayatının farklı safhalarında yazılmış gibidir.

Hem hakiki sayılanlar, hem de hocanınkilere benzer kuramlar içerenler dahil, Hippokrates'e atfedilen bütün eserler İskenderiye'de *Corpus Hippocraticum* [*Hippokrates Külliyatı*] adı altında bir derleme şeklinde toplanmıştır.

Bazı eserler gerçekten Kos okulunun kültürel ortamında yazılmış gibidir; bunlar yaraların, kırık ve çıkıkların tedavisi olan "cerrahi" kitaplar; vücut sıvıları teorisinin formülasyonunu içeren *İnsan Doğası Üzerine* yazısı; yılın belirli

bir döneminde Yunanistan'ın belli bölgelerini etkisi altına alan hastalıklar ve klinik vakalar konusunda bilgiler içeren Yaygın Hastalıklar kitapları; şehirden şehre yolculuklarında karşılaşacakları coğrafya ve iklim şartları konusunda bilgi sahibi olması gereken gezgin hekimler için bir rehber niteliğindeki *Havalar, Sular ve Yerler Üzerine* yazısı; hastalığın gelişimini anlamak için gerekli olan yöntemin belirlendiği ve hayat tarzının tamamının değişmesini dahil eden toplu bir tedavinin tespit edildiği *Öngörü*; hekimlerin uyması gereken davranış kurallarının sunulduğu *Yemin*.

Kos okulunun rakibi olduğu sanılan Knidos okulundan kaynaklanan inceleme yazıları arasında *Rahatsızlıklar Üzerine* başlıklı inceleme eseri ile *Hastalıklar Üzerine* adlı yazıların bir kısmı vardır. Ayrıca yöntem üzerine bir eser olan *Kadim Hekimlik Anlayışı* gibi bazıları daha eski, erken Hippokratesçiliğe yabancı bir akımın gözlemlenebildiği bazıları daha yeni, bir dizi felsefi eser de söz konusudur.

Ortak Temeller

Üslup, sözdizimi ve bazen kuramsal açıdan söz konusu olan farklılıklara rağmen, bütün bu yazılarda en az iki ortak payda belirlemek mümkündür: Her şeyden önce, hastalığın oluşumunda tanrısal müdahalenin rol oynadığı fikri reddedilir; *Kutsal Hastalık Üzerine* adlı metinde epilepsinin tanrılar tarafından gönderilmiş bir hastalık olduğu fikri çürütülmüştür. İkinci olarak, sağlık ve hastalık "tanrısal" olgular olmadıklarına göre *physis* (doğa) bağlamında ele alınırlar.

HİPPOKRATES YÖNTEMİ

Belirtilerin Gözlemlenmesi Yöntemi

Hippokratesçi yöntem temelde hastalığın nedenlerinin araştırılmasına dayanır. Hekimler belirtileri anlamak için duyusal işlemlerden ve zihinsel süreçlerden yararlanırlar. Eğer sağlık ve hastalık, doğal şeylerin düzenine aitse, beş duyu yoluyla algılanabilmelidirler. Gözlem, zihinsel ve seçici bir eylemdir; ancak bedensel olayları göründükleri gibi kayıt altına almak yeterli değildir; hekimler zihinsel ve seçici bir eylem olan gözleme başvurmalı, duyu verilerini akıl yürütme (*logos*) yoluyla düzenlemelidir. Böylelikle bedenin belirtilerine, rastlantısallığa hâkim olan yasa yokluğundan etkilenmeyen ve bir tek hekimler tarafından anlaşılabilecek bir anlam ve düzen atfedebilir. Belirtiler, bedenin gerçek hali konusundaki bilgi eksikliğini giderir; nitekim Hippokratesçi hekimlerin, rastgele gözlemlerin sonucu değil de bilimsel yöntem anlamında anatomi yürütmediğini unutmamak gerekir.

Erkek heykeli, Hippokrates olarak bilinir ama Asklepios'a benzeyecek şekilde tasvir edilmiş ünlü bir hekim olabilir, Kos'taki Roma dönemi *odeion*'dan, MÖ IV. yüzyıl, Kos, Arkeoloji Müzesi

Hastalığın Sebeplerini Tespit Etmek İçin Beş Duyu

Hekim, bedenle ilgili bilgi edinmek için duyularından faydalanırken ilk olarak görmeye başvurur: Hastanın, gözlerinin, salgılarının rengini, ellerinin nasıl durduğunu, titremelerini ve spazmlarını görmek, hastalığın geçmişinin kurgulanmasında faydalı olacak verileri kayıt altına almak demektir. Hekimler bu verilere, hastaların bedenine dokunarak algılayabildikleri, ısı ve nem düzeyini; karnın elle muayeneye tepkilerini; bedenden çıktığı için vücut sıvılarının dengesizliğinin çok önemli tanıkları olan salgıların kıvamı gibi verileri eklerler. Bu duyusal değerlendirmeye koku ve tat alma duyuları eklenir; kötü kokulu salgılar genelde olumsuz belirtiler olarak sayılır, çünkü bedenin içindeki "çürüme"ye işaret ederler; idrarın tadının değişmesi, anormal derecede tatlı

olması ve aşırı miktarda idrar, diyabetin belirtisidir. Son olarak işitme duyusu da farklı özellikte veriler sunar; bir yandan bedenin seslerini dinlemek ve doğaya aykırı değişimlerini algılamak mümkündür. Öte yandan hekimler işitme yoluyla, hocaların ve metinlerin sunamayacağı tek bilgi olan hastalığın geçmişini hastanın kendinden dinleyerek öğrenebilirler (anamnezi).

Ortam ve Sağlık

Duyusal kayıtlar hastaların bedenleriyle sınırlı kalmaz, içinde yaşadıkları ortamı da göz önüne alırlar; hastaların soluduğu hava, içtiği ve yıkanmak için kullandığı su, içinde yaşadıkları şehirlerde esen rüzgârlar *physise* ait oldukları için bedenin dengeli hali olan sağlığı belirleyen özelliklerdir. Aşırı ısı, nem veya soğuk insan bedeninin özelliklerine eklendiğinde dengesinin bozulmasına yol açabilir. *Havalar, Sular ve Yerler Üzerine* adlı inceleme yazısı, sağlık, hastalık ve çevre arasındaki bağlantıların anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır. Çevre derken kurumsal ve siyasi boyutları da kastedilir; Mario Vegetti'nin belirttiği gibi, örneğin tiranlık rejimi, tebaanın bedeni ve ruhları üzerinde etkili olur, onları zayıf ve korkak kılar.

Asklepeion'un kalıntıları, MÖ IV. yüzyıl, Kos

Gerçekliği Anlamak için Belirtileri Yeniden Kurgulamak

Verileri duyular ve gözlem yoluyla elde eden hekimler onları kıyaslayıp anlamlı bir hikâye şeklinde düzenlemek için mantığından yararlanır. Hekimlerin uyguladığı yöntem, hastalığın sabit bir oluşum değil, zaman içinde evrim geçiren bir "varlık" olduğu düşüncesinden hareket eder; hastalığın bir kökeni, bir başlangıç noktası vardır, yoğunluğu artar, zirveye ulaşır, kriz dönemine, yani kırılma noktasına gelir ve hasta ya iyileşir ya da ölüme doğru gider. Hastalığın zaman içinde geçirdiği dönüşüm o kadar dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır ki, Hippokratesçi hekimler hastalıkların periyodikliğine dair bir formül geliştirirler (kritik günler teorisi): Bazılarına göre kriz, üçüncü veya dördüncü gün gerçekleşebilir ama bazı inceleme yazılarında hastalığın yedi günlük bir sürede geliştiği varsayılır.

Hekimler için önemli olan, her hastalıkla ilgili, sayısal olsun veya olmasın, düzeni tespit etmektir. Elde edilen belirtiler ancak bu düzen temelinde bir tür "veri bankası" oluşturabilir ve bir teşhis süreci yoluyla "belirtilerin seçilimi"ne tabi tutulabilir; anlamlı olmayan, rastlantısal olan şeyler, hem nedenlerin hem de hastalığın geleceğinin anlaşılmasına izin veren şeylerden ayırt edilir.

Teşhis

Teşhis kavramı Hippokratesçi tıbbın tamamı için o kadar büyük önem taşır ki, antikçağda bizzat Hippokrates'e atfedilen bir inceleme yazısının tamamı bu konuya adanmıştır; *Öngörü*'de [*prognostikon*] (*pro-gignoskō*, yani önceden biliyorum) hekimlerin hastalığın gelecek seyrini öngörme ve hastanın güvenini elde ederek geleceği konusunda umut verme becerisi ele alınır. Hekimlerin yaptığı, karşı çıktıkları, rahiplere özgü kehanet sanatını uygulamaktır; gelecek ne kadar doğru şekilde öngörülürse, hasta o kadar iyi tedavi edilebilir. Ancak mesleklerini tapınaklarda ve şehrin sokaklarında icra eden ve *Kutsal Hastalık Üzerine* eserinde şiddetle eleştirilen "şarlatanların, büyücülerin ve düzenbazların" tersine, en iyi hekimler sanatlarının göreceli olduğunun bilincindedir; herkesi tedavi etmek mümkün değildir. Bu durumda en azından bazı durumlarda *physis*in ("doğa") tıp *tekhnē*sinden daha güçlü olduğunu kabul etmek kaçınılmazdır.

HİPPOKRATES TIBBININ FELSEFESİ

Tıp *Tekhne*si

Corpus Hippocraticum'un eserlerinde, tıp ile diğer tedavi uygulamaları arasında ne gibi farklar olduğu sorusuna çeşitli cevaplar verilir. MÖ V. yüzyıl sonları-

na tarihlenen *Peri Tekhnēsin* [*Sanat Üzerine*] başlıca amaçları arasında tıbbın *tekhnē*, yani "neden" bir şekilde değil de, başka bir şekilde hareket edildiğinin bilgisine dayanan bir yöntem yoluyla pratik bir sonuç (sağlığın yeniden kazandırılması) elde edebilecek bir beceri olarak sayılmasının sebeplerini belirlemek vardır. Bu sebeplerin ilki, daha önce de belirtildiği gibi, tesadüfün elenmesidir: "Gerçekleşen her şey bir sebepten dolayı gerçekleşir ve bir olayın sebebi tespit edildiği zaman tesadüfün, adı dışında hiçbir gerçekliğinin olmadığı anlaşılır."

Dolayısıyla tıp *tekhnesi*, kuramsal ilkeler ile "ne yapacağını bilme"nin dikkatli bileşiminin ürünüdür ve bir ürünün, yani kaybedilen sağlığın kazanılmasını, daha doğrusu "yeniden kazanılmasını" amaçlar. Tıp hem mutlak bir boyuta eğilimli, soyut bilgi olan *epistēmē*den hem de zanaatkârların saf ampirist bir yöntem ve "deneme-yanılma" doğrultusunda geliştirdiği beceri olan *tribē*den farklıdır.

Hippokratesçi geleneğe göre hastaları tedavi etmek, bir vazo yaratmaktan tamamıyla farklıdır; bir keramikçi yapması gereken işlemleri ve doğru sıralamasını bilir, ama ürününün mükemmel olması için bu işlemlerin kuramsal motivasyonunu bilmek zorunda değildir. Hippokratesçi hekim ise bilgisini deneyime dayandırsa da onun sınırlarını aşmak zorundadır; doğru tedavi yöntemlerinin dayandığı gözlem verilerinin birikiminin ancak doğal bir halin değiştirilmesini amaçlayan mantıksal bir sistem dahilinde bir anlamı vardır.

Hippokratesçi Fizyoloji ve Patoloji: Salgı Sıvısı Kuramı

Hippokrates'in gözde öğrencisi Polybos'a atfedilen *İnsan Doğası Üzerine* adlı inceleme eseri, "salgı sıvısı kuramı"nın en tutarlı sistematizasyonunu içerir; buna göre bedenin bileşenleri olan kan, balgam, sarı ve kara safraya sıcak, soğuk, kuru ve yaş özellikleri tekabül eder.

Vücut sıvılarıyla bu özellikler arasında, hayatın farklı yaşlarına ve farklı cinsiyetlere bağlı olarak dengeli bir ilişki söz konusudur. Sağlık bu denge haline, hastalıklar da bu denge halinin değişimine (*metabolē*), yani bozulmasına (*diskrasia*) bağlıdır. Doğal dünyada insan bedeniyle aynı ilkelerden oluşan herhangi bir unsur (sıcak, soğuk, kuru ve yaş), "açık bir sistem" olan insan bedenine girip sağlık dengesini değişime uğratabilir.

Klinik Yöntemin Temelinde Yatan Nedensellik

Dolayısıyla hastalık, çevreye veya rejime, yani hastanın hayat alışkanlıklarının bütününe bağlı bir "neden"den kaynaklanan bir "değişim"dir. Bir neden söz konusuysa, öngörülebilir olması da gereklidir. Dolayısıyla hekim hastalığın seyrini "öngörebilir," çünkü o hastalığın nereden kaynaklandığını anlamasına izin veren bir yönteme sahiptir; belli bir davranışın, yiyeceğin veya iklimin sağlığa zararlı olduğunu söylemek yeterli değildir, "neden"inini de söyleyebilmek ge-

reklidir. Klinik yöntemin temelindeki neden arayışında, Platon'un *Gorgias*'ında görüleceği üzere, Hippokratesçi tıp felsefenin öğretmenidir.

TIP SANATI VE HİPPOKRATES AHLAKI

Tıp Ahlakı mı?

Hippokratesçi tıp alanında, özellikle hekimlerin ahlakını, yani diğer düşünce alanlarından bağımsız ilkeler ve kurallar bütününü konu alan metinler üretilmemiştir. Nitekim genelde antikçağın tıp anlayışının bir örneği olarak yorumlanan *Yemin* sadece deontolojik nitelikte bir metindir, yani sadece tıp mesleğine özgü davranış kurallarını ele alır ve bu kurallar sadece kısmen daha genel ahlaki ilkelerin özgül örnekleri sayılabilir.

Yemin, tedavi tanrılarının huzurunda (girişte yakarılan Apollon, Asklepios, Hygieia ve Panakeia) yapılan ve kabul sürecini teyit eden bir antlaşmadır. Bu birlik sözleşmesi, hastaların çıkarı doğrultusunda hareket etmek, sadece yapılabilecek eylemleri yerine getirmek, ihtiyaç durumunda hocaya yardımcı olmak ve üstün bir saflık idealine tekabül etmek gibi bu mesleğe özgü görevleri kapsar. Bu antlaşma, *Corpus*'un başka yazılarında da hekimlerin fiziksel görünümü, halk önünde davranışları, nasıl giyinmesi gerektiği, mesleğini uygularken öğrendiği, tıbbi olsun veya olmasın, gerçeklere mutlak saygı göstermesi gerektiği konusunda bir dizi normu da içermesine izin verir.

Teknoetik ve Davranış Kuralı Olarak Orta Yol

Bu temel kuralların ötesinde tıp sanatın uygulanmasında neyin "iyi," neyin "kötü" olduğu konusunda kitaplar yazmak gerekli değildir; iyi olmak, beceri sahibi olmak (teknoetik) ve hasta karşısında otorite kazandıran orta yol kuralından ilham almak. Hekimler hastalarına sakin bir şekilde davranmalı, sözleri ve hareketleri hiçbir zaman kaba olmamalıdır, ama aşırı derecede neşeli bir davranış tarzından da "adaba aykırı" olduğu için kaçınılmalıdır. Hekimin kötü ünden kaçınmasını sağlayan ve *Yemin*'in sonradan Hıristiyan ahlak açısıyla yorumlanması için zemin hazırlayan bu tavsiyelere, ötanazi amaçlı ilaçlar vermek veya gebeliği sona erdirmek gibi potansiyel olarak ölüme yol açacak eylemleri gerçekleştirmeyi reddetmek de eklenir.

Tıbbın Amacı

Bu eserlerde, tıbbın tamamının gayesi olarak özetlenebilecek olan Hippokratesçi ahlakın "faydalı olmak ve hastaya zarar vermemek" şeklindeki ana ilkesi

ifade edilir (daha sonraki gelenekte bu ilke *primum non nocere* [önce zarar verme] olarak bilinir). "Tıbbın amacı hastanın ıstırabını ortadan kaldırmak ve hastalığın şiddetini azaltmaktır; hastalığın daha güçlü olduğu, bu sanatı aşan durumlara müdahale etmekten kaçınmak gerekir": *Sanat Üzerine* adlı yazıdan alınan bu bölüm literatürde "ahlaki natüralizm" olarak tanımlanmış, biçimselleştirilmemiş bir ahlak ilkesi teşkil eder: Ahlaki düzen, *physis*e [doğa] saygıyı temel alır, dolayısıyla doğanın düzenli ve anlaşılabilir seyrini izlemek, hekimlerin müdahaleciliğin risklerine karşı erdemli olmasını sağlayacaktır. Hekimler, *physis*in tıbba göre daha güçlü olduğu, tedavi edilemez hastalıklar karşısında fiziksel acıyı arttırmaktan başka bir işe yaramayacak tedavilerden kaçınırlar. Dolayısıyla tıp, zorunlu yasalara dayalı, ahenkli bir bütünün bir parçası olarak görülür.

"Bilgilendirilmiş Onam"

Corpus'un yazılarında hekim-hasta ilişkisi konusunda farklı kuramlara yer verilirse de, hastanın klinik eylemde merkezi önem taşıdığı durumların vurgulandığını söylenebilir: Hekimler hastalığının ve hikâyesinin bilincinde olan hastalarla (günümüzdeki "bilgilendirilmiş onam" temasının öncülü) sinerji halinde faaliyet göstermelidir. Hastalar emirleri ve talimatları pasif bir şekilde kabul etmemelidir; hasta hekimin izlenimlerini dinler, böylece hastaya bir yandan ilacın beden ve hayat üzerindeki pedagojik sürece erişme, diğer yandan kültürel açıdan mütevazı konumuna rağmen şifacıya bir şeyler öğretme imkânı veren bir değiş tokuş ilişkisi gelişir. Hasta ikna olmadan tedavi olmaz, hekim hastalığın psikolojik geçmişini bilmeden de iyileşme olmaz. Hastanın hafızasında bedeninin yakın ve uzak geçmişini aramaya zorlayan Hippokratesçi anamnezi, antikçağ tıbbi himayeciliğinin kendine özgü yönlerinin diyalog ve bire bir temas yoluyla hafifletildiği etkin bir ilişkinin temel aracıdır.

Platon'un Düşüncesi

Platon Atina'da doğar – MÖ 428

Atina'da Dört Yüzlerin oligarşik yönetimi başlar – MÖ 411

Platon Sokrates'in öğrencisi olur – MÖ y. 408

Peloponnessos Savaşının sonu; Atina'nın yenilmesi ve Otuz Tiran yönetiminin başlaması – MÖ 404

Sokrates'in yargılanması ve ölümü – MÖ 399

Sicilya'ya ilk yolculuğu – MÖ 388

Akademeia'yı kurması – MÖ 387

Yunan dünyasının Thebes'in hâkimiyetine girmesi – MÖ 371-362

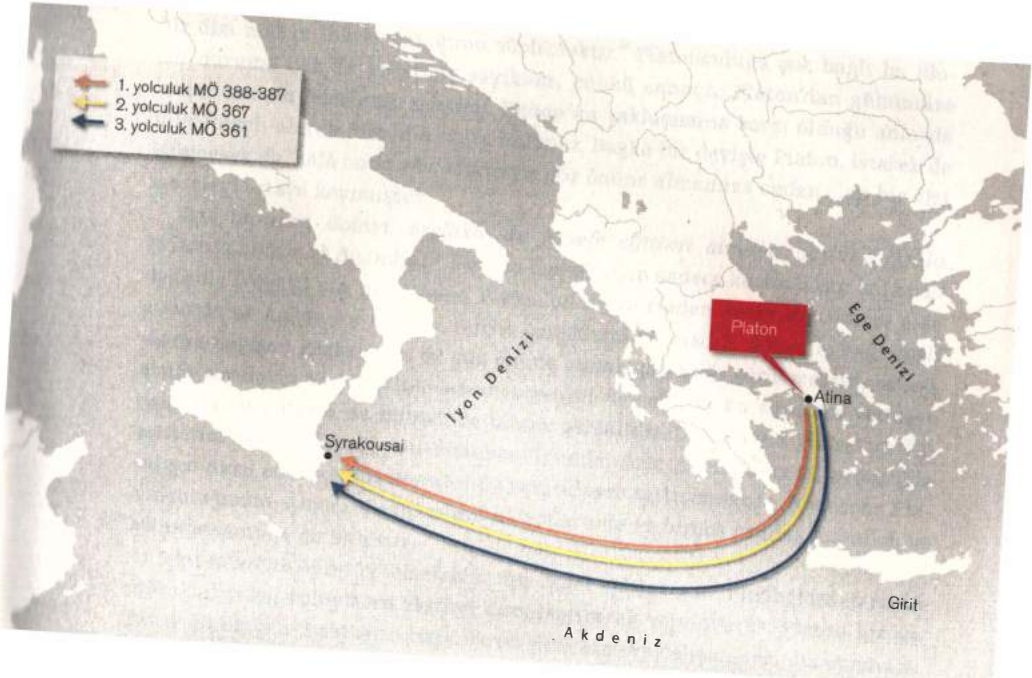

Üçüncü Sicilya yolculuğu – MÖ 361

Platon'un Atina'da ölümü – MÖ 347

II. Philippos'un öldürülmesi; İskender'in Makedonların kralı olması – MÖ 336

1. yolculuk MÖ 388-387
2. yolculuk MÖ 367
3. yolculuk MÖ 361
Platon
Ege Denizi
İyon Denizi
Atina
Syrakousai
Girit
Akdeniz

NEDEN PLATON?

XX. yüzyılda yaşamış büyük filozof Alfred North Whitehead, *Process and Reality* [*Süreç ve Gerçeklik*] başlıklı eserinde *şöyle demiştir: "Avrupa felsefe geleneğinin en* sorunsuz nitelemesi, Platon konusunda sayfanın kenarına yazılan bir dizi nottan ibaret olduğunu söylemektir." Platonculuğa çok bağlı bu filozof durumu çok da abartmış sayılmaz, çünkü sonuçta Platon'dan günümüze kadar uzanan felsefenin tamamı, Platon'un yaklaşımına karşı olduğu anlarda bile dolaylı olarak Platon'a atıfta bulunur. Başka bir deyişle Platon, istesek de istemesek de, hâlâ onun söylediklerini göz önüne almamıza neden olan bir dizi meseleyi ortaya koymuştur.

İşte bundan dolayı, özellikle de felsefe eğitimi almaya başlandığında Platon'u anlamak önemlidir: Burada önemli olan sadece kuramlarını anlamak değildir (Vegetti'nin metninden Platon'un eserlerinden kesin bir sistem elde etmenin ne kadar zor olduğu, birçok çelişkisini ve yazdığı dönemle bağlantılı olarak değişen görüşlerini de göz önüne almak gerektiği görülecektir), ortaya attığı soruların ve yüzyıllar boyunca çeşitli filozofların bu sorulara vermeye çalıştığı cevapların da bilincinde olmak gereklidir. Dolayısıyla Platon'un öğretilerini geç antikçağ yeni-Platonculuğunda, Aziz Augustinus'ta, ortaçağda bilgiyi nasıl edindiğimiz konusunda gerçekleşen tartışmalarda, Rönesans Platonculuğunda, Alman idealizminin filozoflarında ve birçok çağdaş mantıkçı ve bilim insanında da buluruz.

Platon'un ilk öğretisi felsefenin, tüm diğer vahiy temelli inançlardan farklı olarak, diyalog yoluyla ve fikirleri karşılaştırarak yapıldığıdır: Platon bir sofist değildir, yani hakikatin başkalarını ikna etmeye çalışanların durumuna ve sorunlarına göre farklılık gösterdiğine inanmaz ve diyalogları muhataplarının ruhundan belki de henüz anlamadığı, ama aslında başından beri bildiği şeyleri çıkarmayı amaçlar. Platon aynı zamanda bize felsefenin sadece kuramsal akıl yürütmelerle yapılmadığını (ki Parmenides gibi çok zorlu diyaloglarda müthiş akıl yürütmelerde bulunur), en ciddi felsefi meselelerden bazılarının bir mit veya bir anlatı yoluyla da açıklanabileceğini öğretir. Platon'dan söz edildiğini duyanların aklında en çok kalanlar alegorilerinden bazılarıdır (örneğin mağara ile beyaz at ve siyah at alegorileri), bazen de Platon'u anlamak sadece bu alegorilerin anısı ve onlara atıfta bulunulmasıyla sınırlı kalır; ama anlatıları genel anlamda düşüncesinin bağlamında okunduğunda ne demek istediği daha açık bir şekilde anlaşılır ve akılda kalır.

Platon'un yüzyıllar boyu sayısız yoruma konu olan doktrini *eidos*lar doktrinidir. Bu açıdan da öğrenciler Platon'un "at *eidos*unu" veya tikel şeylerin *eidos*larını düşündüğüne dair yaygın inanışı hatırlarlar, halbuki Platon bu konularda oldukça ketum görünür. Platon daha çok matematik *eidos*ları ve güzellik ile iyilik, adalet, bir ve çokluk gibi evrensel kavramlar üzerine düşünürdü. Platon'un bu *eidos*lar konusunda kuşkusu yoktu: *eidos*lar insanların esir oldukları mağaranın dip duvarında gördüğü belirsiz ve karanlık imgeler (yani duyusal dünyada öğrendiğimiz şeyler) değil, felsefi akıl yürütme yoluyla ulaşmamız gereken ebedi, "*hyperouranion*"a *özgü* varlıklardır, deneyim yoluyla bildiğimiz şeylerin sadece modeli değil, aynı zamanda sebebidirler, şeyler de *eidos*ların soluk taklitlerinden başka bir şey değildirler. Sokrates *Kriton*'da, adil olmasa da ölümü kabul etmesi gerektiğini kesin olarak bilir, çünkü bir yurttaş şehrin yasalarından kaçmamalıdır; Sokrates'in böyle düşünmesi bu konudaki görüşlerinden veya deneyimlerinden değil, adalet *eidos*una sahip olmasından kaynaklanır. Herkesin ruhunun derinliğinde saklanan ve Sokratesçi *maieutikē*, yani ebelik sanatı yoluyla gün yüzüne çıkarılması gereken *eidos*lardır bunlar.

Ancak günümüzde bile filozoflar hâlâ hem ebedi bir adalet *eidos*u olup olmadığını hem de at gibi duyusal varlıkların *eidos*undan (veya özünden), yani deneyimimizin bize gösterdiği bütün atlar için model işlevi görecek, öz yoluyla tanımlamadan *söz edilip edemeyeceğini kararlaştırma gayreti içindedirler*. Ortaçağda "evrenseller" üzerine tartışma bu temayı konu almıştır, Aziz Augustinus da ruhumuza içkin hakikatlerin var olduğunu öne sürerken Platon'dan ilham almıştır (hatta çağdaş bilgi kuramları da içkinlik meselesinin lehinde veya aleyhinde olma çabası içindedirler).

Ama Platon'dan günümüze başka şeyler de miras kalmıştır, örneğin Sofist'te sunulan *diairesis* modeli bize günümüzde bile bilişime hâkim olan "iki terimli" prosedürlerin uzak bir atası gibi görünür. Platon tabii ki kendi zamanının insanıydı, dolayısıyla siyasi önerilerini veya sanatın taklidin taklidi olduğu şeklindeki görüşünü günümüzde benimsemek zordur. Ama asıl mesele şudur: Platon anlaşılmadığı takdirde, Platon'un köklü bir eleştiri yönelttiği Aristoteles başta olmak üzere, ondan sonra olan hiçbir şeyi anlamaya imkân yoktur.

PLATON

Mario Vegetti

HAYATI, EĞİTİMİ, SİYASİ DENEYİMİ

Platon Thargelion ayının yedinci gününde, 88. olimpiyat oyunları sırasında (MÖ 428/427 yılının Mayıs ayı ortaları) Atina'da doğar; Delos'un sakinleri Apollon'un da o gün doğduğunu iddia eder. Platon'un ailesi, şehrin en önde gelen aristokratik ailelerinden biridir; babası Ariston, efsanelere göre Atina'nın son kralı sayılan Kodros'un soyundan geldiğini öne sürer; annesi Periktione'nin, Atina'nın ilk yasa koyucusu Solon'un soyundan geldiği söylenir. Şehrin tarihine sağlam bir şekilde kök salmış olan Platon'un ailesi, MÖ V. yüzyılın siyasi olaylarında da önemli bir rol oynar; Platon'un babası, Perikles'in demokratik seçkin sınıfının bir üyesidir, oligarşik grubun lideri olan dayısı Kritias'ın da MÖ 404'te, Otuzlar rejiminin oluşturulmasına neden olan demokrasi karşıtı darbeyi planlayıp gerçekleştirdiği sanılır (Platon'un bir başka amcası olan Kharmides de bu darbede rol almıştır).

Sokrates'le Tanışma

Genç Platon'un eğitim hayatındaki en önemli olayın, düşünceleriyle ve hayat biçimiyle öğrencisi üzerinde kalıcı bir etki yaratacak olan Sokrates'le tanışması olduğuna şüphe yoktur; Sokrates'in trajik ölümünden sonra Platon onu diyaloglarının neredeyse tek başrol oyuncusu haline getirecektir, ama tabii bu eserlerin Sokrates'in düşüncelerini sadık bir şekilde yansıttığını düşünmek anlamsız olacaktır. Zaten Sokrates'le temasları, Platon'un toplumsal konumu ve ailesi itibarıyla dahil olmak zorunda olduğu Atina siyasetiyle ilişkileri üzerinde de etkili olacaktır. Sokrates demagojinin egemen hale geldiği demokratik rejime karşıdır, ama Otuzların kanlı oligarşik deneyimine dahil olmayı da reddeder; bu tavrı, yukarıda da belirtildiği gibi, ailesinin bazı üyeleri dahil olsa da, genç Platon'un yeni hükümetten uzaklaşmasına neden olur. Öte yandan yeniden sağlanan demokrasi, Platon'un ve diğer Sokratesçilerin gözünde hocalarını, ardında acımasız bir siyasi intikamın gizlendiği uydurma suçlamalar temelinde

Filozof başı, Platon olabilir. Heykeltraş Silanion tarafından MÖ y. 370'te Atina'daki Akademeia için yapılan heykelin Roma'da yapılan kopyası, Roma'da, Largo Argentina'daki kutsal alanda bulunmuştur, Musei Capitolini, Centrale Montemartini, Sala Macchine

haksız şekilde yargılayıp ölüm cezasına çarptırmış olmakla suçludur (MÖ 399). Bu ikili olumsuz deneyim, Platon'u Atina'nın siyasi olaylarına doğrudan dahil olmaktan vazgeçmeye iter; onun gözünde şehrin, tek bir birey tarafından gerçekleştirilemeyecek kadar köklü, zor ve tehlikeli bir reform sürecine ihtiyacı vardır.

T4: Platon, Sokrates ve Yasalar

Sicilya'ya İlk Yolculuk

Sokrates'in mahkûmiyetinden sonra Platon Syrakousai'ye siyasi amaçlı üç yolculuk yapar. İlk yolculuğun (MÖ 388/337) amacı, Syrakousai'nin güçlü ve saygın tiranı Yaşlı I. Dionysios'la temas kurmaktır. Platon, *VII. Mektup*'unda siyasetin maruz kaldığı illetin sadece iktidarın zirvesindeki bir değişimle iyileştirilebileceğinden artık emin olduğunu, bunun için iktidara "filozofların" (yani hem entelektüel hem de ahlaki erdemler açısından donanımlı seçkinler) veya felsefi düşünceye ikna olmuş idarecilerin gelmesi gerektiğini anlatır (bu da *Devlet*'in ana temasını oluşturacaktır). Platon'un Dionysios'a yaklaşımında böyle bir "ikna" işini aklından geçirmiş olması mümkünse de, kısa sürede hayal kırıklığına uğrayıp Atina'ya döndüğü anlaşılır.

Üzerinde Syrakousai tiranı Dionysios'un başı olan Yunan tetradrakhmon, MÖ y. 400, Berlin, Staatliche Museen

Akademeia'nın Kuruluşu

Platon bundan sonraki yirmi yılı *Akademeia*'nın kuruluşuna adar; burası Yunanistan'ın dört bir tarafından gelen en parlak genç zihinlerin bir araya geldiği yer haline gelir; burada beraber yaşarlar ve kendilerini Sokratesçi tarzda felsefi tartışmalara, özellikle matematik alanında bilimsel araştırmalara ve *polis*lerin "felsefi idaresi" işini yürütebilecek yönetici sınıfın hazırlanmasına adarlar.

Sicilya'ya İkinci Yolculuk

MÖ 367'de I. Dionysios'un ölümü ve yerini oğlu II. Dionysios'un alması, Platon'un *Akademeia*'da en gözde öğrencileri arasında Syrakousaili önemli bir aristokrat olan Dion'un bulunması, Platon'un Syrakousai konusundaki umutlarını yeniden yeşertir. Dion Platon'u bu sefer kalabalık bir heyetin başında, genç tiranı okulunun siyasi projesini gerçekleştirecek bir araç haline getirme umuduyla Syrakousai'yi bir daha ziyaret etmeye ikna eder. Ancak Dionysios'un, Dion'un kendi yerini almak istediğine dair korkusu, kaçınılmaz olarak yine ba-

şarısızlığa yol açar ve Platon genç tiranın vesayetinden güçlükle kurtularak (muhtemelen Pythagorasçı bir filozof olan Taras'ın [Taranto] tiranı Arkhytas'ın müdahalesi sayesinde) Atina'ya dönmeyi başarır.

Sicilya'ya Üçüncü Yolculuk

Platon'un Syrakousai'ye üçüncü ziyareti MÖ 361'de, yine Dion'un baskısıyla gerçekleşir ve yine boşa çıkar. Ama *Akademeia*'nın Sicilya girişimleri bu kadarla kalmaz; MÖ 357'de bu sefer silahlı olmak üzere, Platon'un yer almadığı, ama onayını verdiği anlaşılan yeni bir sefer sonucunda II. Dionysios tahttan indirilir ve yerine getirilen Dion, *Akademeia* temelli bir "tiran"ın tek olmasa da ilk örneğini teşkil eder.

Zafer kazanmış araba sürücüsü, Panathenaia oyunlarının bir yarışmasından bir kutlama kabartması, MÖ IV. yüzyıl, Atina, Agora Müzesi

Faal Siyasi Hayattan Çekilmesi ve Ölümü

Platon hayatının son yıllarında faal siyasi hayata katılmaktan kaçınır, ama 347'deki ölümünden dolayı eksik kalan, Yunan şehirleri için yeni anayasalar sunduğu diyalog temelli son büyük eseri *Yasalar*'a bakılırsa, siyasi sorunlar üzerinde akıl yürütmekten vazgeçmez. Platon onu artık "ilahi bir insan" ola-

rak gören öğrencilerinin dualarıı eşliğinde *Akademeia*'nın bahçesine gömülür. Ancak Platon'un ölümüyle en önemli, hatta en çok sevdiği öğrencisi, siyasi olaylardan uzak dursa da yirmi yıldır okulun bir üyesi olan Aristoteles, *Akademeia*'dan uzaklaşır.

ESERLERİ

40 Diyalog ve *Sokrates'in Savunması*

Sokrates'in MÖ 399'daki yargılanması sırasında sunduğu savunma söylevlerinin aktarıldığı *Sokrates'in Savunması* dışında Platon'un eserlerinin tamamı diyalog şeklindedir. Platon'a atfedilen 40 diyaloğun on kadarı sahte sayılır. Bu metinlerde yer alan ve bir tür "diyalog toplumu" oluşturan çok sayıda karakterin çoğu, Atina'nın siyasi ve entelektüel hayatında rol almış şahsiyetlerdir, bir kısmı ise yazarın kurguladığı karakterler olup yine tarihe mal olmuş kültürel ve ideolojik konumları temsil ederler.

Bu diyalogların baş kahramanı, neredeyse hep Sokrates'tir; Sokrates bir tek Platon'un son diyaloğu olan *Yasalar*'da yer almaz ve geç tarihli diyaloglardan *Politikos*'ta [*Devlet Adamı*] ve *Sofist*'te ikincil rol oynar.

VII. Mektup: Felsefi Bir Hayatın Değerlendirmesi

Platon'un hayatı konusundaki bilgileri özellikle ileri yaşlarında Syrakousaili dostlarına hitaben yazdığı söylenen ve otobiyografik olduğu anlaşılan *VII. Mektup*'tan elde ederiz. Bu belgenin sahiciliği sıklıkla sorgulanmıştır; her şeyden önce, Platon'a atfedilen ama –antikçağ mektup derlemeleri için genelde söz konusu olduğu üzere– bir bütün olarak sahte olduğuna şüphe olmayan 13 mektupluk derlemenin bir parçasıdır; söz konusu mektupların yazarı bu mektupları yazarken Platon'un bilinen metinlerinden yararlanmış, araya da Platon'un kurduğu *Akademeia*'ya özgü propaganda temaları katmış olabilir. Öte yandan mektubun dilinin ve Platon'un bilinen metinlerine sadakatinin, yazarın bizzat Platon'un kendi olmasa bile ona çok yakın olan birisi olmasını gerektirecek düzeyde olduğu savunulmuş, hatta bu kişinin Platon'un yeğeni ve *Akademeia*'daki halefi Speusippos olduğu öne sürülmüştür. Bu durumda *VII. Mektup* tam olarak otobiyografik olmasa bile, belgesel değerinden bir şey kaybetmez; dolayısıyla belli bir ihtiyatla da olsa, Platon'un Sokrates'in ölümünden sonraki hayatı konusunda bu mektuptan bilgi elde etmek mümkündür.

M.V.

Filozoflar ve *Symposion*

İlk olarak MÖ VII. yüzyıl civarında kullanılan *symposion* teriminin asıl anlamı "beraber içmek"tir. *Symposion* akşam yemeğinden ve tanrılar onuruna toprağa şarap dökülmesinden sonra erkeklerin beraber içmek, şiir okumak ve dinlemek için geniş bir salonda bir araya geldikleri an için kullanılır. Bazen flütler ve dansçılarla eşlik de sağlanır. *Symposion* bir eğlence aracı olmanın ötesinde, Yunan dünyasında önemli bir pedagojik işleve sahiptir, çünkü kültürel bir geleneğin geliştirilip aktarılmasına vesile olur.

Eros ve Felsefe: Platon'un *Şölen*'i

İlk olarak aristokrat kesimde, aynı soyun üyeleri arasında veya siyasi gruplar içerisinde ortaya çıkan şölen geleneği, yakın zamanda yürütülmüş araştırmalar sayesinde kökeninin Myken dönemine kadar uzandığı tespit edilmiştir. Homeros'un şiirlerinde de Mykenlerin kraliyet şöleni V. yüzyılda onu niteleyecek olan özel ve ritüel temelli biçimleri edinmeye başlamıştır. Bu gelenekten türeyen ve gerçek anlamda edebi bir tür olan yazılı *symposion* özellikle Sokrates'in çevresinde popülerdir. Bu türün en ünlü örneği hiç şüphesiz Platon'un Eros'a methiyeler düzdüğü eserdir. Platon'un *Şölen*'inde *symposion*'un ortam ve seyir geleneği yüceltilir, ama Arkaik *symposion*'a özgü retorik söylemleri eleştirilerek reddedilir ve o gelenek Sokrates'in felsefi methiyesi yoluyla aşılır. Platon'un diyalogunda Agathon'un bir şiir yarışmasında elde ettiği başarı onuruna evinde verdiği şölen anlatılır. Şöleni izleyen symposion'da tartışma konusu, ev sahibine zafer kazandıran şiirin de konusu olan aşktır. Bütün davetlilerden Eros'a methiyeler düzmeleri istenir; Phaidros, Agathon ve Pausania retorik söylemler sunarken Eryximakhos "tıbbi" ve bilimsel bir yaklaşımla farklı aşk biçimlerini doğal güçlere dayandırır; Aristophanes hayali bir yaklaşımla başlangıçta tek olan ama Zeus'un, kibirinden dolayı ceza olarak İkiye ayırdığı bir varlığın iki ya-

Sorunlu bir Kronoloji

Kesin olarak tarihlenebilecek dış olaylara hemen hiçbir referansın olmamasından dolayı diyalogların yazılış kronolojisini belirlemek çok zordur. Öte yandan stilometrik (yani bazı dilsel ve stil unsurlarının Platon'un metinlerindeki tekrarını temel alan) bir dizi araştırma sayesinde, kesin olmasa da oldukça memnun edici sonuçlar elde edilmiştir; Platon'a ait olduğu tartışmasız olan *Yasalar* eserinin üslup özelliklerini temel alan bu incelemelerde diyaloglar bu özelliklere rastlanma sıklığına göre kronolojik bir skalaya yerleştirilir; bu durumda bu özelliklerin daha az rastlandığı diyalogların Platon'un gençlik dönemine, daha çok rastlanan eserlerin daha geç döneme ait olduğu düşünülür.

Üzerinde bir symposion'dan sahneler olan tek kulplu Attika kantharos'u, MÖ y. 500, New York, Metropolitan Museum of Art

rısını birbirine çeken arzu anlamında *eros*'un mitini anlatır; son olarak konuşan Sokrates ise söylemi *Eros*'u konu alan mitlere ve "şiirsel yalanlara" karşın hakikat düzlemine çekecektir. Gençken eğitim aldığı Mantineialı kadın kâhin Diotima'nın bir söylemini aktaran Sokrates, *Eros*'un ne güzel ne çirkin, ne bilge ne de cahil olduğunu öne sürer: *Eros* tanrılarla insanlar arasında aracılık yapar ve sürekli olarak bilgelik, erdem, adalet ve iyilik gibi değerlere sahip olmak ister. Dolayısıyla *Eros*'un en mükemmel modeli, hakikat konusundaki açlığını hiçbir zaman gideremeyen filozoftur.

Araştırmacılar arasında diyalogları üç kronolojik gruba bölmek konusunda genel bir fikir birliği söz konusudur, ama bu gruplar içerisinde kesin sıralama belirlemek neredeyse imkânsızdır.

Gençlik Diyalogları

Platon'un gençliğine ait ilk grupta *Kriton*, *Kharmides*, *Lakhes*, *Lysis*, *İon*, *Protagoras*, *Büyük Hippias*, *I. Alkibiades*, *Euthyphron* ve *Meneksenos* yer alır. Bu diyaloglar genel anlamda çürütmeye yönelik bir seyir (Sokrates'in ünlü *elenkhos*u) ve aporetik sonuçlar sunar; dolayısıyla geleneksel olarak bu eserlerin

Sokrates'in herma*'sı, muhtemelen Lysippos'un eserinin kopyası, Sokrates'in adının altında Platon'un* Kriton *diyalogundan bir alıntı yontulmuştur*, III. yüzyıl ortaları, Napoli, Museo Archeologico

doğrudan Sokratesçi eğitime daha yakın olduğuna inanılır. *Euthydemos*, *Menon* ve *Gorgias* adlı diyaloglarınsa birinci ile ikinci grup arasındaki geçiş dönemine ait olduğu düşünülür.

Olgunluk ve Yaşlılık Dönemi Diyalogları

Platon'un olgunluk dönemine ait olan ikinci grup *Phaidōn*, *Şölen*, *Phaidros*, *Devlet*, *Kratylos*, *Theaitetos* ve *Philebos*'u içerir: bu diyaloglar son derece ayrıntılı ve dahiyane bir edebi biçimde yazılmıştır.

Platon'un yaşlılık dönemine ait olan üçüncü gruba, diyalog biçiminin giderek önemini kaybettiği metinler dahildir: *Sofist*, *Devlet Adamı*, *Parmenides*, *Timaios* ve *Kritias* (günümüzde tek bir diyalog olduğuna inanılır), *Yasalar*.

Farklı Bakış Açıları

Bu kronolojik ayrım akla yatkın ve temel yaklaşım açısından faydalı ise de, Platon'un düşüncesinin gençliğindeki Sokratesçilikten yaşlılığındaki dogmatizme doğru sözde "evrimini" (veya gerilemesini) doğrusal şekilde yeniden kurgulamak için yeterli değildir. Sokrates figürünün diyaloglarda tekdüze şekilde tasvir edilmediğini, hatta savunduğu düşüncelerin bile bir diyalogdan diğerine büyük farklılık gösterdiğini de eklemek gerekir. Diyaloglar arası farklılıklar sadece doğrusal bir "evrim" sürecinin sonuçları olarak değil, konuşmacılar, şartlar ve tartışılan meseleler açısından farklar temelinde yorumlanmalıdır. Öte yandan bu büyük çeşitliliğin içerisinde bile diyalogların tek bir yazarın eseri ol-

PLATON'UN ESERLERİ

GENÇLİK DÖNEMİ ESERLERİ
Kriton, Kharmides, Lakhes, Lysis, İon, Protagoras, Büyük Hippias, I. Alkibiades, Euthyphron, Meneksenos

OLGUNLUK DÖNEMİ ESERLERİ
Phaidōn, Şölen, Phaidros, Devlet, Kratylos, Theaitetos, Philebos

YAŞLILIK DÖNEMİ ESERLERİ
Sofist, Devlet Adamı, Parmenides, Timaios, Kritias, Yasalar

GEÇİŞ DÖNEMİ ESERLERİ
Euthydemos, Menon ve *Gorgias*

duğunu, sistematik olmasa da bütüncül bir düşünce şeklinin ifadesi olduklarını, dolayısıyla da bu düşüncenin özelliklerini keşfedebilmek için bu eserleri sorgulamanın meşru olduğunu göz önüne almak gereklidir.

"Platon'un Felsefesi" Var mıdır?

KURAMSAL TEKRARLAR

Diyaloglarda, bağlamın değişkenliğinden göreceli olarak muaf olan, tekrarlayan, değişmez olan ve konuşmacılar arasında *homologia*, yani onay konuları olarak sunulan kuramsal bileşenler vardır. Bu değişmezleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

(1) Yunan *polis*lerine hâkim bir rejim olan demokrasi ile oligarşinin eleştirisi (*Gorgias*, *Devlet*, *Yasalar*) ve köklü siyasi-toplumsal reform konusunda iki varyasyonlu bir öneri (*Devlet*, *Yasalar*);

(2) ruhun, kısımlara ayrıldığına ve ölümsüzlüğüne ilişkin teori (*Phaidōn*, *Devlet*, *Phaidros*, *Timaios*, *Yasalar*); ahlaki adaletin, mutluluğu elde etmek için gerekli ve yeterli olduğunu öngören *eudaimonia* [mutluluk] ahlakı;

(3) duyumsanabilir gerçekliğe göre paradigmatik olan, salt düşünülür ebedi nesneler anlamında *eidos* teorisi (*Phaidōn*, *Devlet*, *Parmenides*, *Sofist*, *Timaios*);

(4) *eidos*u tanıma ve gerçekliği düzenli şekilde anlama yöntemi olarak diyalektik anlayışı (*Devlet*, *Phaidros*, *Parmenides*, *Sofist*);

(5) son olarak, kesin bir kuramsal bileşenden ziyade kapsamlı bir düşünce yapısı olarak, Platon'un olma, düşünme ve eylemde bulunma alanlarını yüksek ve

alçak olmak üzere iki düzeye ayırma eğiliminden söz edebiliriz. Bu eğilim temelinde olma/oluş, bir/çok, ebediyet/zaman, hakiki/sahte, bilgi/görüş, iyi/kötü gibi kutupsal çiftler oluşur; bu çiftlerin unsurları sistematik olarak bir araya gelme eğilimi gösterir, dolayısıyla örneğin ebediyet, hakikat, bilim ve iyi sadece olmakla bağlantılı olabilirken, zıtları olan unsurlar sadece oluşla bağlantılı olabilir.

Felsefi Yöntemler ve Disiplinler

Platon, apaçık bir şekilde Parmenides ile Zenon'dan kaynaklanmış olan bu kutuplaştırıcı düşünce tarzına, zıt unsurlar arasında, bu kutuplar arasında geçişe izin veren, bir ilişki oluşturan üçüncü bir aracılık unsurunu dahil etme eğilimini ekler (ebediyet ile zaman arasında yer alan ruh ve *eidos*un varlığı ile tarihsel zaman arasında yer alan filozof, bu üçüncü alana aittir).

Platon'un düşüncesinin diyalektik hareketinde bu unsur çoğulluğu, köşelerinde siyaset, ahlak, ontoloji ve epistemolojinin olduğu bir kare şeklinde bir araya gelir. Köşelerin herhangi birinden yola çıkarak karenin tamamının çevresini dönmek mümkündür, bütün köşeler karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır; açıklamaya hangisinden başlandığı, Platon'un düşüncesinin var olmayan, sistematik tasarımından çok, yorumcunun bakış açısıyla bağlantılıdır. Buradaki incelememize tamamıyla kronolojik nedenlerle siyasetten başlayacağız, çünkü siyaset, Platon'un "gençlik" diyaloglarından *Gorgias*'nın merkezi konusunu oluşturduğu gibi hayatı boyunca çalışmalarında yer alacaktır.

ŞEHRİN VE RUHUN HASTALIĞI VE TEDAVİSİ

Platon'a göre *polis*, eski aile ve sınıf aidiyet kavramlarının yerine yurttaşın özdeşleşebileceği başlıca kavram olarak birleşik bir siyasi toplum inşa etmek şeklindeki tarihsel projesini hiçbir zaman gerçekleştirememiştir. Aslında Platon *Devlet*'in IV. kitabında, şehrin yoksullar ve zenginler olmak üzere, satranç tahtası gibi iki zıt alandan oluşmaya devam ettiğini yazar; yoksullar ve zenginler de belirli grupların ve aile klanlarının özel çıkarları temelinde kendi aralarında birçok bölüme ayrılmıştır.

Bu iki alan, Platon'a göre her ikisi de başarısızlığa uğramış olan iki ana rejim türü üretmiştir: Oligarşi ve demokrasi. Oligarşi zenginlerin sadece kendi servetlerini artırmak amacıyla, toplumun geri kalan kısmını yoksullaştırma pahasına oluşturdukları bir yönetim şeklidir.

Demokrasi Rejimine Eleştiriler

Atina'ya egemen olan demokrasi daha karmaşık, daha ciddi bir mesele teşkil eder. Platon'un *Gorgias*'ta sunduğu sert eleştirilere göre Atina demokrasisi, bu

rejime özgü iki ana özelliği sergiler: Beceriksiz kitleler tarafından seçilmiş beceriksizlerden oluşan bir yönetim ve kaçınılmaz olarak demagojik bir tıkanma. Bedenin hastalanması durumunda kim meslekten bir hekim yerine tedavi için oylamaya başvurur? Bu durumda çok daha zor olan şehrin tedavisi neden siyaset sanatı konusunda hiçbir şey bilmeyen halk meclisinin çoğunluğuna bırakılır? Bu durum, yönetenler ile yönetilenler arasında demagojik bir ilişkinin oluşmasına neden olur. Yönetilenlerin onayına ihtiyacı olan yönetenler, seçmenleri şehrin ve üyelerinin hakiki ve uzun vadeli çıkarlarına yönlendirmek yerine onlara yaltaklanarak, en çok arzuladıkları şeyler toplumun geneli için zararlı olsa bile onları vaat ederler. Çocuklardan oluşan bir jürinin karşısına lezzetli ikramlarıyla bir pastacı ile pastacının neden olduğu zararları gideren acı ilacı yazacak bir hekim çıkacak olsa, jüri kime oy verecektir? Dolayısıyla Platon'a göre demokratik kitle çocuksudur, onu temsil eden yöneticiler de demagogdur ve ahlaksızdır, iktidarlarının onayını "halk"tan almak için onu sözleriyle pohpohlarlar.

Yurttaşlar için jüri üyelerinin kura çekiminde kullanılan kimlik plaketleri (isim, baba ismi, demos adı) ve oylamada kullanılan küçük top (psephos), Atina, Agora Müzesi

Ama hem oligarşi hem de demokrasi, siyasetin hedefinin yozlaşmasına, iktidarın çarpık şekilde kullanımına örnek teşkil eder; *Devlet*'in I. kitabında Sofist Thrasymakhos tarafından öne sürülen teoriye göre, iktidar topluma hizmet işleviyle değil, en güçlülerin çıkarlarının sürdürülmesi için bir araç olarak kullanılır. *Devlet*'in VIII. kitabında Platon'a göre bu yozlaşmanın muhtemel sonucu ve özellikle demokratik demagojinin neden olduğu sonuç, tiranlığın temsil ettiği "şehrin ölümcül hastalığı," yani tek kişinin mutlak iktidarı ve diğer herkesin o kişiye boyun eğmesidir.

Siyaset ile Ahlak Arasında İlişkiler: Ruh

Kamusal boyutla bireysel ruh, dolayısıyla da siyaset ile ahlak arasındaki bire bir şartlandırma ilişkisinin yapısı, Platon'un düşüncesine özgü bir özelliktir; şehrin hastalığı aynı zamanda ruhun hastalığının hem aynası hem de nedenidir. Platon ruhun bedenden ayrı bir töz olduğunu ve birleşik olmalarının bireylerin ömür süreleriyle sınırlı olduğunu öne sürer. Platon çeşitli diyaloglarda ve az veya çok mitolojik bağlamlarda ruhun ölümsüzlüğünü, yani bedenin varlığından sonra var olmaya devam ettiğini ve birbiri ardına farklı bedenlerde yeniden hayata döndüğünü savunur (*Gorgias*, *Phaidōn*, *Phaidros*, *Devlet*'in X. kitabı). Ancak Platon, ruhun ölümsüzlüğünün iki farklı şekilde gerçekleştiğini

öne sürer. Ruhun sadece "rasyonel" bölümünün ölümsüzlüğü söz konusu olduğu zaman ölümden sonra bireysel bir özellik muhafaza etmez; daha sonra göreceğimiz üzere bu ölümsüzlük şekli gnoseolojik bir gereksinime cevap verir, çünkü *eidos*tan *a priori* bilgiyi düşünmeye izin verir ("anı"). Ruhunun tamamının bireysel olarak ölümsüzlüğü ise ahlaki türden bir gereksinimi kar-

Platon, Sanat ve Sanatçılar

Mimesis Anlamında Sanat

Platon *Devlet*'in X. kitabında sanatın *mimesis* (taklit) anlamına geldiğini savunan ünlü kuramını geliştirir. Platon'un sanat konusundaki tanımlaması ve eleştirisi IV. yüzyılda sanatın tarihsel durumuyla bağlantılıdır ve Batı kültüründe, onun düşündüğü bağlamın ötesinde de büyük ilgi görmüştür. Platon üç çeşit "sanat" (*tekhne*) arasında ayrım yapar: nesnelerin üretimi anlamındaki sanat, örneğin flüt inşa edenlerin icra ettiği; o nesnelerin kullanıldığı sanat, örneğin flüt çalanların icra ettiği; ve onları taklit edenler, örneğin bir flüt resmeden ressam. Bu noktada Yunancada, günümüzde zanaatkârların "sanatı" veya başka pratik faaliyetler için kullanılan anlamında ayrı bir terimin olmadığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Figüratif sanatların veya "güzel sanatlar"ın dahil olduğu *tekhne* terimi belirli kurallar ve ilkeler doğrultusunda icra edilen her türlü pratik uygulama için kullanılır. Dolayısıyla resim ve heykeltraşlığın yanı sıra avcılık, dokuma, marangozluk ve diğer zanaat faaliyetleri de "sanat"tır.

Basit bir Taklitçi Olarak Ressam

Platon'un figüratif sanatlar konusundaki düşünceleri de bu bağlam temelinde okunmalıdır. O dönemde ressamlar olumsuz şekilde, taklitçiler olarak tanımlanırlar, taklit ettikleri şeylerin ne bilimini bildikleri ne de o konuda doğru bir görüşe sahip oldukları ileri sürülür. Örneğin bir yatağı ele alacak olursak, marangoz "yatağı" inşa eder, ama yatak *eidos*unu –bir anlamda "kendinde yatağı"– algılayamayacak olsa onu inşa edemezdi. Platon'a göre hakikat *eidos* düzleminde olduğuna göre marangozun inşa ettiği yatak hakikatten uzaktır ve ona ancak yaklaşık olan bir şey yapabilir, yani onu ancak taklit edebilir. Bu durumda ressamın çizeceği yatak resmi *eidos* düzleminden daha da uzak olacak, taklidin taklidi olacaktır. Sanat konusundaki görüş şiir konusundakiyle aynıdır: ikisi de yanılsama üretmekten başka bir şey yapmazlar, hakiki bilgi ise gerçekliğe suni nesneler ilave etmez, hakiki dünyanın tefekküründen ibarettir. Dolayısıyla sanat dikkati dağıtarak *eidos*ların tefekkürüne engel olur ve insanı hakikatin taklidinden başka bir şey bulamayacağı duyusal dünyaya çeker.

şılar. Bireysel ruh ölümsüzse, dünyevi hayatındaki davranışları karşılığında öte dünyada kendisini ödüllerin veya cezaların beklediği varsayılabilir; adaleti teşvik ve zalim davranışlara tehdit olarak yorumlanabilecek bu görüş, adaletle mutluluk arasında bağlantıların olduğunu savunan felsefi argümanları desteklemeye yarar.

Apulia'dan sütun şeklinde pişmiş toprak kratēr, Boston grubu (onlara atfediliyor), MÖ y. 350, New York, Metropolitan Museum of Art

Gerçekçi *Mimesis* ile Hayali *Mimesis*

Bu durumda Platon'un kuramı "*mimesis*" kavramını temel alır. Dinsel kökenli bu terim Platon tarafından figüratif sanatlara uygulanır. *Mimesis*, nesnelerin duyulara göründükleri şekilde, hem temsil edilen şeye benzerliğiyle hem de gerçekçi olmayışıyla dikkat çeken bir imgenin (*eikon*) yaratılması yoluyla yeniden üretilmesi anlamına gelir. Ancak Platon'a göre *mimesis* kendinden olumsuz değildir. Örneğin *Kratylos*'ta mimesis sözlü dilin nesnelerin hakiki doğasını yakalama yetisidir, *Gorgias*'ta da Sokrates gerçekliği resmederken kısımlarının düzenine ve orantılarına saygı duyan ressama methiyeler düzer. Hem olumlu hem de olumsuz olan bu ikili değerlendirmenin sebebi, Platon'un taklidin iki türünü birbirinden ayırt etmesidir: "gerçekçi" olan, yani kısımlar arasındaki gerçek orantıları yeniden üreten ve doğanın yasalarına uyan imgeler yaratan *mimesis*'i Platon takdir eder; "hayali" *mimesis*'i ise eleştirir, çünkü tiyatro

sahnelerinde kullanılan resimler gibi taklitler seyircileri yanıltabilir. Platon'un sanata yönelttiği eleştiriler uyum ve evrenin matematiksel düzeni anlamında güzellik kuramlarıyla bağlantılı olarak, arkaizm eğilimli bir sanat modelinin savunulması olarak yorumlanmalıdır. Sanat yurttaşların formasyonu açısından faydalı olmalı ve evrenin yasalarıyla doğru ilişki içinde olmalıdır. *Devlet*'in III. kitabında sanat dalları, yanıltıcı hileler yoluyla yurttaşlarda toplumsal dengeyi bozacak duygulara yol açtıklarında eleştiri konusu olurlar; böyle olduğu takdirde sanatçılar ve şairler *polis*'ten derhal sürülmelidir. X. kitapta ise Platon sanatsal imgelerin *eidos* düzleminden uzaklıklarını eleştirirken kendi bilgi kuramını temel alır: figüratif sanat sadece bir "oyun"dur ve tarım, tıp ve Platon tarafından gerçek anlamda bir bilim (*episteme*) olarak tanımlanan mimari gibi ciddi "sanat"lardan ayırt edilmelidir.

Ruhun Üç Kısmı

Platon'a göre her halükârda ruhun dünyevi varlığı, muhtemelen bedenle birleşmesinden dolayı, üç ayrı "kısma" veya güdü merkezine ayrılır (*Devlet* IV. kitap, *Phaidros*, *Timaios*). Rasyonel kısım (*logistikon*), bireyin bütün olarak iyi olanı kavrama ve davranışlarını, bilgi ve adaleti arzulayan içsel ahenk ve mutluluk doğrultusunda yönlendirme becerisine sahiptir; saldırgan ve heyecanlı kısmı (*thymoeides*) kabul görmeyi, başarı ve itibarı arzular; son olarak arzu eden kısmı (*epithymētikon*) gıda, cinsellik ve zenginlik gibi bedensellikle bağlantılı arzuların tatmin edilmesini amaçlar. Dolayısıyla bu üç güdü merkezi farklı amaçlara sahiptir ve benlik bölünmüştür, çatışma içindedir (Platon'un burada tragedyalarda sunulan önemli derslerden ilham aldığına şüphe yoktur).

T1 Platon, Ruh ve Ölümsüzlüğü I

Rasyonel Kısım ile İrrasyonel Kısım Arasındaki Dengesizlik

Ama Platon'a göre insanların büyük kısmının ruhsal içeriğinde irrasyonel olmayan kısımların lehinde olan ve rasyonel kısmın yenilmesine neden olan bir enerji dengesizliği söz konusudur. Ortaya sürekli ahenksiz ve mutsuz hayatlar çıkabilir, çünkü daima belirsiz ve kısmi bir memnuniyet arayışını hedef alırlar; ne başarı ne de haz arzusunun bir sınırı vardır. Ama ortaya umumi alanda ruh dünyalarına hâkim olan akla dayanmayan motivasyonları temsil eden insan tipleri de çıkar. Dolayısıyla şehir iktidar, zenginlik ve hedonist aşırılıklara yönelik daimi mücadelelerin sahnesidir; benliğin iç savaşı, Platon'a göre var olan tüm siyasi toplumların hastalığı olan *stasis*e, yani

toplumsal çatışmaya dönüşür (demokratlarla oligarşi yanlıları arasındaki şiddetli çatışmalarıyla Peloponnessos Savaşı, bu duruma trajik ve anlamlı bir örnek oluşturmuştur).

Ruhun rasyonel kısmının, hem kendi içinde hem de şehirde kendini kabul ettirebilmek için diğer kısımları idare etmesini ve davranışın motivasyon merkezleri arasında ahenkli bir uzlaşma dayatmasını sağlayacak dış bir desteğe ihtiyacı vardır; bunun için saldırgan kısmın enerjisini aklın hizmetine vermek, onu toplumsal açıdan olumlu hedeflere yönlendirmek ve arzu dürtülerini kontrol altına alarak özellikle *eros*u cinsel tatmin arzusundan bilgi, adalet ve ideal güzellik sevgisine dönüştürmek gereklidir. Böyle bir şey ancak bireysel akla dışarıdan destek olunarak gerçekleştirilebilir ve böyle bir yardım ancak adil bir siyasi toplumdan ve üyelerinin eğitim veya rasyonel ve ahlaki açıdan baştan eğitim alanında göstereceği çabadan kaynaklanabilir. Peki ama aklını kullanmayan ve ahlaksız bireylerin toplumları kendi suretlerinde ve kendi benzerleri olarak yarattığı ve bu toplumların ahlaksız ve akılsız davranışları gerekçelendirip teşvik ettiği kısırdöngüleri nasıl kırmalı? İktidar ve zenginlik elde etme amaçlı rekabet, iktidarın bireysel çıkarların hizmetinde kullanılması ve adaletsizliğin yetenekle karıştırılıp başarıyla ödüllendirilmesi gibi umumi gösteriler, bireylerde ruhun akıldışı unsurlarının baskın olmasını pekiştirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

T2 Platon, Ruh ve Ölümsüzlüğü II

Filozofların Yönetimi

Platon'a göre iktidarın zirvesinde "asgari düzeyde bir değişim" yeterlidir, ama kararlı olması gereklidir. "Şehirleri filozoflar yönetmediği veya şu anda kral veya iktidar sahipleri olarak tanımlanan kişiler kendilerini içtenlikle felsefeye adamadıkları ve siyasi iktidarla felsefeyi birleştirmeyi başaramadıkları takdirde [...]) ne şehrin ne de insanoğlunun hastalıklarının iyileşmesine imkân olacaktır" (*Devlet* V.473d-e).

Platon'un bu ünlü beyanatı ilk bakışta üç soruyu akla getirir: Yeni iktidar bu kısırdöngüyü erdemli bir döngüye nasıl dönüştürebilir? "Filozoflar" iktidarı nasıl ele geçirebilir? Ve son olarak, bu "filozoflar" kimlerdir ve şehri yönetme, yani hem şehrin hem de ruhun hekimliğini yapma iddiaları neden meşrudur?

*Oikos*un Ortadan Kaldırılması

Yeni rejimde gerçekleştirilmesi gereken ilk reform, iktidarı toplumsal çıkarların yerine bireysel çıkarların hizmetinde kullanmaya iten faktörleri toplumsal hayattan söküp atmaktır. Dolayısıyla (en azından yöneticiler açısından) bireysel mülkiyetin ve aile bağlarının lağvedilmesi gereklidir (bu iki boyut

Cenazede vedalaşma, kabartma, MÖ V. yüzyıl, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

Yunanistan'da tek bir toplumsal yapıya, Platon'un lağvedilmesi gerekliliğine inandığı *oikos*a [aile, hane halkı] bağlıdır). Hiç kimse mülk, eş veya çocuk konusunda "bu benimdir" dememelidir. Yöneticilerin geçimi, topluma sundukları hizmet karşılığında toplumun geri kalanı, yani üreticiler ve tüccarlar tarafından sağlanacaktır. Çoğalma amaçlı birleşmeleri geçici olacaktır (dolayısıyla evliliklere yer olmayacaktır) ve çocukları toplum tarafından yetiştirilecektir; yönetici gruptaki gençler tüm yetişkinlere "anne ve baba" gözüyle bakacaktır ve kendileri de yetişkinler tarafından "çocukları" olarak görülecektir. Ailenin lağvedilmesi ayrıca kadınların sadece evle ilgilenmekten kurtulmalarına ve erkeklerle eşit eğitim almalarına, siyasi ve askeri işlevleri paylaşmasına izin verir; Platon'a göre kadınların erkeklere göre alt düzeyde sayılması için hiçbir neden yoktur, görünürdeki zayıflık, *oikos* içerisinde tarihsel olarak aldıkları yetersiz eğitimden kaynaklanır.

Adil ve Özgür Toplum

Yönetici grubun herhangi bir çıkarının olmaması, iktidara yönelik rekabeti ortadan kaldırır ve toplumun tamamının uzlaşması için gerekli ve yeterli şart olan bütünleşmeyi teminat altına alır. Toplumsal rol ile ruhsal yapı arasında sıkı bir bağ vardır: yönetimdeki insanlarda baskın olan rasyonel ilkedir, orduda baskın olan saldırı ilkesidir, üreticiler arasında baskın olan da arzudur. Hırs temelli saldırganlık, kendi aralarında rekabet eden bireyler yerine, özellikle askerlik yoluyla toplumun hizmetine verilir; en azından geçici olarak bireysel mülk sahibi olmalarına izin verilen üreticilerle tüccarların arasında baskın olmaya devam eden ruhun arzu eden kısmı, yönetici rollerinin doğru şekilde paylaşılmasını öngören bir toplumda kontrol altına alınır. Böylece Platon'a göre, her bireyin herkes tarafından kabul edilip paylaşılan bir rol hiyerarşisi doğrultusunda psikolojik olarak eğilimli olduğu işlevleri yerine getirdiği adil şehir nihayet oluşmuş olur ve bu şehir barışçıl ve mutludur.

Adil Şehir, Adil Yurttaşlar

Bu eğitim süreci sayesinde adil insanlar tarafından yönetilen adil şehir, adil insanlar yetiştirecektir, bu adil insanlar da adil bir toplum oluşturacaktır. Dolayısıyla başlangıçtaki kısırdöngü tersine dönüp erdemli bir döngü oluşturur. Bu noktada artık başlangıçtaki gibi güçlü, hatta bir dereceye kadar mücbir bir iktidara artık gerek olmayabilir. Platon *Devlet*'in IX. kitabında çocukların bağımsız bir hayat sürecek durumda olmadığını, onları eğitecek ve kontrol altına alacak bir babaya ve eğitmene ihtiyaçları olduğunu yazar; ama büyüdükleri zaman serbest bırakılabilirler. Aynı şekilde ras-

yonel ilkeleri zayıf olan insanların da bir tür dış akıl desteğine ihtiyaçları vardır ve bunu felsefi yönetime tabi olmakla temin edebilirler; eğer eğitim girişimi başarılı olursa özgürlüklerini kazanıp yönetimde yer alma hakkını elde edebilirler; ancak Platon'un antropolojik kötümserliği doğrultusunda böyle bir şeyin toplumun tamamı açısından doğru olması pek muhtemel değildir.

Bir kline*'ye uzanmış Dionysios'a adanmış bir kabartma, ayaklarının dibinde Paideia oturur, muhtemelen* Bakkhalar *eserinin temsili için yapılmıştır.* Peiraieus'ta bulunmuştur, MÖ 400'e doğru, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

İktidar Sahipleriyle İttifak

Platon *Devlet*'in V. ve VI. kitaplarında bu projenin gerçekleştirilmesinin çok zor olduğunu, ama prensipte imkânsız olmadığını defalarca vurgular. Bu projenin gerçekleşmesi için "filozoflar"ın iktidara gelmesi gereklidir. Platon'un düşündüğü filozoflar kendilerini hakikati öğrenmeye adamıştır ve ahlaklıdırlar, dolayısıyla bu aydınların demokratik çoğunluğu yönetimi kendilerine emanet etmeye ikna etmesi imkânsız değildir, ama kitlelerin demagojiye nasıl boyun eğdiği göz önüne alınınca, muhtemel olmaktan uzak olduğu bellidir. Bu durumda başka bir yol izlemek daha iyi olacaktır, o da Platon'un *Yasalar*'ın IV. kitabında "en kolay ve en hızlı" diye söz ettiği yoldur. Burada söz konusu olan, bir iktidar sahibini (kral olsun, tiran olsun) veya çocuklarından birini hakiki felsefe faaliyetine veya en azından filozof yasa koyucuların önerilerini izlemeye ikna etmektir.

Syrakousai Tiranıyla Yaşanan Deneyim

VII. Mektup'ta yazdıklarına bakılırsa, bu yol Platon'un bireysel deneyimine uzak değildir, çünkü Syrakousai'nin güçlü tiranı Dionysios'un oğlunu felsefi düşünceye ikna etmeyi umduğu ve bu konuda girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır; *Yasalar* eserinden yapılan alıntıda da bu düşünce açıkça sergilenir. Platon bir tiran gibi en kötü ahlaki ve siyasi yozlaşmaya maruz kalan bir şahsiyetle ittifak kurmakla girdiği risklerin bilincindedir (hem kuramsal açıdan hem de muhtemelen bireysel deneyim açısından). Ama Platon teknoloji modelini temel alarak toplumu (hatta daha sonra göreceğimiz gibi, evreni), bir malzemeyi bir model doğrultusunda şekillendirebilecek yetenekli bir zanaatkâr (Yunancada *dēmiourgos*) tarafından yaratılacak bir ürün olarak algılar. Böylece Platon'a göre siyaset, insan gibi oldukça vasat bir malzemeye mümkün olduğu kadar mükemmel bir biçim kazandırmak gibi "teknik" bir meseledir. Model konusunda bilgili olan zanaatkâr "filozof"tur ve gerekli güce kendi sahip olmasa bile, "sanat eseri"nin gerçekleştirilmesi için tiranın yardımına başvurabilir (XX. yüzyılda Karl Popper bu tavrı "ütopik toplumsal mühendislik" olarak tanımlayacaktır).

Yönetim Meşruiyeti

Bu düşünce, bir soruya daha cevap vermemize izin verir: Platon'un aklındaki "filozoflar" hangileridir? Söz konusu filozofların Atina halkının tanıdığı, Empedokles veya Anaksagoras gibi Sofistler ve doğabilimciler değil, *Akademeia*'da Platon'un çevresinde bir araya gelen filozoflar olduğunu söylemek mümkündür. Bu grup "Sokratesçi" gruptan türemiştir, ama felsefi bilgisinin, yönetim iddiasını meşru kılan kendine has biçimiyle ondan ayrılır. Bu bilgi, nesnel ve mutlak ahlaki-siyasi değerler (adalet, iyi, güzel), yani bireysel ahlaki eylemin ve siyasi uzantısının hedefini ve temelini oluşturan düşünce/*eidos* veya biçimler (*eidē*) konusunda bilgi sahibi olmak anlamına gelir. Platonculara göre bu değerler öznel, şahsi veya toplu nitelemelere bağlı olmayıp bireylerin veya halk meclisi çoğunluğunun iradesinden bağımsız olarak, kendiliğinden vardır. Bu, nesnel değerlerin varlığını reddeden ve geçerliliğini bireyler veya siyasi gruplar tarafından yapılan seçimlere bağlayan Sofist Protagoras'ın göreciliğine kuramsal açıdan sert (bazılarına göre fazla sert) bir cevap teşkil eder; Protagoras'a göre seçimlerden birinin diğerinden daha hakiki olduğu söylenemez, sadece arzu edilen faydacı hedeflere göre etkinliği ölçülebilir (Platon bu öğretiyi *Theaitetos*'ta Protagoras'a anlattırır). Protagoras'ın göreciliği, Platonculara göre demokrasiye özgü halk meclisi demagojisinin ve retoriğin üstünlüğünün gerekçesini teşkil eder. Hakiki toplum yönetimi, nesnel ve mutlak olarak hakiki oldukları bilinen bir değer sistemini temel almalıdır, bunun için

Mendeli Paionios, Atinalıların müttefikleri Messenialıların Spartalılara karşı Sphakteria zaferini kutlamak için kullandıkları Nike, MÖ y. 420, Olympia, Arkeoloji Müzesi

de sadece filozoflara özgü olan bilgi şekli gereklidir. Böylece, daha sonra ele alınacak olan *eidos* teorisi, metafizikle Platon'un siyaset anlayışı arasındaki bağlantıyı oluşturur.

Gerçek Şehir

Adil şehrin ideal bir model ve Platon'un deyimiyle "gökyüzündeki paradigma"yı (*Devlet*, IX. 592) teşkil ettiği ve tarihsel gerçeklik bağlamında mükemmel şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı açıktır. Öte yandan çok zor olsa da, değişken uzamsal-zamansal ortamın izin verdiği kadar, bu modele yaklaşan siyasi biçimler yaratmak mümkündür. Ancak ahlaki ve entelektüel açıdan dürüst insanları hak eden tek hedefin adil şehir modeli olduğu ve böyle insanların var olan şehirlerde iktidarı elde etmek için siyasi rekabetten kaçınması gerektiği kesindir. Platon'un ütopyası bu anlamda bir proje ütopyası olarak görülmelidir ve kendisinden beklenen, hayata geçirilmesi değildir.

Platon son eseri olan *Yasalar*'daysa "fiili insan doğası"na daha yakın olup gerçekleştirilmesi daha kolay olan, ailenin ve bireysel mülkiyetin yeniden sağlandığı bir modeli öne sürer. Bu modelde toplumsal bütünleşme, yıldızlar âleminde var olan ilahi düzenin beşeri bağlamdaki devamı olarak görülen yasalara riayet edilmesine bağlı olduğu için, en üst düzey yönetim işlevleri artık filozoflardan oluşan seçkinlere değil, teolog ve astronomlardan oluşan "teokratik" bir gruba aittir (Gece Konseyi).

Bir symposion*'dan bir sahne: misafirler bir* rhython*'dan şarap içer, bir delikanlı flüt çalar. Kırmızı figürlü, pişmiş toprak bir* kratēr*den bir ayrıntı*, MÖ IV. yüzyıl, Viyana, Kunsthistorisches Museum

EİDOS TEORİSİ

Gorgias nesnel bir gerçekliğin var olmadığını, var olsa bile düşünceler yoluyla erişilemeyeceğini, erişilebilse bile, kelimeyle şeyler arasındaki radikal heterojenlikten dolayı dil yoluyla ifade edilemeyeceğini öne sürmüştü. Protagoras ise, öznenin (bireysel veya toplu), şeylerin durumunun ve değerinin tek tanımlama ve niteleme kriteri olduğunu savunmuştur (bir şeylerin "tatlı" veya "adil" olması için birilerine öyle görünmesi gereklidir). Platon'a göre eğer duyumsal deneyimlerimizle bize sunulan gerçeklik, var olan tek gerçeklik olsaydı, Gorgias'ın ve Protagoras'ın argümanları çürütülemez olurdu.

Deneysel Dünya

Deneysel dünyanın var olmadığı söylenemez, ama onun varoluş şekli, değişkenlik ve istikrarsızlıktır. Dünyadaki şeyler hiçbir zaman aynı kalmazlar, çünkü zaman içinde değişime uğrarlar ve özellikleri göreceli olmak zorundadır; dolayısıyla bu şeyler hakkında elde edeceğimiz bilgiler aynı derecede istikrarsız, muğlak ve algı ile nitelemenin öznelliğine bağlıdır. Bir kızın güzel olduğunu söyleyebiliriz, ama o kız bir yıl içinde çirkinleşebilir veya bir tanrıçayla karşılaştırıldığı takdirde zaten çirkin gibi gelebilir. Bize emanet edilen nesneleri iade etmenin doğru olduğunu söyleyebiliriz, ama bize kılıcını emanet eden bir arkadaşımız aklını kaybedip bir katliam yapmak amacıyla kılıcı bizden isterse böyle davranmamız doğru olmaz (bu örnek *Devlet*'in I. kitabından alınmıştır).

Deneysel Olandan Farklı Bir Gerçeklik

Ancak deneysel düzeyden farklı bir gerçeklik düzeyini belirlemek mümkün olduğu takdirde Gorgias ile Protagoras'ın tezleri çürütebilir ve söylem, düşünce ve hakikat arasında yeniden bir geçiş oluşturarak dünyayla ilgili tanımlama ve nitelemelerimizi öznel göreceliğin bağlarından ve retorik kanaatin ilkelerinden kurtarabiliriz. Platon bu farklı gerçeklik düzeyine erişme yolunun dilimizin yapısına içkin olduğuna ve geometri başta olmak üzere matematik temelli bilgilerin sunduğu epistemik modelin de apaçık bir şekilde bu erişim yoluna işaret ettiğine inanır (Platon'un bu düşünceleri, Eukleides'in *Elementler*'inde nihai şeklini alacak olan o büyük kuramsal bütünün oluştuğu dönemde geliştirdiğini unutmamak gerekir).

Geometrinin Evrensel Önermeleri

Geometri alanının teoremleri, kanıtlandıkları şartlardan ve kanıtlama işleminde kullanılan maddi nesnelerden bağımsız olarak evrensel (yani öznel görüşlere bağlı değildirler) ve zorunlu (yani inkâr edilebilir değildirler) önermeler

Demokleides'in mezar steli, bir kayanın üzerinde oturmuş, kadırgasının batışını üzüntüyle seyreden hoplitesi *gösteren bir ayrıntı, MÖ y. 394, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi*

teşkil ederler. Pythagoras'ın teoremi sadece matematikçiler tarafından çizilen üçgen açısından geçerli değildir (bu üçgenler büyük veya küçük, siyah veya kırmızı olabilir), daha doğrusu çizilmiş hiçbir üçgen için geçerli değildir (tüm çizimler kaçınılmaz olarak bu teoremi çürütecek kusurlara sahiptir), sadece üçgenin ideal hali için geçerlidir. İdeal üçgen daima aynıdır, zaman veya mekân içinde hiçbir değişim göstermez. Onunla ilgili önermeler, onları formüle edenlerin öznelliğine bağlı değildir, dolayısıyla öznel olarak hakiki veya sahte olarak algılanmaya tamamıyla açıktırlar.

Dilin Üniter ve Değişmez Çekirdekleri

Platon'a göre geometrik modelin genelleştirilmesi, dilin biçimlerinin ardındaki yapıyı ortaya çıkarmak için kullanılabilir. Nesneler ve davranışlar konusunda sürekli olarak aşağıdaki gibi tanımlayıcı veya niteleyici önermeler ifade ederiz: "Sokrates" adildir; "borcu iade etmek" adildir; "yasalara itaat etmek" adildir. Bu önermelerde genel anlamda çok çeşitli nesnelere aynı niteliği atfederiz: (x) F'tir, (y) F'tir, (n) F'tir. Bu nesnelerin hiçbiri, kendisine atfedilen niteliklerle aynı değildir (Sokrates "adalet" değildir), her biri o niteliğe sahip olabilir veya olmayabilir (borcu iade etmek ve yasalara itaat etmek bazı şartlarda adil değildir)

ve başka niteliklere de sahiptir (Sokrates aynı zamanda genç veya yaşlı, canlı veya ölü, vs olabilir). Öte yandan bütün bu önermelerde (x), (y) ve (n)'ye atfedilen yüklemin anlamı değişmezdir. Bu durumda "adil" veya "güzel" gibi evrensel yüklemlerin değişken ve istikrarsız bir özne ve şart çoğulluğuna işaret eden üniter ve değişmez anlam çekirdekleri teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Eidos

Ama Platon'a göre evrensel yüklemlerin içeriği öznel görüşlere bağlı olarak değişiklik gösterebilirse, o zaman Sofizmin göreceliğinin tehdidini aşamayız. Dolayısıyla yüklemlerin, söz konusu niteliklere nesnel, mutlak ve istikrarlı olarak sahip olan birincil bir göndergenin tanımlamaları olarak algılanması gereklidir. Dolayısıyla her F, Φ nesnesiyle ilgili olarak birincil olarak doğrudur; "adil" olanın göndergesi, Platon'un "kendinden adil" adını verdiği "adaletin kendi"dir, yani adil olma niteliğine sahip olan tikel şeylerle, matematikçilerin ideal üçgeniyle münferit olarak çizilen üçgenler arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki içinde olan adalet *eidos*udur (veya *biçimi*dir). Adalet *eidos*u, tek bir zirveden aydınlatılan ve içinden çok çeşitli bireylerin geçtiği ve aydınlatılınca adil olma özelliğini kazanıp içinden çıkılınca bu niteliğin kaybedildiği bir ışık hunisi olarak algılanabilir. Bir tek Φ nesnesi F yükleminde tasvir edilen niteliğe tamamıyla sahiptir (bir tek adalet *eidos*u mükemmel şekilde adildir ve adilden başka bir şey değildir), dolayısıyla o niteliğe dönüştürülebilir (eğer "adalet *eidos*u," Platon'un *Devlet*'in IV. kitabında öne sürdüğü tanımı doğrultusunda "herkese hak ettiğini yapmak" anlamına geliyorsa, "üçgen *eidos*u" nasıl "köşelerinin toplamı 180° olan üç kenarlı bir şekil" tanımlamasına tam olarak dönüştürülebilirse, bu tanımlama da eksiksiz ve herhangi bir olası varyasyon söz konusu olmadan "adalet düşüncesi"ne işaret eder).

İdeal Varlıkların Varlığı

Platon'a göre tanımlama ve niteleme amacıyla dilde kullanılan yüklemlerin birincil göndergesi olarak değişmez ideal varlıkların varlığı, bu dilin anlamlarının göreceli olmayan sabitlenmesinin, dolayısıyla da kastettiği dünya hakkında bilgi edinmenin önkoşuludur. Bu, Platonculuğun en temel aksiyomlarından biridir: söylemlerin ve bilgilerin istikrarı, konusu olan nesnelere bağlıdır. Dolayısıyla Platon –modern düşüncenin yaptığının tersine– "güzel," "büyük," vs gibi yüklemlerin kastettiği *eidos*ların "düşünce"nin (*noēmata*) altında *kavramlar* ve *kategoriler* olarak algılanmasını kabul etmez; her düşünce bir hayal veya hezeyan değil de bir düşünceyse, *bir şeylerin* düşüncesidir, dış ve nesnel bir göndergesi vardır. Dolayısıyla "güzel,"

"büyük" vs gibi yüklemler birincil olarak nesnel olarak var olan ve tanımlama veya niteleme amaçlı önermelerde atfedildikleri tikel öznelere ("Sokrates," "ağaç") göre daha yüksek bir gerçeklik düzeyine sahip olan ideal varlıkları kastetmek zorundadır. Aristoteles'e göre Platon'un en önemli hatası budur; asıl gerçekliği özneye değil yükleme, töze değil niteliğe atfetmiştir, halbuki Aristoteles "güzel" ve "büyük" gibi niteliklerin ancak atfedildikleri birincil gerçekliğin –yani "Sokrates"in veya "bu ağacın"– özellikleri olarak var olabileceğine inanır.

Dolayısıyla Platon'a göre *eidos*lar ideal varlıklar ve bağımsız nesnelerdir, ama *eidos*ların anlamını ifade eden yüklemler, dünyanın tanımlanması ve nitelenmesi açısından *standartlar*, normlar ve kriterler teşkil eder ve biz "bu ağaç büyüktür," "Sokrates iyidir" veya "bu eylem adildir" dediğimiz zaman onlardan yararlanırız.

Gerçi *eidos*ların varlık şekli nesnelerinkinden farklıdır (yani *eidos*lar "süpernesneler" değildir). Üçgen *eidos*u, mükemmel bir üçgen değildir, elma *eidos*u da ebedi bir elma değildir; burada söz konusu olan, münferit her üçgenin ve elmanın üçgen ve elma olarak tespit edilmesini ve başka şeylerden ayırt edilmesini sağlayan *temel* özellikler bütünüdür.

*Eidos*lar ile Nesneler Arası İlişkiler: Modeller ve Kopyalar

Platon hakiki bir yüklem önermesinin nesneler arası gerçek ilişkileri tanımladığına inanır. Başka bir deyişle, "Sokrates iyidir" ve "bu figür bir üçgendir" demek, "Sokrates" ve "bu figür" adlı (tecrübi) varlıklarla "iyi" ve "üçgen" adlı (ideal) varlıklar arasında bir ilişki olduğu takdirde doğru, olmadığı takdirde yanlış olacaktır. Peki ama farklı ontolojik düzeydeki varlıklar arasındaki bu ilişki ne anlama gelir? Platon bu sorunu çözmek için en sorunlu teoremlerinden biri olan nesneler ile *eidos*lar arasındaki "katılım" (*metheksis*) teoremini formüle eder.

Platon "katılım" ilişkisini ve *eidos*ların bu alandaki nedensel rolünü düşünmek için (adalet *eidos*u "Sokrates adildir" yükleminin *nedeni* olmalıdır, çünkü Sokrates ancak adalete katıldığı takdirde adildir) "model" veya "paradigma" ile "kopya" arasındaki ilişki kavramını öne sürer.

Dolayısıyla *eidos*lar model olarak algılanır ve tikel tecrübi varyasyonlar (yani tezahürler) *eidos*ların kaçınılmaz olarak mükemmel olmayan veya istikrarsız olan yeniden üretimlerini veya "kopya"larını teşkil eder. Örneğin bir üçgen çizen bir mimarın sadece düşünülür olan ideal üçgen modelini görünür hale getirdiği, bir "kopya"sını yaptığı söylenebilir. Marangoz ahşap bir yatak imal ettiği zaman ideal "yatak" modelinden ilham alarak onu maddeye dönüştürdüğü söylenebilir veya iyi bir politikacı şehrin anayasasını hazırladığı za-

man, adalet *eidos*unu hedef aldığı ve onu faaliyet gösterdiği tarihsel şartlarda gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Üç Ana *Eidos* Ailesi

Peki örneğin köpek Pluton'un köpek *eidos*unun bir kopyası olduğunu veya köpek *eidos*unun Pluton'un "nedeni" olduğunu söylemek ne anlama gelir? *Eidos*-nesne ilişkisinin doğal nesneler dünyasını kapsayacak şekilde genişletilmesi, yukarıda da belirtildiği gibi Platon'un bir yandan ahlaki niteleme, diğer yandan matematiğin epistemik bağlamında geliştirdiği *eidos* teorisi için zorlu bir sorun teşkil ederdi.

Ancak model ile kopya arasındaki "katılımcı" ilişkinin, *eidos*ların tikel nesnelerdeki veya eylemlerdeki "varlığı"na ve onları hakikat doğrultusunda tanımlanabilir ve nitelenebilir kılmalarına dair açıklayıcı etkinliğe sahip olduğu *eidos* teorisinin bağlamında kalındığı takdirde, daha doğrudan bağlantılı sorular sorulabilir. Her şeyden önce, *eidos*lar *hangileridir*? Başka bir deyişle noetik-ideal, "düşünülür" dünyanın nüfusu kaçtır? İkinci olarak, *eidos*lar hakkında nasıl bilgi edinebiliriz?

Eidos teorisinin *Phaidōn*'da, *Devlet*'te ve diğer diyaloglarda sunulan "klasik" versiyonu, bu konuda kesin bir katalog olmasa da, üç ana *eidos* ailesiyle bir potansiyel bağlantı içerir.

Eidos-Değerler

Birinci ve en büyük aile, "güzel," "iyi" ve "adil" gibi, ahlaki-siyasi bağlama ait olan *eidos*-değerlerdir. Platon'un, "iyi olmayan" veya "kötü" gibi, bunların karşılığı olan olumsuz *eidos*ların varlığını göz önüne almadığı anlaşılmaktadır; bu *eidos*lar niteleme kriteri görevi gördüğünden örneğin "iyi" *eidos*u, "iyi" olana katılım veya katılımsızlık temelinde (yani "iyi"nin varlığı veya yokluğu temelinde) iyi şeyleri iyi olmayan şeylerden ayırt etmeye yeter.

Matematik Varlık *Eidos*ları ve Göreceli *Eidos*lar

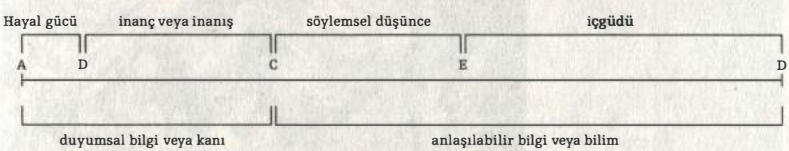
İkinci aile, "bir," "kare," "köşe," "katı" gibi matematik varlık *eidos*larını içerir.

Üçüncü aile, Aristoteles'in göreceli *eidos*lar adını vereceği, "eşit/farklı," "büyük/küçük," "çift/yarı," "hızlı/yavaş," vs gibi boyutsal çiftler içerir. *Akademeia*'da *eidos* teorisinin orijinal versiyonunun sınırları ve anlamı konusunda hararetli bir tartışma yaşanmış olmalıdır. Her halükârda, Parmenides karakterinin (aynı adlı diyalogda), *eidos*ların ahlaki değerlerle ("güzel," "adil," "iyi") ve matematik varlıkların epistemik bağlamıyla ("eşit") sınırlanmasına yönelttiği itirazın model/kopya ilişkisinin doğal dünyadaki, yani *Timaios*'ta sunulacak olan kozmo-

gonik programdaki uzantısını kastettiği kesindir. Ancak Aristoteles'in acımasız eleştirileriyle dikkat çekeceği üzere, "ayrı" *eidos*ların sayısında kontrol dışı bir şekilde çok büyük bir artış kaçınılmaz olacaktır.

Hatırlama

Belki de –Parmenides'e rağmen– *eidos* teorisini, ilk olarak geliştirildiği ve hem eleştirel hem de açıklayıcılık açısından etkinliğini gösterdiği, ahlaki ve epistemolojik (veya bilişsel) bağlamla sınırlamak daha iyi olacaktır. Karşımıza çıkan ikinci bir soru da bu bağlamda ele alınmalıdır: "Ayrı" ve "düşünülür" *eidos*lar hakkında nasıl bilgi elde edilir ve bu bilgiyle ne elde edilir? Platon ilk cevabını mit diliyle formüle eder. Ölümsüz ruh, *eidos*ları bedenin dışındaki hayatta tanımış (gerçek anlamda "görmüş") olmalıdır, bunlara dair muhafaza ettiği karmaşık anı, diyalog temelli uygun bir yardımla (*maieutikē* sanatı) tekrar gün yüzüne çıkar, böylece hatırlama (*anannēsis*) gerçekleşir. Birçok araştırmacı Platon'un bu tezini, *eidos*ların bilgisinin (deneyime kıyasla) *a priori* niteliğine ilişki mitolojik bir açıklama olarak yorumlamıştır. Ancak Platon'un birçok metninde, örneğin *Devlet*'in VII. kitabında *eidos*lar hakkında bilgiye en başta değil, deneyimden hareketle farklı soyutlama dereceleri yoluyla gelişen karmaşık bir bilişsel sürecin sonunda sahip olunur.

Platon'a göre bilgi derecelerinin grafik temsili

Bilginin dört derecesi vardır: görüşe tekabül eden hayal gücü ve inanış ile zihinsel bilginin iki biçimi olan ve bilimi (*episteme*) niteleyen *dianoia* ile *noesis*.

Zihinsel Sezgi

Ancak burada da Platon'un *eidos*lar hakkında bilgi edinme yöntemini tanımlamak için kullandığı metaforik dil, neredeyse tamamıyla görme alanına aittir. Zaten *eidos* anlamına gelen Yunanca kelimeler –*idea* veya *eidos*, yani "görünür biçim"– "görmek" anlamına gelen *idein* fiiliyle bağlantılı olan *id-* kökünden türemiştir. Dolayısıyla konusu *eidos*lar olan zihinsel bilgi Platon tarafından bir benzeri görme eylemi olan bir düşünce eylemi (*noēsis*) olarak tanımlanır; kuramsal faaliyet için kullanılan fiil (*theōrein*) Yunancada "gözlemlemek" demektir. Bütün bunlar, *eidos*lar hakkında bilgi edinmenin dilin ve aklın ötesinde olmasa da söylemsel olmayan, anlık (bu hayatta veya öte dünyada)

KRATYLOS: PLATON'UN GÖSTERGELERİ VE DİLİ

Arkaik çağda gelişen gösterge ve dil geleneğinin gerçek anlamda ilk vârisi Platon'dur. Kendinden sonraki inceleme yazılarında olduğunun tersine, Platon gösterge kavramını geniş bir şekilde ele almıştır. Platon *semeion* (gösterge) ifadesini kehanet, yazı ve dil gibi farklı bağlamlarda kullanır; ayrıca hafıza gibi psikolojik olgular bağlamında da zihin algının ürettiği göstergelerin iz bıraktığı mumlu bir levha gibi tanımlanır. Dilsel göstergelere odaklanacak olursak da, Platon'un dili konu alan diyaloglarında (özellikle *Kratylos* ile *Sofist*) algılanamayacak bir kavramın "açığa

*Dionysios'un (*ortada: *panterin üzerinde) Zaferi ile dört erkek tarafından temsil edilen Mevsimlerin tasvir edildiği lahit, 260-270, Frigya mermeri, New York, Metropolitan Museum of Art*

vuruluşu" olarak görüldüğünü gözlemleyebiliriz (burada belirli bir kelimenin "anlamı" da, "belirli bir nesnenin "özü" de söz konusu olabilir).

İsimlerin Doğruluğu

Platon'un metinleri arasında dilsel gösterge ile göndermede bulunduğu şey arasındaki bağıntının ana konuyu teşkil ettiği başlıca eser *Kratylos*'tur; başka bir deyişle, bu diyalogda isimlerin anlamlarına ve/veya göndergelerine kıyasla "doğruluğu" meselesinden hareketle dil konusunda bir dizi temel sorun ele alınır. Diyalogda sahnelenen tartışmaya üç kişi katılır: diyalektik olarak birbirine zıt görüşler savunan Kratylos ile Hermogenes ile her zamanki gibi Pla-

toncu yaklaşımın sözcülüğünü yapan ve tartışmanın diğer katılımcılarının savunduğundan farklı bir tez savunan Sokrates. "İsimlerin doğruluğu" konusu modern bir okura oldukça tuhaf, hatta müphem gelebilir. Bu konu aslında isimlerin, tahsis edildikleri veya onları taşıyan şeylere kıyasla "doğru" olup olmadıkları (yani doğru şekilde tahsis edilip edilmedikleri) sorusuna tekabül eder; bu konu başka yönleriyle de ele alınır. Ama "doğruluk" teriminin dil konusunda bir tartışma bağlamındaki tuhaflığı, bizim bu konuyu anlamamıza yardımcı olabilir. Bu terim Yunan matematiğinin teknik kelime dağarcığının bir parçası olup, birbirine dik iki doğrunun kesişmesiyle oluşan, birbirinin aynı olan iki dik açı arasındaki bağıntı için kullanılır. Bu durumda "doğruluk" dil bağlamına uygulandığında bir isim ile o ismi taşıyan şey arasındaki ideal eşdeğerlik bağıntısını tanımlar.

Doğruluğun Üç Yönü

Ama tartışmanın iki tarafının bu konudaki tavırlarını anlamak için sorunun üç ana yönünü ele almak gerekir. "Dikey doğruluk bağıntısı" olarak tanımlayabileceğimiz ilk yönü, her ismin, bağlı olduğu şeye kıyasla "doğru" olup olmadığı sorusuna tekabül eder (bu soru beraberinde tam tersi soruyu, yani "doğru olmayan" isimlerin de var olabileceğine dair bir soru getirir). Bu konuda tartışmanın iki tarafı hemfikirdir: isim ile nesne arasında daima doğruluk söz konusudur. Fikir ayrılığı meselenin ikinci yönüyle ilgili olarak, oldukça esaslı bir şekilde ortaya çıkar; meselenin ikinci yönünü "yatay doğruluk bağıntısı," yani doğruluğun ardındaki kriter olarak tanımlayabiliriz. Bu noktada Kratylos "natüralist," Hermogenes de "gelenekçi" bir tavır takınır. Başka bir deyişle Kratylos doğruluğun doğal bir hal olduğunu (yani ismin o nesnenin hakiki özünü ifade etiğini) savunurken, Hermogenes ismin nesneye kıyasla doğruluğunun mutabakatı ve alışkanlığı temel aldığını savunur. Meselenin üçüncü yönü ise doğruluk bağıntısının geçerliliğinin kapsamıdır. Kratylos'a göre doğruluk bağıntısı evrenseldir, dilsel topluluklar arasında ayrım yoktur; Hermogenes'e göre ise doğruluk bağıntısı, mutabakata varan dilsel toplulukla sınırlıdır. Hermogenes'in görüşü, bir topluluğun alışkanlıkları, dolayısıyla da doğruluk bağıntısını değiştirme yetisine sahip olmasını gerektirir. Tartışmanın iki tarafının tezlerini sunduğu andan itibaren Platon'un diyalogu üç bölüme ayrılabilir. İlk bölüm Sokrates'in Hermogenes'in tezini çürütmeye yönelik argümanını içerir. İkincisi Hermogenes'inkine zıt olan teze katkıda bulunmak amacıyla, hatırı sayılır miktarda kelimenin göz önüne alınarak sözde kökeninin açıklandığı etimolojik bir geçişten ibarettir. Kratylos'un da tezinin çürütüldüğü üçüncü bölüm Sokrates'in önceki iki teze alternatif olarak sunduğu bir öneriyle kapanır. Sokrates'in birer

birer çürüttüğü iki tez farklı şekillerde de olsa Platon'un genel felsefi yöntemi için bir tehdit teşkil ederler. Hermogenes haklı olsaydı diyalektik imkânsız olurdu çünkü öznelliğin tehdidi altında olurdu. Aynı şekilde, Kratylos haklı olsaydı, belirli bir varlığın ne olduğu konusundaki diyalektik incelemeye, o inceleme daha başlamadan nesnenin isim-imgesinin onun doğasını açıklıyor olması engel olurdu.

Dil ve Bilgi

Sokrates'in öne sürdüğü nihai çözüme göre isim bir "açığa vuruluş"tur (*deloma*), ama bu açığa vuruluşun sorumluluğu, Kratylos'un önerdiği çözüme kıyasla biraz farklıdır: isim nesnenin veya özünün değil, ilk *nomothete*'lerin, yani isimleri ilk yaratanların o nesne konusunda edindiği görüşün (*doxa*) dışa vuruluşudur. Dolayısıyla isim, bir arada faaliyet gösteren iki faktör temelinde işlev görür: ismin kullanımı (ethos) ve ismin kullanıcıları arasında oluşan bağıntı.

Sokrates her halükârda göstergelerle göndermede bulundukları şeyler arasındaki bağıntının isimler ile şeyler arasındaki benzerliğe dayandığı bir kavramı sadece gelenekleri temel alan bir kavramla ikame etmez. Sokrates'e göre en ideal durum, isimlerin bağlı oldukları nesnelerin özünü temsil eden imgeler yaratmasıdır. Mutabakatı ve ona bağlı olarak geleneği göz önüne almayı zorunlu kılan, doğal dilin sınırlarıdır. Bazı yorumcular burada Hermogenes'in gelenekçiliği ile Kratylos'un natüralizmi arasında bir uzlaşma tespit etmiştir. Diyalogun son satırlarında dilsel göstergelere atfedilen işlevde değişiklik olur ve bilişsel işleve kıyasla iletişim işlevinin vurgulandığı görülür. Dil mükemmel bir iletişim aracı olabilirse de, bilginin elde edilmesinde kendinden yeterince geçerli bir araç değildir, bilgi elde etmek, nesnelerin kendine odaklanan daha dolaysız bir yöntem gerektirir.

Giovanni Manetti

KAVRAMLARIN TANIMLANMASI: *DİAİRESİS*

Diairesis terimiyle birbirini izleyen bölünmeler yoluyla bir kavramın tanımlanması tekniği kastedilir: bir cinsten hareket ederek *diairesis* yoluyla giderek daha özgül alt sınıflara ve en nihayetinde söz konusu kavrama ulaşılır.

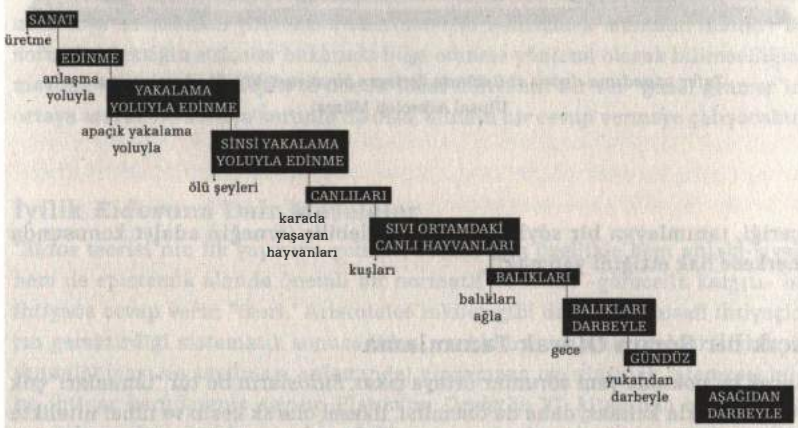
Platon felsefeyi iki veya daha fazla kişi arasında yürütülen diyalektik bir inceleme olarak görür. Sokrates'in soru sorma ve cevap verme yönteminden ilham alınan bu inceleme şekli iki safhadan oluşur: ilk olarak birçok farklı şey tek bir fikir altında toplanır (*synagoge*), sonra da bölünürler (*diairesis*). Synagoge yoluyla elde edilen fikirden hareketle *diairesis* "doğal bölünmelere uyarak ve onu parçalamaktan kaçınarak fikri yeniden türlerine bölebilmek" (*Phaidros*, 265e), yani karmaşık veya keyfi bir şekilde belirlenmiş gruplanmalar değil de (örneğin özgür insanlar ile köleler arasındaki ayrım) onu fiili olarak oluşturan türler doğrultusunda bölmek anlamına gelir. Platon *Politika*'da ise insan cinsinin kadın ve erkek ve sayıların tek ve çift şeklinde bölünmesi gibi bazı doğal bölünme örnekleri sıralayacaktır (*Politika*, 262a vd).

Yöntem

Diairesis, dikotomik bölünmeler yoluyla ilerler: bir türü veya bir nesneyi tanımlamak istersek, onu bir parçası olduğu daha geniş sınıftan yola çıkmalıyız. Sınıf, belirli bir niteliğin varlığı veya yokluğu temelinde ikiye ayrılır (Platon bunlara sağ ve sol adını verir). Söz konusu nesneye ait niteliğe sahip olan kısım seçildikten sonra ikinci dikotomiye geçilir, böylece bir ağaç diyagramı elde edilene kadar devam edilir. Bölünme sürecinin sonunda elde edilen tanımlamaları bir zihinsel sezgi olarak algılanması gerektiğine işaret ediyor olabilir. Nitekim konusu ideal öz olarak "biçim" olan düşünce eylemi ile nesnelerin "görünür biçimi"ne yönelik olan görme eylemi arasındaki analojinin Platon'un düşüncesinin en azından bir yönünü, *eidos*ların kavranmasının zirvesini bu şekilde algılamaya itmiş olması imkânsız değildir. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı, Platon'un noetik bilgi teorisinin en önemli ve baskın yönü bu olamaz. Her şeyden önce, bu bilgi felsefi yöntem denince ilk olarak akla gelen ve doğası tamamıyla akıl yürütmeye dayalı olup çeşitli özneler arasında söylem temelli bir kıyaslama gerektiren diyalektiği şart koşar. İkinci olarak, Platon bu yöntemin nihai aşamasının dilsel-söylemsel niteliğini vurgular; burada söz konusu olan, tüm özleri rasyonel bir şekilde açıklayan "söylemi (*logos*) yakalamak" ve onu (yine söylem, *logos* yoluyla) "kendine ve başkalarına" açıklamaktır (*Devlet*, VII).

gözden geçirip ortak bir tanımlamaya ulaşmak mümkün olacaktır.

Platon *Sofist*'te (218e-221c) *diairesis*'in bir örneğini sunacaktır: Elealı Yabancı ile Theaitetos arasındaki bir diyalog yoluyla "oltayla balık tutma" önce üretim değil de edinme amaçlı olarak tanımlanır. Bu ilk cins ayrımından sonra dikotomi yoluyla bölünmelere devam edilir: kurbanını anlaşma değil de yakalama yoluyla edinir, yakalama apaçık değildir (güreşte olduğu gibi), sinsidir (avda olduğu gibi), ölü şeylere değil de canlılara yöneliktir, vs. *Diairesis*, cinsin giderek özgülleştirilmesi yoluyla oltayla balık tutmanın aşağıdaki şema şeklinde tanımlanmasını sağlar.

DİYALEKTİK BİLGİLER VE *EİDOS*LARIN TANIMLANMASI

*Eidos*ların "diyalektik" bilgisine ulaşma yöntemi konusunda ayrıntılı talimatları *Phaidōn*'dan ve *Devlet*'ten elde edebiliriz. *Devlet*'te olduğu üzere, "adalet"in, "adil" *eidos*unun ne olduğunu anlamaya karar verdiğimizi düşünelim. Bunun için konuşmacılardan bu mesele konusundaki "hipotez"lerini formüle etmeleri istenecektir. Diyaloğu yönlendiren kişi (bu durumda Sokrates) ortaya atılan hipotezleri teker teker çürütmeye çalışacak, örneğin evrenselleştirilemeyeceklerini, yani söz konusu tüm durumlara uygulanamayacaklarını veya kabul edilemez sonuçlar vereceklerini yahut da kabul edilemeyecek önermelere bağlı olduklarını gösterecektir. Akıl yürütme başarılı olduğu takdirde, "çürütülemez" veya en azından "çürütülmesi çok zor" (*Phaidōn*), yani farazi olmayan (*Devlet*, VI) bir tez formüle edilmesini sağlamalıdır. Bu tezin

Zafer tripoduna doğru at üstünde ilerleyen bir süvari, MÖ IV. yüzyıl, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

içeriği, tanımlayıcı bir söylemle ifade edilebilir (örneğin adalet konusunda "herkese hak ettiğini yapmak").

Açık bir Sorun Olarak Tanımlama

Ancak bu noktada yeni sorunlar ortaya çıkar. *Eidos*ların bu tür "tanımları" çok nadir olmakla kalmaz, daha da önemlisi, ilkesel olarak kesin ve nihai nitelikte olamazlar, çünkü formülasyonları daima akıl yürütme bağlamına ve diyalektik kıyaslamaya dahil olan konuşmacıların onayına bağlıdır. Burada Platon'un düşüncesinde üstü örtülü bir gerilim olduğuna şüphe yoktur. Platon, görüldüğü üzere, bir yandan dilin anlamlarını sabitleme, onları konuşmacıların keyfiliğinden ve retoriğin etkili ikna etme becerisinden kurtarma ihtiyacını güçlü bir şekilde hisseder; bu ihtiyaç onu, söylemsel anlamlar açısından kesin ve normatif olacak bir tür "*eidos* dağarcığı" oluşturmaya iter. Diğer yandan Platon "kitab"ın kapalı ve tekrarcı niteliğine güven duymaz ve bilişsel sürecin sonuçlarını her defasında diyalektik tartışmanın, insanlar arası "canlı" kıyaslamanın süzgecine tabi tutma zorunluluğuna, bunun gerçekten "ruh"ta kök salmış olan, yani hem zihinsel hem de ahlaki açıdan etkili olan inanışlara ulaşmak için tek yol olduğuna inanır. Birbirine zıt, ama vazgeçilmez bu iki ihtiyaç arasındaki zorlu vektörel toplam Platon'u kapalı ve değişmez tanımlayıcı formülasyonlara indirgenemeyecek bir bilgi edinme yöntemiyle deneyler yapmaya ittiği anlaşılmaktadır.

Farklılaştırma ve Sınırlandırma

Böylece *eidos* konusunda, birbiriyle uyuşan iki yaklaşımdan –bir yanda farklılaştırma, diğer yanda sınırlandırma– oluşan bir yöntem geliştirilir. Farklılaştırma, aranan *eidos*un ne olmadığını söylemek, diğer nesnelerden ve *eidos*lardan farkını ortaya çıkarmak demektir. Örneğin *Devlet*'te "iyi," "iyi" olmaları mümkün olan zekâdan ve hazdan farklıdır; *Büyük Hippias*'ta "güzel," "güzel bir kız" veya "altın" değildir, ama "elverişli," "faydalı" veya "avantajlı" olan da değildir. Öte yandan aranan *eidos*un benzer *eidos*larla olan ilişkilerini de belirlemek gerekir; bu *eidos*lar bir tür ağ, aranan *eidos* da bu ağın merkezi noktasını oluşturur.

*Eidos*ların arasındaki karşılıklı ilişkilerin sistematik bir haritasını oluşturmak veya en azından yöntemsel önermelerini belirlemek mümkün müdür? Bu soru, diyalektiğin *eidos*lar hakkında bilgi edinme yöntemi olarak bilimselliğine meydan okur. Platon, *Sofist*'te noetik-ideal dünyanın bir tür "genel gramer"ini ortaya atarak bu soruya sorunlu da olsa, olumlu bir cevap vermeye çalışacaktır.

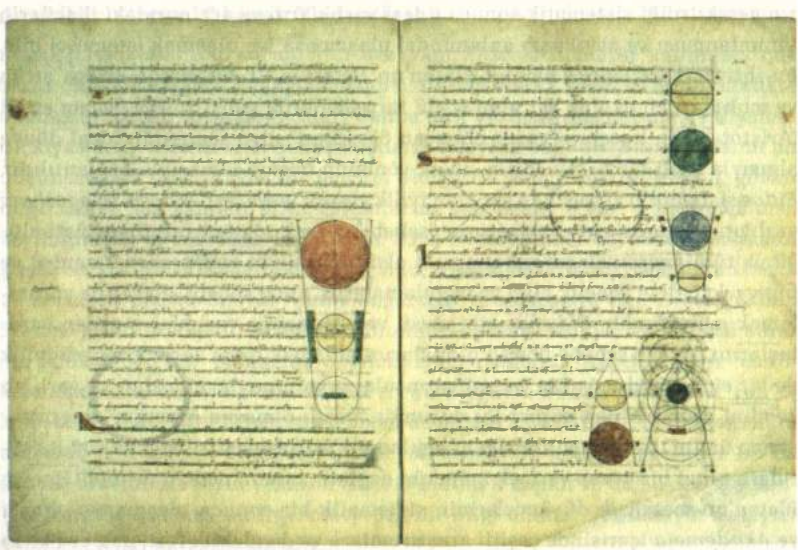
İyilik *Eidos*una Dair Meseleler

"*Eidos* teorisi"nin ilk yapısına gelince, Platon için özellikle hem ahlaki-siyasi hem de epistemik alanda önemli bir normatif ve temel –göreçelik karşıtı– bir ihtiyaca cevap verir; "teori," Aristoteles'inkiler gibi daha katı felsefi ihtiyaçların gerektirdiği sistematik sonuca (ideal varlıkların ve aralarındaki ilişkilerin tanımlanması ve sayılması anlamında) ulaşamasa (ve ulaşmak istemese) bile, bu ihtiyaç karşılanmış sayılır. Platon'un *Devlet*'in VI. kitabında ortaya attığı ve muhtemelen okulda yer alan sözlü tartışmalarda geliştirmeye devam ettiği (Aristoteles'in hocanın "yazılı olmayan öğretileri" diye söz ettiği) ideal dünya algısıyla ilgili bir başka sorun, ahlak yönünün baskın olmasıyla bağlantılıdır. *Eidos* sisteminin zirvesinde yer alan iyilik *eidos*u (veya "iyi" *eidos*u, *to agathon*) varlığın ve *eidos*ların hakikatinin "sebebi" olarak algılanır. İyiliğin üstünlüğünü, tüm davranışların nihai amacı olan mutluluğu temin eden kamusal ve bireysel adalete yönelik bilgi ve uygulamaların "nihai sebebi" olarak da yorumlamak mümkündür. *Eidos*lar gibi ebedi ve oluşmamış varlıkların neden varoluşlarını dış bir sebebe borçlu olduklarını anlamak daha zordur; ayrıca iyilik de bir *eidos* mudur, yoksa (yeni-Platoncuların yorumuyla) *eidos*ları ve varlığın kendini aşan bir ilke midir? Bu durumda "yazılı olmayan öğretiler" doğrultusunda üstün ilkeyi oluşturacağı anlaşılan Bir'le özdeşleştirilmeli midir? Bu sorulara nihai bir cevap vermek mümkün değildir, bunun nedeni de muhtemelen Platon'un metafizik düşüncelerinin sistematik bir sonuca ulaşmamış olması ve *Akademeia* içerisinde çeşitli araştırmalara ve diyalektik tartışmalara konu olmaya devam etmiş olmasıdır.

Mağara Alegorisi

T3: Platon, Mağara Alegorisi

Platon *eidos* teorisinin bir başka olası sonucu konusundaki düşüncelerini oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir. *Eidos*ların hakiki (bilimsel) bir söylemin tek olası nesnesi, hatta değişmez ve tek anlamlı olmalarından dolayı tek hakiki değer olarak öne sürülmesinin, hem onto-epistemoloji hem de ahlak düzeyinde, birbirine zıt iki dünya arasında bir "ayrım"a neden olduğuna şüphe yoktur; bir yanda ideal, ebedi, değişmez ve hakiki dünya, diğer yanda tecrübi, istikrarsız, mekânda ve zamanda değişken, bilimsel bilgilere değil, bir o kadar istikrarsız görüşlere tabi olan dünya vardır. Bu "iki dünya" birbirine alternatif olarak algılanırsa filozofun karşısında, tecrübi dünyayı (bedenselliği, tarihi-siyasi boyutu, pratik bilgileri) terk edip, bedenden ayrılmış ruhunun öte dünyada elde edeceği düşü beklerken kuramsal tefekkürünün hedefi olan ideal dünyaya sığınmaktan başka yol kalmaz. Platon'un bazı eserlerinde, örneğin *Phaidōn* ile *Theaitetos*'un bazı bölümlerinde tam da bu yola işaret ettiği sanılır. Ancak Platon'u şehrin ve düşüncenin hastalıklarının iyileştiricisi haline getiren düşüncesinin ana ekseni, onu başka bir yöne götürür. Dolayısıyla ideal dünyayı tecrübi-tarihi dünyaya ve ona özgü bilgilere göre *alternatif* olarak değil, temel olarak algılamak gerekir. Platon bu bakış açısını *Devlet*'in VII. kitabında ünlü "mağara alegorisi"yle etkili bir şekilde tasvir eder. Burada insanlığın durumu, bir mağaranın dibinde zincirlenmiş bulunan, arkalarında bulunan ateşin, yine arkala-

Platon'un *Timaios*'undan sayfalar, X. yüzyıla ait, Calcidius'un yorumlarını içeren bir elyazması

rından geçirilen kuklaları aydınlatarak yarattığı gölgelerden başka bir şey görmeyen tutsaklar yoluyla anlatılır. Gölgelerden oluşan bu dünya, tecrübi dünyaya, muğlak hakikatlerine ve keyfi değerlerine dair bilgilerimizi temsil eder. Serbest bırakılıp mağaranın dışına çıkabilecek bir tutsak, Güneşin aydınlattığı gerçek dünyayı (yani hakikatlerle ve hakiki değerlerle dolu, İyilik'in ışık tuttuğu *eidos*ların dünyasını) görecektir. Ama bu tutsak, tutsaklık arkadaşlarına olan ahlaki görevinden dolayı mağaraya dönüp, içinde bulundukları duruma rağmen onları, düşüncelerini ve ahlaki-siyasi eylemlerini hakiki değerlere ve hakiki bilgiye yöneltmeye ikna etmeye çalışmalıdır. Bu alegorinin dışında bulunan ve ideal alan hakkında bilgi sahibi olan filozof, bilgilerinden sadece tecrübi dünyaya bağlı olan bilgileri ve inanışları reddetmek için değil, onları yeniden oluşturmak için yararlanmalıdır. Kanı, yani *doksa*, bilgi, yani *epistēmē* haline gelemez, çünkü bilgi sadece *eidos*ları temel alır, ama mağara hayatının kavranmasını ve eylemlerini doğru şekilde yönlendirmeye yeterli olan "hakiki görüş"e dönüşebilir; zaten bu mekânsal-zamansal mağaranın filozoflar dahil tüm insanların yaşam mekânı olduğu ve aradaki farkın habitat değil, zihinsel bakışın yönü olduğu bellidir.

Kanatlı Araba Miti

Filozofların bakışlarının iki dünya arasında gidip gelebilmesi, kişinin tamamını kapsayan ruhunun hareketliliğine tekabül eder. Aslında bedenlerin güzelliğini çekici bulan, ama hakikatle iyiliğin güzelliğine yönlendirilebilen *eros*un enerjisiyle hareket eden ruh, üst ile alt ve geçici dünyayla *eidos*ların ebedi dünyası arasında gidip gelir ve iki taraf arasındaki geçişi açık tutar. Ruhun bu hareketi *Phaidros*'taki ünlü mitte ifade edilir: Burada ruh, iki atın çektiği bir araba olarak tasvir edilmiştir; arabacı, rasyonel ilkeyi, gökyüzüne doğru bir seyir izleyen beyaz at, heyecanı, aşağıya doğru eğilim gösteren siyah at ise bedensellikle bağlantılı cinsel arzuları temsil eder.

DÜNYA NASIL OLUŞMUŞTUR?

Platon kozmolojiye dair düşüncelerini tek bir diyalogda, *Timaios*'ta sunar (*Yasalar*'da konudan kısaca söz eder). Bu düşünceler bilim alanına değil (bilim alanına sadece ideal dünya girer), "akla yatkın mit" alanına girer: Ancak *Timaios* yine de hem yeni-Platoncu gelenek hem de özellikle ortaçağ Hıristiyan geleneği üzerinde çok etkili olmuştur.

Demiourgos Miti

Platon'un düşüncesinin yapaycı üslubu doğrultusunda evrenin, görevi ideal dünyayı model olarak kullanıp (daha önce gördüğümüz üzere, bunun için *ei-*

*dos*ların doğal gerçeklikleri de kapsaması gereklidir) bu modeli imkânlar dahilinde, Platon'un *khōra*, yani "yer" diye adlandırdığı bir tür birincil "madde"ye, düzensiz mekânsal-zamansal gerçekliğe aktarmak olan üstün bir zanaatkârın, *dēmiourgos*un eseri olduğu öngörülür. Bu madde, bir biçim kabı görevi görebilir (Platon burada ebeveyn metaforuna başvurarak *dēmiourgos*tan "baba," *khōra*dan da "anne" diye söz eder), ama başlangıçtaki düzensizliğine özgü deforme edici direnceye karşı çıkar. Dolayısıyla *dēmiourgos*un –hiçbir zaman tamamlanmayan çalışmaları– zamana ve mekâna yayılan maddeyi *eidos*ların düzenini kabul etmeye ve onu mümkün olduğu kadar muhafaza etmeye "zorlamaktan ve ikna etmekten" ibarettir; filozof-siyasetçi de mükemmel bir şekilde olmasa da, ideal adaletin düzenini tarihi-beşeri dünyaya dayatmaya çalışmalıdır.

Evrenin oluşumunun ilk düzeyinde yıldızlar, yani "ilahi" ve ebedi varlıklar yer alır, ideal hareketsizliğin mükemmelliğine en yakın olan, dairesel ve tekdüze hareket türüne sahiptirler (Platon'un bu önermesi yüzyıllar boyunca antikçağ astronomisi açısından bir sorun teşkil edecektir, çünkü gezegenlerin hareketinde gözlemlenen düzensizlikler, Platon'un mükemmel dairesel tekdüzeliğiyle uzlaştırılmaya çalışılacaktır).

Beden ile Ruh Arasındaki Etkileşim

"Fiziksel" dünyanın maddesinin düzenlenmesi daha karmaşık bir mesele teşkil eder. *Dēmiourgos* ikizkenar üçgenler ve eşkenar olmayan üçgenler gibi temel geometrik şekillerin bileşimlerinden birincil cisimleri elde eder (piramit, küp, sekiz yüzlü, yirmi yüzlü ve küreye en yakın olan on iki yüzlü şekiller). Bu cisimlerden, Empedokles geleneğinin "maddi unsurları" olan toprak, su, hava ve ateş kaynaklanır (örneğin toprak küplerden, ateş de piramitlerden oluşur). Bu unsurların bileşiminden de gözlemlenebilir cisimler ortaya çıkar. Bütün bunların oluşturduğu dünya, yapısal açıdan düzenli ve (Aristoteles'in savunacağının tersine) matematikten çok fizik temelli modeller doğrultusunda yorumlanabilecek bir maddeden oluşur. Ama evren canlı bir varlıktır ve *dēmiourgos* ona bir ruh bahşeder (ortaçağdaki *anima mundi* [dünyanın ruhu]); ruhun görevi, ilahi yaratıcının rolü tamamlandıktan sonra evrenin ilahi düzenini korumaktır. *Timaios* ayrıca insan bedeninin, ruhunun ve aralarındaki etkileşimin de tasvirini içerir (rasyonel ruhun beyinde, duygusal ve saldırgan ruhun kalpte, arzulayan ruhun içorganlarda ve cinsel organlarda yer aldığı öne sürülür). Platon'a göre hastalıkların hepsi psikosomatiktir, ya bedenin ruh üzerindeki ya da kötü bir ruhun beden üzerindeki kötü etkilerinden kaynaklanır, dolayısıyla tedavisinin de geniş kapsamlı olması, hem beden üzerinde etkili olması hem de ruhun doğru eğitim tarzını amaçlaması gerekir.

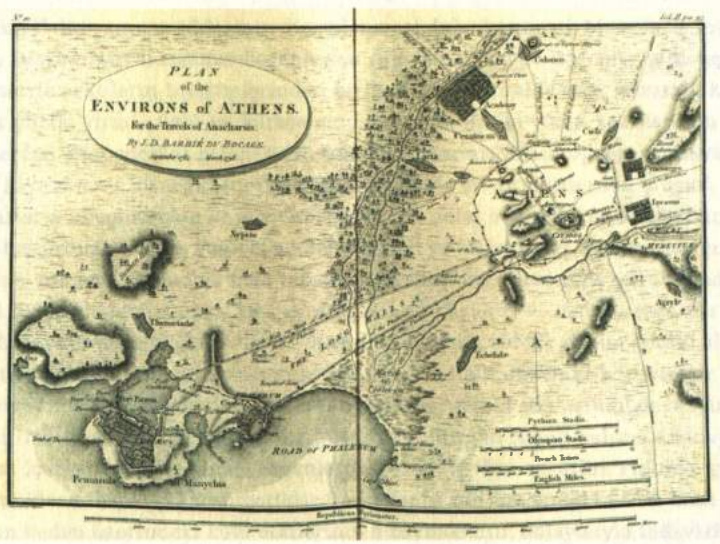
Kozmogoni Açısından Sonuçlar

Dēmiourgos zamanla yaratıcı ilahla özdeşleştirilecek ve yaptıkları, insanlara mümkün olabilecek en mükemmel dünyanın teslim edilmesini sağlayacak ilahi bir plan olarak görülecektir; Platon'un Barok kozmogonik mitini tasvir ederken başvurduğu teknik ve yapay dilin bu yorum şekline imkân tanıdığına şüphe yoktur. Aristoteles bu miti ve dilini, doğabiliminin değil, şiirin konusuna ait olduğu suçlamasıyla eleştirecektir. Ancak Platon'un *Timaios*'ta, *Akademeia*'nın, hatta bizzat Aristoteles'in ortaya attığı, *eidos* teorisini asıl alanından (bir yanda ahlaki, diğer yanda epistemolojik) çıkarıp Sokrates-öncesi filozofların doğa felsefesi alanıyla boy ölçüşme ihtiyacına cevaben kendi düşüncesinin sorunsal bir kozmolojik uzantısını sunmuş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Böylece Platon bir kozmoloji geliştirmekle teolojiye eskisinden daha da fazla yaklaşır. İlahi düzene ve göklerin ilahi düzenine dayanan bu yıldız teolojisi *Yasalar*'da, felsefeden çok yasalara riayeti temel alan ve *Devlet*'te öne sürülen şehir modelinin yerini alacak olan yeni adil şehrin ahlaki-siyasi temelini oluşturacaktır.

Platon'un Okulu: Akademeia

Enrico Berti

Akademeia, Platon'un Akademos (veya Hekademos) adlı bir kahramana adanan bir *gymnasion* [spor salonu] içerisinde kurduğu ve adını ondan alan okuldur; "*akademeia*" terimi zaman içinde yüksek eğitim alanında faaliyet gösteren kamusal kurumlar için kullanılmaya başlanmıştır. Platon bu okulu Sokrates'in ölümünden sonra çıktığı yolculuklardan ve özellikle MÖ 388-387 arasında, Syrakousai tiranı Yaşlı Dionysios'u adil bir yönetici olmaya ikna etmek için bu şehre gittikten, buradan kovulup köle olarak satıldıktan sonra kurar. Dolayısıyla *Akademeia*'nın MÖ 387 civarında kurulduğunu ve Platon'un amacının, *Devlet*'te kendisinin de be-

Başkeşiş Jean-Jacques Barthélemy tarafından çizilen hayali Atina haritasında Platon'un Akademeia*'sının yeri*, 1788

lirttiği gibi, siyasetçilere felsefi anlamda eğitim vermek olduğunu varsayabiliriz. Okulun içinde bulunduğu *gymnasion* Atina şehrinin surlarının dışında yer alır.

Akademeia'ya Katılanlar ve Faaliyetleri

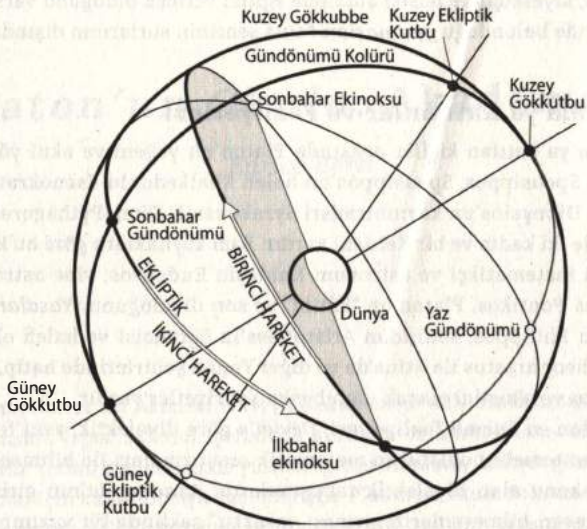
Akademeia'ya katılan kişiler arasında Platon'un yeğeni ve okul yönetiminde halefi olan Speusippos, Speusippos'un halefi Khalkedonlu Ksenokrates, Aristoteles, Yaşlı Dionysios'un kayınbiraderi Syrakousaili Dion, Pythagorasçı Taraslı Arkhytas ile iki kadın ve bir Keldani vardır. Bazı kaynaklara göre bu kişiler arasında ünlü matematikçi ve astronom Knidoslu Eudoksos, yine astronom olan Herakleides Pontikos, Platon'un "kâtibi" ve son diyaloğunu (*Yasalar*) düzenleyen Opuslu Philippos, sonradan Aristoteles'in öğrencisi ve halefi olacak olan Eresoslu Theophrastos ile Atina'da ve diğer Yunan şehirlerinde hatip, *stratēgos*, yasa koyucu ve yönetici olacak olan başka şahsiyetler vardır.

Bu okulun en önemli faaliyetleri, *Devlet*'e göre diyalektik, yani felsefe alıştırmalarının temelini oluşturan matematik araştırmaları ile bilimsel ve felsefi meseleleri konu alan diyalektik tartışmalardı. *Akademeia*'nın girişinin üzerinde "geometri bilmeyenlerin girmesi yasaktır" şeklinde bir yazının bulunduğu iddiası güvenilir değildir, ama Platon'a atfedilen *VII. Mektup*'un sözlerinin *Akademeia*'nın faaliyetleriyle ilgili olduğuna şüphe yoktur; buna göre hakikate ulaşmak için "dostluk içinde yapılan çürütmelere ve herhangi bir düşmanlık duygusu olmadan soru sormaya ve cevap vermeye" adanmış, ortak bir hayat sürmek gereklidir; Aristoteles de *Nikomakhos'a Etik*'te mutluluğun, insana yaşama arzusunu en çok veren şeyi dostlarla birlikte yapmak olduğunu, filozoflar için de bunun "birlikte felsefe yapmak" olduğunu söyler.

Gezegenlerin Hareketi Üzerine Tartışma

Platon'un astronomi, dolayısıyla da matematik alanında *Akademeia*'da ortaya attığı meselelerden biri, "olguları kurtarmak," yani gezegenlerin görünürde düzensiz görünen hareketlerini açıklamak ve –Platon'un kendisinin *Timaios*'ta gökcisimlerinin hareketiyle ilgili olarak savunduğu gibi– yeryüzü etrafında düzenli, yani dairesel hareketlere dayandırmaktır. Bu sorunun en dâhiyane çözümü, Eudoksos'un formüle ettiği eşmerkezli küreler teorisidir; buna göre gezegenlerin hareketi, merkezlerinde yeryüzü bulunan ve kutupları yoluyla birbiriyle bağlantılı olan, ama farklı eksenlerin çevresinde dönen çeşitli kürelerin hareketinin sonucudur. Eudoksos tarafından öne sürülen küre sayısı (27), önce öğrencisi Kallippos tarafından (34), sonra da kürelerin *aithēr*den oluştuğunu savunan Aristoteles tarafından düzeltilir (55).

Farklı bir çözüm ortaya atan Herakleides Pontikos, yeryüzünün evrenin merkezi olduğuna, ama kendi etrafında döndüğüne inanır ve Güneşle Ayın ba-

Demiourgos tarafından yaratılan başlıca iki hareketin diyagramı (Platon'a göre)

zen daha uzak, bazen daha yakın görünmesini bu şekilde açıklamaya çalışır. Platon *Yasalar*'da gökcisimlerinin canlı olduğunu öne sürer.

Eidoslar Üzerine Tartışma

*Eidos*lara atfedilecek gerçeklik, spesifik olarak felsefi bir mesele teşkil eder. Platon'a göre *eidos*lar, duyumsal şeylerin ebedi ve evrensel modelleridir ve duyumsal şeylerin varlığını ve özelliklerini açıklamak için gereklidir. Ancak Platon'un kendisi *Parmenides*'te, *eidos*ların duyumsal şeylerden ayrı olması konusundaki şüphelerini ifade eder, böylelikle de *Akademeia* içerisinde bu konuda bir tartışma başlatır.

Aristoteles'e göre bu tartışmaya ilk olarak, Platon'un gerçek anlamda öğrencisi olmasa da *Akademeia*'da bir süre vakit geçiren Eudoksos katılır. Eudoksos *eidos*larla şeyler arasında bir tür "karışım"ın (*miksis*) söz konusu olduğunu öne sürer. Yine Aristoteles'e göre Platon'un kendisi *eidos*lar ile ideal sayıları temel aldığını, yani her birinin kendi türü açısından eşsiz olduğunu, birbirlerine eklenemeyeceklerini öne sürer ve matematiğin nesnelerinin *eidos*lar ile duyumsal şeyler arasında yer alan gerçeklikler olduğunu söyler. Anlatıma göre bu noktada tartışmaya katılan Speusippos, *eidos*ların neden olduğu zorlukları aşmak için *eidos*lardan vazgeçip onların yerine, duyumsal dünyadan ayrı gerçeklikler olarak matematik sayıları ve geometrik şekilleri ortaya atar. Ksenokrates ise

Speusippos'la Platon'un görüşlerini uzlaştırmaya çalışarak *eidos*ları, yani ideal sayıları, matematik sayılarla özdeşleştirir. Son olarak Aristoteles de *eidos*ları muhafaza eder, ama onları duyumsal şeylere içkin olan, ama maddi olmadıkları için onlarla "karışık" olmayan biçimler olarak algılar. Bu tartışma, *Akademeia* içerisindeki filozofların görüşlerinin birbirinden ne kadar farklı olduğunu ve bu okulda düşünce ve araştırma özgürlüğünün ne kadar geniş kapsamlı olduğunu gösterir.

Herakles kozmosu taşırken, kırmızı figürlü amfora, MÖ 470-425, Londra, British Museum

Aristoteles de bu tartışmaya dahil olur ve bu konudaki görüşlerini, günümüze sadece birkaç fragmanı ulaşmış olan *İyilik Üzerine* adlı eserinde sunar. Aristoteles, Platon'un her şeyin temelinde biçim ve madde şeklinde iki ilkenin yer aldığına dair öğretisini savunur ama onları duyumsal şeylere içkin olarak, oluşumun temeli olarak algılar. Ayrıca biçimi de her şeyin oluşumunun nihai sebebi olarak görür ve bu oluşumu açıklayabilmek için hareket ettirici veya etkili bir sebebin zorunlu varlığını öne sürer. Böylelikle biçimsel, maddi, nihai ve etkin olmak üzere sebeplerin türlerini dörde çıkarır, ama asıl ilke sayısını çoğaltarak her şeyin kendi ilkesi olduğunu, başkalarının ilkeleriyle sadece analoji açısından aynı olduğunu söyler. Aristoteles'e göre her şeye ortak olan tek ilke, birincil hareketsiz hareket ettiricidir, evrenin düzeninin sebebi olduğu için üstün İyilik olarak algılanır. Böylece Platon'un *Akademeia*'sı içerisinde, ileride metafizik adını alacak olan ilkeler biliminin olabilecek tüm modelleri ele alınmış olur.

Nike sandaletini çözerken, kenarlık plakası, güney kenarı, Athena Nike tapınağı,
MÖ y. 420-410, Atina, Akropolis Müzesi

Haz Üzerine Tartışma

Akademeia'da haz konusunda yer alan tartışma da ilkeler, yani İyilik konusundaki tartışmayla bağlantılıdır. Bu tartışma muhtemelen, *Akademeia*'da geçirdiği sürede hazzın tüm canlılar tarafından arzulandığı için en üstün iyilik olduğunu savunan Eudoksos'tan kaynaklanmıştır. Aristoteles'e göre tam tersi bir görüşe sahip olan Speusippos hazzın hiçbir zaman bir iyilik olmadığını savunur. Platon'un da en iyi hayatın sadece haz veya sadece bilgelik anlamına gelmediğini, hazla bilgeliğin bir arada yer aldığı bir hayat olduğunu, hazzın da sadece bilgelikle bağdaştığı zaman iyilik olduğunu öne sürdüğü *Philebos* adlı diyaloğuyla bu tartışmaya katıldığı söylenebilir.

Aristoteles'in de bu tartışmada yer almış olması mümkündür; onun günümüze ulaşmamış olan ve günümüze ulaşmamış tüm diğer diyalogları gibi *Akademeia*'da geçirdiği döneme ait olan *Haz Üzerine* adında bir diyalog yazdığı bilinir; diğer diyaloglarda söz konusu olduğu üzere, bu diyalogda sunduğu öğretiler, günümüze ulaşmış başka eserlerinde de –bu durumda *Nikomakhos'a Etik*'te– muhafaza edilmiştir. Aristoteles kendinden hazzın daima bir iyilik olduğunu, ama en üstün iyilik, yani mutluluk olmadığını, mutluluğun zihinsel erdemler (bilgelik ve ilim) başta olmak üzere tüm erdemlerin uygulanması anlamına geldiğini savunur. Haz, mükemmelliğe erişimin bir tür öznel yankısıdır, yani kendi kendinin amacı olan mükemmel bir faaliyetin, insanın en üstün gerçekleştirilebilir iyiliğinin gerçekleştirildiğinin işaretidir.

Platon'un Akademeia*'sının kalıntıları*, MÖ IV. yüzyıl, Atina

*Akademeia*cıların Siyasi Faaliyetleri

Platon siyasetçilere yönelik eğitimin felsefeyi, yani diyalektiği temel alması gerektiğine inanır; yukarıda adı geçen ve okulun başlıca faaliyetini oluşturan tartışmalar bu düşüncesinden kaynaklanır. Ancak *Akademeia* üyeleri somut siyasi faaliyetlerden de kaçınmaz. Platon'un kendi, Yaşlı Dionysios'u adil bir yönetici olmaya ikna etmeye çalıştığı ilk Syrakousai yolculuğunun başarısızlığa uğramasından sonra, MÖ 367'de, arkadaşı Dion'un isteği üzerine, bu sefer tiranın oğlu ve halefi olan Genç Dionysios'u ikna etmek için Syrakousai'ye ikinci bir ziyaret gerçekleştirir. Bu girişim de Dionysios'un kibrinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanır, ama Platon yılmaz ve aralarında Speusippos ile Ksenokrates'in de olduğu *Akademeia* üyeleriyle birlikte MÖ 361'de Syrakousai'ye üçüncü bir yolculuk yapar, ama yine başarısızlığa uğrar. Dion yine de MÖ 357'de aralarında Atinalı Kallippos'un da olduğu bazı *Akademeia* üyeleriyle birlikte Syrakousai'ye gider, şehri fetheder, ama üç yıl sonra bir isyanda Kallippos tarafından öldürülür; bu isyanda *Akademeia*'nın bir başka üyesi olan Kıbrıslı Eudemos da hayatını kaybeder.

T1 Platon

RUH VE ÖLÜMSÜZLÜĞÜ I

Phaidon, 105b-e

Platon'un *Phaidon* eserinden alıntılanan bu bölümde Sokrates ile Kebes, belirli bir karşıtı olmamasına rağmen o karşıtı içermeyen şeyler konusunda sohbet eder. Örneğin üç, çift olanın karşıtı olmamasına rağmen, onu yine de içeremez, çünkü içinde daima çift olanın karşıtını (yani tek olanı) içerir. Ruh da bunlardan biridir: ölümsüzdür, çünkü daima hayatı içerdiği için onun karşıtı olan ölümü içeremez.

"[...] bana sıcak olması için bir bedende ne olması gerektiğini sorsan, ben sana kesin ama son derece basit şekilde, 'sıcaklık' demeyeceğim, biraz önce konuştuklarımız doğrultusunda daha zekice bir cevap verip, 'ateş' diyeceğim. Sen bana hasta olması için bir bedende ne olması gerektiğini sorsan sana 'hastalık' değil, 'yüksek ateş' diyeceğim. Sonra da bana tek olması için bir sayıda ne olması gerektiğini sorsan da, ben sana 'teklik' değil, 'birlik' diyeceğim, başka şeyler içinde aynısı geçerli olacak. Ne demek istediğimi iyice anladın mı?"

"Evet, tamamıyla anladım," dedi o.

"O halde bana cevap ver," dedi, "canlı olması için bir bedende ne olması gerekir?

"Ruh," diye cevap verdi o.

"Bu hep böyle midir?"

"Öyle tabii," dedi o.

"O halde ruh nerede olursa olsun, oraya daima hayat mı verir?"

Ruh hayat verir

"Evet, tabii ki," dedi.

"Peki hayatın karşıtı olan bir şey var mıdır, yoksa hiç mi yoktur?"

"Vardır," dedi.

"Nedir peki?" dedi.

"Ölüm."

Hayatın karşıtı ölümdür

"O halde daha önce dediklerimizin sonucunda hemfikir olduğumuz üzere, ruhun daima beraberinde getirdiği şeyin

tam tersini kabul etmesi gibi bir şey gerçekleşemez, bundan korkmaya gerek yok, değil mi?"
"Yok elbet," dedi Kebes.
"Peki çift düşüncesini kabul etmeyene biraz önce ne demiştik?"
"Tek," dedi.
"Peki adil olanı ve kültürü kabul etmeyene?"
"Kültürsüz," dedi, "diğerine de adaletsiz."
"Güzel. Peki ölümü kabul etmeyene ne diyeceğiz?"
"Ölümsüz," dedi o.
"O halde ruh ölümü kabul etmiyor mu?"
"Hayır."
"O halde ruh ölümsüzdür."
"Evet."

Ruh ölümsüzdür

"Güzel," dedi. "O halde bu konunun kanıtlandığını söyleyebilir miyiz? Ne dersin?"
"Tabii ki, Sokrates, hem de yeterli derecede."

T2 Platon

RUH VE ÖLÜMSÜZLÜĞÜ II

Devlet, IV. Kitap, 439d-441b

Devlet'ten alıntılanan bu ünlü bölümde Sokrates (anlatıcı), ruhun üç kısımdan oluştuğunu anlatır: birincisi akılcı kısım, ikincisi saldırgan ve öfkeli kısım, üçüncüsü arzulayan kısımdır.

"O halde," dedim ben, "haklı olarak ruhun iki ayrı bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz ve ruhun akıl yürütmesini sağlayanı akılcı kısmı, ruhun sevmesini, acıkmasını, susamasını ve başka arzularla heyecanlanmasını sağlayanı da, doyumun ve hazzın dostu olan akıldışı ve arzulayan kısmı olarak adlandırabiliriz."
"Evet," dedi, "böyle diyebiliriz."
"Bu durumda," dedim ben, "ruhun bu iki kısmının birbirinden ayrı olduğunu varsayalım. Ancak kızgınlığımızı ifade etmeye yarayan öfke kısmı üçüncü bir kısım mı sayılmalıdır, yoksa iki kısımdan birine mi dahildir, öyleyse de hangisidir?"
"İkincisine," dedi, "yani arzulayan kısma dahil olabilir."

"Yalnız," dedim, "bir defasında bir hikâye duydum ve doğru olduğuna inanıyorum. Aglaion'un oğlu Leontios Piraeus'tan şehre çıkarken kuzey surunun dışından geçmiş ve darağacının yakınında cesetler olduğunu fark etmiş; aynı anda hem onlara bakmak hem de onlardan iğrenip başka tarafa bakmak istemiş. Bir süre kendi kendiyle mücadele edip elleriyle yüzünü kapamış, ama sonra merakına yenilerek gözlerini açmış ve cesetlere doğru koşarak, "İşte, sizi sefiller, bu manzarayı doya doya seyredin!" demiş.

"Bu hikâyeyi ben de duydum," dedi.

"Ancak bu hikâyeden çıkarılacak ders," dedim ben, "öfkenin bazen, iki ayrı şey söz konusuymuş gibi, arzularla mücadele halinde olabildiğidir."

Öfkeli ruh, arzulayan ruhtan farklıdır

"Evet, bence de bu anlama geliyor," dedi.

"Peki ama [öfkeli ruh] ruhun akılcı kısmından da ayrı mıdır, yoksa akılcı kısmın bir parçası mıdır? Dolayısıyla akılcı ve arzulayan olmak üzere, ruhun üç değil de iki kısmı mı vardır? Yoksa devletin tüccarlar, bekçiler ve karar vericiler şeklinde üç gruptan oluşması gibi, öfkeli ruh da ruhun içinde, kötü bir eğitim sonucunda yozlaşmadığı takdirde akla bekçilik yapan üçüncü bir kısım mı oluşturuyor?"

"Evet," dedi, "ruhun üçüncü kısmı olması gerekli."

"Evet," dedim ben, "ama tabii ruhun arzulayan kısmından ayrı olduğu gibi, akılcı kısmından da ayrı olduğunu göstermemiz gerekir."

"Bunu göstermek zor değil" dedi, "çünkü çocuklar yeni doğduğunda bile öfke dolu olduklarını görebiliriz, halbuki bazıları sanki akıl yürütme düzeyine hiçbir zaman ulaşmıyor, çoğunluk ise daha sonra ulaşıyor."

Öfkeli ruh, akılcı ruhtan farklıdır

"Evet," diye cevap verdim, "Zeus aşkına, doğru söylüyorsun. Hayvanlarda da durum aynı söylediğin gibi."

T3 Platon

MAĞARA ALEGORİSİ

Devlet, VII. Kitap, 514a-517c

Platon'un *Devlet*'in VII. kitabında tasvir ettiği mağara imgesi, bazılarının hatalı bir şekilde tanımladığı gibi gerçek

anlamda bir mit değil, bir imge veya bir alegoridir. Mit, ya geleneksel olarak tanrıların veya kahramanların başından geçenlerin ya da dini ve felsefi açıdan insan ruhunun cisimleşmeden önce veya ölümden sonra yaşadıklarının anlatımıdır. Mağara alegorisinde ise konu tanrılar veya kahramanlar veya ruhun eskatolojik kaderi değil, eğitim veya eğitimsizlik durumundaki insandır. Ayrıca gerçek anlamda bir anlatım değil, tanımlayıcı bir imge söz konusudur.

"Bütün bunlardan sonra," diye devam ettim, "doğamızı eğitim ve eğitimsizlik açısından böyle bir durumla karşılaştırmaya çalış. Yerin altındaki mağara gibi bir yerde insanların olduğunu düşün, mağaranın da kendi kadar büyük, ışık alan bir girişi olsun; bu insanlar çocukluklarından itibaren buradadırlar, bacakları ve boyunları zincirli olduğundan hareketsiz durup sadece önlerine bakabilirler, çünkü zincir başlarını döndürmelerine engel olur; tek ışıkları, arkalarında, uzak ve yüksek bir yerde yanan bir ateşten gelir; ateş ile tutsaklar arasından bir yol geçer; bu yol boyunca, kukla oynatanların seyircilerle aralarına koydukları, üzerinde kuklaları oynatarak seyircilere gösterdikleri türden, alçak bir duvarın bulunduğunu hayal et."

"Tamam, ediyorum," dedi o.

"Bu duvarın arkasında bazı insanların çeşit çeşit nesneyi, insanların ve hayvanların farklı şekillerde biçimlendirilmiş, taştan veya ahşap heykelciklerini taşıdığını ve onları bu duvarın üzerinden gösterdiklerini hayal et; bu nesneleri taşıyanlardan bazıları doğal olarak konuşacak, bazıları susacaktır."

"Tuhaf bir görüntü"

"Ne kadar tuhaf bir görüntü ve tuhaf tutsaklar tarif ediyorsun," dedi o.

"Bize benziyorlar," dedim ben. "Kendileriyle ve arkadaşlarıyla ilgili, ateşin mağaranın duvarına yansıttığı gölgelerden başka bir şey görmüş olabilirler mi sence?"

"Hayatlarını başlarını hareketsiz tutarak geçirmeye mahkûm iseler, başka ne görebilirler ki?"

"Duvarın üzerinden gösterilen nesneler açısından da aynı şey geçerli değil midir?"

"Evet, öyle."

"Peki kendi aralarında konuşacak olsalar, sence gördükleri gölgeleri gerçek nesneler olarak tanımlamazlar mı?"

"İster istemez."

Gölgeler ve yankılar

"Peki bu hapishanede, tutsakların dönük olduğu duvarda bir yankı olsa, o nesneleri taşıyan insanlar her konuştuğunda,

sence konuşanın önlerinden geçen o gölgeden başka bir şey olduğunu düşünebilirler mi?"

"Tabii ki hayır, Zeus aşkına!" dedi o.

"Yani bu tutsaklar," dedim ben, "o yapay nesnelerin gölgelerinin gerçekliğin kendisi olduğunu düşüneceklerdir."

"Böyle olması lazım," dedi o.

Zorunlu azat edilme

"Şimdi, doğal bir şekilde gerçekleştiği takdirde," dedim ben, "zincirlerinin çözülmesinin ve deliliklerinin tedavi edilmesinin onlar için ne anlama geleceğini düşün. İçlerinden biri, zincirleri çözüldüğünde aniden ayağa kalkmak, boynunu çevirmek, yürümek ve ışığa bakmak zorunda kalksa, bütün bunları yaparken acı duyacaktır ve gözlerinin kamaşmasından dolayı, daha önceden gölgelerini gördüğü nesnelere doğrudan bakamayacaktır; birileri ona daha önce gördüklerinin yanılsamadan başka bir şey olmadığını, şimdi ise varoluşa daha yakın olduğu ve varlık düzeyi daha yüksek nesnelere doğru döndüğü için her şeyi daha doğru şekilde gördüğünü söyleyecek olsa ve duvarın üzerinden geçen o nesneleri ona birer birer göstererek ona ne olduklarını soracak olsa ve onu cevap vermeye zorlayacak olsa, o adam sence ne diyecektir? Sence cevap vermekte zorlanmaz mı ve daha önce gördüklerinin şimdi kendisine gösterilenlerden daha gerçek olduğunu düşünmez mi?"

"Elbette," dedi o.

"Peki bu adam gözlerini ışığa çevirmeye mecbur edilse, gözleri acımaz mı, bakabileceği bir şeylere doğu başını çevirmez mi, önceden gördüklerinin şimdi ona gösterilenden daha açık seçik olduğunu düşünmez mi?"

"Aynen öyle," dedi.

"Sonra da," dedim, "onu oradan zorla alıp o dik yokuştan çıkarsalar ve güneşin ışığını görmeden bırakmasalar, acı duymaz mı, böyle sürüklendiği için itiraz etmez mi? Işığı gördüğünde de gözleri kamaştığından, bizim hakiki olarak tanımladığımız şeylerden birini bile görebilir mi?"

"Tabii ki hayır," dedi, "en azından ilk anda olmaz."

Mağaradan gerçek dünyaya doğru acı verici tırmanış

"Bu durumda her şeyi yukarıdan görebilmek için bence bir alışma dönemine ihtiyaç duyacaktır. Rahatlıkla gördüğü ilk şeyler gölgeler olacaktır, sonra insanların ve başka şeylerin sudaki yansımasını, en nihayetinde de kendilerini görecektir; daha sonra geceleri gökcisimlerini ve gökyüzünün kendini gözlemleyebilecek, yıldızların ve ayın ışığına, gündüz güneşe ve ışığına baktığından daha kolay bakabilecektir."

"Öyle tabii."

"Son olarak da, bence, güneşin sudaki veya başka yerlerdeki yansımalarını değil, güneşin kendi yerindeki halini, olduğu gibi görebilecektir."

"Öyle olması lazım," dedi o.

"Bu durumda güneş konusunda, mevsimleri ve yılların seyrini yaratmanın ve görünen dünyadaki her şeyi düzenlemenin yanı sıra, mağaradayken gördükleri her şeyin de sebebi olduğu sonucuna varacaktır."

"O noktada," dedi o, "bu sonuca varacağı besbelli."

"Bu durumda, bir önceki yaşadığı yeri, o zaman bildiklerini ve diğer tutsakları hatırladığında, şartlarındaki değişiklikten mutlu olup diğerlerinin durumundan dolayı üzülmez mi?"

"Öyle tabii." [...]

"Bir de şunu düşün," dedim ben. "Eğer bu adam mağaraya inip eski yerine otursa, dışarıdaki güneşten sonra gözleri karanlıkla dolmayacak mıdır?"

"Tabii ki," dedi o.

"Peki o gölgeleri yeniden görecek olsa ve gözlerinin karanlığa henüz alışmamış olmasından dolayı etrafı tam olarak seçemese de, çünkü alışmak biraz zaman ister, zincirli olmaya devam eden diğerleriyle ne gördüklerini tartışmaya başlasa, gülünç duruma düşmez mi, onun hakkında yukarılara çıktığı için gözlerinin bozulduğu, dolayısıyla yukarıya tırmanmayı denemenin değmeyeceği söylenmez mi? Ve diğerlerinin zincirlerini çözüp onları yukarı çıkarmaya çalışsa, onu yakalamayı başardıkları anda öldürmeye çalışmazlar mı?"

"Tabii ki," dedi o.

Hayatı pahasına aşağı inme

"Dolayısıyla bu imgeyi, sevgili Glaukon" dedim ben, "daha önce konuştuklarımıza olduğu gibi uygulamalıyız: görme duyumuzla algıladığımız bölgeyi tutsakların kaldığı yerle, ateşin ışığını da güneşin gücüyle karşılaştıralım; buraya tırmanışı ve burada bulunanları seyretmeyi de ruhun sadece akıl yoluyla kavranabilecek yere yükselişiyle karşılaştırırsak da, öğrenmek istediğin görüşüm konusunda yanılgıya düşmemiş olursun. Bu görüş doğru mudur, değil midir, onu sadece tanrı bilir. Ama bana böyle görünüyor: bilinebilir olanın en dış sınırında iyilik *idea*'sı vardır, zar zor görünür, ama bir kere göründü mü, doğru ve güzel olan her şeyin ardındaki sebep olduğu sonucuna varmak gerekir; görünebilir âlemdeki ışığı ve efendisini yaratan odur, akıl yoluyla kavranabilen yere ise kendisi hâkimdir, ha-

kikati ve düşünceleri yaratır; hem özel hem de kamusal hayatta bilgece davranmak isteyen de onu görmek zorundadır."

Eğitim, bakışı "değiştirmek" demektir

"Sana katılıyorum," dedi o, "en azından seni anladığım kadarıyla."

"O halde, hadi," dedim ben, "şu düşünceme de katılabilirsin: bu noktaya ulaşanların insanların meseleleriyle uğraşmak istememesi, ruhunun daima yukarıda kalmak istemesi şaşırtıcı olmamalıdır; demin tarif ettiğim imgede de böyle olduğuna göre, durumun gerçekten böyle olması son derece muhtemeldir."

"Evet, tabii, muhtemeldir," dedi o.

Filozofların insanları eğitme görevi

[...] "Ancak akıl sahibi olanlar," dedim ben, "göz rahatsızlıklarının iki türlü olabileceğini ve iki sebepten kaynaklandığını hatırlayacaktır: biri aydınlıktan karanlığa geçiş, diğeri de karanlıktan ışığa geçiş. Bu durumda aynı şeyin ruh açısından da söz konusu olabileceğini düşünerek, bir ruhun rahatsız olduğunu, bir şeyleri algılayamadığını fark edecek olsak, arkasından aptal aptal gülmeyip, daha aydınlık bir hayattan geldiği için, karanlığa alışık olmadığı için mi zorluk çektiğini, yoksa derin bir cehaletten büyük bir aydınlığa geçtiği için mi parlak ışık karşısında gözlerinin kamaştığını araştırırız; böylece ilki için, kaderinden dolayı mutlu olurken, ikincisi için üzülürüz [...]."

"Durum böyleyse," dedim, "bütün bunlar konusunda benzer bir sonuca varmalıyız: "eğitim, bu konuda uzman olduklarını söyleyen bazılarının dediği gibi değildir. Onlar, görmeyen gözlere görme duyusunu verir gibi, bilginin yer almadığı bir ruha bilgiyi yerleştirebileceklerini iddia ederler."

"Gerçekten de bunu iddia ederler," dedi o.

"Bütün bu söylediklerimiz şu anlama geliyor" dedim ben, "her birimizin ruhuna içkin olan bu yeteneğin ve her birimizin öğrenmesini sağlayan organın, karanlıktan ışığa dönerken ancak bedenin tamamıyla birlikte dönebilen gözler gibi, ruhun tamamıyla birlikte, oluşmakta olan dünyadan çevrilmesi gerekir ki, var olanı ve var olanın en aydınlık yanını seyretmeye gücü olsun. O aydınlığı da iyi olarak tanımlıyoruz, değil mi?"

"Evet."

[...] "Bu durumda sıranız geldiğinde, diğerlerinin yaşadığı yere inmeli ve karanlıktaki imgeleri seyretmeye alışmalısınız; bir kere alıştınız mı, o imgeleri aşağıdakilerden binlerce kez daha iyi göreceksiniz ve güzel, adil ve iyi olanın hakikati-

ni gördüğünüz için her bir imgenin ne olduğunu ve neyi temsil ettiğini bileceksiniz.

Alegorinin anahtarı

Böylece bize ve size göre devlet, günümüzde yurttaşları gölgeler uğruna ve iyi bir şeymiş gibi iktidarı ele geçirmek için birbiriyle çatışan birçok devlette olduğu üzere hayallerin değil, gerçekliğin düzeni doğrultusunda yönetilecektir."

T4 Platon

SOKRATES VE *YASALAR*

Kriton, 50a-51c*

Atina hapishanesindeyiz: Sokrates, çarptırıldığı idam cezasının infaz edilmesini beklerken eski dostu Kriton'la sohbet eder ve müridini, hocasını kurtarmak için yaptığı kaçış planlarından vazgeçirmeye çalışır. Sokrates bir ara Atina yasalarının kişileşmiş halinin konuşmaya başladığını hayal eder, doğduğu andan itibaren onlara zımni olarak sadakat ve saygı yemininde bulunduğu için, yargılarına saygı duymadığı takdirde adaletsiz davranmış olacağını düşünür.

Söz, Atina yasalarında

SOKRATES: Meseleye bir de şu açıdan bak o zaman: Diyelim ki buradan kaçıp gitmek üzereyiz veya adına ne dememiz gerekiyorsa işte onu yapmak üzereyiz, tam o esnada Yasalar ve Devlet karşımızda belirip sorsa bize: "Söylesene bana Sokrates, niyetin ne yapmak senin? Giriştiğin bu eylemle biz Yasaları ve cümle devleti var gücünle yıkıma uğratmak istemiyorsun da ne yapıyorsun? Mahkemelerinde alınan kararlar bir defa hükmünü yitirdi mi, münferit şahıslar bu kararları bir defa hükümsüz sayıp ayaklar altına aldı mı, o devletin artık yıkılmadan ayakta durabileceğini mi sanıyorsun yoksa?" İşte bu ve buna benzer sorulara ne cevap vereceğiz Kriton? Ne de olsa mahkemelerde alınan kararların bir hükmü olduğunu buyuran, hani bizim de ihlal etmeye kalktığımız şu yasa lehine filanca veya falanca kişi, tabii özellikle bir hatip edecek bir sürü laf bulabilir. Yoksa bu sözlere karşılık "Devlet bize hakkaniyetsizlik etti, çünkü davamızı doğru bir karara bağlamadı" mı diyeceğiz? Yani bunları mı söyleyeceğiz, yoksa başka bir şey mi?

* *Kriton* çev. Cana Vilken Çoraklı-Eyüp Çoraklı, Alfa Yayınları, Veritas Dizisi, 2020.

Zımni bir antlaşma

KRİTON: Zeus aşkına, elbette bunları söyleyeceğiz Sokrates. SOKRATES: Peki, ya o zaman Yasalar şöyle çıkışırsa: "Seninle aramızda karar kılınan mutabakatta bunlar da var mıydı Sokrates, yoksa sırf Devletin verdiği kararlara riayet etmek miydi mutabakatımız?" Bu sözler karşısında şaşkına döndük diyelim, bir ihtimal şöyle sürdürebilirler konuşmalarını: "Bu söylenenlere hiç öyle şaşırma Sokrates, şaşırma da cevap ver bize, madem böyle soru ve cevapların peşinde gitmek gibi bir huyun var senin de. Haydi söyle bakalım, bizi ve Devleti neyle itham ediyorsun da, böyle yıkıp yok etmeye kalkışıyorsun bizi? Bir defa seni dünyaya getiren biz değil miydik, sonra baban bizim sayemizde annenle evlenip seni peyda etmedi mi? Kifayetsiz kaldıkları için bazılarımızdan, mesela evliliği konu edinen yasalardan yana bir şikâyetin mi var öyleyse, çekinme söyle!" "Hiç şikâyetim yok," diyebilirim. "Bir çocuğun yetiştirilmesi ve eğitilmesiyle ilgili yasalardan, hani senin de eğitim görmeni sağlayan o yasalardan mı şikâyetçisin peki? Yoksa beden eğitimi ve güzel sanatlarla yoğrulman gerektiğini babana buyurduğunda, bu konuda vazedilmiş olan yasalarımız mı kifayetsiz kaldı?" "Hiç de değil," diye cevap verebilirim. "Pekâla! Madem dünyaya geldin, sonra beslenip büyütüldün ve eğitildin, öyleyse hem senin hem de atalarının her şeyden önce bizim çocuğumuz ve kölemiz olmadığını söyleyebilir misin? Eğer durum buysa, o zaman bizimle eşit haklara sahip olduğunu mu düşünüyorsun, hatta bizim sana yapmaya kalkıştığımız ne varsa, onlara misliyle karşılık vermeyi kendine hak mı görüyorsun? Elbette babanla veya varsa eğer efendinle de eşit haklara sahip değilsin ki, sana herhangi bir şey yaptıklarında onlara misliyle karşılık veresin, mesela sana kötü laflar ettiklerinde sen de onlara kötü konuşasın, sana vurduklarında sen de onlara vurasın veya bu türden başka pek çok şey yapasın. Peki vatanına ve yasalarına karşı böyle bir tavır takınman mümkün mü ki, biz kendimizde hak görüp seni ortadan kaldırmaya teşebbüs edersek, buna karşılık sen de var gücünle vatanını ve yasalarını yıkıp yok etmeye kalkışacaksın, hatta erdemin peşinde koşan biri olarak bunu yapmakla hakkaniyetli davrandığını ileri süreceksin? Yoksa sen vatanın anandan, babandan, hatta gelmiş geçmiş bütün atalarından daha saygıdeğer, daha aziz ve daha kutsal bir şey olduğundan, üstelik gerek tanrılar nezdinde gerekse aklıselim kimseler nazarında gayet muteber sayıldığından, dahası vatan gazaba kapıldığında babandan ziyade

ondan çekinmen, onu teskin etmen, onun gönlünü alman gerektiğinden veya onu ikna etmek ya da o ne buyurursa yapmak zorunda olduğundan, ayrıca bir şeye katlanmanı buyurursa, ona sükûnetle katlanman gerektiğinden, ister kırbaçlanmanı, ister zincire vurulmanı, isterse de yaralanmanın, hatta ölmenin mukadder olduğu bir savaşa girmeni emretsin, hepsini yapmaya mecbur olduğundan, kısacası hakkaniyetin ancak bu olduğundan, hiçbir koşulda pes etmemen, geri çekilmemen, safını terk etmemen gerektiğinden, aksine nerede olursan ol, ister savaş meydanında, ister mahkeme huzurunda, vatanının ve devletinin emrettiği ne varsa hepsini yerine getirmen gerektiğinden yahut da hakkaniyetin aslında nerede bulunduğu konusunda onu ikna etmek zorunda olduğundan bihaber bir bilge misin? Anana veya babana karşı şiddete başvurmana dinen hiç cevaz verilmezken, vatanına karşı şiddete başvurmana bunlardan daha mı fazla cevaz verilir?" Bu sözler karşısında ne cevap vereceğiz Kriton? Sence Yasalar hakikati dile getiriyorlar mı, getirmiyorlar mı?

Felsefi Bilgi Şekli Olarak Yazı

Mario Vegetti

"Platon'un tamamıyla felsefi (dogmatik) olan eserleri günümüze ulaşmış olsa (...) o zaman Platon felsefesinin daha sade bir şekline sahip olurduk. Halbuki elimizde sadece diyalogları olduğu için, bu tür onun felsefesi konusunda kısa sürede bir fikir edinmemizi ve onu eksiksiz bir şekilde anlamamızı zorlaştırır. Diyalog biçimi birçok heterojen unsur ve yön içerir." (G.W.F. Hegel, Felsefe Tarihi Üzerine Dersler, *II 1)*

FELSEFE ALANINDA İLK İFADE BİÇİMLERİ

Daha sonra felsefe olarak bilinecek olan bilgi alanında, MÖ VI. yüzyıldaki ürkek başlangıcından itibaren hem özerk bir entelektüel alanın ve spesifik bir düşünce tarzının hem de uygun bir ifade şeklinin tanımlanması üzerinde çalışılır. Felsefe, şairler gibi geleneksel olarak daha büyük otorite sahibi diğer aydınlarla ortak bir boyut teşkil eden "bilgelik"ten (*sophia*) ayırt edilmesini sağlayacak bir nitelemeden yoksundur; nitekim "*philosophia*" (felsefe, bilgi aşkı) teriminin, çağlar boyu sürecek özel anlamını MÖ V. yüzyıl sonlarına doğru, Sokratesçi-Platoncu grup döneminde edindiği sanılır.

Şiir ve Kehanet

Başlangıçta "filozoflar" kültürel geleneklerin sunduğu imkânlar dahilinde çeşitli ifade biçimleriyle denemeler yaparlar. İlk olarak, "bilgelik" alanında en büyük rakipleri olan Homeros ve Hesiodos gibi vecizelerle konuşan epik şairlere özgü şiir biçiminden –Homeros'un *heksametron* [altılı ölçü] vezninden– yararlanırlar. Dolayısıyla Parmenides ve Empedokles'in bilgelik mesajları (küçük bir izleyici kitlesi karşısında gerçek anlamda icra edilmek üzere yazılmış olmaları muhtemeldir), Sicilya ve genel anlamda Magna Graecia ortamında neredeyse kaçınılmaz olduğu üzere, şiir biçiminin otoritesinden istifade ederler. Yunan dün-

yasının diğer tarafında İyonyalı Herakleitos düşüncelerini bir o kadar prestijli bir biçim olan kehanet temelli aforizma şeklinde ifade eder (rivayete göre Herakleitos'un deyişleri altın tabletlere yazılıp bir tapınağa emanet edilmiş). Atina'da ise Anaksagoras zirve konumundadır; dünya konusundaki hakikat mesajı, İtalya'da ve İyonya'da yaşayan selefleri kadar evrenseldir, ama MÖ V. yüzyılda Attika kültüründe son derece yaygın olan nesir türünde ifade edilir.

Platon'un Phaidros*'undan fragmanlar içeren papirüs*, Oxyrhynkhos'ta (Mısır) bulunmuştur, II. yüzyıl sonları, Oxford, Bodleian Library

Nesir

Bu kültürel ortamda iki ana eğilim ortaya çıkar. Bir yanda halka açık konuşmalar yazıya dökülmeye başlanır, böylece ilk olarak Sofistler, genelde entelektüel açıdan tahrik dolu tezlerini açıklama imkânı bulurlar; ama Herodotos ve muhtemelen Thukydides gibi büyük tarihçilerin de metinleri konuşmalarda aktarıldıktan sonra yazılı olarak yayılır. Yeni ortaya çıkmakta olan ve tıptan mimarlığa ve matematiğe kadar çeşitli alanları kapsayan teknik elkitapları, nesir edebiyatın bir başka dalını oluşturur; Demokritos'un ne yazık ki günümüze ulaşmamış olan felsefi-bilimsel konulu inceleme yazılarının da daha önceki hikemi gruba değil de, bu gruba dahil olduğu sanılır.

Dolayısıyla felsefi bilgi, oluşumunun ilk döneminde şiir veya kehanet biçimindeki hikemi mesajlarla, Sofistlerin konuşmalarıyla teknik rehberler arası bir nesir yazı arasında gidip gelmiştir.

İFADE BİÇİMİ VE ENTELEKTÜEL BİR FAALİYET OLARAK DİYALOG

Felsefeye bu yeni adın yanı sıra, geleneksel olsun, modern olsun, diğer bilgi biçimlerinden ayırt edilmesini sağlayacak spesifik bir konu alanı ve özellikle çürütmeye ve kanıtlamaya yönelik spesifik bir akıl yürütme yöntemi kazandırma kararı, MÖ V. yüzyıl sonlarında Sokratesçi grubun içerisinde alınır. Böylece benimsenen ve genelde Platon'a atfedilen felsefi diyalog şeklindeki ifade biçimi, aslında muhtemelen Platon'un düşüncelerini geliştirirken zaten yararlandığı ve en üst noktasına kadar geliştirdiği felsefi dilin başlıca yöntemini oluşturur.

Tartışma ve Diyalog

Rakip görüşlerin kıyaslandığı tartışma anlamındaki diyaloğun Sokrates'in icadı olmadığı kesindir. Bu ifade biçiminin kökeninde tabii ki Atina'ya özgü, halk meclisinde ve *boulē*'de [meclis] siyaset konusunda, mahkemede de yargı konusunda tartışma âdeti yatar. Bir de tabii tarihçiler tarafından aktarılan, daha doğrusu uydurulmuş olan unutulmaz tartışmalar vardır; bunların arasında Thukydides'in V. kitabında Atinalılarla Meloslular arasındaki diyalog yer alır.

Şiir alanında tiyatro ve özellikle Euripides'in tiyatrosu, karakterler arasında diyalog temelli kıyaslamalar açısından çok zengindir (bu oyunların felsefi diyaloglarda da benimsenen başlıca özelliği, yazarın sesinin yokluğudur); ayrıca Platon'un da gelenek doğrultusunda Epikharmos'un ve Sophron'un *mimos*larından ilham aldığı sanılır (Diogenes Laertios'a göre bu eserleri "yastığının altında" tutardı).

Logos Sōkratikos

Ancak on yıllar boyunca gerçek anlamda bir edebi tür teşkil edecek olan *logos sōkratikos*, yani felsefi diyaloğun temelinde Sokrates'in felsefeyi algılama ve uygulama –önyargılı düşüncelerin çürütülmesine ve daha uygun kuramsal çözümlerin arayışına yönelik, *polis*in aydınları, siyasileri ve şairleriyle doğrudan diyalog yoluyla kıyaslama– şeklinin yattığı kesindir.

Aristoteles'in de belirteceği gibi *logos sōkratikos*, gerçekten yer aldığı varsayılan rastlaşmaların tasvirinden (*mimēsis*) oluşur (*Poetika*, 1447a28-b13). Platon'un *Theaitetos* eserinin girişinde belirtildiği gibi bu tür, gerçekten gerçekleşmiş diyalogların yazıya dökülmesini temel almış olabilir. Diyalogların yazılması, Sokratesçi grupta ve muhtemelen Atina'nın aydın okurları arasında olağanüstü rağbet görmüş olmalıdır. Günümüze ulaşan ve (Platon ile Ksenophon'a ait metinler dışında) Gabriele Giannantoni tarafından *Socratis et*

socraticorum reliquiae [*Sokrates ve Sokratesçilerden Geriye Kalanlar*] eserinde toplanmış olan az sayıdaki metin sayesinde, MÖ IV. yüzyılın ilk otuz yılında yayımlanan (Platon ve Ksenophon dahil) 250 kitabın 200'nü yazmış olan en az 14 *logos sōkratikos* yazarı konusunda bilgi sahibiyiz; olağanüstü boyuttaki bu üretim karşısında, bu türün elde ettiği şaşırtıcı başarı sonrasında kısa sürede çökmüş olması da bir o kadar şaşırtıcıdır, ancak bu çöküşün felsefe okullarının doğuşuyla, zaman içinde felsefi inceleme yazılarına dönüşecek olan organik ve sistematik inceleme biçimleri geliştirme ihtiyaçlarından kaynaklandığını söylemek gerekir.

Önyargılara Karşı Felsefi Akılcılık

Sokratesçi diyaloğun ortaya çıkışı, bir yanda şehrin kültürel bağlamındaki yerini meşrulaştırmaya çalışan felsefi edebiyat, diğer yanda geleneksel şiir biçimi ve daha yeni Sofizm ile Isokrates tarafından başarıyla kurumsallaştırılan retorik gibi türler arasında rekabetin doğmasına neden olur. Ama aynı zamanda, *logos sōkratikos*u izleyecek olan inceleme yazısıyla kıyaslama sonucu görüleceği üzere, felsefe adı verilen entelektüel faaliyeti algılama şeklinin kabul gördüğünü gösterir. Diyaloğun en rağbet gördüğü dönemde felsefenin kabul ettirmeyi hedeflediği şey bir öğreti içeriği (eski hakikat hocalarının hikemi öğretileri veya yenilerin, "bilimsel" öğretileri) değil, bir hayat biçiminden ayrı olarak düşünülemeyecek bir akılcılıktır (Aristoteles *Retorik*'te hedeften yoksun olan matematik *logos*un tersine, Sokratesçi *logos*un "ahlaki âdetleri ve tercihleri" etkilemeyi amaçladığını söyler, III 1417a18-21). Diyalog, konuşanları ahlak, siyaset ve kültür alanlarındaki görüşlerini sunmaya teşvik eder; bu görüşler, eleştiriden uzak olarak kabul edildiklerini göstermeye yönelik, çürütme amaçlı akıl yürütmeye (*elenkhos*) tabi tutulur ve ilave araştırmalara yönelik bir tavsiyeyle veya geçici de olsa daha sağlam temelli yeni görüşlerin öne sürülmesiyle tamamlanabilir. Dolayısıyla felsefi akılcılık, geleneksel önyargıları ve *idées réçues*, yani edinilmiş bilgiyi hedef alan, daha olgun bir kuramsal-pratik bilinci ve bu bilinç temelinde iyileştirilen hayat biçimlerini amaçlayan eleştirel bir düşünce faaliyeti olarak tanımlanabilir. Felsefenin en azından bu safhadaki kapsamı temelde ahlaki-pratiktir, ama diyalog temelli akıl yürütme eylemi felsefeye, retorikle şiirin sebep olduğu irrasyonel kanaate karşılık hakikat iddialarına meşruluk kazandırabilecek mantıksal-metodolojik ve daha genel anlamda epistemolojik araçlar kazandırır.

PLATON'UN FELSEFİ DİYALOĞU

Platon felsefi diyalog türünü kuramsal ve edebi açıdan daha önce eşi görülmemiş ve rakipsiz kalmaya mahkûm bir düzeye çıkarır, ancak *logos sōkratikos*un

bileşenleri olan eleştirel-diyalektik akılcılık tavrının apaçık uygulamasıyla ahlaki-pratik hedefine ihanet etmez. Diyalog sayesinde Platon, belirli bir felsefeden ziyade bizzat felsefenin rakip tezler arasındaki kıyaslama ve titiz akıl yürütme yoluyla kendini inşa sürecinin sahnelendiği görkemli bir felsefe tiyatrosu yaratır; bu sürecin nihai amacı, bilinç ve bilgi düzeyindeki her artışa, felsefe tiyatrosunun izleyicisinin hayat biçiminde olumlu bir değişimin tekabül etmesi gerekliliğidir.

Platon'un büyük ihtimalle icat etmediği ve Sokratesçi grupla temaslarında karşısına çıkan diyalog tarzı yazı şekli düşüncesinin bazı temel gereksinimlerini tamamıyla karşılar.

Platon'un Phaidon *adlı eserinden fragmanlar içeren papirüs*, MÖ III. yüzyıl, Londra, British Library

Felsefi Yazı

Her şeyden önce yazı meselesi söz konusudur. Platon felsefenin bir öğreti bütününden değil, bir düşünce ve yaşama biçiminden oluştuğuna inandığı için, *Phaidros*'ta yazının felsefeyi ifade etmek açısından yetersiz kaldığını, çünkü içeriğini sabitleyip kaskatı hale getirdiğini, bu içeriğin sadece karşıt tezleri çürüten ve tartışan insanlar arasındaki canlı bir diyalog yoluyla şekillenebileceğini yazmıştır. Öte yandan yazı, hocanın ve muhataplarının söylemlerinin anısının, gelecek kuşakların eğitimine yönelik olarak muhafaza edilebilmesi için gereklidir (*Yasalar*, VII. 811e). Dolayısıyla canlı konuşmaların sanatsal taklidi şeklinde diyalog yazmak, felsefi yazıyı felsefenin ruhunu taklit etme suçlamasından en azından kısmen tenzil edebilecek tek yöntemdir.

Bir Dönemin ve Temsilcilerinin Eleştirel Değerlendirmeleri

Ayrıca tiyatro diyalogları gibi felsefi diyaloglar da yazarın sahnede olmamasına ve anonim kalmasına izin verir. Bu, Platon açısından hem felsefi söyleminin Sokratesçi eğitime yabancı, hikemi ve dogmatik bir mesaj şeklinde sunulmasını engellediği için, hem de felsefi çalışmalarının hedefinin ve anlamının temel bir yönünü oluşturan daha incelikli bir nedenden dolayı önemlidir. Platon'un felsefeye atfettiği en önemli görevlerden biri, büyük *polis* deneyiminin, eğitiminin de rastladığı Perikles döneminin yenilgi, iç savaş ve Sofistlerin epistemik nihilizmi sonucunda siyasi, ahlaki ve kültürel başarısızlığa uğramasının nedenlerinin köküne inecek eleştirel bir düşünce üretmesidir. Platon diyalog sayesinde yeni kaybolmuş bir kuşağın başrol oyuncularını –siyasiler, şairler, Sofistler, hatipler– son bir defa sahneye çağırır, onları görüşleri, değer sistemleri, bilinçsiz önyargıları konusunda sorgular; bu maddi görüş bileşimi (*doksa*) apaçık hale geldiği zaman, tutarsızlıklarını ve çelişkilerini ortaya koyacak bir çürütme sürecine başvurulup söz konusu başrol oyuncuları (en azından entelektüel açıdan dürüst olanları) izleyiciler karşısında hatalarını ve yeni bir başlangıç yapmanın gerekliliğini kabul etmeye zorlanabilir. Bu noktada kaybolan "babalar" kuşağına nihai olarak veda edilebilir. Platon, o "babalar"la özdeşleşen şehrin aynı hataları tekrarlamamaya, daha tutarlı bilgilerle zenginleşmeye ve siyasi ve ahlaki açıdan yeniden inşa yoluna girmeye ikna edilebileceğine inanır. Ama bunun için "babalar"ın görüşlerinin çürütülmesi diyalogların yazarı tarafından değil, kısa bir süre önce şehrin hatalarının kurbanı olmuş, saygın çağdaşları tarafından yapılmalıdır; bu kişi, felsefi diyaloğun başrol oyuncusu olan Sokrates'tir (ancak bu karakterin Platon'un bakış açısını ve düşüncesini tamamıyla temsil ettiği düşünülmemelidir, çün-

kü tiyatro yazarlarıyla da olduğu üzere, o düşünceleri diyalogdaki konuşmacıların hepsinde aramak gerekir).

Bütün bir tarihsel dönemi eleştirel açıdan sorgulama sürecinin olağanüstü kapsamı ve kuramsal potansiyeli, Platon'un diyaloglarının hem yüksek felsefe metinleri olmasına hem de Perikles'in dünyasının muhteşem bir entelektüel tablosunu oluşturmasına katkıda bulunur. Platon hem gençliğinde yazdığı diyaloglarda hem de felsefi üretiminin tamamında kendini bu yorumlama ve revizyon işine adar; örneğin *Theaitetos* ve *Sofist* gibi daha geç döneme ait iki diyaloğu hem Platon'a göre nesnel olarak "hakiki" olan değerleri temel alma imkânını yok eden, dolayısıyla kişisel ve umumi davranış şekillerini öznel keyfiliğe ve demagojik kanaate terk eden Protagoras'ın Kuşkucu göreciliğini teyit etmiştir, hem de Platon'un Perikles kültürünün hakiki başrol oyuncusu ve kendi açısından en sinsi rakip olarak gördüğü entelektüel figürün, yani Sofistin gizemli doğasını nihayet tanımlamıştır.

Metinlerarası Strateji

Bu olağanüstü entelektüel kıyaslama çalışmasında diyalog biçimi, Platon'un rakiplerini çürütmek için etkili bir yöntemden, yani metinlerarası stratejiden yararlanmasına izin verir. Diyaloğun sahnesinde incelemeye tabi tutulan kültür, kendi sesleri ve dilleri yoluyla seslendirilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, *Meneksenos*'nun mezar yazıtında "Periklesçi" siyasiler; *Gorgias*'ta ve *Devlet*'in ilk kitabında Gorgias, Polos, Thrasymakhos gibi hatipler ve demagoglar; *Protagoras*, *Theaitetos* ve *Euthydemos*'ta Sofistler; *Phaidōn* ve *Sofist*'te doğabilimci bilgeler; *İon*'da, *Devlet*'in ikinci ve üçüncü kitaplarında ve *Şölen*'de şairler; *Devlet*'in üçüncü ve yedinci kitaplarında sırasıyla hekimler ve matematikçiler. Bu liste, Platon'un üretiminin tamamını kapsayacak şekilde sürdürülebilir. Bu metinlerarası yöntemin amacı, Bahtin'in kastettiği şekilde, felsefe sahnesine dilleriyle aktarılan kültürel biçimlerin ve edebi türlerin parodisini yapmak, yani onları eleştirmek, çökertmek, bazı durumlarda başkalaştırıp yerlerini almak isteyen felsefenin söylemine uyarlamaktır (burada "parodi" ne olduğundan değersiz görmek ne de hor görmek demektir; tam tersine Platon'un stratejisinin başarısı, entelektüel rakiplerini son derece ciddiye almasına, hatta bazen, çürütmenin –ironiden vazgeçmezse de– daha katı ve ikna edici görünmesi için onları "orijinal" hallerine göre daha güçlü göstermesine bağlıdır).

Diyalog Türünün Başarısı

Platon'un kullanımıyla felsefi diyalog olağanüstü bir başarı kazanır. Her şeyden önce rakip edebi türler açısından durum böyledir; MÖ IV. yüzyılda Sofist metin üretiminin hızla azaldığı, retorik alanında da Isokrates'in muteber oku-

Platon'un Devlet*'inden fragmanlar içeren papirüs*, Oxyrhynkhos'ta (Mısır) bulunmuştur, p. Oxy. LII 3679, III. yüzyıl, Oxford, Bodleian Library

lunun bile etkisini büyük ölçüde kaybettiği görülmektedir. Ancak Platon'un diyalogları diğer *logos sōkratikos*ların da üretiminin ve dolaşımının sona ermesinde belirleyici rol oynar; tarihyazımı üretimi sayesinde eserleri kurtulan Ksenophon da Aristoteles'ten itibaren filozoflar arasında anılmaz olur. Ancak paradoksal olarak Platon'un diyaloğu da kendi başarısının kurbanı olacaktır. Diyaloglarda somutluk kazanma süreci tasvir edilen felsefe, hem Platon'un çalışmaları sayesinde hem de okulu olan *Akademeia*'yı pekiştirme gereksinimlerinden dolayı giderek daha istikrarlı ve tutarlı bir öğreti bütünü edinir. Dolayısıyla *Timaios* ve *Yasalar* gibi Platon'un daha geç tarihli diyalogları monolog eğilimli, daha sistematik bir biçime sahiptir. Aristoteles de (*logos sōkratikos*un

üslubu veya ortamıyla hiçbir ortak yanı olmayan diyaloglar yazmış olmasına rağmen) felsefeye ileride başlıca inceleme ve eğitim aracı haline gelecek olan inceleme yazısını (*pragmateia* veya *methodos*) kazandırır. Hellenistik çağın büyük felsefi okulları, inceleme yazılarının en önemli merkezlerini oluşturur ve Platoncular da hocalarına ancak diyaloglarına yorum getiren inceleme yazıları yazarak sadık kalırlar.

Aristoteles'in Düşüncesi

Aristoteles Stageira'da doğar – MÖ 384

Aristoteles Atina'da Platon'un *Akademeia*'sına katılır – MÖ 367

Yunan dünyası Thebes'in hâkimiyetine girer – MÖ 371-362

Aristoteles Atina'dan ayrılarak Assos'a döner – MÖ 347

Philippos'un oğlu İskender'in hocası olur – MÖ 343

II. Philippos Khaironeia'da zafer kazanır ve Makedonların Yunanistan üzerindeki hâkimiyeti başlar – MÖ 338

II. Philippos öldürülür; İskender Makedonların kralı olur – MÖ 336

Aristoteles Atina'ya döner ve Lykeion'u kurar – MÖ 334

Atina'dan ayrılıp Khalkis'e gider – MÖ 323
Aristoteles Khalkis'te ölür – MÖ 322

İskender Babil'de ölür – MÖ 323

Pella
Syrakousai
Assos
Atarneus
Mytilene
Ege Denizi
Khalkis
Khaironeia
Atina
Aristoteles
İyon Denizi
Akdeniz
Girit

NEDEN ARİSTOTELES?

Klişelerden öğrenebileceğimiz bir şey varsa o da Dante'nin neredeyse on altı yüzyıl aradan sonra Aristoteles'i "bilginlerin en bilgini" olarak tanımlamasının, filozof denince akla gelen Aristoteles'in şöhretinin ne kadar geniş ve uzun ömürlü olduğunu gösterdiğidir. Aristoteles'in etkisinin ortaçağdan sonra da devam ettiğini ve modern ile çağdaş felsefe üzerinde de birçok açıdan hissedildiğini unutmamak gerekir. Bir anlamda felsefe yapmak için ya Aristoteles'ten hareket etmek gereklidir, ya da en azından her yerde kendini gösteren varlığını görmezden gelmeye imkân yoktur; göreceğimiz üzere günümüzde de, bazen kendini Aristotelesçi ilan etmeyen veya bu mirasın farkında bile olmayanlar tarafından kullanılan birçok felsefe terimi Aristoteles'ten devralınmıştır.

Müritleri Peripatetik bir okulu canlı tutmaya devam ederlerse de, Aristoteles'in etkisi Stoacılar gibi kendinden sonraki önemli yazarlar üzerinde fazla etkili olmaz, ama MÖ I. yüzyıldan itibaren yazıları Rodoslu Andronikos sayesinde yeniden ortaya çıkar. Ondan sonra da yavaş yavaş Arap düşüncesini beslerler ve Arap düşünürlerin etkisiyle Hıristiyan Batıya dönerler; tözsel dönüşümün, yani ekmek ile şarabın İsa'nın bedenine dönüşmesinin teolojik temelinde Aristoteles'in töz kavramının yer aldığını düşünmek yeterli olacaktır.

Başlangıçta Aristoteles'in eserlerinden Latince olarak sadece birkaç metni Boethius'un tercümeleri sayesinde ortaçağda bilinmeye başlar, ama XII. yüzyıldan itibaren Aristoteles'in külliyatının tamamı önce Arapçadan, sonra da Yunancadan tercüme edilecektir; "doğa bilimi" kitaplarından *Metafizik*'e kadar birçok metni ortaçağ düşüncesinde gerçek anlamda bir devrime yol açacaktır ve Thomas Aquinas'la Aristotelesçilik Hıristiyan teolojisinin resmi felsefesi haline gelecektir. Yaygın bir inanış ve birçok Rönesans filozofunun beyanatları yeni modern düşüncenin baştan başa Platon'u ve Aristoteles'i temel aldığı izlenimini yaratabilir, ama ortaçağ sonu ile Rönesans arasında Padovalı Aristotelesçilik gelişir (örneğin Pomponazzi), dinsel ortodoksluk alanındaysa dinselçevrelerde ve üniversitelerde etkisini hissettirmeye devam eden Reform karşıtı Aristotelesçilik XIX. yüzyılda Yeni Thomasçılığın yeniden doğuşuna kadar devam edecektir.

*Öte yandan metafiziksel Aristoteles Rönesans çe*vrelerinde etkisini kaybederken, *Poetika* ve *Retorik* eserlerinin yazarına ilgi giderek artar ve Barok dönemde de retorik alanında devam eden bu gelenek geçen yüzyıl ortalarında Anglosakson ortamlarda yeniden canlanacaktır. Mantık alanında sürekli ola-

rak Aristoteles'e atıfta bulunulduğu gibi fenomenoloji alanında da çeşitli modern felsefeciler Aristoteles'in düşüncelerini yeniden ele alır.

Peki bir türlü görmezlikten gelinemeyen bu filozof ne yapmıştır? Varoluşun felsefesinden astronomi, fizik, biyoloji ve zooloji alanında incelemelere (yazıldıkları dönem itibarıyla "bilimsel" sayılıp sonraki dönemlerde bu gözle bakılırlar) ve siyaset ile ahlak alanında kuramlara uzanan çok çeşitli araştırmalar yürütmüştür. Mantık alanı Aristoteles'ten hemen sonra Stoacıların etkisiyle derin bir değişimden geçer, ama Stoacıların düşüncesinin sonraki dönemlere ancak bölük pörçük durumda (ve genelde rakipleri yoluyla) ulaştığını bir yana bırakırsak, Aristoteles'in tümdengelim kuramı, farklı bir yönde gelişmiş olmalarına rağmen günümüzde de mantık araştırmalarının bir parçası olmaya devam eder; bu arada özdeşlik, çelişmezlik ve *üçüncü şıkkın olmazlığı* ilkeleri de onları eleştirenler için bile *büyük önem taşır.*

Aristoteles Platonculuk karşıtlığıyla *hyperouranion* dünyasının evrensel biçimlerini fiziksel dünyaya uygularken kendinden sonrakilere töz, biçim ve madde, kuvve ve fiil düşüncesini, tümdengelim, tümevarım ile tanımlama araçlarını ve sonradan defalarca gözden geçirilip baştan formüle edilmiş olmasına rağmen modern düşünce üzerinde etkili olmaya devam eden cins ve tür sınıflandırmasını *bırakmıştır.*

Platon konusunda felsefe tarihinin tamamının onun kuramlarının yorumlanmasından başka bir şey olmadığı söylenmiştir, ama aynısı Aristoteles için de söylenebilir. Aristoteles, bazen muhafazakâr tepkilere neden olduysa da felsefenin gelişmesi için ilham kaynağı olmuş, görmezden gelinemeyecek bir filozoftur.

Klişelere dönecek olursak, Platon Raffaello'nun Atina Okulu'nda *hyperouranion* fikir dünyasına atıfla parmağıyla yukarıyı gösterirken, Aristoteles ile değil ise eliyle aşağıyı işaret ederken tasvir edilmiştir. Bunun aşırı derecede basitleştirilmiş bir bakış açısı olduğuna şüphe yoktur, ama Aristoteles'in, *hyperouranion* dünyasında sadece Birincil Sebebi, Hareketsiz Hareket Ettiriciyi ve düşünen kendini düşünen Saf Eylemi bırakarak bize içinde yaşadığımız dünya hakkında (tecrübi yöntemlere başvurarak, doğayı gözlemleyerek) konuşmayı öğrettiği kesindir.

Rönesanstan günümüze felsefi düşüncelerin büyük kısmının "Aristoteles'ten nasıl kurtulabiliriz?" sorusunu kendine rehber edindiğini söyleyebiliriz. Ama ardında, sonraki kuşakların kavramakta zorlanacağı bu kadar muhteşem bir iz bırakan bir düşünürden kurtulmak kolay değildir. Dolayısıyla Aristoteles'ten sonra onun hakkında, hatta ona karşı söylenenlerin büyük kısmını anlamak için onu anlamak gereklidir. Onu anlamadan ondan sonra olanların büyük kısmını anlamak zor olur.

ARİSTOTELES

Enrico Berti

HAYATI VE ESERLERİ

Aristoteles MÖ 384'te Kuzey Yunanistan'ın Stageira kentinde, Makedonya kralı III. Amyntas'ın (MÖ 393-370) hekimi Nikomakhos'un oğlu olarak doğar. MÖ 367'de, 17 yaşındayken Platon'un Atina'daki *Akademeia*'sına girer ve yirmi yıl burada kalır. Bu dönemde Platon'un diyaloglarını örnek alarak, Cicero'ya göre büyük edebi değere sahip, ama ne yazık ki günümüze ulaşmamış olan diyaloglar yazar.

Akademeia'dan II. Philippos'un Sarayına

Bu diyalogların en önemlileri, ruhun ölümsüzlüğünü konu alan *Eudemos*, felsefeye teşvik etme amacı taşıyan *Felsefeye Çağrı* ve her şeyin ilk ilkesini konu alan *Peri philosophias*'tır [*Felsefe Üzerine*]. Aristoteles aynı dönemde, Platon'un *Akademeia*'da sözlü olarak öğrettiği ilkeler öğretisini anlattığı, *İyilik Üzerine* ve Platon'un *eidos*lar konusundaki öğretisini ele aldığı *Peri ideōn* [*İdealar Üzerine*] adlı birer inceleme yazısı da yazar. Bu eserlerden geriye sadece daha sonraki dönemlerde yaşamış yazarların sunduğu alıntılardan veya özetlerden oluşan birkaç fragman kalmıştır. Aristoteles'in muhtemelen *Akademeia*'da verdiği retorik ve diyalektik derslerinin izlerini, günümüze ulaşmış en eski eserlerinde görmek mümkündür. Platon öldüğü zaman (MÖ 347) Aristoteles *Akademeia*'dan ayrılır ve Ön Asya'daki Yunan şehri Assos'a giderek Atarneus'un yöneticisi Hermias'ın misafiri olur ve Hermias onuruna *Peri Aretōn kai kakiōn* [*Erdem ve Kusurlar Üzerine*] adlı eseri kaleme alır, ancak Hermias MÖ 345'te Persler tarafından yakalanıp öldürülür. Bundan dolayı Assos'tan ayrılan Aristoteles, Lesbos adasındaki Mytilene'ye gider ve öğrencisi Theophrastos'la birlikte hayvanlar konusunda incelemeler yürütür. MÖ 343'te Makedonya Kralı II. Philippos tarafından oğlu İskender'e hocalık etmeye çağrılır ve İskender onuruna, ikisi de günümüze ulaşmamış olan *Krallık Üzerine* ve *İskender veya Koloniler Üzerine* adlı iki diyalog yazar.

Bir süvari, muhtemelen Büyük İskender, MÖ IV. yüzyıl, Pella, Arkeoloji Müzesi

Lykeion

Philippos ölüp de babasının yerine geçen İskender kendisine "Büyük" unvanını kazandıracak olan Pers seferine çıkınca, Aristoteles Atina'ya döner (MÖ 334) ve Apollon Lykeios'a adanan bir bahçede *Lykeion* adı verilen bir okul kurar. Bu okul, yürüyüş yapılan ve *Peripatos* adı verilen bir yer de içerdiği için sonradan "Peripatetik" olarak bilinecektir. Aristoteles okulunda diyalektik, fizik, ilk felsefe, ahlak, siyaset, retorik ve şiir kuramı alanlarında ders vermenin yanı sıra 158 anayasa ile başka malzemeden (deyimler, olimpiyat şampiyonlarının listeleri, anatomik tablolar) oluşan büyük bir derlemenin hazırlanmasına ön ayak olur.

MÖ 323'te İskender'in Babil'de öldüğü haberi yayılınca Aristoteles Makedon karşıtları tarafından dinsizlikle suçlanır. Hermias onuruna yazdığı *Peri Aretōn kai kakiōn* suçlamanın bahanesi olur, ama asıl nedeni siyasidir, çünkü Aristoteles, Yunanistan'ın Makedon valisi Antipatros'la (MÖ 400-319) dosttur ve sonradan onu vasiyetini uygulamakla görevlendirecektir. Yargılamanın sonucunu öngören Aristoteles, Atina'dan ayrılarak Khalkis'e, Euboia adasına gider ve ertesi yıl, yani MÖ 322'de burada ölür.

Corpus aristotelicum

Aristoteles'in okulunda verdiği ve kendisi tarafından yayımlanmadığı için birkaç yüzyıl boyunca pek bilinmeyen metinleri, ancak MÖ I. yüzyılın ikinci yarı-

sında Peripatetik filozof Rodoslu Andronikos tarafından muhtemelen Roma'da çeşitli nüshalar şeklinde yazılıp dolaşıma sokulur. Elyazması geleneği yoluyla günümüze ulaşmış olan *Corpus Aristotelicum*'u [*Aristoteles Külliyatı*] oluşturan ve genelde Latince başlıklarıyla bilinen bu metinler, mantık (*Kategoriler*, *Önerme Üzerine*, *Birinci Çözümlemeler*, *İkinci Çözümlemeler*, *Topikler*, *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*), fizik (*Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Oluş ve Bozuluş*, *Meteorologika* [*Meteoroloji*]), psikoloji (*Ruh Üzerine*, *Doğa Bilimleri Üzerine*), zooloji *Peri Ta Zōia Historiōn* [*Canlılara İlişkin Araştırmalar*], Peri Zōiōn Kinēseōs [*Canlıların Hareketi Üzerine*], *Peri Zōiōn Moriōn* [*Canlıların Kısımları Üzerine*], *Peri Zōiōn Geneseōs* [*Canlıların Oluşumu Üzerine*]), ilk felsefe (*Metafizik*), ahlak (*Nikomakhos'a Etik*, *Eudemos'a Etik*, *Ēthika Megala* [*Büyük Ahlak*]) alanlarındaki eserlerle *Politika*, *Retorik* ve *Poetika*'yı içerir. Aristoteles'in *Atinalıların Devleti* adlı eseri de bir papirüs yoluyla günümüze ulaşmıştır.

MANTIK VE DİYALEKTİK

Aristoteles mantığın, yani sözle (*logos*) ifade edilen düşüncenin yasalarını inceleyen bilimin mucidi sayılır. Aristoteles'in geleneksel olarak *Organon*, yani mantığın çeşitli bilimlerin yararlandığı bir alet olduğu düşüncesiyle "alet" adı altında toplanan eserlerinde sunduğu öğretiye bu ad verilir.

Tözler ve İlinekler

Bu eserlerin ilki olan *Kategoriler*'de kendinden var olan varlıklar, örneğin insan, başkalarında var olan varlıklardan, örneğin beyaz renkten ayırt edilir, birincilere "töz," ikincilere "ilinek" adı verilir. Aristoteles, kendinden var olan varlıklar, yani tözler arasında, "birincil tözleri," yani tikel özneleri –örneğin Sokrates veya Kallias gibi "belli bir insan"– "ikincil tözler"den, yani tikel öznelere yüklem olan genel türlerden –örneğin "insan"– veya bu türlerin dahil olduğu cinslerden –örneğin "canlı"– ayırt eder. Birincil tözler diğer her şeyin, yani hem tözlerin, hem de ilineklerin varlığının ön şartını teşkil eder. Birincil tözlerin karşıtları veya dereceleri yoktur, ama farklı anlarda karşıt yüklemler içerebilirler. İlinekler de tikel özneler –örneğin "belirli bir beyaz"– veya genel özneler– örneğin genel anlamda beyaz veya renk– içerebilir.

Kategoriler

Tözler, töz (*ousia*) adı verilen üstün cinse dahilken, ilinekler, nicelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, konum, iyelik, etkinlik ve edilginlik olmak üzere dokuz cinse dahildir. Bazen on, sekiz, altı, hatta dört tane oldukları söylenen bu üstün cinslere "kategori," yani yüklem türleri denir.

Önerme Üzerine

Aristoteles *Önerme Üzerine*'de dili oluşturan sözlerin, öznelerin imgeleri olan kavramların veya genel anlamda ruhsal içeriklerin alışılageldik işaretleri olduğunu öne sürer; dolayısıyla dil, düşünce ve gerçeklik arasında bir anlamlandırma ilişkisi veya günümüzde dendiği gibi anlambilimsel ilişki söz konusudur. Başlıca kelimeler, isimler ile fiillerdir; isimler ile fiillerin özne ve yüklem şeklinde bir araya gelmesiyle önerme veya "ifade" (*logos*) oluşur. İfade bir durumu haber verebilir (haber veren ifade) veya örneğin dualar gibi sadece anlam içerebilir (semantik ifade).

Çelişmezlik ve Üçüncü Şıkkın Olmazlığı İlkeleri

Haber verme amaçlı ifade bir isimle bir fiili veya başka bir ismi bir araya getirdiği zaman bir olumlama olabilir –örneğin "Sokrates yürüyor"– onları ayırdığı zaman da bir olumsuzlama olabilir – örneğin "Sokrates uçmuyor." Bir söylem ayrıca doğru veya yanlış olabilir; gerçekten birleşik olan şeyleri simgeleyen kelimeleri bir araya getirdiğinde veya gerçekten ayrı olan şeyleri simgeleyen kelimeleri ayırdığında doğrudur, tersini yaptığında yanlıştır. Aynı özneyle bağlantılı olarak aynı yüklemin, aynı zamanda ve aynı bakımdan olumlanması veya olumsuzlanması bir çelişki oluşturur; her ikisi de doğru olamaz (çelişmezlik ilkesi), birinin doğru, diğerinin yanlış olması gerekir (üçüncü şıkkın olmazlığı ilkesi). Önermeler ayrıca özneleri genel olduğu zaman (örneğin "bütün insanlar") genel veya özneleri tikel olduğu zaman (örneğin "birkaç insan") tikel olabilirler.

Birinci Çözümlemeler: Tümdengelim

Aristoteles *Birinci Çözümlemeler*'de ünlü tümdengelim (*syllogismos*) keşfini sunar: buna göre "öncül" adı verilen iki genel önermeden "sonuç" adı verilen üçüncü bir önerme zorunlu olarak ortaya çıkar. Örneğin tüm insanlar ölümlüyse (büyük, yani daha genel öncül) ve tüm Atinalılar insan ise (küçük öncül), o zaman tüm Atinalılar ölümlüdür (sonuç).

Görüldüğü üzere iki öncül arasında "orta" adı verilen ortak bir terim söz konusudur, o da "insanlar"dır; "insanlar," en basit tümdengelim şeklinde büyük önermede özne, küçük önermede yüklem işlevini görür. "Uç terimler" olarak bilinenler, yani "Atinalılar" ile "ölümlü" ise sonucu oluşturur.

Tümevarım

Öncüller tikelse ve sonuç genelse, tümdengelim değil, tümevarım (*epagōgē*) söz konusudur; bu durumda sonuç zorunlu olarak önermelerden kaynaklanmaz. Örneğin insan, at ve katır safradan yoksun hayvanlar ise (birinci tikel öncül) ve insan, at ve katır uzun ömürlü ise (ikinci tikel öncül), o zaman safradan yoksun tüm hayvanlar uzun ömürlüdür (genel sonuç).

İkinci Çözümlemeler: Bilimsel Tümdengelim

Aristoteles *İkinci Çözümlemeler*'de, bilimsel tümdengelim veya kanıtlama adı verilen özel bir tümdengelim türünü anlatır. Bu tümdengelimde önermeler doğrudur, onlardan zorunlu olarak kaynaklanan sonuç da zorunlu olarak doğrudur. Kanıtlamanın öncülleri birincil olduğu, yani başka kanıtlamaların sonucu olmadığı zaman onlara "ilke" adı verilir.

İlkeler, belli bir bilimin konusunu oluşturan belli bir varlık cinsiyle ilgili olduğu zaman –örneğin aritmetik alanında sayılar veya geometri alanında büyüklükler– kendilerine özgüdür. Bu tür varlıkların kendilerine özgü ilkeleri, varlıklarının varsayılması ve tanımlanmalarıdır. İlkeler birden fazla nesne cinsiyle ilgili olduğu zaman –örneğin "eşitlerden eşitler çıkarılınca eşitler kalır"– ortaktır. Aristoteles matematikçilerin bunlara "aksiyom" dediğini söyler.

Bütün bilimlerde ortak olan ilkeler, çelişmezlik ilkesi ile üçüncü şıkkın olmazlığı ilkesidir. Bir tezin kanıtlanması, doğru öncüllerden kalkıp kanıtlanmak istenen öncüle zıt öncülle çelişen, yani saçma olduğunu gösteren bir sonuca vararak da yapılabilir. Bu durumda saçmalık yoluyla kanıtlama veya "saçmaya indirgeme" söz konusudur.

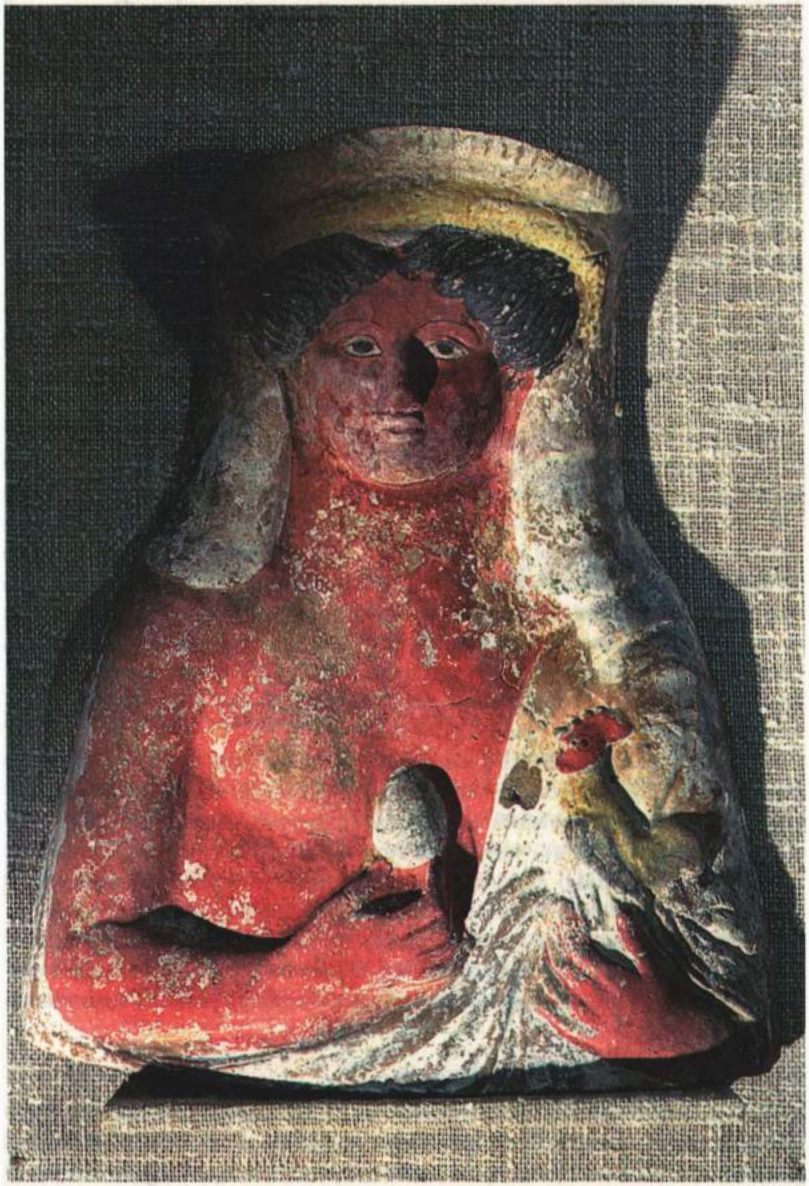
Topikler: Diyalektik Tümdengelim

Aristoteles *Topikler*'de diyalektik tümdengelim adını verdiği, öncülleri *endoksa*'yı (yani *paradoksa*'nın tersi) temel alan, yani herkes veya çoğunluk yahut uzmanlar veya uzmanların çoğu tarafından kabul edilen öncüllerle kurulan bir başka tümdengelim türünü anlatır. Böyle öncüller daima doğru değildir, ama Aristoteles'in dediği gibi "genelde" doğrudur.

Bu tümdengelim şekline, iki kişinin bir meseleyi, yani birbirine zıt cevapların verilebildiği bir soruyu tartıştığı ve birinin diğerinin savunduğu tezi çürütmeye çalıştığı diyalektik tartışmalarda başvurulan akıl yürütme şekli olduğu için, diyalektik adı verilir. Çürütme işlemi (*elenkhos*), sonucunda belli bir tezin reddedildiği diyalektik bir tümdengelimdir. Bir tezi çürüten kişi genelde belirli sorularla diğer konuşmacıdan, savunduğu tezi reddedecek sonuca varılmasını sağlayan *endoksa* temelli bir öncül elde eder. Bu öncüllerin elde edilmesi için başvurulan yöntemlere, herkes tarafından kabul edilen akıl yürütme şekilleri anlamına gelen "*topos*" (adını inceleme yazısına verir) denir.

Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine

Aristoteles *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*'de de hakiki diyalektik tümdengelimleri değil, *endoksa* temelli öncüllere dayanır gibi görünen veya tümdengelim gibi görünen, ama bir kandırmaca içeren eristik veya Sofistik tümdengelimleri temel alan görünürdeki çürütme işlemlerini (örneğin eşadlılık, yani adları aynı, ama anlamları farklı olan şeylerden söz etme) ortaya çıkarmanın yollarını anlatır.

Dionysios'un büstü ile evrenin simgesi yumurta ve Güneş'in habercisi horoz, MÖ y. 350, Londra, British Museum

FİZİK VE KOZMOLOJİ

Aristoteles'e göre insanın sahip olduğu ilk bilgi şekli, duyumsal nesnelerin algısıdır; bu algıdan anı gelişir ve aynı nesnenin sayısız anısından deneyim doğar. Bu, "olan"ın, yani her şeyin nasıl olduğunun bilgisidir. Bilim, yani felsefeyse "sebep"in, yani her şeyin zorunlu olarak veya "genelde" olduğu gibi olmasının sebeplerinin bilgisidir. Aristoteles'in "sebep"ten kastı, daha sonra göreceğimiz üzere, gerçek bir nesneye tekabül eden herhangi bir açıklamadır.

Doğa Kavramı

Aristoteles'in bilimin konusu yapmaya çalıştığı ilk nesne veya varlık bütünü, doğa (*physis*), yani oluşmakta olan cisimler bütünüdür; kendinden oluşan bu cisimler bu anlamda insanın sanatının ürünlerinden, yani insan faaliyetleri sonucunda oluşan suni varlıklardan ayrıdır. Aristoteles'e göre hem dünyevi cisimler hem de gökcisimleri, hem cansız cisimler hem de canlı cisimler ve bunlar arasında hem bitkiler hem de insanlar dahil hayvanlar doğanın bir parçasıdır. Bütün bu cisimlerin ortak niteliği, kendi hareketlerinin kaynağı olmaları, yani "kendinden" hareket etmeleri, meydana gelmeleri, büyümeleri ve bozulmalarıdır.

Varlıkların Sebepleri

Aristoteles'e göre varlıkların sebepleri, yani açıklamaları, dört türlü olabilir: (1) maddi sebep, yani bir nesneyi oluşturan madde (*hyle*): örneğin bir hayvanın eti ve kemikleri, bir heykelin yapıldığı bronz veya mermer; (2) biçimsel sebepler, yani bir nesnenin düzeni veya dinamik yapısı anlamında biçimi (*eidos* veya *morphē*): örneğin bir hayvanın çeşitli organlarının birbirine bağlı olarak işlemesi veya bir bütünün farklı parçaları arasındaki ilişki, sözgelişi müzik alanında oktavda 2 ile 1 arasındaki ilişki (günümüzde kimyasal maddelerin "formülü"nden söz edebiliriz); (3) hareket ettirici veya etkili sebepler, yani hangi türden olursa olsun, bir nesnenin değişimine sebep olan her şey, örneğin çocuk açısından ebeveyn, eser açısından yaratıcısı, bir eylem açısından o eylemi yapan; (4) nihai sebepler, yani bir nesnenin var olma veya meydana gelme sebebi (*telos*); örneğin yürüyüşün veya tedavi olmanın açıklaması olan sağlık veya hayvanların çiftleşmesinin açıklaması olan çoğalma.

Doğa Bilimi

Aristoteles *Fizik*'te doğanın sebeplerini belirlemenin ve doğayı ele alan bir bilim dalının, yani fiziğin mümkün olduğunu gösterir.

Doğal varlıkların maddi sebepleri sonuçta dünyevi cisimlerin su, hava, toprak ve ateş şeklindeki dört unsurudur, maddesini oluşturdukları varlıkların biçimlerine göre farklı şekillerde bir araya gelirler.

Biçimsel sebepleri bu biçimlerin, yani elementlerin ne şekilde ve hangi oranla karıştığıdır; canlı cisimlerde (bitkiler ve hayvanlar) biçim, "ruh"larıdır (*psykhē*), ama Aristoteles bedenden ayrı, maddi olmayan bir töz değil, canlı cisimlerin yaşamasını sağlayan düzeni, yani organlarının konumunu ve işlevselliğini kasteder.

T2: Aristoteles, Bilgi konusundaki evrensel arzu

Cansız varlıklar açısından nihai sebepler, "doğal mekânları"dır (ağır cisimler için yeryüzü, hafif cisimler için gökyüzü), canlı varlıklar açısından nihai sebepler ise biçimlerinin tam olarak gerçekleşmesi, yani büyüyüp yetişkin olmaları ve çoğalma, yani aynı türden bir canlının yaratılmasıdır.

Değişimler

Doğal cisimlerin hareket ettirici sebepleri bu cisimlerin tabi olduğu değişim türüne göre değişir. Aristoteles'e göre dört tür değişim vardır: (1) yer değişimi, (2) nitelik değişimi, yani başkalaşma, (3) nicelik değişimi, yani artış veya azalma, (4) töz değişimi, yani oluşum ve bozulma.

Kuvve ile Fiil

Tüm değişimlerde bir dayanağın, yani tabî olan maddenin belli bir biçimin yokluğundan ("yoksunluk" hali) o biçime sahip olmaya geçmesi gerekir; bu biçim bir yerin (lokal hareket), bir niteliğin (başkalaşma), bir boyutun (artış veya azalma) veya yeni maddenin biçiminin hareketi (oluşum ve bozulma) olabilir.

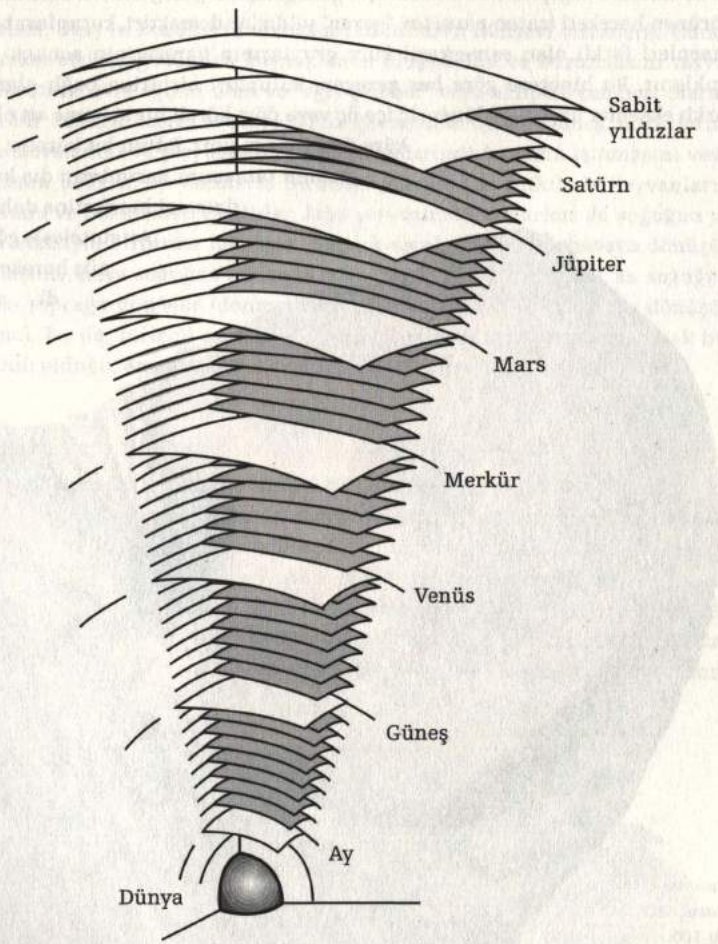
Aristoteles biçime sahip olmayan, ama biçim edinmek için uygun şartlarda bulunan dayanağın içinde bulunduğu bu hale, belli bir biçimi edinme yeteneği anlamına gelen "kuvve" (*dynamis*), biçimi edindikten sonra içinde bulunduğu hale de "fiil" (*energeia* veya *entelekheia*) adını verir, değişim de fiiliyata dönüşme, yani kuvveden fiile geçiş olarak bilinir. Örneğin tohum toprağın içine gömülüp yeterli düzeyde sulandığı zaman kuvve halinde bir bitkidir, o tohumdan gelişip büyüyen bitki de fiili bir bitkidir. Mermer de, ondan bir heykel elde etmek isteyen heykeltıraşın elindeyken kuvve halinde bir heykeldir, örneğin tanrı Hermes'in yontulmuş heykeli de fiili bir heykeldir.

Evren

Gökyüzü Üzerine'de evrenin yapısı tasvir edilmiştir. Aristoteles'e ve ondan önceki tüm filozoflara göre evren gökyüzüyle yeryüzünden oluşur. Tüm dünyevi cisimlerin bütünü olarak algılanan yeryüzü, evrenin merkezinde hareketsiz olarak yer alan bir küredir. Gökyüzü de içerisinde yeryüzü, gezegenler ve Güneşle yıldızların yer aldığı bir küredir. Yeryüzü, dört geleneksel unsurdan

(su, hava, toprak ve ateş) oluşan tüm dünyevi cisimleri barındırırken, gökyüzü, Aristoteles'e göre dünyevi cisimlere göre farklı olan ve onları oluşmaz ve bozulmaz, yani ebedi kılan bir unsurdan –esir– oluşan gökcisimlerini içerir. Esir de bir maddedir, ama özel bir maddedir, başkalaşıma, oluşuma veya bozulmaya değil, sadece yerel harekete tabidir.

Nitekim Aristoteles'e göre gökcisimleri dairesel olarak hareket eder, yani yeryüzünün çevresinde döner. Tüm gökcisimlerinin kürelerinin merkezinde yeryüzü yer alır ve onun çevresinde dönerler. Dolayısıyla gökyüzü birçok eş-

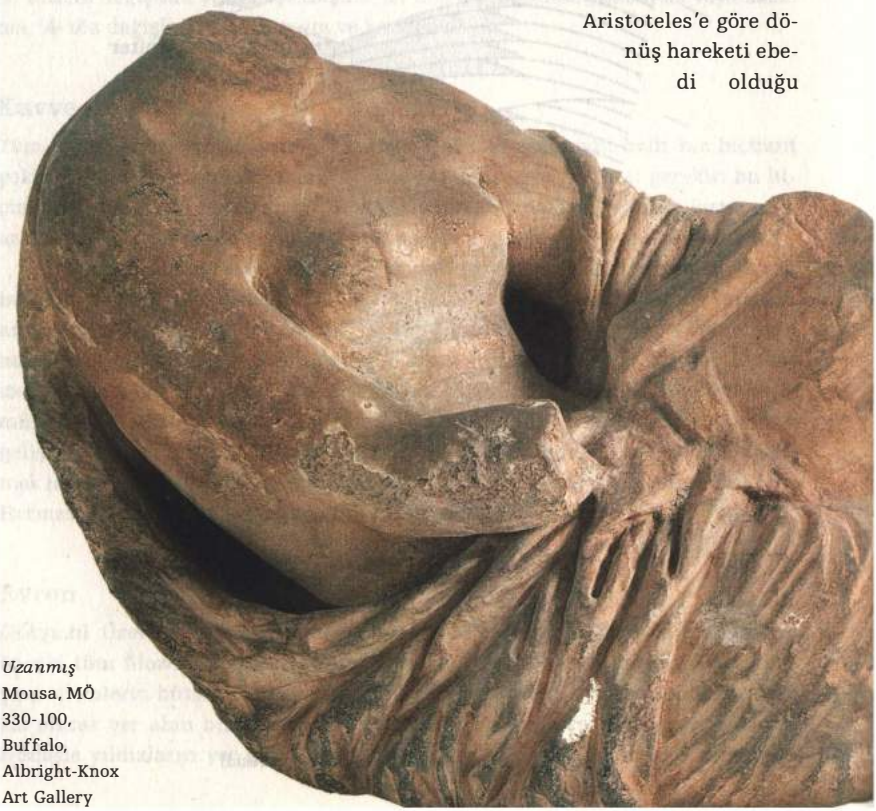

Aristoteles'in 55 kürelik evreninin bir kesidi

merkezli küre içerir; en dışta bulunan ve evrenin tamamını içeren küreye sonradan sabit yıldızlar küresi denecektir, çünkü birbirinden daima aynı uzaklıkta olan ve sabit gibi görünen yıldızları içerir.

Gezegenlerin Hareketi

Knidoslu Eudoksos tarafından geliştirilip Arsitoteles tarafından birkaç düzeltmeden sonra benimsenen teoriye göre, bazen birbirlerine ve yıldızlara göre konumları değişen, hatta uzaklaşır gibi görünen gezegenlerin düzensiz gibi görünen hareketi (zaten *planētai*, "gezen" yıldızlar demektir), kutupları bir ama eksenleri farklı olan eşmerkezli küre gruplarının hareketinin sonucu olarak açıklanır. Bu hipoteze göre her gezegen, kutupları birbirine bağlı olan, ama farklı eksenler üzerinde dönen, iç içe üç veya dört küreli bir sisteme ait olan bir küre üzerinde taşınır. Bütün bu küreler, içinde evrenin tamamını barındıran dış kürenin dairesel hareketine dahildir. Aristoteles'e göre dönüş hareketi ebedi olduğu

Uzanmış Mousa, MÖ 330-100, Buffalo, Albright-Knox Art Gallery

için daima fiili olan, yani kuvve halinde olmayıp sadece fiili olan, dolayısıyla da hareketsiz olan hareket ettirici bir sebep gerektirir; dolayısıyla gök kürelerinin dışında, kürelerin sayısı kadar hareketsiz hareket ettirici, yani maddi olmayan tözler vardır. En dış kürenin hareketsiz hareket ettiricisi, birincil hareketsiz hareket ettiricidir, sabit yıldızlar küresi yoluyla evrenin tamamını hareket ettirir.

Dünyevi Cisimlerin Oluşumu

Aristoteles, *Oluş ve Bozuluş*'ta unsurlardan itibaren dünyevi cisimlerin Güneşin hareket ettirici gücünden kaynaklanan oluşumunu ve bozulmasını tasvir eder. Ekvatora göre eğimli olan ve "eğri çember" veya ekliptik çemberi olarak bilinen bir düzlem üzerinde yeryüzünün çevresinde dönen Güneş, birbirlerini izleyen mevsimleri ve yeryüzünün farklı bölgelerinde havanın ısınmasını veya soğumasını belirler. Mevsimlerin birbirini izlemesi de bitkilerle hayvanların oluşumunu ve bozulmasını belirler. Ama yeryüzünün unsurları da soğuğun ve sıcağın etkisiyle birbirine dönüşür, yani su sıcağın etkisiyle havaya dönüşür (buharlaşma), hava soğuğun etkisiyle suya dönüşür (yoğunlaşma), su soğuğun etkisiyle toprağa dönüşür (donma) ve toprak sıcağın etkisiyle ateşe dönüşür (tutuşma). Bu da, birincil madde adı verilen, dört dünyevi unsurda ortak bir maddenin olduğu, ama onlardan ayrı olarak var olmadığı anlamına gelir.

Gayecilik

Aristoteles'e göre ne bütün biçimlerin dönüştüğü tek bir biçim ne de tüm varlıkların ulaşmaya çalıştığı tek bir gaye söz konusudur. Tüm canlılar kendi biçimlerini tamamıyla gerçekleştirmeyi, yani büyümeyi, yetişkin olmayı, çoğalarak kendi türünden, yani kendi biçimine sahip bir başka canlıyı oluşturmayı amaçlar, dolayısıyla canlılarda biçim, aynı zamanda gayedir.

Dolayısıyla Aristoteles'in doğayı algılama şekli gayeci veya teleolojik (*telos*, yani gaye) olarak yorumlanabilir, ama bu gayecilik farklıdır, dış bir aklın eyleminden kaynaklanmaz ve tek ve dış bir gaye içermez.

Sanat ve Doğa

Aristoteles'in gayeciliği doğal cisimlerin içinde bilinçdışı bir ilkenin, yani doğanın (*physis*) varlığını gerektirir; bu gayecilik her bireyin beslenme ve çoğalma konusundaki eğiliminde kendini gösterir ve türün ebediyetinin teminatıdır. Aristoteles'in doğanın taklidi veya doğaya destek olarak gördüğü sanat (*tekhnē*) alanında ifade edilen gayecilikse bilinçlidir; nitekim sanatçının amacı, maddeyi kendi zihnindeki biçim doğrultusunda şekillendirmektir; örneğin mimarın amacı tuğla, kiriş ve gerekli diğer maddelerden bir ev inşa etmektir.

PSİKOLOJİ VE ZOOLOJİ

Doğanın Aristoteles tarafından en çok incelenen kısmı, canlıların, yani bitkilerin, hayvanların ve insanların oluşturduğu kısımdır. Hepsinin ortak noktası ruhları olduğu için, bizim "psikoloji" dediğimiz ve Aristoteles'in *Ruh Üzerine*'de sunduğu ruh bilimi, fiziğin bir parçasıdır.

Ruh

Aristoteles'e göre ruh, canlı bedenden ayrı bir gerçeklik değildir, o bedenin yaşama yeteneği, yani canlı varlık biçimidir; Aristoteles ruhu yaşama yeteneğine

Etkin Akıl Meselesi

Aristoteles'in *Ruh Üzerine*'de etkin akla ayırdığı birkaç satır tarih boyunca farklı yorumlara yol açmıştır. Geç antikçağda Themistios ve ortaçağda Thomas Aquinas gibi bazı Aristoteles yorumcularına göre Aristoteles'in sözünü ettiği etkin akıl bireyseldir, yani insan ruhunun aklıdır, dolayısıyla ruh da ölümsüzdür. Antikçağda Aphrodisiaslı Aleksandros ve Rönesansta Pietro Pomponazzi gibi başkalarına göreyse etkin akıl ebedi olduğu için insan aklı değil, ancak tanrısal bir akıl olabilir, ruh da sadece edilgin akla sahip olduğu için ölümlüdür. Öte yandan İbn Rüşd gibi diğerleriyse hem etkin hem de edilgin aklın evrensel olduğunu, dolayısıyla münferit bireylerin aklıyla özdeşleşmeyip insan bireylerinin bir bilimi öğrendiği anda katılımda bulunduğu ebedi hakikatler dağarcığını oluşturduğunu savunmuştur.

E. B.

sahip organik bir bedenin "ilk fiili," yani bir bedenin bu yeteneğe fiili olarak sahip olması, onu ölü bir bedenden ayırt eden canlı oluşu olarak tanımlar. Yaşam, farklı faaliyet düzeyleri (sonradan "ikinci fiil" olarak bilinecek) yoluyla gerçekleşir; bunlar bitkiler için beslenme ve çoğalmadır, hayvanlarda hareket ve algıyı da içerir, insanlar açısından da düşünceyi ve onunla bağlantılı faaliyetleri içerir.

Bitkisel, duyumsal ve zihinsel olmak üzere üç çeşit ruh vardır ve en üstün olanı kuvve halinde diğerlerini içerir, dolayısıyla her canlıda tek bir ruh vardır: Bitkilerde bitkisel, hayvanlarda duyumsal (bitkisel ruhun da işlevlerini içerir) ve insanlarda zihinsel (bitkisel ve duyumsal ruhların da işlevlerini içerir).

Duyumsal Bilinç

İnsandan aşağı olsun, insan olsun, genel olarak canlılarda algı (*aisthēsis*) veya duyumsal bilinç, mümkün olan ilk bilgi türüdür ve duyu organlarına özgü algılama yeteneğinin ve duyumsal nesneye özgü algılanma imkânının aynı anda gerçekleşmesinden oluşur. Duyumsal bilinç, fiili bir sebebin –görme için ışık, işitme için havanın titreşimi– eyleminden kaynaklanır. Duyu organı nesnenin duyumsal biçimini algılar, ama maddesini algılamaz. Hayal gücü (*phantasia*) yoluyla algıdan oluşturulan imge (*phantasma*) bir anı olarak hafızada saklanır. İnsanlarda akıl (*nous*) o imgeden veya anıdan bir nesnenin anlaşılır biçimini elde eder ve onunla ilgili bir kavram üretir. Böylece zihinsel ruh, tüm anlaşılır biçimlerin metaforik mekânı, yani tüm kavramların mahfazası haline gelir.

T1: Aristoteles, Bir duygunun biçimi ve maddesi

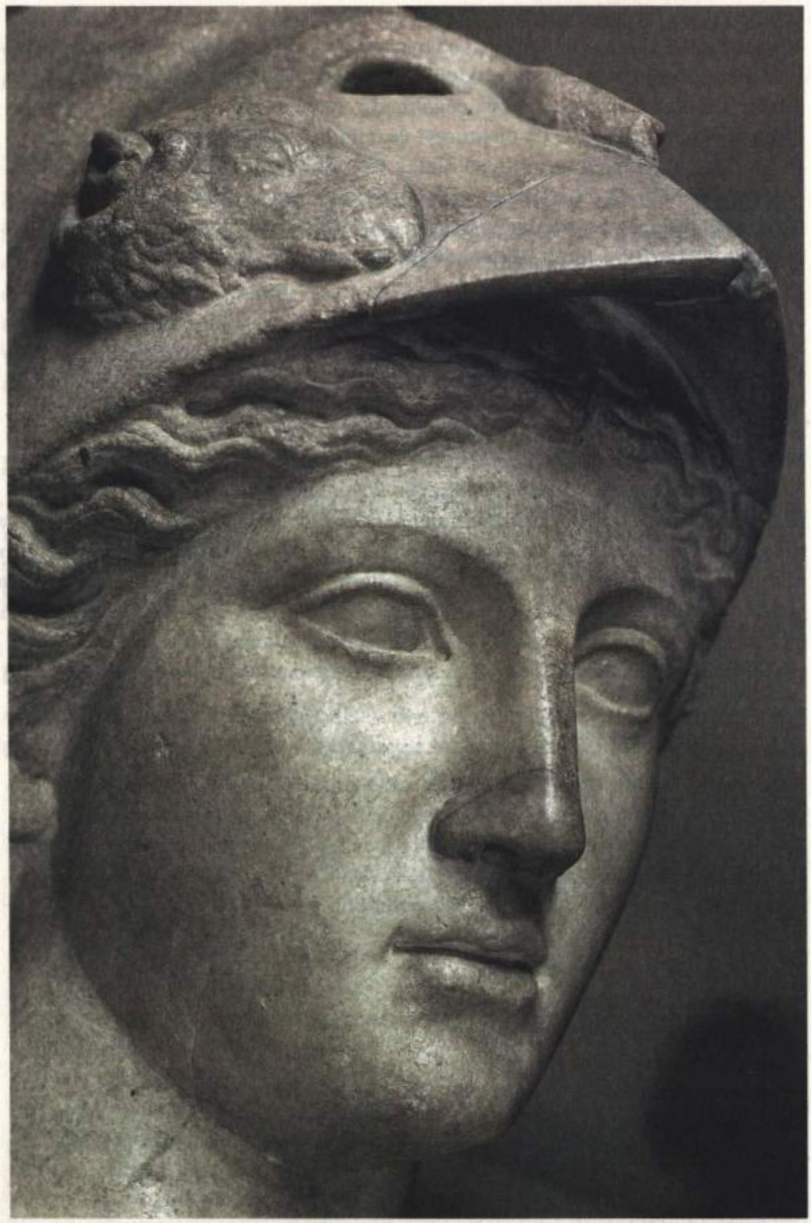
Etkin Akıl

Burada da biçimin algısı, yani idrak, akla özgü –kuvve halinde veya edilgin (*pathētikos*)– anlama yeteneği ile biçime özgü anlaşılma yeteneğinin aynı anda gerçekleşmesinden oluşur. İdrak da fiili bir sebepten kaynaklanır; Aristoteles'in etkin veya üretici akıl (*poiētikos*) adını verdiği bu sebep, daima fiili olduğu için insan ruhundan ayrı ve ölümsüz gibi görünebilir.

Arzu

Ruh, bilgi edinme yeteneğinin yanı sıra, arzu etme yeteneğine sahiptir ve arzunun (*oreksis*) nesnesi bir iyiliktir; bu iyilik duyumsal, yani tikel veya anlaşılır yahut evrensel olabilir. Anlaşılır bir iyilik akıl tarafından bilindiği zaman, ona duyulan ve "irade" adı verilen arzu, insanı o iyiliği gerçekleştirmeye, yani eyleme (*praksis*) iter, dolayısıyla aklın bu şekilde kullanımına "pratik" denir.

Eylem üretimle (*poiēsis*) karıştırılmamalıdır, çünkü eylem kendi kendinin amacıdır, yani kendinden bir iyiliğin gerçekleşmesidir, halbuki üretimin amacı kendinden farklı bir nesne, yani üretilen nesnedir.

Mattei Athena'sı, MÖ y. 330 yılına ait orijinal eserin kopyası, Paris, Musée du Louvre

Canlılara İlişkin Araştırmalar

Canlılara büyük önem veren Aristoteles, *Peri ta Zōia Historiōn'da* [*Canlılara İlişkin Araştırmalar*] 500 kadar zoolojik türün anatomisini ve fizyolojisini tasvir eder, *Peri Zōiōn Moriōn* [*Canlıların Kısımları* Üzerine] bu türlerin kısımlarını inceler, *Peri Zōiōn Geneseōs*'ta çoğalmalarını inceler, dolayısıyla zoolojinin (ona göre fiziğin bir parçası) kurucusu sayılabilir. Aristoteles canlıları farklı anatomileri ve fizyolojileri temelinde kanlı ve kansız şeklinde, kanlı olanları da doğuranlar ve yumurtlayanlar şeklinde sınıflandırır. Aristoteles canlı organizmalarını oluşturan kısımlar arasında *homoiomereia*, yani dokular gibi homojen olanları, organlar gibi heterojen olanlardan ayırt eder ve bütün organların işlevlerini inceler.

T4: Aristoteles, Doğal olan her şey harikadır

Aristoteles'in sıklıkla başvurduğu açıklama türü gayeci olduğundan, doku organın, organ işlevin, işlev de organizmanın bir bütün olarak hayatının temel unsurudur. Aristoteles canlıların anatomisini ve fizyolojisini anlamak için sıklıkla analojiden yararlanır ve farklı hayvanlarda farklı organların aynı işlevi üstlendiğini belirtir (örneğin memelilerde akciğer, balıklarda solungaçlar).

Çoğalma

Aristoteles canlıların çoğalmasını ruhun, yani biçimin erkek ebeveyn tarafından, dişi ebeveyin sağladığı maddeye, yani âdet kanına aktarılması şeklinde açıklar. Biçimin aracı, tohumda bulunan *pneuma*dır ("nefes"); *pneuma* maddeye yaşamsal ısı sağladığı gibi bir dizi mekanik dürtü yoluyla maddeyi, yani embriyoyu ebeveyninin biçiminin aynısı olan kendi biçimine sahip yeni bir birey oluşturacak şekilde düzenler.

Embriyodan, daha sonra "epigenez" adı verilecek bir süreç doğrultusunda (bu terim XVII. yüzyılda William Harvey tarafından icat edilmiştir) birer birer çeşitli organlar gelişir; önceden kararlaştırılmış gibi görünen bir plan sonucunda ilk olarak kalp oluşur. Bu sürecin tamamının sonucu ve amacı, tamamıyla oluşmuş bir bireydir. Aristoteles bu teoriyi geliştirirken sadece civcivin tavuğun yumurtasındaki gelişimini izler ve XVIII. yüzyılda mikroskop sayesinde keşfedilen spermatozoonları görmek için hiçbir araca sahip değildir. Aristoteles'in epigenez teorisi tüm organların embriyonun gelişiminden itibaren minyatür halde içinde yer aldığını savunan ön oluşum teorisine göre üstünlük kazanır.

"İlk Felsefe" veya Metafizik

Aristoteles, fizik eserlerinden sonraki (*meta*) konumunu belirtmek için, editörler tarafından verilen adıyla *Metafizik*'te, gerçekliğin tamamının ilk sebeplerini

araştırdığı için "ilk felsefe" adını verdiği konudaki görüşlerini anlatır. Bu eserin ilk kitabında Aristoteles dört sebep türü konusundaki teorisini gözden geçirir ve onu kendinden önceki filozofların öne sürdüğü birincil sebeplerle kıyaslar.

Aristoteles'e göre maddi sebep Thales tarafından keşfedilmiştir, dolayısıyla Thales bu tür felsefenin, yani ilk sebeplerin incelendiği ilk felsefenin öncüsüdür, çünkü Thales'in her şeyin başlangıcı olduğunu söylediği su, Anaksimenes'in havası, Herakleitos'un ateşi, Empedokles'in dört unsuru –su, hava, ateş ve toprak– Anaksagoras'ın "tohum"ları ve Leukippos ile Demokritos'un atomları Aristoteles'e göre maddedir, dolayısıyla da maddi sebeplerdir.

İLK "FELSEFE TARİHİ"

Böylece Aristoteles istemeden de olsa, *Metafizik*'te ilk felsefe tarihini inşa eder; amacı kendi düşüncelerini doğrulamakken, bu tarih, Sokrates-öncesi filozofları incelerken gördüğümüz üzere, daha sonraki tüm felsefe tarihlerinin kaynağı haline gelir. Aristoteles'in eserini düzenleme şekli ve belirlediği başlangıç ile ele aldığı filozofları seçimi, kendinden sonraki tüm felsefe tarihlerinin yapısını belirlemiştir.

Platon'a Yönelik Eleştiriler

Aristoteles'in Platon'un felsefesine yönelttiği eleştiriler çok ilginçtir, çünkü Platon'un diyaloglarıyla sadece kısmen örtüştüğünden, Platon'un sadece sözlü olan öğretilerinin var olabileceği ve Aristoteles'in *Akademeia*'da zaman geçirerek bu öğretileri öğrenmiş olabileceği hipotezini doğurur (Aristoteles'in kendisi de hocasının *agrapha dogmata*, yani "yazılı olmayan öğretiler"inden söz eder). Aristoteles'e göre Platon maddi olmayan, ebedi *eidos*ların duyumsal şeylerin sebebi olduğunu ve onlardan "ayrı" olduklarını kabul etmekle kalmamış, *eidos*ları kendi aralarında birleşebilir olmayan ideal sayılara indirgemiş ve bu sayılardan birbirine zıt iki ilke türetmiştir: biçimsel sebep olarak gördüğü Bir ve maddi sebep olarak gördüğü "Büyük ve Küçük" veya belirsiz *İki*.

Aristoteles *eidos* öğretisini eleştirirken Platon'un evrensel olduğuna inandığı *eidos*ların "ayrı" olamayacağını öne sürer, çünkü kendisine göre sadece tikel tözler ayrı olarak var olabilir. Platon'a göre *eidos*lar özü, yani duyumsal şeyler "nedir?" sorusuna cevabı ifade etmelidir, ama Aristoteles'e göre tam da bundan dolayı özünü teşkil ettikleri şeylerin dışında olamazlar, yani ruh nasıl canlıların bedenine içkinse, onlar da şeylere içkin biçimler olmalıdır. Ayrıca *eidos*ların ayrı olması durumunda şeylerin oluşumu, yani evrenin tamamının hareketi açıklanamaz. Bir'le *İki* her şeyden önce birbirlerine zıt oldukları için kusurludur, çünkü oluşumu açıklamak için bir dayanağın varlığını kabul etmek gereklidir;

Eros yaya ip geçirirken, Lysippos'un MÖ 379-310 tarihli Yunan orijinalinin Roma kopyası, Roma, Musei Capitolini

Aporetik Yöntem

Aristoteles önce sebep türlerinin dördünde de ilk sebeplerin söz konusu olduğunu anlatır, çünkü aksi takdirde gerçekliğin açıklamasının arayışı sonsuza kadar sürer ve böyle bir açıklama bulunamaz. Aristoteles sonra bu bilimin aporetik yöntemle yürütüldüğünü, yani sorunların (*aporia*) ortaya konduğunu, her biri için birbirine zıt çözüm hipotezleri sunulduğunu, bu hipotezlerin sonuçlarının incelendiğini ve itirazlara en dirençli olanların kabul edildiğini anlatır. Bu *aporia*ların bazıları ilk felsefenin birliğiyle ilgilidir, yani farklı türlerde sebepleri inceleyince, hem tözlerle hem de ilineklerle ilgilenince ve tüm kanıtlamaların ilkeleriyle, yani çelişmezlik ve üçüncü şıkkın olmazlığı ilkesiyle de ilgilenince nasıl tek bir bilim olabileceğini sorarlar.

Töz

Aristoteles, ilk felsefenin birliğini ve tikel bilimler konusundaki ayrımı temin etmek için bu felsefe alanında incelenen tüm sebeplerin varlık olmaları anlamında varlıkların, yani evrensel varlığın sebepleri olduğunu, diğer bilim alanlarında tikel varlıkların sebeplerinin veya ilkelerinin araştırıldığını öne sürer. Varlığın birçok anlamının olduğu ve tek bir tür olmadığı doğruysa da, varlık birbirlerine indirgenemeyen birçok türden, yani kategorilerden oluşur. Ancak kategorilerden biri, yani töz, varlığın ve tüm diğer kategorilerin tanımının şartıdır, dolayısıyla ilk felsefenin birliğini temin eden bir referans birimi (*pros hen*) oluşturur ve ilk felsefe her şeyden önce tözlerin ilk sebeplerinin incelendiği alandır.

Kanıtlama İlkelerinin Uygulanması

Tüm kanıtlama ilkeleri, yani çelişmezlik ilkesi ve üçüncü şıkkın olmazlığı ilkesi, varlık anlamında varlıklara, yani tüm varlıklara uygulanır ve felsefenin görevi bu ilkeleri sorgulamaktır. Bu iki ilke kanıtlanamaz, çünkü tüm kanıtlamaların şartını teşkil ederler, ama reddedilmelerinin çürütülmesi yoluyla savunulabilirler, yani "çürütme yoluyla kanıtlanabilirler." Çelişmezlik ilkesi şöyle formüle edilir: "Aynı nesnenin aynı anda ve aynı şekilde aynı niteliğe hem sahip olması hem de olmaması imkânsızdır." Bu ilkenin çürütme yoluyla kanıtlanması, birisi tarafından reddedilmesini, yani diyalektik bir tartışmanın oluşmasını gerektirir. Nitekim bu ilkeyi reddetmek için konuşmacının bir şeyler demesi, en azından bir kelime, örneğin "insan" demesi ve bu kelimeye belli bir anlam, örneğin "akıllı hayvan" anlamını atfetmesi gerekir. Ancak böyle yaptığı zaman söz konusu kelimenin kendine atfedilenin zıddı olan anlama sahip olmasını engellemiş olacak, dolayısıyla çelişmezlik ilkesini kabul etmiş olacaktır. Öte yandan konuşmacı konuşmayı veya söylediklerine belli bir anlam atfetmeyi reddederse, hiçbir şey red-

detmemiş olacak, dolayısıyla bir bitkiden, yani konuşmayan bir canlıdan hiçbir farkı kalmayacaktır, dolayısıyla söylediklerini çürütmeye gerek kalmayacaktır.

"Olmak" Fiilinin Anlamı

Aristoteles varlığın birçok anlamı olduğunu söylediğinde, tözle diğer kategoriler arasındaki farkı ima etmeden önce, "olmak" fiilinin kullanılabildiği birçok şekle tekabül eden varlık türlerini ima eder; bunlar temel olarak dört tanedir:

(1) "kazara" olmak, yani sadece "gerçekleşmek" anlamında kullanılan "olmak" fiiline tekabül eden varlık, başka bir deyişle iki şey arasındaki kazara veya rastlantısal birleşme; örneğin "beyaz ahenklidir;"

(2) "kendinden" olmak, yani töz veya kazara olarak, gerçek anlamda bir şey olmak anlamında kullanılan "olmak" fiiline tekabül eden varlık; örneğin "Sokrates bir insandır" veya "Sokrates beyazdır." Tüm söylemler isimle fiilden oluştuğundan "olmak" fiilini içeren söylemlere dönüştürülebilecekleri için –örneğin "insan yürür," anlamı değişmeden "insan yürüyen bir canlıdır"a dönüştürülebilir– "olmak" fiili "kendinden" kullanıldığında yüklemleme türleri, yani kategori sayıları kadar anlama sahiptir;

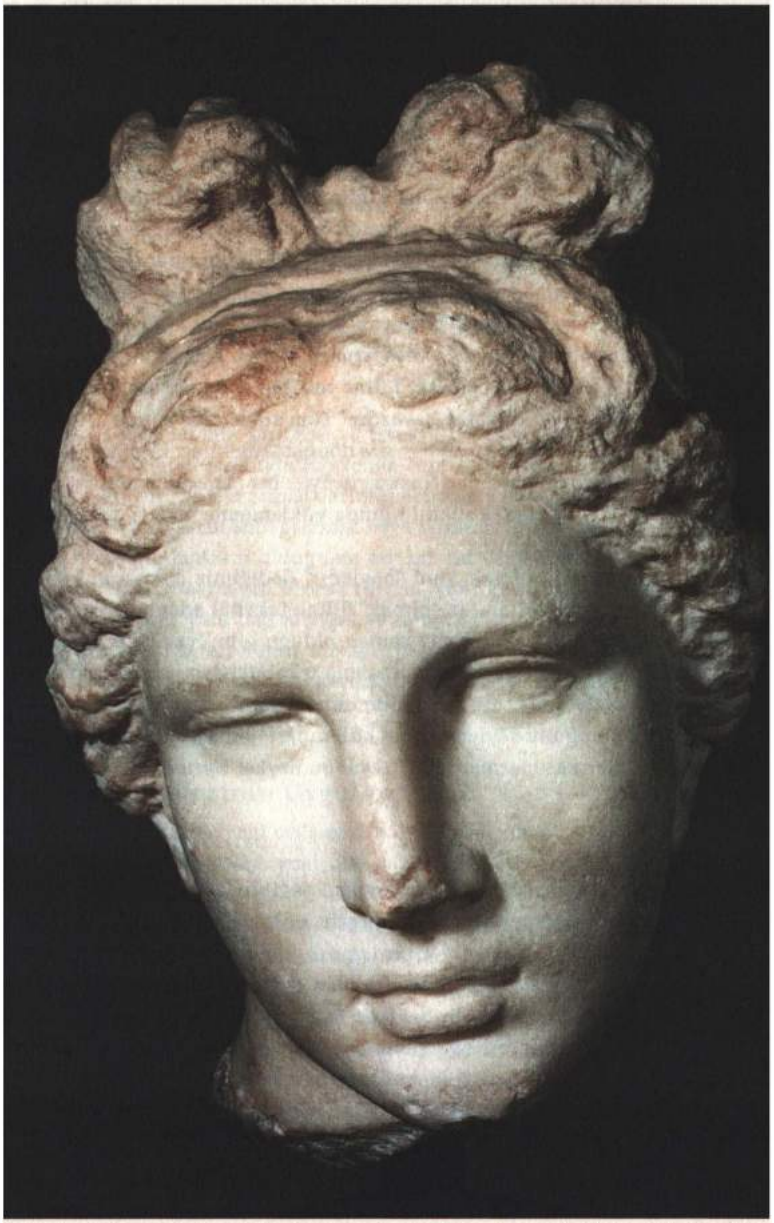
(3) doğru anlamında olmak, yani "böyledir" dediğimiz zaman olduğu gibi, "doğrudur" anlamında kullanılan "olmak" fiiline tekabül eden varlık; bu varlığın tersi, "böyle değildir" dediğimiz zaman olduğu gibi, "yanlıştır" anlamında kullanılan "olmak" fiilinin olumsuzlanmasına tekabül eden varlık olmayandır;

(4) kuvve halinde olmak ile fiili halde olmak, yani bir şeyin kuvve halinde veya fiili olarak olduğunu söylemek için kullanılan "olmak" fiiline tekabül eden varlık; örneğin "Hermes mermerdedir" veya "bu heykel Hermes'tir."

Doğru ve Yanlış

Aristoteles'e göre kazara olan, bilimin konusu değildir, çünkü ne her zaman, ne de "genelde" yer alan gerçekleşmeyle özdeştir. Doğru olarak var olmak ise, bir isimle bir fiilin veya bir isimle diğer bir ismin –günümüzde buna "yargı" deriz– birleşimi veya ayrımı ile gerçeklikte var olan şeylerin birleşimi veya ayrımı arasındaki uyumdan başka bir şey değildir. Örneğin "Sokrates beyazdır" şeklindeki olumlama sadece Sokrates gerçekte beyaz varlıkla birleşikse doğrudur ve "Sokrates ahenkli değildir" şeklindeki olumsuzlama sadece Sokrates gerçekte ahenkli olmaktan ayrıysa doğrudur. Bu ifadelerle gerçeklik arasında uyumsuzluk varsa, o zaman yanlış olması söz konusudur.

Dolayısıyla düşünceyle olmak arasındaki uyum veya uyumsuzluk anlamında doğru ve yanlış, düşüncenin veya söylemin nitelikleri olduklarından, olmak biliminin konusu değildir.

Bartlett Başı olarak da bilinen Aphrodites Başı, MÖ y. 330-300, Boston, Museum of Fine Arts

İlk Sebeplerin Araştırılması

Bu durumda, varlık anlamında olmanın bilimi, kendinden olmakla, yani kategorilerdeki olmakla –ve kategori tözlerdir– ve kuvve halinde ve fiili olarak olmakla ilgilenir. Dolayısıyla ilk felsefe her şeyden önce tözlerin ilk sebepleri konusunda bir araştırma yürütmelidir. Tözlerin bazıları, yani ilahi cisimler ebedi olduğundan yaygın olarak ilahi sayıldıkları için Aristoteles'e göre sebepleri de ilahidir, dolayısıyla ilk felsefe "teolojik" bilim olarak da nitelenebilir. Ancak bu, ilk felsefenin, akılcı olsa bile "teoloji" olduğu anlamına gelmez, çünkü ilahi cisimlerin hareket ettirici sebepleri, birincil sebeplerin sadece bir türünü oluşturur, halbuki ilk felsefe tözlerin ilk sebep türlerinin dördü konusunda da araştırmalar yürütmeli, yani varlık anlamında olmanın birincil sebeplerini (maddi, biçimsel, hareket ettirici ve nihai sebepler) aramalıdır. İlk felsefe bu anlamda evrensel bir bilimdir.

Tözün Bilimi

Töz çeşitli nedenlerle diğer kategorilere göre birincildir: (1) olmak bakımından birincildir, çünkü diğer kategorilerdeki varlıkların hiçbiri tözden ayrı olarak, bir töze içkin olmadan var olamaz; (2) kavram bakımından birincildir, çünkü diğer kategorilerdeki varlıkların tanımı daima töze atıf içerir; (3) bilgi bakımından da birincildir, çünkü bir varlığın hakiki bilgisi, rastlantılardan da önce, tözünün bilgisi anlamına gelir. Dolayısıyla ilk felsefe veya olmanın bilimi temelde tözün bilimidir ve felsefenin daima kendi kendine sorduğu "varlık nedir?" sorusu –Aristoteles'e göre– bundan sonra "töz nedir" şeklinde sorulmalıdır.

Synolon

Bu soruya cevap vermek için üç tür gerçeklik göz önüne alınabilir: (1) Sokrates-öncesi filozoflara göre tözü, yani birincil gerçekliği oluşturan maddi dayanak, (2) Platon'a ve Platonculara göre tözü oluşturan, ayrı *eidos*lar anlamında tümeller, (3) biçim, yani öz, yani "nedir?" sorusuna verilen cevap ve (4) *synolon*, yani madde ile biçimden oluşan bütün. Aristoteles'e göre töz olmak için gerekli olan şartlar, ayrı olarak, yani başka bir şeye ait olmadan var olabilme yeteneği ve belirlilik, yani "belirli biri" (*tode ti*), örneğin "belirli bir insan" olmaktır.

Maddi dayanak ilk şartı yerine getirir, çünkü çeşitli olası yüklemlerin öznesidir, ama ikinci şartı yerine getirmez, çünkü tek başına ve biçimden yoksun olduğu zaman, belirli bir gerçeklik değildir. Tümeller ikinci şartı yerine getirir, yani belirli gerçekliklerdir, ama birinci şartı yerine getirmezler, çünkü daima bir öznenin yüklemleridir, yani cinsler ve türler olduklarından "birincil tözler" değil, "ikincil tözler"dir. *Synolon* ve bir maddenin biçimi anlamında biçim, her iki şartı yerine getirir, dolayısıyla hakiki tözler sayılabilir.

Birincil Biçimsel Sebep

Ancak *synolon* ile biçim arasında, töz olma üstünlüğüne asıl sahip olan biçimdir, çünkü biçim, bir *synolon*un, örneğin "belirli bir insan"ın olduğu şey, yani bir insan olmasının sebebi olduğu için, aynı zamanda töz olmasının sebebidir, dolayısıyla "birincil töz" unvanı biçime, yani öze aittir. Söz konusu biçim tabii ki daima bir maddenin biçimidir, Platonun *eidos*ları gibi ayrı olduğu düşünülen bir biçim değildir, dolayısıyla *eidos*lar gibi genel değil, tikel bir biçimdir. Biçim, maddi tözlerin biçimsel sebebidir, örneğin canlıların ruhudur. Böylece tözlerin birincil sebeplerinden biri olan birincil biçimsel sebep belirlenmiş olur.

Madde ve Biçim, Kuvve ve Fiil

Maddi sebep açısından tözlerin sebebi duyumsal madde, yani daha önce gördüğümüz gibi, dünyevi cisimler için dört unsur ve ilahi cisimler için esirdir. Aristoteles'in söz ettiği anlaşılır maddenin ise uzam olduğu sanılır; bu, matematik nesnelerin maddesidir, ancak bu nesneler töz değildir (Platonculara göre tözdü). Canlılar açısından biçim, yani ruh, aynı zamanda tözlerin nihai sebebidir, çünkü tözlerin her biri biçimini tam olarak gerçekleştirmeye ve ilkesini oluşturduğu işlevleri yerine getirmeye eğilimlidir. Aristoteles madde ile formu kuvve hali ve fiille özdeşleştirir, çünkü değişim, kuvve halinde olan maddenin fiili biçime geçmesi anlamına gelir.

Kuvve ve Fiil Anlamında Olma

Böylece Aristoteles kuvve ve fiil anlamında olmayı, yani olmanın dördüncü temel anlamını da ele alır. Kuvve ve fiilin sıradan dilde yaygın olan birincil anlamı hareketle bağlantılıdır; buna göre kuvve başkasında veya başkası olarak kendinde hareketin ilkesi, yani başkasını veya kendini hareket ettirebilme yeteneği anlamına gelir, fiil de bu hareketin kendidir.

Ancak bu iki terim olmakla ilgili olarak başka bir anlama daha gelir ve bu anlam, olmanın bilimi olan ilk felsefenin konusudur. Bu ikinci anlam temelinde kuvve bir maddeye özgü, belirli bir biçimi alımlama konusundaki gerçek olasılıktır ve bu olasılık, engellerin müdahalesi olmadığı takdirde gerçekleşir; fiil de belirli bir maddenin bir maddede var olmaya devam etmesi, yani potansiyelinin tam olarak gerçekleşmesidir. Fiil aynı zamanda bir faaliyet olabilir, ama hareket içermemelidir, yani mükemmel eylemler olan görmek ve düşünmek gibi kendi amaçlarını içermelidir.

Töz nasıl diğer kategorilerden önce geliyorsa, fiil de kuvveden önce gelir: (1) kavram bakımından önce gelir, çünkü kuvve halinde varlık, fiili hale geçiş becerisi temelinde tanımlanır; (2) zaman bakımından önce gelir, çünkü kuvvenin fiilden önce geldiği (örneğin tohum, yetişkin bireyden önce gelir) münferit

bireylerde olmasa bile türlerde fiil halinde birey, hareket ettirici sebep olarak kuvve halinde bireyden önce gelir (örneğin ebeveyn, çocuktan önce gelir); (3) varlık bakımından önce gelir, çünkü daima fiil halinde olan ebedi varlıklar, kuvveden fiile geçen, bozulabilir varlıklardan önce gelir, çünkü hareketlerinin sebebidirler (örneğin Güneş ve onu taşıyan gökler gibi gökcisimleri, yeryüzündeki bitkilerin ve hayvanların oluşumunun ve bozulmasının sebebidirler).

Varlığın Evrensel Nitelikleri

Birincil felsefe, töz, kuvve ve fiil gibi, varlığın temel anlamlarının yanı sıra, varlığın iki evrensel niteliğini, yani varlık olma anlamındaki tüm varlıklara ait olan bir ve çokluğu da ele alır. Nitekim her varlık birdir, yani belirlidir ve kendiyle aynıdır; ama kendiyle aynı olduğu için başkalarından farklıdır, dolayısıyla çoğulluğun bir parçasıdır. Bundan dolayı varlığın aynı zamanda hem bir hem de çoğul olduğu söylenebilir. Bu durumda bir ile çoğul, Platoncuların öne sürdüğü gibi iki ilke değildir. Yani töz değildirler ve varlıklardan ayrı olarak var olmazlar, varlıkların evrensel nitelikleridirler. Bir, aynı zamanda bir ölçü birimi olup birime bölünebilen tüm varlık gruplarında bölünemeyen birim için kullanılır; bir, ölçmeye yaradığı nesne türleri kadar çok anlama sahiptir; örneğin insanlardan söz edildiğinde bir insandır, atlardan söz edildiğinde bir attır.

Hareket Ettirici Sebepler

Bu durumda tözlerle ilgili olarak geriye hareket ettirici veya etkin sebeplerin hangisinin birincil olduğunu belirlemek kalır. Duyumsal ve bozulabilir tözler, yani dünyevi cisimler açısından hareket ettirici sebepler, her bir cismin dünyevi etkin sebepleridir; bunlar ebeveynler ("Akhilleus'un sebebi Peleus'tur, seninki baban") ve –Aristoteles'e göre– "eğri çemberi"yle, yani yörüngesinin dünyanın ekvatoruna göre eğimiyle mevsimleri belirleyen Güneş başta olmak üzere gökcisimleridir.

Hareketsiz Hareket Ettirici

Gökcisimlerinin hareket ettirici sebepleriyse, onları taşıyan kürelerin hareket ettiricileridir ve dairesel hareketler gibi ebedi ve sürekli hareketler üretebilmek için daima fiili olmaları, daha doğrusu bütünüyle fiil olmaları gerekir, yani hareketsiz olmalıdırlar. Bu hareket ettiriciler töz olmak zorundadır, çünkü gökcisimleri gibi tözlerin hareketinin sebepleridir, ama hareketsiz oldukları için maddi değildirler, çünkü kuvvesiz sadece fiildirler, halbuki madde kuvvedir. Bu hareket ettiriciler Platon'un kabul ettiği *eidos*lardan ayrıdır çünkü Aristoteles'in tözlerin olması gerektiğini söylediği gibi bireyseldirler ve hareket ederler, yani etkindirler, bir etkinlik gerçekleştirirler, halbuki *eidos*lar hareketsizdir.

Aristoteles'e göre hareketsiz bir hareket ettiricinin bir küreyi nasıl hareket ettirdiği belli değildir; Aristoteles hareket ettiricinin küreyi bir arzunun veya idrakın nesnesinin arzuyu veya aklı hareket ettirmesi gibi, hareketsiz kalarak hareket ettirdiğini söyler. Ama hareketsiz hareket ettiricinin gökyüzünün arzu veya idrak nesnesi mi olduğu, yoksa bunun sadece bir kıyaslama mı olduğu belli değildir. Hareketsiz hareket ettiricinin gerçekten gökyüzünün aşkının nesnesi olduğunu öne süren daha geleneksel yoruma göre bu aşk, hareketsizliğe en çok benzeyen hareket olan dairesel hareket yoluyla hareketsiz hareket ettiricinin taklit edilmesi şeklinde ifade edilir. Ancak bu yorumun Platonvari olmasından dolayı, Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos'un da tanıklık ettiği gibi, Platoncu yorumcular tarafından öne sürüldüğü sanılır. Yine bu yorum geleneğine göre ilk hareketsiz hareket ettirici, yani birinci gök küresinin hareket ettiricisi, bu küreyi nihai sebebi olarak hareket ettirir. Aslında tüm diğer varlıklar gibi gökyüzünün de nihai amacı kendi iyiliğidir ve bunu kendi etrafında dönüş şeklindeki tek hareketle gerçekleştirir. Tüm diğer varlıkların nihai sebebi, kendi biçimlerinin tam olarak gerçekleşmesidir, dolayısıyla ilk nihai sebep, herkes için aynı ve eşsiz değildir.

Düşüncenin Düşüncesi

Hareket gerektirmeyen tek etkinlik düşünce olduğuna göre, tüm hareketsiz hareket ettiriciler düşünen tözlerdir ve düşünceler bir yaşam şekli olduğuna göre, hareketsiz hareket ettiriciler canlıdır. Tüm hareketsiz hareket ettiriciler ebedi ve kutsal canlılar oldukları için, eski Yunanların tanrılara atfettikleri tüm şartlara sahiptirler, dolayısıyla her birinin birer tanrı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu tanrıların varlığını kanıtlayan ilk felsefe, aynı zamanda "teolojik" bir bilimdir. Bu hareket ettiricilerin ilki, yani en dışta yer alan birinci gök küresi, bir tanrıya yakışır şekilde olabilecek en iyi şeyi düşünmesi gerekince, kendi üstüne düşünecek bir şey olmadığından, ancak kendini düşünebilir, yani "bir düşüncenin düşüncesidir." Bu hareket ettirici aynı zamanda en üstün iyiliktir ve bir komutan nasıl ordusunu düzenlerse veya bir ev sahibi nasıl evini düzenlerse yahut da bir kral krallığını yönetirse, o da evreni nihai sebep olarak değil, etkin sebep olarak hareket ettirir. Bu hareket ettirici kendini düşündüğünde her şeyin sebebini düşünmüş olur, dolayısıyla bir anlamda her şeyin bilimidir, yani Aristoteles'e göre tüm bilgelerin arzuladığı "ilk felsefe"ye en üst düzeyde sahiptir.

AHLAK VE SİYASET

Fizik ve ilk felsefe "teorik" bilimlerdir, yani gayeleri matematik gibi saf bilgidir (*theōria*), ama Aristoteles'e göre gayeleri eylem (*praksis*), yani iyilik yapmak, yani iyilik olan "pratik" bilimler de vardır.

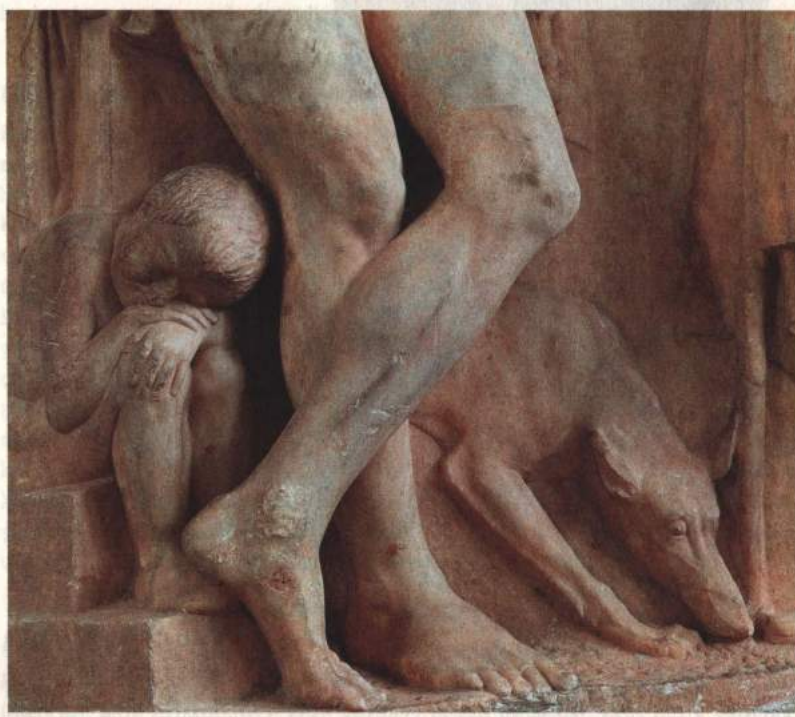
Torso, Büyük İskender'in bir heykelinin Roma'da yapılmış kopyası,
MÖ I veya II. yüzyıl, Paris, Musée du Louvre

Siyaset Bilimi

Bireyin iyiliği şehrin (*polis*) iyiliğinin bir parçası olduğuna göre, tüm bilimleri içeren pratik bilim veya felsefe, bireyin iyiliğini konu alan *Nikomakhos'a Etik* ve *Eudemos'a Etik* ve aileyle şehrin iyiliğini konu alan *Politika*'da anlatılan "siyaset bilimi"dir. Ailenin iyiliğinin bilimi, aynı zamanda ekonomi bilimi (ev veya aile anlamına gelen *oikia*dan) olarak da bilinir, ama *Corpus Aristotelicum*'da bu konuya ayrılan eser olan *Oikonomika* [Ev idaresi] muhtemelen sahtedir.

T6: Aristoteles, Mülklerin paylaşımı

Aristoteles'e göre hem bireyin hem de şehrin en üstün iyiliği mutluluktur (*eudaimonia*), mutluluk da insanın kendine özgü yetenekleri mümkün olabilecek en iyi şekilde icra etmesi, yani erdem (*aretē*) veya mükemmelliktir. İnsan sadece zihne (*dianoia*) değil, en iyi şekilde uygulanmaya alışılınca karakteri (*ēthos*) oluşturan yeteneklere de sahip olduğundan, erdemleri zihinsel (zihnin mükemmelliği) ve ahlakidir (karakterin mükemmelliği).

Euphranor (ona atfedilmiştir), Efendisinin ayağının dibinde küçük bir köle, MÖ y. 340, Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi

Ahlaki Erdemler

Ahlaki erdemler, birbirine zıt iki kusur arasında akılla belirlenen orta yoldan oluşur; örneğin cesaret, korkaklıkla cüretkârlık arasında, ölçülülük, ölçüsüzlükle duyarlılık arasında, eli açık olmak da, cimrilikle müsriflik arasında orta yoldur. Ahlaki erdemler arasında, başkalarıyla ilişkileri konu alan adalet büyük önem taşır. Adalet, yani orta yol, onurun veya iktidarın dağılımı açısından onurla hakkın orantısı anlamına gelir (dağıtıcı adalet), iyiliklerin veya kötülüklerin değiş tokuşu açısından ise cezalandırmanın eşitliği anlamına gelir (denkleştirici veya düzeltici adalet).

Zihinsel Erdemler

Zihinsel erdemler, "bilimsel," yani kuramsal zihnin mükemmelliği, yani aklı (*nous*), ilkelerin bilgisini ve ilkeler temelinde kanıtlama yapma becerisi anlamına gelen bilimi (*epistēmē*) kendinde toplayan bilgelik (*sophia*) ile "hesaplayıcı," yani pratik zekânın mükemmelliği, yani iyi düşünme, yani insanın kendisi, ailesi ve şehri için iyilik yapma şeklini belirleme anlamına gelen bilgelik veya ihtiyattır. Bilgelik, iyi üretme yeteneği olan sanata (*tekhnē*) göre üstündür, çünkü eylem, gayesi kendi değil, bir ürün olan üretime (*poiēsis*) göre üstündür. Ancak bilgelik, insanın en üstün kısmının erdemi olan ilmin altındadır, dolayısıyla bilgelik, ilme erişmek için hangi eylemlerin yapılıp hangilerinin yapılmaması gerektiğini öngörür.

Mutluluk

Aristoteles'e göre mutluluk, hem en üstün iyilik olmayan, ama en üstün iyiliğe, yani mükemmel faaliyetin icrasına erişilmesini sağlayan zevki, hem de erdemli insanlar arasında söz konusu olduğu zaman bir erdem olan dostluğu içerir. Ancak bütün erdemlerden, sağlık ve hoş bir görünüm gibi bazı bedensel değerler ve belli düzeyde zenginlik, iyi bir aile ve iyi dostlar gibi bazı dış iyiliklerin ötesinde, Aristoteles'e göre mutluluk, asıl "kuramsal bir hayat"tır, yani araştırmaya, incelemelere ve gayesi bilgi olan faaliyetlere adanmış bir hayattır. Bu tür bir hayat kendi kendinin gayesidir, kendine yeterlidir ve tanrıların hayatına benzer.

T3: Aristoteles, İnsan için en üstün iyi mutluluktur

Bazı araştırmacılar, Aristoteles'e göre mutluluğun sadece kuramsal bir hayatla sınırlı olduğuna inanır, bazılarına göre de tüm erdemlerin icra edilmesini içerir. Aslında kuramsal hayat, diğer erdemler olmadan olamazdı ve mutluluk için elzem olan dış iyilikler sadece iyi yasalarla temin edilebilir. Bundan dolayı filozoflar siyaset adamlarına şehrin iyiliği, yani en iyi anayasa için doğru yöntemi göstermelidir, bu da mutluluğun tüm erdemleri ve tüm iyilikleri içerdiğini gösterir.

"Siyasi bir Hayvan" Olarak İnsan

Şehir mükemmel, yani kendine yeterli olan bir toplumdur, gayesi ailelerin gayesi olan sade bir hayat değil, "iyi bir hayat," yani mutluluktur. Mutluluk karı-koca, ebeveynler ve çocuklar, efendiler ve kölelerden oluşan doğal bir topluluk olan aileyi içerir. Şehir de doğal bir topluluktur, çünkü insan doğası itibarıyla "siyasi bir canlı"dır, yani *polis*te yaşamak için yaratılmıştır. İnsanın faydalı olanlar ve adil olanlar konularını başkalarıyla tartışmasına izin veren kelimeler (*logos*), siyasi doğasının simgesidir. Ancak insanın "doğa"sı, doğduğu zamanki hali değil, gayesi, mükemmelliği, yani mutluluğudur. Zaten insan, mutluluğu bir tek *polis*te bulabilir.

T5: Aristoteles, "politik hayvan" olarak insan

Khrēmatistikē

Yaşam için gerekli olan ve aileyle ilgili olan bir başka şart, "*khrēmatistikē*" adı verilen servet edinme arzusudur; Aristoteles bu konuda ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan servetin temin edilmesiyle yetinen doğal, yani iyi *khrēmatistikē* ile servetin sınırsız artışını amaçlayarak sadece bir araç olması gereken bir şeyi bir gayeye dönüştüren, doğaya aykırı *khrēmatistikē* birbirinden ayırt eder.

Yönetim Biçimleri

Şehirde mutluluğun şartı, iyi bir yönetim biçimi, yani devlet makamlarının iyi düzenlenmiş olması ve idari işlevlerin iyi bir şekilde dağıtılmış olmasıdır. Aristoteles, üçü iyi (tek kişinin yönetimi olan krallık; az sayıda kişinin yönetimi olan

Aristoteles'e Göre Kölelik

Aristoteles'e göre aile içinde yaşamak için gerekli olan şartlar gerçekleşir ve bu şartların arasında, endüstriyelleşme öncesi ekonomilerde kaçınılmaz olarak bulunan ve antikçağ toplumunun özelliği olan köleler vardır; Aristoteles bu konuda, "çıkrıklar kendiliğinden dönse kölelere gerek kalmazdı" der. Ancak fiilen köle olanların hepsi yaradılıştan köle değildir; yaradılıştan köle olanlar, kendi geçimlerini sağlayamayanlar ve bundan dolayı yaşamak için bir efendiye ihtiyacı olanlardır. Böylece Aristoteles, köleliği tamamıyla doğal sayanlar (kendinden önceki neredeyse tüm filozoflar) ile tamamıyla doğaya aykırı sayanlar (kendisi tarafından örnek verilen Sofist Alkidamas) arasında ara bir konum seçmiş olur.

E. B.

aristokrasi; çoğunluğun yönetimi olan *politeia*), üçü bozulmuş olan (yönetimin yurttaşların değil yöneticilerin çıkarına yönelik olduğu tiranlık, oligarşi ve demokrasi) altı yönetim biçimi arasında topluma en uygun olduğu için *politeia*yı tercih eder. Bu yönetim biçiminin belirli bir adı olmadığı için Aristoteles ona genel anlamda yönetim biçimi anlamına gelen *politeia* adını verir). Aslında *politeia*, birbirine zıt iki kusur, yani oligarşi ile demokrasi arasında orta yolu oluşturur, onun için "orta" yönetim biçimi adı da verilir ve yönetim orta sınıfın elindedir.

Ancak herkesin aynı anda hem yönetimde olması hem de yönetilmesi mümkün olmadığından, herkesin "sırayla" yönetimde olması ve yönetilmesi, yönetimde oldukları zaman başkalarının hizmetinde olması, yönetildikleri zaman da başkalarının yönetiminden kaynaklanan hizmetlerden yararlanması doğrudur. Böylece şehir, herkesin kendini hayatının belirli bir döneminde müzik, şiir ve felsefe gibi kendi kendilerinin gayeleri olan faaliyetlere adanmasını temin etmiş olur.

RETORİK VE *POETİKA*

Corpus Aristotelicum'un son iki eseri olan *Retorik* ve *Poetika*, sırasıyla ikna edici söylemler üretme sanatı ve şiir yazma sanatı olmak üzere iki "sanat"a veya tekniğe adanmıştır.

Retorik Akıl Yürütme

Retorik, teknik türden "ikna (*pisteis*) araçlarını," yani muhakeme geliştirmeyi öğretir. Bundan dolayı, genel anlamda tartışma tekniği olan diyalektiğin karşılığıdır; ortak noktaları, birbirine zıt açılardan her şey konusunda tartışmaktır, ayrı oldukları noktaysa, retoriğin sessiz olan, ama her şeyi değerlendiren bir izleyici kitlesine hitap etmesidir. Aristoteles üç tür retorik akıl yürütme olduğunu öne sürer: siyasi bir meclisi belirli bir kararın lehine veya aleyhine karar almaya ikna etmeyi amaçlayan akıl yürütme; bir zanlının savunulmasını veya suçlanmasını amaçlayan hukuki akıl yürütme ve bir şahsiyetin övülmesini veya yerilmesini amaçlayan serimsel akıl yürütme.

Enthymēma

Aristoteles retorik akıl yürütmeye muhtemelen, ruh (*thymos*) üzerinde etkili olmasından dolayı *enthymēma* adını verir ve onu *endoksa* [genel kanı] gibi, akla yatkın (*eikota*) olan, yani izleyici kitlesinin de paylaştığı, daima olmasa da "çoğunlukla" geçerli olan önermeleri temel alan bir tümdengelim olarak tanımlar. *Enthymēma*, diyalektik tümdengelimlere göre daha kısa olmalı, yani izleyici kitlesini yormamak için kesin gözüyle bakılan önermeleri dahil etmemelidir.

Retorik sanatı, hatiplerin güvenilir olması gereken karakteri (*ēthos*) ve izleyicileri belli bir yönde etkileyen duygu durumları (*pathē*) gibi başka ikna edici

faktörleri de göz önüne almalıdır. Bundan dolayı Aristoteles retoriği, ilgi alanı karakterler ve duygu durumları olan siyaset biliminin "uzantısı" olarak görür. Belagat (*leksis*), yani hatiplerin konuşma tarzı da retorik açısından çok önemlidir.

Şiir veya *Mimēsis*

Aristoteles'e göre şiir, edilgen taklit değil, kurmaca bir olayı gerçekmiş gibi canlandırma anlamına gelen *mimēsis*tir. Şiirin konusu, asil karakterler söz olduğu zaman şiir epik veya trajik, gülünç karakterler söz olduğu zaman komiktir. Epik şiirde bir olay anlatılırken trajik şiirde o olay dramatik bir şekilde sunulur. Bu özellik, aynı zamanda komediyi de niteler. *Poetika*'da verilen ünlü tanıma göre tragedya "belirli bir öneme sahip, ciddi ve kendi içinde tam bir olayın anlatımsal, ama dramatik olmayan şekilde taklididir ve merhamet ile korku yoluyla bu gibi duygularından arınmayı sağlar."

Bu tanımın en ünlü unsuru, "arınma"dır (*katharsis*); burada "arınma" ile kastedilen, merhamet ve korku gibi duyguların gerçeklikte sahip oldukları ıstıraplı yönden kurtarılıp zevkli olmalarının sağlanmasıdır. Her zamanki gibi, Aristoteles'e göre böyle bir taklitten kaynaklanan zevk, bilgi edinmenin verdiği zevktir. *Politika*'da dediği gibi, şarkı söylemekten kaynaklanan *katharsis* gençlerin ahlaki erdemleri öğrenmesine yardımcı olurken, tragedyadan kaynaklanan *katharsis* yetişkinlerin zihinsel erdemleri, yani bilgelik edinmesini sağlar.

Şiir ve Tarih

Tragedyanın amacı *katharsis* ise, en önemli nesnesi ve unsuru da "mit," yani anlatılan olaydır; bu olay, daima veya çoğunlukla zorunluluk veya akla yatkınlık doğrultusunda olabilecekleri içermelidir. Bundan dolayı Aristoteles, tarihe kıyasla şiiri "daha felsefi," yani bilgi edindirmeye daha uygun olarak tanımlar; tarih belirli bir olayı anlatırken şiir akla yatkın olanı anlattığı için evrensel olan konusunda bilgi edinmeyi sağlar.

Aristoteles'in hem bilgi edinme yolu olarak gördüğü taklide atfettiği olumlu değer hem hiç kuşkusuz ahlaki bir değer de olan *katharsis* kavramı hem de şiire atfedilen "felsefi" değer, Platon'un *Devlet*'te sanatın değerini düşürmesine karşılık Aristoteles'in apaçık yeniden değer kazandırma işlemine işaret eder.

Aristoteles'in Felsefesinin Gördüğü İlgi

Aristoteles'in inceleme yazıları MÖ I. yüzyılda yayınlanmaya başlanır (o ana kadar sonradan kaybolacak olan diyalogları bilinirdi), MS II. yüzyıldan itibaren de önce Aphrodisiaslı Aleksandros gibi Peripatetik yazarların, sonra da Porphyrios gibi genelde Yunan dilinde yazan yeni-Platoncu yazarların ayrıntı-

lı yorumlarına konu olur. Latin dünyasında ise Aristoteles'in özellikle mantık alanındaki eserleri Severinus Boethius tarafından tercüme edilip yorumlanır. Aristoteles İslam âleminde de büyük önem taşır: VII. yüzyılda yazıları ilk defa Arapçaya tercüme edilmeye başlanır çünkü Müslümanlar Aristoteles'in eserlerinin tektanrıcı dini desteklediğine inanırlar. Aristoteles'in felsefesinden alınan ilhamla Arapça sayısız eser ortaya çıkar; en önemlileri arasında El-Farabi (IX-X. yüzyıl), İbn Sina (X-XI. yüzyıl) ve İbn Rüşd'ü (XII. yüzyıl) sayabiliriz.

Eirene (Barış) ve Pluton (Zenginlik), Kephisodotos'un MÖ 379'e ait orijinal heykelinin Roma'da yapılmış kopyası, Münih, Antikensammlungen

KELİMELER, KAVRAMLAR, ŞEYLER: ARİSTOTELES'İN GÖSTERGE VE DİL KURAMLARI

Aristoteles'le antikçağ tarihinde ilk defa dilsel gösterge (yani sözel dilin ifadeleri) kuramı ile dilsel olmayan gösterge (yani işaretler, izler, vs) kuramı birbirinden net bir şekilde ayrılır (dilsel olmayan gösterge için *semeion* [gösterge] terimi kullanılır). Aristoteles dil kuramına ait olan ve "simge" niteliğine sahip olan unsurlar (onları "sesin ifadeleri" olarak tanımlar) ile semiyotik çıkarım (yani öncül işlevi gören önermelerden mantıksal ve zorunlu olarak başka önermelerin elde edilmesine izin veren süreç) kuramına ait unsurları birbirinden kesin şekilde ayırır. Elde edilen önermeler *semeion*, yani "gösterge"lerdir. Dilsel göstergeler kuramıyla, sözel dilin ifadeleri (kelimeler) arasındaki ilişki meselesi, bu ifadelerin zihinsel bağıntıları (onlara tekabül eden zihinsel eylemler veya durumlar) ve dünyanın durumları incelenir, sözel olmayan göstergeler kuramıyla da sonuçlardan sebeplere dönülerek, dolaylı bilginin nasıl elde edildiği meselesi incelenir.

Dil Kuramı

Aristoteles *Önerme Üzerine*'nin başlangıcında dil kuramını sunarken üç terimi birbiriyle ilişkilendirir: "insan sesinin sesleri," "ruhun affezionileri"nin veya "dış nesneler"in imgeleri olan "zihinsel durumlar"ın simgeleridir (*symbola*). Aristoteles'e göre farklı terim çiftleri arasında farklı ilişkiler oluşur. Antikçağ yorumcularından günümüz araştırmacılarına kadar uzun bir gelenek doğrultusunda Aristoteles'in bu yazısında dilsel ifadeler ile tekabül ettikleri zihinsel durumlar arasında tamamıyla geleneksel bir ilişkinin olduğunu savunduğuna inanılır, çünkü Aristoteles'e göre zihinsel durumlar herkes için aynıdır ama farklı dillerde ve kültürlerde farklı şekillerde ifade edilirler. Her halükârda, zihinsel durumlar ile dış dünyadaki şeyler arasındaki ilişkiyi ele alacak olursak, Aristoteles'e göre, zihinsel durumların şeylerin imgesi olduğu gerekçeli, hatta neredeyse "görüntüsel" olduğu bir ilişkinin söz konusu olduğunu görebiliriz.

Dilsel Olmayan Gösterge Kuramı

Aristoteles'e göre gösterge (kanıt anlamında) kuramı dil kuramından apayrıdır ve mantık ile retorik arasındaki temas noktasına konumlandırılabilir. Gösterge fikrinin iki temel yönü vardır: Her şeyden önce epistemolojik ve ontolojik bir yönü söz konusudur, çünkü bir bilgi aracı olarak karşımıza çıkar. Ama göstergeler temelinde gelişen çıkarım sürecinin tamamıyla mantıksal doğası da son derece önemlidir. Aristoteles'in "gösterge" (semeion) için önerdiği genel

tanımlama iki olgu veya iki olay arasında ontolojik düzeyde önceden bir ilişki olmasını gerektirir; bu ilişki "*p*, *q*'yu gerektirir" formülüyle ifade edilebilir ve burada *p* ile *q*, birbiriyle bağlantılı olarak gerçekleşen iki olgu veya iki olaydır. Gösterge, *q*'dan *p*'ye geçmeye izin veren araçtır. Gösterge bu şekilde algılandığı zaman yanıltıcı sonuçlara yol açabilir; örneğin birisi yağmur yağdıktan sonra toprağın ıslak olduğunu gözlemleyerek, toprak ne zaman ıslaksa yağmur yağmış olması gerektiği sonucuna varırsa böyle olur. Bu ilişkinin iki teriminin (olgular, olaylar veya özellikler) dilsel olarak önermeler yoluyla ifade edilebileceğini göz önüne alırsak, Aristoteles'in gösterge fikrini, çıkarım şeklinde bir akıl yürütmeyi mümkün kılan bir öncülü teşkil eden bir önerme ile özdeşleşen bir varlık olarak geliştirdiğini görebiliriz. Aristoteles *semeion*'a *enthymema* olarak bilinen tümdengelim türünün öncülünü teşkil eden unsurlardan biri olmak gibi temel bir rol atfeder. *Enthymema* kısaltılmış bir tümdengelim olarak düşünülebilir, çünkü öncüllerinden birisi herkesçe iyi bilindiği için kaldırılmıştır. Ancak Aristoteles seslerle harflerin de ruhun değişik hallerinin varlığının "kanıtları" sayılabileceğini ima eder; böylelikle aynı olguyu ele alma açısı değişir ve ikinci örnekte olgu dil kuramı değil gösterge kuramının alanına girer.

Giovanni Manetti

Üzerinde Phaedra mitinden sahneler yer alan bir lahit, Roma, Palazzo Massimo alle Terme

Girolamo da Cremona veya Jacometto Veneziano, Aristoteles'in "Eserleri," I. cildin baş sayfası, Venedik, Andrea Torresano ve Bartolomeo de Blavis matbaası, E. 41.A, E. 2.78B, 1483, Miniatura, New York, Pierpont Morgan Library

İspanya'da XI ile XII. yüzyıllar arasında Avencebrol [İbn Cebirol] ve Musa İbn Meymun gibi Yahudi filozoflar da Aristoteles'e ilgi duyar ve aynı yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunda da Aristoteles incelenip yorumlanır. Ortaçağ boyunca Latin dünyası Araplar ve Bizanslılar yoluyla *Corpus Aristotelicum*'u keşfeder. Böylece Aristoteles'in eserleri XII. yüzyılda Toledo'da genelde Yahudi olan ve her iki dili bilen tercümanlar tarafından tercüme edilir; aynı dönemde Venedikli tercümanlar da Aristoteles'in eserlerini Yunancadan Latinceye tercüme eder. Platon'un felsefesine göre çok daha "bilimsel" sayılan, ama dünyanın ebediyeti ve ruhun ölümlü olması gibi savlarından dolayı Hıristiyanlıkla uzlaştırılması da daha zor olan Aristoteles'in felsefesi önceleri dini yetkililer tarafından yasaklanır, ama sonra özellikle Albertus Magnus ile Thomas Aquinas sayesinde yeni Skolastik felsefenin temeli olarak kabul edilip benimsenir.

XIV. yüzyılda Avrupa'nın belli başlı üniversitelerinde (Paris, Oxford, Padova) özellikle mantık ve fizik alanında etkili olan Aristoteles'in felsefesi, Dante Alighieri ve Marsilio da Padova gibi düşünürler yoluyla başka ortamlarda etkisini gösterir. Hümanizmin doğuşu ve Yunan ile Latin yazarlarının yeniden keşfiyle Aristoteles'in de felsefesi –Platonculuğa ve yeni-Platonculuğa duyulan ilgiye rağmen– yeni ve daha zarif tercümelere konu olur ve üniversitelerde önemli bir rol oynamaya devam eder. 1498'de de Aldo Manuzio Venedik'te Yunan filozofun tüm eserlerinin ilk baskısını yayımlar.

XVI. yüzyılda üniversite kültürü ortamında özellikle Padova'da Pietro Pomponazzi ile Giacomo Zabarella sayesinde Aristotelesçiliğin ünü Avrupa'ya yayılırken, örneğin Floransa'da Machiavelli yoluyla siyasi alana ve *Poetika*'nın gördüğü rağbet sayesinde edebiyat dünyasına nüfuz eder. Aynı dönemde Protestan dünyasında özellikle Aristoteles'i Skolastik düşüncenin babası, dolayısıyla da Roma Kilisesi'nin yozlaşmasının kaynağı olarak gören Martin Luther'in eleştirilerinin hedefi olur.

XVII. yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrim sonucunda Aristoteles'in fiziğinden vazgeçilir, ama pratik felsefesi XVIII. yüzyılda alman filozoflar Thomasius ve Wolff tarafından yeniden ele alınır, ama yüzyıl sonunda yerini Kant'ın pratik felsefesi alır. Aristoteles'in düşüncesi, onu bütün zamanların en büyük filozofu sayan Hegel tarafından büyük takdir görür.

XIX. yüzyıl başlarında modern filolojinin doğuşuyla Aristoteles'in tüm eserlerinin ilk eleştirel baskısı gerçekleştirilir; böylelikle önceden eşi görülmemiş araştırmalar yürütülmeye başlanır ve XX. yüzyıl başlarında Aristoteles'in eserleri Jaeger ve Ross gibi büyük filologlar tarafından yorumlanır. XX. yüzyıl felsefesi alanında da hem Heidegger tarafından ortaya atılan hermenötik gelenek hem de İngiltere'de gelişen analitik gelenek Aristoteles'in büyük etkisi altında kalmıştır. XX. yüzyıl sonlarında MacIntyre, Nussbaum ve Putnam gibi Amerikalı filozoflar Aristoteles'ten ilham almaya devam ederler.

POETİKA İLE *RETORİKA*'NIN GÜNCELLİĞİ

Aristoteles'in eserlerinin Batı düşüncesinin gelişimi üzerinde devasa bir etkisi olduysa da, Aristoteles'in fikirlerinin çoğunun çağdaş felsefi meselelerin gerisinde kaldığı öne sürülebilir. Halbuki Aristoteles'in eserleri arasında *Poetika* ile *Retorik* olağanüstü derecede güncel olmaya devam etmektedir.

Poetika

Retorik gibi Aristoteles tarafından hayatının son yıllarında yazılan *Poetika* ortaçağlar boyunca, Latinceye çok geç keşfedilip tercüme edildiğinden neredeyse tamamıyla görmezden gelinmiştir, ama Rönesans döneminde İtalya'da Castelvetro ve Robortello gibi yorumcular sayesinde büyük rağbet görmüştür. Ancak sonradan, en azından İtalyan felsefe geleneğinde değeri anlaşılmazken (örneğin Benedetto Croce estetik tarihini konu alan eserinde *Poetika*'yı iki satırda halleder), *Poetika* özellikle Anglosakson âleminde günümüze kadar filozoflara ve sanatçılara ilham vermeye devam etmiştir. *Poetika* geleneksel olarak bir tragedya kuramı sayılır (günümüze ulaşmayan ikinci kitabın konusunun komedya olduğu sanılır), ama eser genel anlamda anlatım kuramı olarak da yorumlanabilir, hatta roman kuramcıları sıklıkla *Poetika*'ya atıfta bulunurlar ve XX. yüzyılda sinema kuramında da eserden yararlanılmıştır. Zaten *Poetika*, anlatıların (*mythoi*) nasıl inşa edildiğini ele alınacağını ilan etmekle başlar ve hemen sonrasında tragedya ile komedyanın yanı sıra epik türe de atıfta bulunur (epik günümüzde "romanvari" olarak niteleyebileceğimiz bir anlatım türüydü). Dolayısıyla Aristoteles taklit sanatının çeşitli türlerini ele almak ister ve geleneksel anlamda taklitten kaynaklanan haz duygusuyla ilgilenirken sanatın zevk veren imgeler yoluyla doğayı taklit ettiğini hatırlatır. Ama kuşların ressam Zeuxis tarafından resmedilmiş üzüm tanelerini gagaladıklarına dair efsanenin temsil ettiği bu fikirde takılı kalırsak (Platon sanatı böyle algılardı ve taklidin taklidi olduğu için eleştirirdi), *Poetika*'nın "eylemde bulunan insanların" taklidini konu alan merkezi düşüncesini göz ardı etmiş oluruz.

Tragedya, "belirli bir öneme sahip, ciddi ve kendi içinde tam bir olayın anlatımsal değil, dramatik taklididir ve merhamet ile korku yoluyla bu gibi duygularından arınmayı sağlar." Bu tanımlamayı ayrıntılarıyla inceleyelim. Tiyatro gösterisi bir *mythos*, yani bir anlatı, bir dizi olayı düzenleme şekli yoluyla bir olayı taklit eder. Bu ilk ayrım, çağdaş anlatı kuramlarına kadar rağbet görecektir: bir dizi olay (günümüzde hikâye olarak tanımlanabilir) bir olay örgüsü yoluyla temsil edilir. Örneğin Oidipus'un hikâyesi vardır (Oidipus'un doğumu, babasının öldürülmesi, Thebai'ye ge-

lişi, vs ve en sonda hakikatin ortaya çıkışı) bir de bu hikâyenin Sophokles tarafından sunulan şekli vardır: Oidipus'u gördüğümüzde Thebai'dedir, babasını öldürüp annesiyle evlendiğinin henüz farkında değildir ve içinde bulunduğu dramı yavaş yavaş anlar. Bu da Aristoteles'in olaylar örgüsünün filmlerde *flashback* adı verilen, yani bir hikâyeyi veya henüz anlatılmamış olayları yeniden kurgulamak için geriye dönüş yöntemiyle ilerleyebileceğini anladığını gösterir. Anlatım sırasında çeşitli olaylar gerçekleşebilir, kimlikler ortaya çıkabilir, örneğin biri bir ipucu yoluyla kendi kız kardeşini veya babasını tanıyabilir (Aristoteles tragedya'nın "sürükleyici olmasını sağlayan" bu gibi yöntemleri sınıflandırır ve günümüzde birçok romanın veya filmin sürükleyici olmasını sağlayan birçok anlatımsal durumun öncülüğünü yapar gibi görünür). Ancak karakterlerin doğası da önemlidir, çünkü tiyatro izleyicileri (veya bir hikâyenin okurları) o karakterlerle özdeşleşebilirler ve bunun için karakterlerin ne kaderi iyiden kötüye dönmüş çok mükemmel veya en azından bizlerden daha iyi insanlar ne de bizlerden daha kötü olup kaderi kötüden iyiye dönmüş insanlar olması gerekir; olağanüstü derecede erdemli olmadan, kötülük veya zalimlikten değil de bir hatalarından dolayı başlarına bir felaket gelen karakterler olmaları gerekir. Başlarına gelenler, bizim de başımıza gelebilecek olaylardır.

Şair böyle yaparken gerçekten meydana gelmiş olayları değil, meydana gelmesi mümkün olan ve gerçek gibi duracak olaylar anlatır. Aristoteles böylece şiir sanatını olası dünyaların inşası olarak sunar ve bu anlamda şiiri tarihyazımından daha üstün olarak görür, çünkü tarihçi belirli olayları anlatırken, şair belirli kişilerin başından geçenleri anlatırsa da bize daha genel bir gerçekliği anlatır (Aristoteles böylelikle tipik durumlarda tipik karakterlerin inşası kuramlarına öncülük etmiş olur; günümüzde olsa Hamlet başına belirli olaylar gelen bir karakter değil sadece deriz; şair bize insanlığı ve sorunlarını sunar, günümüzde de bu eserlerin bize heyecan vermesinin sebebi budur, yoksa uzun zaman önce Danimarka'da, bizi ilgilendirmeyen bir kişinin başına gelmiş olaylar karşısında kayıtsız kalırdık).

Trajik kahramanlar çeşitli olaylar sonucunda bir felaketle karşılaşır (örneğin Oidipus'un Thiresias'tan gerçekleri öğrendiği zaman altüst olması ve kendini kör etmesi, İokaste'nin de kendini asması) ve o felaket karşısında izleyici veya okur karakter için merhamet ve o felaketin korkunç boyutlarından dolayı dehşet hissetmelidir. Bu iki şiddetli duygu yoluyla izleyici veya okur *katharsis* veya arınma hisseder, yani kahramanın ıstırabını paylaşarak bu duygulardan bir şekilde kurtulur. Aristoteles'in *katharsis*'i homeopatik bir olgu mu (yani biz de kahramanlarla aynı duygulara maruz kalırız, onlardan bir şok sonucunda kurtuluruz ve o saye-

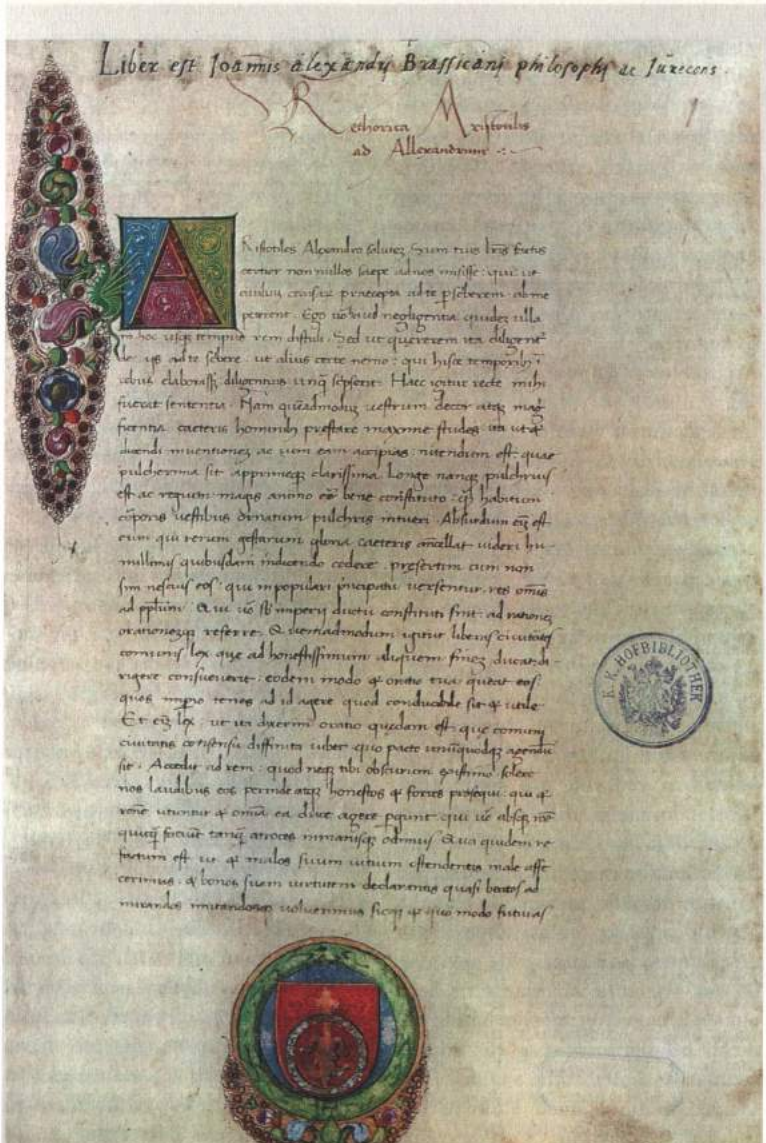
de kendimizi özgür ve arınmış hissederiz), yoksa alopatik (yani tragedya bize karakterlerin duygularını kendi duygularımızdan farklı olarak sunar ve biz de başkalarının duygularına tanık olarak benzer duygularımızdan kurtuluruz) bir olgu olarak mı kastettiği tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Her halükârda tragedya deneyiminin başarılı olması için merhamet ve dehşetin yarattığı şok gereklidir.

Poetika'da, müzik dahil olmak üzere tragedyanın diğer unsurları da ele alınır ve şairin kullandığı dile özel önem verilir. Bu noktada Aristoteles metafor konusunu işlemeye başlar (bu konu *Retorik*'te daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır).

Metafor

Sonraki yüzyılların retorik geleneğinde metafor, edebi bir terimin mecazi bir terimle ikame edilmesi olarak tanımlanmıştır; örneğin gençlik yerine hayatın sabahından söz edilir veya Foscolo "ateşleme" fiilini kullandığında "teşvik etme" anlamına gelen bir metafor kullanır. Metaforu ilk olarak tanımlamayı ve incelemeyi deneyen Aristoteles, bu işi yaparken çeşitli tereddütler yaşar, geleneksel tanımlamayı teşvik eder ve kapsamlama (bütün yerine bir kısmı) veya düzdeğişmeceyi de (örneğin içerik yerine onu içeren) metafor kapsamına alır. Öte yandan olguyu derinleştirerek ikameyi benzetmeye dayandırır ve benzer şeyler arasında orantısal bir bağıntı tesis eder; böylece kupa ile Dionysios arasında kalkan ile Ares arasındaki gibi bir bağıntı olduğuna karar verilirse, analoji doğrultusunda kupadan Dionysios'un kalkanı veya kalkandan Ares'in kupası olarak söz edilebilir. Ancak sonraki retorik geleneğinde metafor fikri daha sıradan hale getirilerek söylemin bir süsü olarak algılanmıştır, halbuki Aristoteles'in kuramının en ilginç yönü, metafora bilişsel bir işlev atfedilmiş olmasıdır.

Poetika'da metaforları kavramanın "benzer olanı" veya "benzer kavramı yakalamayı bilmek" anlamına geldiği söylenir. Burada kullanılan fiil, "yakalamak, araştırmak, kıyaslamak, karar vermek" yerine kullanılan *theorein*'dir. Aristoteles cinsten türe ("benim gemim burada duruyor") veya türden cinse ("Odysseus on bin iyi eylemde bulunmuştur") gibi sıradan metafor örnekleri sunar, ama bir yandan da türden türe olan metaforları ele aldığında ("bıçakla hayatını çekip alırken") şiirsel açıdan daha ilginç metaforlardan söz eder. Analoji temelli metaforlara gelince, Aristoteles güneş hakkında "ilahi alevleri eken" şeklinde güzel ve özgün bir şiirsel ifade kullanıldığını söyler. Böyle örneklerde başvurulan şiirsel hile apaçık olmayıp sadece ima edilen bir benzerliğin araştırılmasını gerektirir. *Retorika*'nın üçüncü kitabında bu konu yeniden ele alınarak olası bir analoji incelendiğinde (*skopein*) metaforun tezahür ettiği hatırlatılır. Çeşitli örnekleri arasında korsanların kendilerini tedarikçiler

Aristoteles'in Poetika*'sının minyatürlü bir elyazması sayfası*, XV. yüzyıl, Viyana, Ulusal Kütüphane

olarak tanımlamaları vardır. Buradaki metafor, bir ürünün kaynağından tüketiciye ulaşmasını sağlamalarının hırsızla tüccar arasında ortak bir nokta teşkil ettiği gibi ilk bakışta dikkat çekmeyen bir şeye işaret eder. Metaforun korsanların Akdeniz ekonomisindeki yerini düşünmemizi sağlayarak fazladan bir şeyler öğrenmemize yardımcı olduğunu da unutmamalıyız.

Aristoteles yaşlılıktan *kalamen*, yani "anız" olarak söz eden şairi alıntıladığı zaman bu metaforun ortak cins yoluyla bize bir bilgi (*gnosin*) sağladığını, çünkü her ikisinin solmuş şeyler cinsine ait olduğunu belirtir. Apaçık metaforlar, çarpıcı olmadıkları için eleştirilir. Metaforlar bize sandığımızın tam tersini gösterdiği zaman bir şeyler öğrendiğimizi anlarız ve zihnimiz sanki bize "böyleydi, ama yanılıyormuşum" der.

Dolayısıyla metaforlar "her şeyi insanın gözünün önüne sererler" (*to poiéin to prágma pró ommáton*). "Gözler önüne sermek" metin içinde birkaç defa kullanılır ve Aristoteles bu konuda ısrarcıdır: metafor salt aktarım değildir, sıradışı, beklenmedik bir şeyi bir anda ortaya koyan bir aktarımdır. Dolayısıyla metafor, iki şey arasında var olan ama belli olmayan bağıntıyı "gözler önüne sererek" bilgilerimizi ve görüşlerimizi yeniden düzenlememizi sağlar.

Gerçek anlamda öncü olan bu fikri XVI. yüzyılda *Cannocchiale aristotelico*'da [*Aristoteles'in* Dürbünü] ele alan Emanuele Tesauro Galileo'nun dürbünü nasıl gökyüzü cisimlerini daha iyi görmemize izin verirse, Aristoteles'in dürbününün de (metafor) şeyler arasındaki bağıntıları önceden eşi görülmemiş şekilde anlamamıza izin verdiğini vurgular. Sonradan, çağdaş kültürde, metaforların anlaşılması için gerçekliğin yeni yönlerini görmemize izin verecek yeni bir kategori düzeninin belirlenmesini gerektirdiği anlaşılmıştır.

Retorik

Aristoteles *Retorik*'te "canlı" bir meseleyi ele alır, çünkü Platon'un Sofistlere yönelttiği eleştiri, hakikati ortaya çıkarmaktan ziyade birilerinin bizim görüşlerimizi inandırıcı bulmasını amaçlayan ikna edici söylemlere kuşkuyla bakılmasına neden olmuştu. Aristoteles büyük bir gerçekçilikle ortak hayatta sadece mantık veya matematik ilkeleri gibi inkâr edilemez hakikatleri temel alan söylemler olmadığını, sıklıkla sadece olası olan kavramları konuşmak gerektiğini kabul eder; bu gibi örnekler arasında epideiktik söylemleri (birilerini veya bir şeyleri övme veya yerme amaçlı söylevler – günümüzde belirli insanları bir ürünün ne kadar iyi olduğuna dair ikna etmeye çalışan reklam söylemlerini veya bir şeylerin güzel mi çirkin mi olduğunu belirleyen eleştirel söylemleri örnek verebiliriz), siyasi söylemleri (insanları belirli bir tercihin faydalı veya zararlı olduğuna dair ikna etmeye çalışan söylemler) ve hukuki söylemleri (bir zanlının masumiyetini veya

suçunu kanıtlama amaçlı, adil olanla olmayanın tartışıldığı söylemler) sayar. Bu söylemler kesin hakikatleri temel almadığı için hatip dinleyicileri sadece olası olan bir görüşten belirli sonuçlara varmaya ikna etmelidir. Dolayısıyla retorik sanatı "her konuda söz konusu olan ikna yöntemlerini" belirlemeyi amaçlar.

Retorik ile sofizm arasındaki fark, ilkinin kandırmaya dayalı ikna stratejilerinden faydalanma niyetidir; örneğin farenin (*mys*) ciddi bir hayvan olarak tanımlanmasının tek sebebi adının tesadüf eseri gizemi [*musterion*] çağrıştırmasıdır; veya tıp alanında çift doz insanın hastalanmasına neden olursa, tek dozun da insanı hasta edeceği sonucuna varılmaya çalışılır, çünkü iki şey iyiyse, bütünün kötü olması imlânsızdır; veya sadece bir etki gerçekleştiğinde var olan bir şey bir sebep olarak gösterilmeye çalışılır; veya daha zayıf olan argüman daha güçlü gibi gösterilmeye çalışılır (zaten Protagoras'ınki "yalancılık mesleği" sayılırdı). Aristoteles retorik argümantasyonun çeşitli biçimlerini inceler; bunların arasında örnekler (Dionysios'un tiran olmak istemesinin sebebi belki de muhafızlar istemiş olmasıdır; zaten Peisistratos muhafızlar istemiş, elde edince de tiranlığını oluşturmuştur), sadece gerçeğe yakın olan önermeleri temel alan bir tümdengelim olan örtük tümdengelim, gerçeğe yakın olana başvuru ("mutlak olarak olmasa da çoğunlukla gerçekleşen") ve gösterge ile ipucu kullanımı (örneğin birisinin hırıltılı soluması ateşinin yüksek olduğunun göstergesi olabilir, ama ateşi yüksek olmasa da hırıltılı soluyabilir) vardır. Aristoteles ikna yöntemlerini ele aldığı eserinin ikinci kitabını tutkuların (öfke, arzu, horgörü, aşk, utanç, vesaire) doğasına ayırır, üçüncü kitapta ise belagati ve argümanların nasıl sunulması gerektiği konularını işler ve burada metafor meselesini yeniden konu alır. Platon evrensel hakikatler meselesine tutkuyla yaklaşırken Aristoteles'in yaklaşımı göreci, kuşkucu, hatta salt faydacıdır. Ama Raffaello'nun ünlü *Atina Okulu*'nda Platon'un parmağıyla yukarıyı (ideal gerçekliğin *hyperuranion* dünyası) gösterirken, Aristoteles'in de aşağıya, içinde yaşadığımız dünyaya işaret ederken resmedilmiş olması tesadüf değildir. Yaşadığımız dünyada mantıklı ve felsefi bir akıl yürütmenin temel alabileceği tartışmasız ve çürütülemez önermelerin sayısı çok azdır; çoğunlukla birbiriyle çelişkili görüşler konusunda uğraş veririz ve neyin tartışmasız bir şekilde hakiki, güzel, adil veya faydalı olduğunu belirlememize yardımcı olacak güvenilir araçlarımız yok. Dolayısıyla retorik, görüşleri tartışmamıza ve güç uygulayarak değil de ikna etme becerimiz yoluyla kazanmamıza izin veren, insani açıdan tek mantıklı araçtır

Umberto Eco

Platon'dan Aristoteles'e Felsefe ve Yurttaşların Formasyonu

Giuseppe Cambiano

ARİSTOTELES ÖNCESİ *PAİDEİA*

Aristoteles'e göre kültürlü insanların tabi olması gereken formasyon süreci, Sokratesçi-Platoncu *paiedia*'yla ve hatip İsokrates'in düşünceleriyle kıyaslama sonucu daha iyi anlaşılabilir.

Platon'un en önem verdiği konulardan biri, Sokrates'in eğitim faaliyetlerinin, gençleri asıl yoldan çıkaran Sofistlerin eğitiminden ne kadar farklı olduğunu göstermeye çalışacaktı.

Daha önce gördüğümüz gibi, Platon diyaloglarında Sokrates'i, eğitimi kişinin olgunlaşma süreci olarak gören biri olarak tasvir eder. Bunu elde etmek için zihni sadece gençleri değil, herhangi bir yaştaki yetişkinleri bile tuzaklarına düşürebilecek olan sahte inançlardan ve yanlışlardan kurtarmak gerekir. Sokrates bu özgürleştirme sürecinde gerçek *paideia* için temel bir şart olan çürütmeye başvurur. Çürütme işlemi, insanlara erdem, adalet, cesaret veya bilgi gibi terimleri kullandıkları zaman ne kastettiklerini sormak, cevaplarını incelemeye tabi tutmak, benimsenen başka varsayımlara göre tutarsızlıklarını veya çelişkilerini göstermek anlamına gelir. Böylece Sokrates insanların hayatlarını tutarsız inanış bütünlerine dayandırdıklarını gösterir ve onlarda bilmediklerini öğrenme, yani filozof olma isteğini uyandırmayı amaçlar.

Ancak hem *gymnasion*larda [spor salonu] veya evlerde gençlerle hem de Sofistlerle, aydınlarla, yabancılarla ve yurttaşlarla konuşan Sokrates'in tersine Platon, Atina'da *Akademeia* adı verilen bir okul oluşturur. Platon, *Devlet* ve *Yasalar* gibi siyasi eserlerinde geleceğin yurttaşları için kendi geliştirdiği şehir modellerini ve sadece ailelerin inisiyatifine bırakılmayan toplumsal bir eğitim sistemi oluşturmayı amaçlar. Ama Platon, içinde yaşadığı ve olumsuz saydığı, özellikle felsefi yaklaşım sahibi, en iyi gençleri yoldan çıkaran siyasi hayat bi-

Bir sütuna dayanmış bir genç, MÖ IV. yüzyıl, İstanbul, Arkeoloji Müzesi

çimlerinin hâkim olduğu tarihsel şartlarda böyle bir şeyin imkânsız olduğunu düşünür. Bu anlamda felsefe okulu özel bir kurum olup kaçınılmaz olarak az sayıda insanın felsefi *paideia* mekânı haline gelir. Platon *paideia*yı hem formasyon hem de *paideia* sürecine girenlerin karakterlerini ve yaklaşımlarını giderek ortaya çıkaran bir süreç olarak algılar; bundan kaynaklanan seçici niteliğinden dolayı çok az kişi felsefenin zirvelerine ulaşma yeteneğine sahiptir. Antikçağda Platon'dan itibaren filozoflar felsefeyi de *paideia* sürecine dahil etmeyi arzularlar, hatta onu hem beden eğitimi ve spor etkinliklerinden hem de şiir ve müzikten, hatta siyasi faaliyetlerden üstün gördükleri için bu sürecin zirvesi olarak görürler. Filozoflar bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken geleneksel eğitimin de bazı modüllerinden yararlanırlar.

Dolayısıyla felsefi *paideia* ile geleneksel *paideia* arasında tam bir kopukluk söz konusu değildir, tam tersine birincisi sadece temel düzeyde olmak üzere, ikincisinin bazı önemli yönlerini barındırır. Platon *Devlet*'te şehri adil şekilde yönetecek kişilere yönelik bir eğitim sürecini tarif eder; bu kişilerin filozof olması gerektiğini söyler, çünkü bir filozof iktidar için rekabet etmeyecek tek insandır. Bunun da nedeni, arzuladıkları şeyin iktidara üstün bilgi ve hakikat arayışı olmasıdır. Daha önce de gördüğümüz gibi, Platon'un okulunda diyalektikten ibaret olan gerçek anlamda felsefe eğitiminden önce uzun bir dönem boyunca matematik disiplinleri öğrenilir. Platon eğitimi sadece bilgi aktarımı, yani dolu bir kaptan boş bir kaba bir şeyin aktarılması veya gözleri görmeyenlere görüş kazandırmak olarak görmez; eğitim, insanların farkında olmadan sahip oldukları bilgileri kademeli bir hatırlama süreci yoluyla ortaya çıkarmaya yönelik bir süreçtir. Atina'da Platon'un *Akademeia*'sı Isokrates (MÖ 436-338) tarafından kurulan ve yine onun tarafından yazılıp öğrencilere dağıtılan yazılı modeller temelinde adli ve siyasi söylevlerin yanı sıra propaganda, kendini tanıtma veya savunma veya başkalarına yönelik övgü veya suçlama söylevleri hazırlamanın öğretildiği retorik okuluyla rekabet içindedir. Dolayısıyla söylev yazmak için gerekli olan alışılagelmiş sözler veya tema repertuarları, sözün bölümleri ve dinleyicileri ikna etmek için hangi sıralamayla düzenlenmeleri gerektiği konusunda bilgi sahibi olmak gerekli hale gelir. Isokrates'in eğitiminin ahlaki-siyasi bir amacı vardır ve Platon'un *Akademeia*'sının tersine, ücretli bir okul olmasına rağmen, başarısı da bundan kaynaklanır. Isokrates'in okulu, öğrencilerine siyasi ve hukuki hayatlarında başarılı olmaları için gerekli araçları sağlar; retorik donanımları sayesinde tartışmalarda üstün gelebilir ve faydalı görüşlerini şehirlere dayatabilir hale gelirler, örneğin Yunan şehirlerini Pers tehdidine karşı Panhellenik bir bakış açısıyla birleşmeye teşvik edebilirler. Isokrates *logos*u, yani "sözü" ve insanları hayvanlardan ayıran ikna edici konuşmayı temel alan *paideia*yı Yunanları ve özellikle Atinalıları Yunan olmayanlardan ayıran ortak bir özellik sayar. Isokrates'in kendi de, verdiği eğitimi felsefe terimiyle niteler, ama ona göre felsefenin anlamının Platon'un ona atfettiği anlamdan farklı olduğu apaçıktır.

Isokrates'e göre *epistēmē*, yani bilim, insanların erişemeyeceği bir şeydir; erişilebilecek tek şey *doksa*, yani kanıdır. Bu açıdan matematik araştırmaları ve akıl yürütme sanatı anlamında felsefi diyalektik de faydalı olabilir. Bu alanlar sadece sohbetten ibaret değildir, faydaları insanı zorlu meselelerle yüzleşmeye alıştıran bir tür zihin jimnastiği olmalarında yatar; düşünceye hız katar, anlayış kabiliyetini artırırlar. Tamamıyla biçimsel anlamdaki bu jimnastiğe sınırlı bir süre ayrılmalı, bu disiplinlerin içeriği üzerinde fazla durmamalıdır. Atina'ya hâkim düşünce bu olmalıydı, çünkü yine Sokrates'in öğrencisi olan Ksenophon da (MÖ y. 430-y. 354) matematik, astronomi ve tıp alanlarındaki eğitimin sınırlanması gerektiği tezini Sokrates'e atfeder; buna göre toprak alıp satmak için ölçüm yapabilecek, günleri, ayları ve mevsimleri ayırt edebilecek, basit hesaplar yapabilecek ve sağlığa faydalı olan şeyleri bilecek düzeyde temel bilgileri öğrenmek yeterlidir. Ksenophon da bu tür eğitimi tamamıyla başka amaçlara aracı olma ve fayda anlamında algılar.

ARİSTOTELES'E GÖRE KÜLTÜRLÜ İNSANIN FORMASYONU

Ksenophon'un kastettiği *pepaideumenos*, yani *paideia* almış insan veya bizim deyimimizle "kültürlü" insandır. Çeşitli filozofların yanı sıra Protagoras tarafından da öne sürülmüş olan, kendileri de ders verme yetisine sahip meslekten filozoflar yaratma ile insanlara sadece genel bir felsefe kültürü kazandırma arasındaki ayrım, felsefi *paideia* açısından geçerlidir. Aynı ayrım, Isokrates açısından da geçerlidir ve Aristoteles tarafından da ele alınacaktır. Mesele, uzmanların bilgilerini, her birinin kendi uzmanlık alanında söylediklerini ve yaptıklarını değerlendirmeye kimin en uygun olduğudur. Bu konularda sadece başka uzmanlar mı karar verir, yoksa konuyla ilgisiz olanlar da karar verebilir mi? Tabii ki bir uzman, örneğin bir hekim, meslektaşlarının bilgilerini değerlendirmeye en uygun kişidir.

Ama konuyla ilgisiz olanların uzmanlar konusunda görüş bildirebileceği kabul edilirse, şu mesele ortaya çıkar: Konuyla ilgisiz olanlar, uzmanlık gerektiren son derece karmaşık disiplinleri ne dereceye kadar öğrenmelidir, yani felsefe dahil olmak üzere bu alanların içeriği ne dereceye kadar konuyla ilgisiz olanların *paideia*sına dahil olmalıdır? Bu sorunun geleneksel cevabı, ansiklopedik bilgi edinmeyi, yani "çok şey öğrenmeyi" (*polymathia*) öngörür. Hem matematik ve eski eserler alanında bilgili olmakla hem de kendi giysilerini ve ayakkabılarını üretebilmekle övünen Sofist Elisli Hippias, bu görüşün hem sembolik hem de uç örneğini teşkil eder. Ama bu iddianın en büyük riski, Homeros'a atfedilen, ama günümüze ulaşmamış bir şiirin kahramanı olan Margites gibi olmak, yani her şeyi bilmek, ama her şeyi eksik bilmektir. Zaten hem Platon hem de Aristoteles, her bireyin tek bir tekniği uygulamakta başarılı olması, yani bilginin tek bir alanında ehil olması gerektiğine inanır.

Ancak Platon'a göre uzman olmayan biri de değerlendirmelerde bulunabilir, ama bunun için sahip olduğu bilgi, uzmanınkine göre üstün olmalıdır. Diyalektikçiler, matematikçilere kıyasla böyledir, çünkü diyalektiği uygulayabilen bir filozof, matematikçilerin tümdengelimlerini üzerine inşa ettiği ilkeleri de tartışmasını bilir. Ama teknik ve bilim alanlarında ortaya çıkan sonuçlardan yararlanmasını bilenlerin de bilgisi bu düzeydedir. Böyle bir insan *arkhitektōn*, yani "uygulayıcıların çalışmalarını idare eden" konumundadır. Aristoteles de bu görüşe katılır, ama *Canlıların Kısımları Üzerine* başlıklı eserinde dediği gibi, bilginin tüm alanlarında iki uzmanlık türü vardır: "Birine nesnenin bilimi, diğerine belli bir *paideia*nın adını vermek uygun olur."

Öğretmen ve öğrencisi, Platea (Boeotia, Yunanistan), MÖ II. yüzyıl, Paris, Musée du Louvre

Teknik alanlarda uzman olanlar sadece kendi uzmanlık alanını değerlendirebilirken, *pepaideumenos* "bir anlamda tüm *tekhnē*ler" alanında genel bir kültür edindiği için, çeşitli uzmanların sahip oldukları bilgiler konusunda yazılı veya sözlü olarak sunduklarının doğruluğunu değerlendirme yeteneğine sahiptir. Bu eleştirel yetenek, doğru şekilde söylenenler ile yanlış şekilde söylenenleri ayırt etme ve değerlendirme anlamına gelir. Ama bu yetenek ifadelerin içeriğiyle fazla ilgili değildir, çünkü böyle olabilmesi için insanın ansiklopedik düzeyde, hiç kimsenin ulaşamayacağı evrensel bir düzeyde bilgi sahibi olması gerekir. Burada söz konusu olan, çeşitli uzmanların akıl yürütme veya kanıtlama işlemlerini inşa etmek için başvurduğu yöntemleri, dolayısıyla da söylemlerinin biçimsel mantık yapısını değerlendirebilmektir. Bu anlamda *pepaideumenos*, hakiki önermeler üzerine bilimsel bir kanıtlama inşa etmek yerine, hakiki olabilen ya da herkes veya çoğunluk yahut en ehil olanlar tarafından böyle olarak algılanan önermeleri başlangıç noktası olarak kullanıp doğru sonuçlara ulaşmasını bilen diyalektikçilerle kıyaslanabilir.

Aristoteles'in kendi okulu *Lykeion*'da öğrettiği felsefeyle ve kaleme aldığı eserlerle hem profesyonel anlamda filozoflar hem de bu anlamda *pepaideumenos* insanlar yaratmayı amaçladığını varsayabiliriz. İmparatorluk döneminde, II. yüzyılda, felsefi açıdan oldukça bilgili olan hekim Galenos'un aralarında uzmanların da olduğu kültürlü bir izleyici kitlesi önünde hem hayvanların anatomik teşrihe hem de rekabet içinde olduğu hekimlere üstünlük sağlayacak akıl yürütmelerle izleyicilerini ikna etmeyi başardığını hatırlamak yerinde olacaktır.

Aristoteles de şehir tarafından sağlanan ve temelinde felsefenin değil (felsefe, felsefe okulunda öğretilir), müziğin de yer aldığı toplumsal bir eğitimden yanadır. Aristoteles'in Atina'da yurttaş değil, yabancı olduğunu unutmamak gerekir. Aristoteles'e göre iyi bir yurttaş olmak için profesyonel anlamda filozof olmaya gerek olmadığı gibi, filozof olmak için de yurttaş olmaya gerek yoktur; bu durum kendisi için de, sonraki Hellenistik çağda hem *Akademeia*'da ve *Lykeion*'da hem de Atina'da açılacak olan Epikourosçu ve Stoacı iki okulda faaliyet gösteren başka birçok filozof için de geçerlidir. Felsefe hayatı, tüm filozoflar için en yüce faaliyet şekli olmaya devam eder ve *paideia*nın zirvesini oluşturur; kelimenin gerçek anlamıyla insan olmak, artık sadece iyi yurttaş olmak değildir. Şehirlerden ve siyasi hayattan bağımsız ve felsefe okullarınınki dahil her tür geleneksel *paideia*ya karşı olup gezgin bir hayat süren Kinikler, gezgin hayatlarıyla bu yöndeki en uç durumu oluşturur.

ÇOCUKLARIN DOĞASI VE EĞİTİMİ

Kiniklere göre toplum ve toplumun doğurduğu, doğal olmayan ihtiyaçlardan dolayı henüz bozulmamış olan çocukların iyiliğin, masumiyetin, içtenliğin, do-

ğaya yakınlığın hem ifadesi hem de modeli olması bir tesadüf değildir. Diğer filozoflara göreyse çocuklar eksikliği ve kusurluluğu temsil eder. Aristoteles'e göre çocuklar hayvanlara benzer: Dik duramazlar, cüce yapılıdırlar, daha gelişmiş olan üst kısımlarıyla alt kısımları arasında, onları dört ayaklı hayvanlar gibi hareket etmeye mecbur eden bir orantısızlık söz konusudur. Dik duruş, beynin gelişimine bağlıdır, eyleme geçme kabiliyetiyse akıl yürütme ve düşünce yetisini gerektirir, halbuki çocuklar zamanlarının büyük kısmını uyuyarak geçirirler. Aristoteles'e göre, "Hiç kimse, hayatının tamamını bir çocuğun aklıyla geçirmeyi seçmez." *Paideia*, çocuklardaki potansiyeli temel alan, ama çocukluğa özgü durum olan *paidia*yı, yani "oyunu" aşmayı sağlaması gereken süreçtir.

ARİSTOTELES'İN OKULU, LYKEİON

Claudia Macerola ve Federico Minzoni

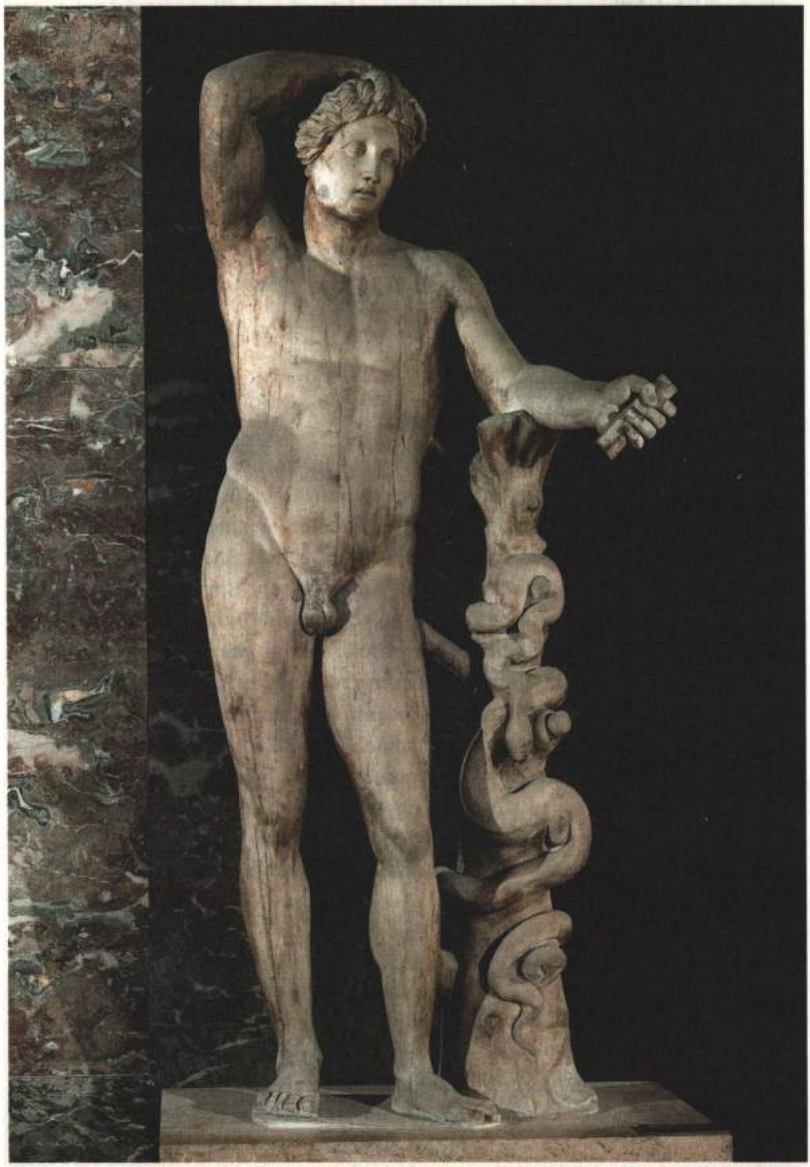
LYKEİON'UN DOĞUŞU VE YAPISI

Aristoteles'in felsefi ve bilimsel araştırmaların yürütülmesi için MÖ 335'te Atina'da oluşturduğu kurum, anlayış açısından Platon'un *Akademeia*'sını andırsa da, inceleme alanları ve izlenen yöntemler açısından ondan farklıdır. Aristoteles'in ölümünden sonra *Lykeion*'un faaliyetleri önce Eresoslu Theophrastos, sonra "fizikçi" olarak nam salan Lampsakoslu Straton'un liderliğinde giderek doğa incelemelerine odaklanır. MÖ I. yüzyıldan itibaren Aristoteles'in okulu hakkında kesin bilgi sahibi değiliz; İmparatorluk çağında Peripatetik gelenek giderek İskenderiye ve Roma'da gelişecek, Aristoteles'in Rodoslu Andronikos tarafından yayımlanan akroamatik eserlerinin yorumunda uzmanlaşacaktır.

Lykeion'un kuruluşu ve faaliyetleri konusundaki başlıca bilgi kaynaklarımız, Peripatetik okula üye olanların yazılarından ve tanıklıklarından oluşur; dış kaynakların sayısı çok daha azdır. *Lykeion*'un ne zaman kurulduğu ve bu okulun yüksek düzeyde bilimsel ve felsefi eğitim sunan, devlet tarafından düzenlenmeyen veya finanse edilmeyen özel bir kurum olduğu konusunda kesin bilgi sahibiyiz.

Gymnasion

Okulun –hem maddi hem de manevi anlamda okul– en eski dönemden beri bilinen, *Lykeion* veya daha sık olarak *Peripatos* şeklindeki iki ismi, Aristoteles'in en azından başlangıçta öğrencilerini ve meslektaşlarını *Lykeion*'un (adını içinde bulunduğu, Apollon Lykeion'a adanan kutsal alandan alır) halka açık *gymnasion*unda [spor salonu] topladığına işaret eder; Aristoteles burada *gymnasion*un halka açık salonlarından yararlanır veya belki de yakınlarındaki bazı yerleri kiralar. *Peripatos* ise yaygın kullanımıyla *gymnasion*un bir bölümü, muhtemelen bir bahçedeki ağaçlıklı bir yol anlamına gelir; Diogenes Laertios'un, okulun adının *peripatein*den türediğine ve Aristoteles'in dostları

Apollon Lykeion heykeli, MÖ IV. yüzyıla ait, Atina'da, Lykeion*'da bulunan ve Praxiteles'e atfedilen orijinal heykelin Roma'da, İmparatorluk döneminde (II. Yüzyılın 2. çeyreği) yapılmış kopyası,* Paris, Musée du Louvre

ve öğrencileriyle gezintiler sırasında sohbet etme âdetini ima ettiğine dair etimolojik önerisi çağdaş araştırmacıların çoğu tarafından reddedilir; Aristoteles'in büyük ölçüde eğitim faaliyetlerinin ürünü olan akroamatik eserlerinden anladığımız kadarıyla, derslerde anatomi tablolarından, coğrafya ve astronomi haritalarından, diyagramlardan, çizelgelerden ve karatahtalardan yararlanılmıştır; bütün bunlar sabit bir yer ve büyük olasılıkla bir sınıf gerektirir ve gezinirken kullanılamazlar.

Demetria ve Pamphile stelinden bir ayrıntı, MÖ 325-310, Atina Kerameikos Müzesi

Filozoflar Topluluğu

Çağdaş araştırmacılar *Lykeion*'un modern anlamda bir okul veya bir üniversite sayılamayacağı konusunda artık hemfikirdir. *Lykeion* daha çok bir birlik (*koinōnia*), aralarında dostluk (*philia*) bağı olan ve kendilerini bir arada bilimsel ve felsefi araştırmalar yürütmeye adayan insanlardan oluşan bir topluluk olarak yapılandırılmıştır (Theophrastos, "beraber felsefe yapmak" anlamına gelen *symphilosophein* terimini kullanır, ama bu yeni kelime asıl Aristoteles'e atfedilmelidir, çünkü Platon'un *Akademeia*'sında yer alan faaliyetleri tanımlamak için bu terimden yararlanır).

Skholarkhēs bu topluluğun rehberidir; Diogenes Laertios'un tanıklığına göre bu işlev ilk olarak Aristoteles tarafından, ondan sonra MÖ y. 323-287 ara-

sında Eresoslu Theophrastos, MÖ 287-269 arasında Lampsakoslu Straton, MÖ 269'dan 226/224'e kadar da Troaslı Lykon tarafından üstlenilmiştir. *Skholarkhēs* diğer filozoflarla birlikte hem okulun zihinsel açıdan gelişmesiyle hem de yapıların idaresi ve okulun diğer daha pratik yönleriyle ilgilenir. *Skholarkhēs*in atanma prosedürü kesin bir şekilde tanımlanmamış olup değişiklik gösterir; en yaygın yöntemin topluluk tarafından seçilme olduğu anlaşılmaktadır, ama vasiyetnamelerinde haleflerini belirleyen Aristoteles ve Straton örneklerinde olduğu üzere istisnalar yaşanabilir.

Peripatetik topluluk çok esnek olabilirse de genel anlamda iki sınıftan oluşur: Yaşça daha büyük üyeler özellikle araştırma ve eğitim alanlarında faaliyet gösterirken daha gençler genelde kendilerini incelemelere adarlar. Yaşları ve toplumsal sınıfları ne olursa olsun, isteyen herkes bu topluluğa katılabilir; tek şart, temel bir eğitim almış olmak ve *skholē*, yani geçinmek için çalışmak zorunda olmamak, dolayısıyla araştırmalara zaman ayırmayı mümkün kılacak orta düzeyde refah sahibi olmaktır.

Öğretmenlerin ders karşılığında ücret talep etmediği anlaşılmaktadır; okulun ekonomik kaynakları da muhtemelen *Skholarkhēs*in şahsi malvarlığından ve kültür hamileriyle Peripatetiklerin kendilerinin bağışlarından oluşur.

Halka Açık Dersler

Başka felsefi okullara üye olmuş olmak veya *Skholarkhēs*in öğretileriyle hemfikir olmamak bile *Lykeion*'a üye olmaya engel teşkil etmez; nitekim bu okul, kurucusunun öğretisinin incelenmesine ve yayılmasına yönelik bir kurum olarak değil, bir araştırma ve inceleme merkezi olarak ortaya çıkar ve kendini kuramsal bir hayata adamak isteyen herkese açıktır. Yani Peripatetikler zihinsel anlamda tam özgürlüğe ve *Skholarkhēs*in görüşleriyle uyumsuz bile olsa düşüncelerini ifade etme hakkına sahiptir, ancak *Lykeion*'daki tartışmaların hiçbir zaman Platon'un *Akademeia*'sını niteleyen tartışmalar kadar radikal olmadığı anlaşılır.

Aristoteles ile Theophrastos'un da uyguladığı, sabahları herkese açık dersler verme ve okulun üyelerine yönelik, ihtisas gerektiren eğitimi öğleden sonraya bırakma âdeti, okulun açık fikirli ve hizipçi olmayan niteliğine işaret eder.

Peripatos'un ilk üyeleri, ilk *Skholarkhēs*lerinin temalarını ve araştırma yöntemini benimserler. Zaten *Peripatos*'un araştırmaları, Aristoteles'in tarif ettiği deneysel yöntem doğrultusunda yürütülür: Araştırmalar, olguların deneysel gözlem yoluyla dikkatli bir şekilde toplanıp sınıflandırılmasını, kitap ve bilgilerin derlenmesini, çeşitli alanlardaki uzmanların sorgulanmasını temel alır. Olguların sebepleri, sadece temel bu kadar sağlam olduğu takdirde, ortak tartışmalar ve daha önceki filozofların görüşleriyle kıyaslamalar yoluyla araştırılabilir.

Doğabilimleri ve Retorik Araştırmaları

Araştırma konularına gelince, doğabilimleri alanındaki araştırmalar *Peripatos*'un başlıca ilgi alanını teşkil eder; botanik, zooloji ve meteoroloji alanlarında araştırmalar yürütülür; Platon'un *Akademeia*'sının başlıca inceleme konularından biri olan saf matematiğe ise az yer verilip doğa olgularına uygulanan matematiğe ve teknolojiye önem verilir. Aristoteles'in *Akademeia* zamanından beri savunup öğrettiği bir disiplin olan retorik alanında da muhtemelen derinlemesine araştırmalar yürütülür, ama ahlaki veya siyasi konularda günümüze çok az sayıda inceleme ulaşmıştır.

Bilimsel Nesir

Bu araştırmaların sonuçlarının derlemesinden, *Peripatos*'a özgü, bilimsel bir nesir türü olan ve belli bir konudaki malzemenin sistematik olarak derlenmesinden oluşan *synagōghē* ortaya çıkar; bu türün örnekleri arasında Aristoteles'in *Tōn Peri ta Zōia Historiōn* [*Canlılara İlişkin Araştırma*], Theophrastos'un *Peri phyton historia* [*Bitkilere İlişkin Araştırma*] eserlerini ve günümüze sadece *Atinalıların Devleti* bölümü ulaşan 100'den fazla Yunan şehrine ait anayasaya ilişkin bir derleme sayılabilir. Bazı veriler ise *pragmateia* adı altında derlenir; bu veri sınıflandırma şeklinin sonucunda ortaya çıkan, *synagōgē*nin tersine, yayımlamaya ve okul dışında kullanılmaya yönelik edebi bir eser değil, daha çok çeşitli âlimler tarafından oluşturulmuş ve yeni araştırmalar sonucunda güncellenen bir notlar bütünüdür.

Felsefi ve bilimsel geleneğin incelenmesine büyük önem verilir; Aristoteles'ten önceki filozofların görüşleri derlenip konularına göre sınıflandırılır, böylece günümüzde bile Sokrates-öncesi filozoflar hakkındaki bilgilerimizin başlıca kaynağını teşkil eden geniş kapsamlı ve okunabilir bir kütüphane oluşturulur.

THEOPHRASTOS'UN *SKHOLARKHĒS* DÖNEMİ

Aristoteles'in *Peripatos*'taki ilk halefi olan Theophrastos'a atfedilen külliyat, ilgi alanlarının ne kadar geniş kapsamlı ve heterojen olduğuna tanıklık eder; nitekim Eresoslu filozofun üretimi metafizikten fiziğe, mantıktan ahlaka uzanır, yani Aristoteles'in incelediği tüm alanları kapsar. Öğretilerini paylaşmaktan çok metodolojik önermelerini uygulamak anlamında Stageiralı filozofun vârisi sayılan Theophrastos, genelde Aristoteles'in ucu açık bıraktığı meselelerin çoğunu ilave açmazlar yoluyla derinleştirir.

Hatalı şekilde "metafizik fragmanı" olarak nitelendirilmiş olan bir metin, Theophrastos'un Aristoteles'e atıflar ile kendi geliştirdiği öğretiler arasında kalan kuramsal yaklaşımına güzel bir örnek teşkil eder. Aslında dokuz bölümden oluşan bu inceleme yazısında iki farklı ontolojik düzlem –birincil ilkeler

düzlemi (metafiziğin ana alanı) ve kendi de ilahi ve bozulmaz tözler ile (gök küreler) bozulabilir ayaltı dünyası şeklinde ikiye bölünen, hareket halindeki cisimler düzlemi (fiziğin inceleme alanı)– arasındaki ilişkiler konusunda bir dizi *aporia* [açmaz] ortaya atılır.

Theophrastos eserinin başında bu iki düzlem arasında bir bağlantı olup olmadığını sorgular ve böyle bir bağlantının olduğunun varsayılabileceğini kabul ettikten sonra eseri oluşturan sekiz bölümde bu varsayımı ciddi şekilde sorgulayan *aporia*lar ortaya atar.

Aristoteles'in Gayeciliğinin Eleştirisi

Theophrastos Aristoteles'in ilk Hareket Ettirici teorisini bu şekilde çürüttükten sonra, birincil felsefeye ve fiziksel dünyanın incelemesine adanmış bir inceleme eserinin geri kalan kısmında doğaya içkin olan bir hareket ilkesini öne sürer ve Aristoteles'in gayeciliğini sert bir şekilde eleştirir. Eresoslu filozof teleolojik ilkenin açıklayıcılık anlamındaki etkinliği konusundaki şüphelerini deneysel gözlemlerden elde edilen örneklere dayandırır (örneğin gelgitler ve erkek memelilerde memelerin varlığı); böylelikle nihai sebepleri tamamıyla göz ardı etmezse de, en azından uygulama alanını ciddi şekilde kısıtlar.

Aristoteles'e Yönelik Diğer Eleştiriler

Mantık ve ahlak gibi Theophrastos'un kuramsal düşüncelerinin iki önemli alanı, o dönemki *Peripatos*'a özgü araştırmaları ve hararetli tartışmaları yansıtır ve Aristoteles tarafından oluşturulan kurumun antidogmatik doğasına tanıklık eder. Nitekim Rodoslu Eudemos gibi Theophrastos da, mantık konusundaki araştırmalarıyla hatırlanır. Ahlak felsefesine gelince, Messinalı Dikaiarkhos'la hayatın ideali, Aristoteles'in kuramsal hayatın (*bios theōrētikos*) üstünlüğü ve Lykeion'un felsefi deneyiminin temelindeki değerlerden birinin statüsü konusundaki hiciv eseri çok ünlüdür.

Rodoslu Eudemos

Rodoslu Eudemos, öğrenim arkadaşı Theophrastosla (ikili Aristoteles'in öğrencisidir) mantık alanında yürüttüğü araştırmaların yanı sıra, *Eudemos'a Etik*'in muhtemel editörü olarak, bilim tarihi alanında hazırladığı sayısız doksografik derlemesiyle (önceki dönemlerde yaşamış düşünürlerin ve araştırmacıların görüşlerinin kıyaslandığı eserler) ve derleyip aktardığı bilgilerden ötürü İmparatorluk çağında Aristotelesçi yorumcular tarafından çok takdir gören *Physika* [*Fizik*] eseriyle tanınır. Bu eserin yeni-Platoncu filozof Simplikios tarafından aktarılmış uzun bir fragmanı, Aristoteles tarafından *Metafizik*'te ortaya atılan

Ganimedes'in büstü (?), MÖ IV. yüzyıla ait Yunan orijinalinin Roma'da yapılmış kopyası, Paris, Musée du Louvre

bir sorunu ele alarak tüm bilim alanlarında ilkelerin kanıtlanmasının münferit bilimler mi, yoksa üst düzey bir veya daha fazla bilgi alanı açısından mı geçerli olduğunu sorar. Bu sorunun çözümü için genel anlamda "başka bir felsefe"ye, yani Aristoteles'in ilk felsefesine atıfta bulunulur.

Eudemos'un Aristoteles'in ölümünden sonra Rodos'ta kendi okulunu açmaya karar vermesi ve böylece Theophrastos'un *Peripatos*'undan ayrılmak istemesi, biyografik açıdan çok önemlidir.

Messinalı Dikaiarkhos

Messinalı Dikaiarkhos konusunda ilk akla gelen şey, ahlakçı bir tavırla pratik hayatın kuramsal hayata üstünlüğü konusunu, Aristoteles ile Theophrastos karşısında hararetle savunmuş olmasıdır; nitekim Dikaiarkhos'a göre *bios theōrētikos*un gayrimeşru ilan edilmesi, Yunan düşünce tarihinin genel anlamda baştan değerlendirilmesini gerektirir; örneğin eleştirel bir bilince sahip bir faaliyet değil de, zorunlu olarak varsayılan ataların âdetlerine atıflar yoluyla meşruiyet kazanan bir ahlaki davranış modeline asalet kazandırmak amacıyla Yedi bilgenin siyasi rolü vurgulanır.

Messinalı filozofun Peripatetik düşünceye bir diğer önemli katkısı, ruhu unsurların ahengi olarak gören ve ona fizyolojik ve içkin bir statü atfeden, böylece onu ölümsüzlüğünden ve özünden yoksun bırakan bir psikoloji geliştirmiş olmasıdır.

LAMPSAKOSLU STRATON

MÖ 287'de Theophrastos öldüğünde Straton *Peripatos*'un *skholarkhēs*i olarak yerini alır ve bu görevi 18 yıl boyunca sürdürür. MÖ 269 civarında ölür.

Deneysel Gözlem

Straton'un eserlerinden geriye birkaç fragmandan başka bir şey kalmadıysa da, kendisine *physikos* [doğabilimci] unvanının atfedildiği yaygın bir doksografik gelenek sayesinde, Lampsakoslu filozofun düşüncelerini deneysel gözleme önem veren fizik araştırmaları doğrultusunda geliştirdiğini biliyoruz. Straton, dışında boşluğun olmadığı, sonlu ve yermerkezli bir evren tasvir eden Aristoteles'in kozmolojik modeline sadık kalırsa da, gök kürelerinin hareketine ilişkin teleolojik açıklamayı tamamıyla reddeder; Lampsakoslu filozof, muhtemelen Theophrastos ile Eudemos'un İlk Hareket Ettirici konusunda öne sürdüğü zorluklardan ilham alır ve iki selefinin konumunu radikalleştirerek doğanın, Aristoteles'in nihai sebebiyle hiçbir ilgisi olmayan içkin bir zorunluluk ilkesi doğrultusunda yönetildiğini öne sürer. Dolayısıyla *physis* her türlü hedeften ve aşkınlıktan yoksundur ve kendinde çözümlenir.

Diğer Fizik Kuramları

Lampsakoslu filozof fizik modelini, tüm cisimlerin doğal olarak ağır olup düşerken hızlandığına ve merkeze doğru yöneldiğine dair teoriyle zenginleştirir, böyle bir yaklaşımla da Aristoteles'in doğal mekânlar öğretisine kesin bir şekilde itiraz eder. Göklerin de ateşten oluştuğunu söyleyen Straton beşinci unsur olan esiri kesin olarak eler ve sıcakla soğuğu hareketin indirgenemez ilkeleri olarak görür. Lampsakoslu filozofun madde teorisi de önemlidir; buna göre madde, mikroskobik boşluklarla dolu, süngerimsi bir cisimdir; bu yaklaşımın ışığın suda yayılmasına ilişkin gözlemi temel aldığı anlaşılmaktadır (Straton'a göre su da parçacıklı niteliktedir).

Düşünsel Eylem

Straton'un psikoloji alanındaki düşünceleri duyum ile düşünce arasındaki devamlılığı temel alır ve her ikisini ruhun hareketleri olarak yorumlar. Böyle bir öğreti, düşünsel eylemin özerkliğine ve kendine yeterliğine ciddi şekilde zarar verir ve onu algısal düzlemde fazlasıyla yassılaştırır. Straton, ruhu sadece fizyolojik bir işlev olarak görür, ama *aulos*un içinde dolaşan hava gibi bedenin tüm organlarında dolaşan *pneuma* teorisini de destekler. *Pneuma* kaşların arasında yer alan bir yeti olan ve alıcılardan aldığı dürtüleri duyumlara dönüştürme görevinin yanı sıra, maddi yapısından ve bedenin spesifik bir organında yer almasından dolayı çok daha düşük düzeyde olsa da akli bir işlevi de olan *hēgēmonikon*a bağlıdır.

STRATON'DAN SONRA *LYKEİON*

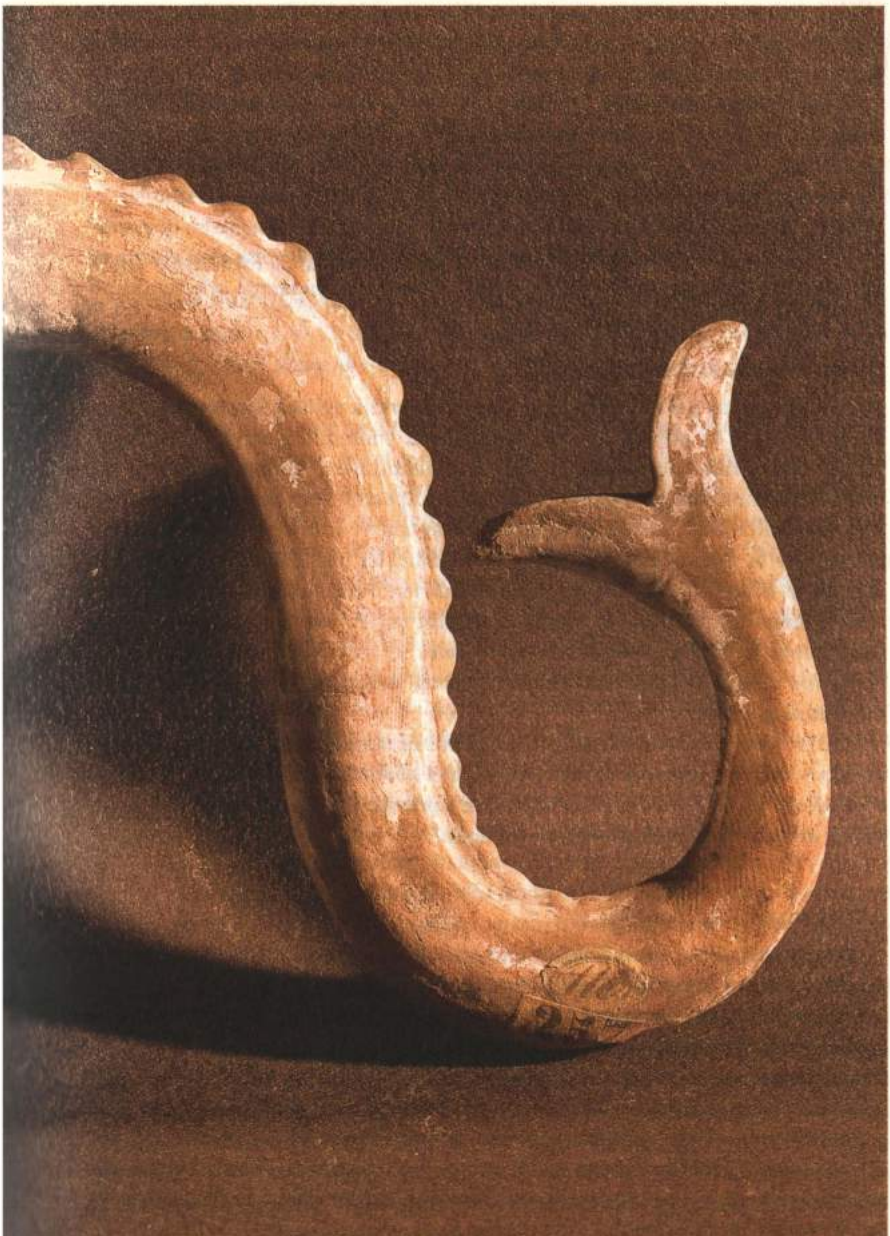
Straton'un *skholarkhēs* olduğu dönemden sonra *Lykeion* için bir çöküş dönemi başlar ve okul ani bir şekilde canlılığını kaybeder. İmparatorluk dönemi tarihçileri –özellikle Strabon ve *Paralel Hayatlar: Sulla*'da Ploutarkhos– bu çöküşü Aristoteles'in eserlerinin kayboluşuna bağlar.

Aristoteles'in Kütüphanesi

Bu efsaneye göre Aristoteles, Euripides'inkinden sonra antikçağın ilk kitap koleksiyonlarından biri olan kütüphanesini Theophrastos'a, Theophrastos da kütüphaneyi vasiyetnamesinde Aristoteles'in döneminden beri *Peripatos*'un bir üyesi olan Skepsisli Neleos'a bırakır. Neleos, Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini de içeren koleksiyonu, ailesinin ilgilenmesi için Skepsis'e götürür. Ancak ailesi, Skepsis'in kralları olan Attalosların Pergamon'da bir kütüphane oluşturmak amacıyla kitap topladığını öğrenince koleksiyonu yeraltına saklar ve koleksiyon bir yüzyıl boyunca burada kalır. Koleksiyonu bulan Neleos'un vârisleri onu Teoslu Apellikon'a satarlar, o da metinleri çeşitli hatalarla ya-

Deniz yılanı, pişmiş toprak, MÖ I. yüzyıl, Paris, Musée du Louvre

yımlar. MÖ 86'da Yunanistan'a giden Lucius Cornelius Sulla, Apellikon'un kütüphanesini ele geçirerek onu Roma'ya götürür; burada Rodoslu Andronikos kitapların üzerinde çalışır ve Aristoteles'in eserleri kataloglanıp yayımlanır.

Corpus Aristotelicum'un kaybedilmesi efsanesi aslında pek güvenilir değildir, zaten Atina'nın yanı sıra İskenderiye ve Rodos'ta Stageiralı filozofun eserlerinin birkaç nüshasının bulunduğunu biliyoruz. Ama doğru olan bir şey varsa o da Straton'un *skholarkhēs* olduğu dönemden sonra Aristoteles ile Theophrastos'un eserlerinin giderek daha az okunduğudur; ancak bu durumun nedeni eserlerin kaybolmasında değil, Hellenistik çağda *Peripatos*'un kuramsal ilgi alanının başlangıçtakilerden giderek uzaklaşmış olmasında aranmalıdır.

Bilim Alanlarının Özerkliği

Bilim alanlarının Hellenistik çağda görülen özerklik eğilimi Straton'dan sonra da *Peripatos*'ta da görülebilir. Burada deneysel yöntemin giderek daha yaygın ve katı bir şekilde uygulanması, münferit disiplinlerin ihtisaslaşmasına neden olur, bunun sonucunda da daha geniş kapsamlı kuramsal araştırmalardan vazgeçilir. Bilginin bütün alanlarına sağlam ve ortak bir temel sağlayan Aristoteles'in ontolojisi yavaş yavaş terk edilir, bu da farklı konu ve yöntem açısından bilim alanlarının özerkliğini belirler. Peripatetikler ayrıca Aristoteles zamanında marjinal sayılan Ahlak gibi çeşitli inceleme alanlarına ilgi göstermeye başlarlar. Dolayısıyla Aristoteles'in inceleme yazıları, daha çok *Peripatos*'un ilgi ve araştırma alanlarıyla bağlantıları giderek zayıfladığı için unutulmaya başlanır.

MÖ III. yüzyıl ortalarında araştırma ve kültür merkezinin Atina'dan Roma'ya ve İskenderiye'ye geçmesi ve Atina'da faaliyet gösterip *Lykeion*'la temas içinde olan filozof ve âlimlerin sayısının giderek azalması da, bu okulda felsefi ve bilimsel araştırmaların tükenmesine yol açar.

Atina'nın Gerilemesi

Hakkında kesin bilgi sahibi olduğumuz son *skholarkhēs*, Tyroslu Diodoros'tur; ancak okulun, Aristoteles'in eserlerinin yayımlanmasının etkisiyle, faaliyetlerini I. yüzyıla kadar devam ettirdiği sanılır. I. yüzyıldan sonra *Lykeion*'la ilgili herhangi bir bilgi söz konusu olmadığından, Atina'nın MÖ 86'da Sulla tarafından fethedilmesiyle *Peripatos* ile *Akademeia*'dan bir daha hiç söz edilmediği için bazıları bu okulların o dönemde kapandığını öne sürmüştür. İmparatorluk çağında *Peripatos*'un faaliyetlerinin yanında Aristoteles'in yorumcuları da faaliyet gösterir; Peripatetiklerin ilgisi, Aristoteles'in deneysel yöntemi doğrultusunda olguların incelenmesine yönelikken, yorumcular daha çok Aristoteles'in eserlerine ve öğretilerine ilgi duyacaktır.

T1 Aristoteles

BİR DUYGUNUN BİÇİMİ VE MADDESİ

Ruh Üzerine, 1, 402a-403b; 1, 412a-b

Aristoteles *Ruh Üzerine*'de ruhun doğa felsefesi, yani fizik bağlamındaki incelemesini sunar. I. ve II. kitaptan alıntılanan bu bölümlerde ruhun tanımı ile öfke örneği temel alınarak duyguların tanımı sunulmuştur.

Ruhun ne olduğunu belirlemek

1. Her şeyden önce hiç şüphesiz ruhun hangi türden olduğunu ve ne olduğunu, başka bir deyişle belirli bir töz mü olduğunu, yoksa bir nicelik veya bir nitelik veya tespit ettiğimiz sınıflardan biri mi olduğunu belirlemek gereklidir. Ayrıca kuvve halindeki bir varlık mı, yoksa fiili bir varlık mı olduğunu belirlemek gereklidir, ki bu da önemli bir ayrımdır. Kısımlardan mı oluşur, yoksa kısımları yok mudur, bunu göz önüne almak gereklidir. Ayrıca her ruh aynı türden midir, değil midir, değilse de, ruhlar arasında tür mü yoksa cins mi açısından farklılık gösterirler. Günümüzde ruh konusunu tartışanlar ve araştıranların sadece insan ruhunu ele aldıkları görülmektedir. Halbuki dikkat etmemiz, gözden kaçırmamamız gereken bir nokta var: hayvanların tanımı nasıl tekse ruhun tanımı da mı tektir, yoksa atın, köpeğin, insanın ve tanrının tanımı nasıl ayrıysa her ruhun tanımı da ayrı mıdır [...]. Ayrıca, birçok ruh yoksa ve bir ruhun kısımları varsa, o durumda önce ruhun tamamını mı, yoksa kısımlarını mı incelemek gerektiğine karar verilmelidir. Bu kısımların hangilerinin özünde birbirinden farklı olduğunu ve önce kısımları mı yoksa faaliyetlerini mi, örneğin önce anlayışı mı yoksa aklı mı veya önce duyumları mı yoksa duyu yetisini mi incelemek gerektiğini belirlemek de zordur. Önce faaliyetleri incelemek gerektiği takdirde de yine faaliyetlerden önce ilgili nesneleri mi, yani duyu yetisinden önce duyusal nesneleri mi veya akıldan önce akıl yoluyla algılanan nesneleri mi incelememiz gerektiğini sorabiliriz.

Ruhun duygulanımları

[...] Ruhun duygulanımları da bir sorun teşkil eder: hepsi onu içeren özneye ortak mıdırlar, yoksa sadece ruha özgü olanları da var mıdır: bunu anlamak gereklidir, ama kolay değildir. Bu hallerin büyük kısmı açısından, öfke, cesaret, arzu ve genel anlamda duyularda olduğu üzere, ruhun bedenden bağımsız olarak hareket etmediği ve hiçbir şeye maruz kalmadığı görülür, ancak düşünce ruhun kendine özgü bir hali gibi görünür. Ancak düşünce bir tür hayal gücüyse veya hayal gücü olmadan faaliyet gösteremiyorsa, o da bedenden bağımsız olamayacaktır. Bu durumda ruhun faaliyetleri ve halleri arasında kendisine özgü olanı varsa, ruhun ayrı bir varlığı olabilir; ama kendine özgü olanları hiç yoksa, bedenden ayrı olamaz ve örneğin bronz bir küreye bir noktada teğet olmak gibi doğru olmasından kaynaklanan birçok özelliği olan doğru çizgi ile aynı özelliklere sahip olacaktır. Ancak doğru çizginin küreye teğet olması ondan ayrı olmasından kaynaklanmaz. Belirli bir bedende daima var olduğuna göre ondan ayrı olamaz.

"Maddenin içerdiği biçimler": fizikçinin görevi

Bu durumda ruhun bütün hallerinin, öfkenin, şefkatin, korkunun, merhametin, cesaretin, ayrıca neşenin, aşkın ve nefretin bedenle bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu haller üretilir üretilmez, beden değişime uğrar. Bazen, güçlü ve apaçık dürtüler karşısında bile insanın öfkelenmemesi ve korkmaması, başka şartlar altında ise küçük, algılanması zor dürtüler karşısında bedenin heyecanlanması ve öfkeli olduğu zamanki haline benzemesi bu durumu destekler niteliktedir. Ama daha da belirgin bir durum söz konusudur: bazen korku uyandıracak hiçbir sebep olmamasına rağmen, korkanlarla aynı duygulara sahip oluruz. Ama durum böyleyse, ruhun hallerinin maddenin içerdiği biçimler olduğu anlaşılır. Dolayısıyla şu şekilde tanımlanabilirler: "öfke belirli bir bedenin veya kısmının veya yetisinin belirli bir sebepten kaynaklanan ve belirli bir gayesi olan bir hareketidir." Bu sebeplerden dolayı ruhu, her türlü ruhu veya yukarıda tanımlanan ruh tipini incelemek, fizikçinin görevi olmalıdır

Öfkenin fiziksel ve diyalektik tanımlaması

Ancak fizikçi ile diyalektikçi, bu halleri farklı şekilde tanımlayacaklardır. Örneğin: Öfke nedir? Diyalektikçi onu "intikam arzusu" olarak (veya ona benzer şekilde) tanımlarken, fizikçi de onu "kanın ve sıcaklığın kalbin etrafında kaynaması" olarak tanımlayacaktır. Fizikçi maddeden, diyalektik-

çi ise biçimden ve özden söz eder. Söz konusu şeyin belirli bir özü vardır, ama var olması için belirli bir madde şeklinde gerçekleşmesi gereklidir. Evin tanımı da benzer bir şekilde şöyle yapılabilir: "Rüzgâr, yağmur ve sıcaklığın neden olduğu zarara karşı koruyan sığınak"; ancak biri taş, tuğla ve ahşaptan oluştuğunu söyleyecek, başka biri de bu maddelerin belirli bir amaçla bir biçime sahip olduğunu söyleyecektir. Bu durumda fizikçi kimdir? Maddeden söz edip biçimi görmezden gelen midir? Yoksa her ikisini göz önüne alan mıdır? Peki ama diğer ikisi kimdir? Maddeden ayrı tutulamayacak hallerle ilgilenen veya onları ayrı saydığı için onlarla ilgilenmeyen tek kişi değildir. Fizikçi, belirli bir cismin veya belirli bir maddenin tüm faaliyetleriyle ve halleriyle ilgilenir, cisimlerin bu türden olmayan özellikleriyle ise başka birisi ilgilenir: bazılarıyla, duruma göre, mimar veya hekim gibi teknik uzmanlar ilgilenir. Cisimlerden ayrılamayacak, ancak soyutlama yoluyla elde edildikleri için belirli bir bedenin hali sayılmayan özellikler de matematikçiler tarafından ele alınır. Ayrı sayılan özellikler ise birinci filozofun alanına girerler.

Ruh

1. [...] En baştaki konumuza dönecek olursak, ruhun ne olduğunu ve en genel kavramını belirlemeye çalışalım. Belirli bir varlık çeşidine töz adını veririz ve kendinden belirli bir şey olmayan maddenin de bir anlamda töz olduğunu söyleriz; belirli şeylerden söz etmemize izin veren biçim ve tür de, bu ikisinin bileşimi de tözdür.

Madde kuvvedir, biçim de fiildir; fiil de iki türlü olabilir: ya bilgi gibidir, ya da bilginin kullanımı gibidir.

Tözler özellikle cisimler ve özellikle de doğal cisimlerdir, çünkü bütün diğer cisimlerin ilkeleridirler. Doğal cisimler arasında bazıları yaşam sahibidir, bazıları değildir; yaşam, kendinden beslenme, büyüme ve ölme kabiliyetine denir. Dolayısıyla yaşam sahibi tüm doğal cisimler aynı zamanda tözdür ve birleşik tözdür. Ancak belirli türden bir cisim, yani yaşam sahibi bir cisim söz konusu olduğundan ruh bir cisim değildir, çünkü cisim bir öznenin belirlenimlerinden biri değildir, kendisi özne ve maddedir. Bu durumda ruh töz olmak zorundadır, çünkü yaşamı kuvve halinde olan doğal bir cismin biçimidir. Töz fiildir, dolayısıyla ruh da sözü edilen cismin fiilidir. Fiilden söz ederken iki anlamı kastedilir: ya bilgi gibidir, ya da bilginin uygulanması gibidir ve bilgi

nasıl fiilse ruhun da fiil olduğu apaçıktır. Zaten hem uykunun hem de uyanıklık halinin varlığı, ruhun varlığına işaret eder. Uyanıklık hali bilginin uygulanmasına benzer, uyku ise bilginin uygulanmasına değil, ona sahip olmaya benzer ve bilgiye sahip olmak, belirli bir bireyin oluşum düzeninde ilk sırada yer alır. Dolayısıyla ruh, yaşamı kuvve halinde olan doğal bir cismin birinci fiilidir. Ancak bu cisim organlara da sahiptir. (Bitkilerin de organları vardır, ama son derece basittirler. Örneğin yaprak, meyve zarını korur, meyve zarı da meyveyi korur, kökler ise ağza tekabül eder, çünkü her ikisi de beslenmeyi sağlar.). Dolayısıyla her türden ruha ortak olan bir özellikten söz edilecekse, organ sahibi doğal bir cismin birinci fiili olduğu söylenebilir. Bu durumda nasıl balmumu ile figürün veya genel anlamda belirli bir şeyin maddesi ile o maddenin dayanağının [substratum] birlik oluşturup oluşturmadığını araştırmaya gerek yoksa, ruh ile bedenin bir birlik oluşturup oluşturmadığını da araştırmaya gerek yoktur

"Organ sahibi doğal bir cismin birinci fiili"

Ruhun genel anlamda ne olduğunu söyledik: ruh, biçim anlamında tözdür, yani belirli bir bedenin özüdür. Bir alet, örneğin bir balta doğal bir cisim olsa, özü balta olmak olur, bu öz de ruhu olur. Bu özü alındı mı, balta ancak eşadlılık yoluyla var olacaktır.

T2 ARİSTOTELES

BİLGİ KONUSUNDAKİ EVRENSEL ARZU

METAFİZİK, A 1, 980A-982A

Aristoteles, *Metafizik*'in ünlü başlangıç bölümünde insanın doğası gereği bilgi sahibi olma arzusu konusundaki iyimser görüşünü açıklar: "Doğa gereği" bir yandan bilginin insanın doğasının gerçekleşmesi anlamına gelir, diğer yandan bunun mümkün olduğu bellidir, çünkü Aristoteles'in doğada hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığı ilkesi doğrultusunda, bilgi arzusu tatmin edilemeseydi doğa insanda bilgi arzusu yaratmazdı.

Bütün insanlar doğaları gereği bilgi sahibi olmak isterler. Duyumlardan alınan zevk bunun kanıtıdır: insanlar duyumlardan

kendilerinden dolayı, faydalı olup olmadıklarından bağımsız olarak zevk alırlar ve en çok da görsel duyumlardan zevk alırlar: aslında sadece eylemin gayesiyle ilgili değil, eyleme geçme gibi bir niyetimiz olmasa da, görmeyi bir anlamda tüm diğer duyumlara tercih ederiz. Bunun nedeni görmenin bütün diğer duyumlara göre bize daha fazla bilgi sağlaması ve çeşitli şeylerin arasındaki farkları bize göstermesidir.

Duyum ve hafıza

Hayvanlar doğaları gereği duyumlara sahiptirler; ama bazılarında duyumdan hafıza doğmazken, bazılarında doğar. Bundan dolayı sonuncular, hatırlama yetisine sahip olmayan hayvanlardan daha zekidirler ve öğrenmeye daha uygundurlar. Sesleri işitme yetisine sahip olmayanlar (örneğin arılar ve bu türden diğer hayvanlar) zeki hayvanlardır, ama öğrenme yetisine sahip değildirler; hafızanın yanı sıra işitme duyusuna sahip olanlar ise öğrenme yetisine de sahiptirler.

İnsanın deneyimi hafızadan kaynaklanır

Dolayısıyla, diğer hayvanlar duyusal imgelerle ve hatıralarla yaşarken ve fazla deneyime sahip değilken, insanlar ise sanatla ve akıl yürütmelerle de yaşar. İnsanlarda deneyim hafızadan kaynaklanır: aynı şeyle bağlantılı birçok hatıra eşsiz bir deneyim oluşturur. Deneyim de sanat ve bilimle benzer özelliklere sahip gibi görünür; nitekim insanlar bilime ve sanata deneyim yoluyla ulaşırlar. Polos'un dediği gibi, deneyim sanatı, deneyimsizlik ise rastlantıyı yaratır. Birçok deneyimden bütün benzer durumlara uygulanabilecek genel ve eşsiz bir görüş elde edildiğinde ortaya sanat çıkar.

Örneğin belirli bir hastalığa yakalanmış olan Kallias'a belirli bir ilacın iyi geldiğini ve aynı ilacın Sokrates'e ve başka birçok kişiye iyi geldiğine karar vermek deneyim alanına aittir; ama belirli bir hastalığa yakalanmış ve türlerine göre tek bir birime indirgenebilecek bütün bu insanlara (örneğin soğukkanlılara, öfkelilere ve hezeyanlılara) belirli bir ilacın iyi geldiğine karar vermek, sanat alanına aittir.

Dolayısıyla, pratik faaliyetler açısından deneyimle sanat arasında pek bir fark görünmemektedir; tam tersine, deneyim sahibi insanlar, pratik deneyimi olmadan kuramı bilen insanlardan daha başarılı görünmektedir. Bunun nedeni deneyimin ayrıntıların bilgisi, sanatın da evrensel olanların bilgisi anlamına gelmesidir: şimdi, her türlü eylem ve üretim, ayrıntıyla ilgilidir; nitekim hekim, insanı ancak rastlantısal olarak iyileştirir, çünkü onun iyileştirdiği Kallias veya Sokrates veya onlar gibi bir ismi olan bir bireydir ve hepsi

de rastlantısal olarak insandır. Dolayısıyla, eğer insanın deneyim sahibi olmadan kuramı biliyorsa ve içerdiği ayrıntıyı bilmeden evrenseli biliyorsa, tedavisinde sıklıkla yanılacaktır, çünkü tedavi bireye yöneliktir.

Sanat, sebebi bilmek demektir

Ancak biz bilginin ve kavrama yetisinin deneyimden çok sanata özgü olduğunu ve sanata sahip olanların deneyime sahip olanlardan daha bilge olduğunu düşünürüz, çünkü her insandaki bilgeliğin bilgi düzeylerini yansıttığını düşünürüz. Bunun da nedeni sanata sahip olanların sebebi bilmesi, diğerlerinin bilmemesidir. Deneyim sahibi olanlar bir olayın gerçekliğini bilirler, ama nedenini bilmezler; diğerleriyse nedenini ve sebebini bilirler. [...]

Bilgi sahibi olan öğretmesini de bilir

Genel olarak bilgi sahibi olanları bilgi sahibi olmayanlardan ayırt eden özellik, öğretme yetileridir: sanatın deneyim değil de bilgi olduğunu düşünmemiz bundandır; nitekim sanata sahip olan insanlar öğretme yetisine sahiptir, deneyim sahibi olanlar ise bu yetiye sahip değildir.

Ayrıca duyumlarımızın hiçbirinin bilgelik olduğuna inanmayız; nitekim duyumlar ayrıntıları öğrenmek için en önemli bilgi edinme araçlarıysa da, bize hiçbir şeyin sebebini söyleyemezler; örneğin ateşin neden sıcak olduğunu söyleyemezler, sadece sıcak olduğuna dikkatimizi çekerler. [...]

Etik'te sanat ile bilim ve bu türden diğer disiplinler arasında hangi farkların olduğunu söyledik. Şu anda bu şekilde akıl yürütmemizin amacı, bilgelik adı altında herkesin birincil sebepleri ve ilkelerin araştırılmasını kastetmesidir. Yukarıda da dediğimiz gibi, deneyimli olanların sadece duyusal bilgilere sahip olanlardan, sanata sahip olanların deneyimli olanlardan, yönetici olanların işçilerden, kuramsal bilimlerin de pratik bilgilerden daha bilge sayılmasının sebebi budur.

Bilgelik

Bu durumda bilgeliğin, belirli ilkeleri ve sebepleri konu alan bir bilim olduğu besbellidir.

T3 ARİSTOTELES

İNSAN İÇİN EN ÜSTÜN İYİ MUTLULUKTUR

NİKOMAKHOS'A ETİK, I 6, 1097B-1098A; 11, 1100B-1101A

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'in I. kitabında insan için en üstün iyinin ne olduğunu tekrar tekrar kendine sorar ve herkesin bunun "mutluluk" olduğu konusunda hemfikir olduğu sonucuna vardıktan sonra, onu insanın "kendine özgü faaliyeti" (Yunancada *ergon*), yani hayatı boyunca, "dış kaynaklı iyiler"in de ilavesiyle, akılcı ruhun erdem veya en iyi, en mükemmel erdem doğrultusunda faaliyeti olarak tanımlar.

En üstün iyi = Mutluluk mudur?

6. Ancak her şey göz önüne alındığında, "en üstün iyi mutluluktur" dersek, herkesin aynı fikirde olacağını söyleyebiliriz, ama önemli olan, ne olduğunun daha açık bir şekilde söylenmesidir.

İnsanın kendine özgü faaliyeti

Belki insanın kendine özgü faaliyetinin ne olduğunu anlarsak bunu başarabiliriz. Bir flütçü, bir heykeltraş, bir zanaatkâr ve genel anlamda kendi işini yapan herkes için nasıl iyilik ve başarı, faaliyetin kendinden kaynaklanırsa, insan için de aynı şey söz konusudur, tabii insanın da kendine özgü bir faaliyeti varsa. Peki ama marangozun ve ayakkabıcının kendine özgü faaliyetleri varsa, sıradan insanın yok mudur, o, doğası itibarıyla atıl mıdır? Veya gözün, elin, ayağın ve genel anlamda vücudun her parçasının kendine özgü bir faaliyeti olduğu açıkken, insanın da, bütün bu özel faaliyetlerin ötesinde, kendine özgü bir faaliyeti var mıdır?

Akılcı ruhun faaliyeti...

Peki bu faaliyet nedir acaba? Yaşamanın bitkilerle ortak olduğu belli olduğuna göre bizim aradığımız daha özgül bir şeydir. Bu durumda beslenmekten ve büyümekten ibaret hayatı da bir yana bırakmalıyız; o olmayınca, duyumlardan ibaret olan hayat türü söz konusudur, ama onun da atla, öküzle ve bütün hayvanlarla ortak olduğu bellidir. O halde geriye tek bir faal hayat tarzı kalıyor, o da akla özgü olandır. Bu hayat tarzının bir kısmı akla uyduğu için akılcıdır, diğeri de akla sahip olduğu ve düşündüğü için akılcıdır. Dolayısıyla faal hayat tarzının iki şekli olduğu söylendiğinden, asıl önemli olanı faaliyetten ibaret olanıdır, çünkü "akılcı" sayılması daha uygundur.

... erdemler doğrultusunda...

İnsanın kendine özgü faaliyeti, ruhun akıl doğrultusundaki veya en azından akıldan yoksun olmayan faaliyetiyse ve belirli bir şeyin kendine özgü faaliyeti ile aynı şeyin en mükemmel halinin kendine özgü faaliyetinin, yani örneğin bir gitarist ile erdemli bir gitaristin birbirinin aynı olduğunu söylüyorsak ve bu durum, o faaliyete erdemden kaynaklanan üstünlük eklendiğinde genelde her şey için geçerliyse, çünkü gitarcının işi gitarı çalmak, erdemli gitarcının da gitarı iyi çalmaktır, o zaman insana özgü faaliyetin belirli bir hayat tarzı olduğunu söyleyebiliriz; o hayat tarzı, ruhun faaliyetinden ve akılcı davranmasından ibarettir ve bu durum erdemli bir insan açısından da iyi ve asil bir şekilde davranması anlamına gelir ve her şey kendi erdemi doğrultusunda iyi olana eksiksiz bir şekilde ulaşır; bütün bunlar doğruysa, insan için iyi olan, ruhun erdem doğrultusunda faaliyetidir ve erdemler birden fazlaysa en iyi ve en mükemmel olanı doğrultusunda faaliyetidir.

... hayatın tamamında

Ayrıca hayatın tamamında böyle olmalıdır, çünkü nasıl tek bir kırlangıçla veya tek bir güneşli günle bahar gelmezse, tek bir gün veya kısa bir süreyle de kimse mutlu olmaz.

11. Daha önce de dediğimiz gibi, eğer faaliyetler hayatın en önemli unsuruysa, mutlu olan hiç kimse sefil olamaz, çünkü hiçbir zaman nefret uyandıran, alçakça şeyler yapmayacaktır. Gerçekten iyi ve bilge bir kişinin kaderin cilveleriyle onurlu bir şekilde başa çıkacağına ve belli şartlarda en güzel davranışlarda bulunacağına inanıyoruz; iyi bir komutanın elindeki orduyu zafer elde etmek için en uygun şekilde kullanması, bir ayakkabıcının kendisine verilen deriden en güzel ayakkabıları imal etmesi gibi, aynı şey bütün zanaatkârlar için geçerlidir. Durum böyle olunca, mutlu insan hiçbir zaman sefil olmayacaktır, ama Priamos'un başına gelen felaket onun başına gelirse kutlu da olmayacaktır.

Mutlu insanlar kolaylıkla değişen insanlar değildir ve başlarına bir felaket gelse bile mutluluk halleri sona ermez; ancak çok sayıda ve çok büyük felaketler yaşarlarsa, mutluluk halleri de sona erer, çünkü içine düştükleri durumdan hemen çıkıp mutlu hallerine dönemezler; dönebilseler bile, bu, uzun bir süre ve hayatlarında önemli ve güzel başarılar elde ettikten sonra olacaktır.

Bu durumda kısa bir süre değil de hayatları boyunca erdemleri doğrultusunda ve dış kaynaklı iyilere açık olarak faaliyette bulunanları mutlu saymamıza bir engel var mıdır?

T4 ARİSTOTELES

DOĞAL OLAN HER ŞEY HARİKADIR

PERİ ZŌIŌN MORIŌN [*CANLILARIN KISIMLARI ÜZERİNE*], I 5, 644B

Zooloji, Aristoteles için yeni bir bilim dalıydı: Aristoteles'in araştırmaları insandan peynir solucanına, Avrupa bizonundan Akdeniz istiridyesine kadar uzanır. Yunanlar tarafından bilinen tüm hayvan türleri bu kitapta yer alır; birçok türün ayrıntılı tasvirleri sunulmuştur ve Aristoteles'in bazı tasvirleri uzun ve şaşırtıcı derecede doğru bilgiler içerir.

5. Doğal olarak oluşan gerçekliklerden yaratılmamış olan ve bozulmayan bazıları sonsuza kadar vardır, bazıları ise oluşuma ve yok oluşa tabidir.

Asil ve kutsal olan ilk grup hakkında az bilgi sahibiyiz, çünkü bu gibi gerçeklikler, yani bilmek istediklerimiz konusunda incelemeler yürütmemizi sağlayacak, duyusal gözlemler yoluyla teyit edilebilen kanıtların sayısı çok azdır.

Bozulmaz gerçekliklerin güzelliği

Bitkiler ve hayvanlar gibi bozulabilir şeyler konusundaki bilgilerimiz ise, ortamlarımızın ortak olmasından dolayı daha fazladır; gerektiği gibi uğraşmak isteyenler çeşitli türler hakkında birçok bilgi elde edebilecektir.

Ancak her iki inceleme alanının kendilerine göre güzel yönleri vardır. Bozulmaz gerçeklikler konusunda çok az şey öğrenebilirsek de, bu bilgiler, üstünlüklerinden dolayı, çevremizdeki şeylere göre daha fazla zevk verirler; sevdiğimiz birinin bir anlık, kısmi görüntüsü de, ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, başka birçok şey konusunda eksiksiz bilgi sahibi olmamızdan daha zevkli gelecektir.

Ancak diğer gerçeklikler, onları daha derinlemesine ve daha kapsamlı şekilde tanıma imkânımız sayesinde, daha geniş bir bilim dalının oluşmasına izin verirler; ayrıca bize daha yakın ve doğamıza daha aşina oldukları için, kutsal şeyler konusundaki felsefeyle dengeyi bir şekilde sağlarlar.

Kutsal şeyleri bize görünen yönlerini zaten ele aldığımıza göre, geriye mütevazı olsun veya yüce olsun, mümkün olduğu kadar hiçbir şeyi atlamadan canlı doğadan söz etmek kalıyor. Bazıları duyusal açıdan ilginç olmasa bile, bilimsel gözlem açısından, onları şekillendiren doğa, sebeplerini anlamasını bilenler, yani gerçek anlamda filozof olanlar için büyük mutluluk kaynağı sunar.

Bozulmaya tabi gerçekliklerin güzelliği

Zaten onların imgelerini gördüğümüzde şekillendirilmelerini sağlayan resim veya heykeltıraşlık sanatını da takdir ederek bundan zevk aldığımıza göre, bu varlıkların doğal hallerini, en azından sebeplerini anlayacak durumda olduğumuz zaman, gözlemlemeyi daha çok sevmesek mantıksız ve absürd bir durum söz konusu olurdu.

Dolayısıyla bizden daha mütevazı varlıkların incelenmesinden çocuksu bir tiksinti duymamalıyız, çünkü bütün doğal gerçekliklerin güzel bir yönü vardır.

T5 ARİSTOTELES

"POLİTİK HAYVAN" OLARAK İNSAN

POLİTİKA, I 2, 1252B-1253B

Aristoteles, *Politika*'nın I. kitabında insanı doğası itibarıyla "politik hayvan" (*politikos* – "şehir" veya "devlet" anlamına gelen *polis*'ten türemiştir) olarak tanımlar. Bu bölümde Aristoteles tezini, doğanın hiçbir şeyi boşu boşuna yapmadığı ilkesi gibi önermeler temelinde gerekçelendirir.

İnsan politik bir hayvandır

2. [...] Birkaç köyden oluşan birlik devlettir, mükemmeldir, bir anlamda kendi kendine yeterliğin sınırına ulaşılmıştır: yaşamayı mümkün kılmak amacıyla oluşturulmuşken, aslında mutlu bir yaşamı mümkün kılmak için vardır. Dolayısıyla ilk topluluklar nasıl doğalsa, devlet de doğaldır, çünkü devlet onların amacıdır ve doğa da asıl amaçtır; örneğin insan olsun, at olsun, aile olsun, bir şey gelişimini tamamladığında onu doğası sayarız. Ayrıca bir şeyin var olmasının amacı, en iyi halidir ve kendi kendine yeterlik hem amaç hem de olabilecek en iyi şeydir.

Bu durumda devletin doğanın bir ürünü olduğu ve insanın doğası itibarıyla siyasi bir varlık olduğu bellidir;

dolayısıyla tesadüf eseri değil de doğası itibarıyla devleti olmayan birisi ya kötü bir insandır ya da Homeros'un "soyuna, yasaya, ocağına saygısı olmayan" diye kınadığı diğer insanlardan üstündür: bu kişi doğası itibarıyla böyledir, ayrıca savaşı arzular, çünkü bir dama taşı gibi tek başınadır.

Bir tek insan konuşma yetisine sahiptir

Dolayısıyla insanın neden arılardan veya sürü haline yaşayan hayvanlardan daha siyasi olduğu bellidir. Sık sık dediğimiz gibi, doğa hiçbir şeyi bir amacı olmadan yapmaz ve insan, konuşabilen tek hayvandır: sesle bir şeyin acı mı, zevk mi verdiği ifade edilir ve diğer hayvanların da sesi vardır (zaten hayvanlar doğaları kadarıyla sadece o kadarını yapabilirler, acı duyarlar veya zevk alırlar ve bu duyularını birbirlerine iletirler), ama konuşma yetisi faydalı ve zararlı olanı, dolayısıyla da doğru ve yanlış olanı ifade etmeye yarar. Diğer hayvanlara göre insana özgü olan nitelik de budur: bir tek insan iyi ile kötüyü, haklı ile haksızı ve diğer değerleri birbirinden ayırt edebilir ve bu yetiye sahip olanlar aileyi ve devleti oluşturur. Devlet doğası itibarıyla aileden ve her birimizden önce gelir, çünkü bütün parçalardan önce gelmelidir; nitekim bütün yok edildiğinde geriye ne el ne ayak kalacaktır, bir tek, taş bir elden söz eder gibi, adı olacaktır (el yok olduğunda taş bir elden farkı olmayacaktır). Her şey işlevi ve gücü temelinde tanımlandığına göre, kendileri olmaktan çıktıklarında artık aynı şeyler oldukları söylenemez, ancak aynı adı taşıdıkları söylenebilir. Bu durumda devletin hem doğası gerektiği var olduğu hem de bütün bireylerden önce geldiği apaçıktır; zaten birey kendi kendine yeterli olmadığı takdirde, diğerlerinden ayrıldığında bütüne göre diğer parçalarla aynı durumda olacaktır, dolayısıyla kendi kendine yeterli olduğu veya ihtiyacını duymadığı için devlete dahil olamıyorsa devletin bir parçası değildir ve ya bir hayvandır ya da bir tanrıdır.

Herkes doğası itibarıyla devlete ait olma içgüdüsüne sahiptir ve devleti ilk olarak kuranlar çok büyük iyilikte bulunmuştur. İnsan nasıl mükemmel olduğunda hayvanların en iyiyse, yasalardan ve adaletten koptuğunda da hayvanların en kötüsüdür. Silahlı adaletsizlik en tehlikeli olandır; insan dünyaya zekâsı ve erdemiyle kullanması gereken silahlarla gelirse de bu silahlar tam tersi amaçla da kullanılabilir.

Doğal amaç olarak devlet

Dolayısıyla insan, erdem sahibi olmadığı takdirde, hayvanların en küstahı ve en vahşi olanıdır, şehvete ve oburluğa en yatkın olanıdır. Adalet devletin bir unsurudur; devletin temelinde hak yatar ve adalet haklı olanı belirleme yoludur.

T6 ARİSTOTELES

MÜLKLERİN PAYLAŞIMI

POLİTİKA, II 1, 1260B-3, 1262A; 5, 1262B-1263B

Platon *Devlet*'in V. kitabında ideal şehir projesinde yeni yönetici sınıfın yaşam tarzını tasvir ederken, Sokrates'e altında kalmaktan korktuğu "üç dalga"yı açıklattırır: kadınların ve çocukların ortak olması, özel mülkün fethedilmesi ve Filozof Kralların yönetimi. Aristoteles, *Politika*'nın II. kitabında ona cevap verir: aşağıdaki bölüm ilk iki dalga konusundaki başlıca eleştirilerini içerir.

Var olan anayasaların ve önerilenlerin incelenmesi

1. Siyasi toplulukları incelemeye ve insanların verdikleri oylara en uygun şekilde yaşamaları için hangisinin en uygun olduğunu belirlemeye karar verdiğimize göre, hem iyi yönetildiği söylenen bazı devletlerde geçerli olan anayasaları hem de bazı düşünürlerin öne sürdüğü ve iyi görünen anayasaları incelemeliyiz, böylelikle doğru ve faydalı görüneni belirleyelim, ama sadece ne pahasına olursa olsun var olanlardan farklı bir anayasa yaratma arzusundan hareket etmeyelim, bu incelemeyi başlatmamızın nedeninin günümüzde var olan anayasaların yeterli olmamasından kaynaklandığı bilinsin. Her şeyden önce, bu incelemenin doğal başlangıç noktasından başlamalıyız, yani bütün yurttaşlar ya her şeyi paylaşmalıdır, ya hiçbir şeyi paylaşmamalıdır, ya da bazı şeyleri paylaşıp bazılarını paylaşmamalıdır. Hiçbir şeyi paylaşmamaları apaçık bir şekilde imkânsızdır (çünkü devlet rejimi bir birlik şeklidir ve en önemlisi toprağın paylaşılmasıdır; devletin toprağı tektir ve yurttaşlar tek devleti paylaşırlar). Peki ama iyi yönetilen bir devletin, paylaşılabilecek şeylerin hepsini paylaşması mı, yoksa bazılarını paylaşıp bazılarını pay-

laşmaması mı iyidir? Platon'un *Devlet*'inde olduğu üzere, yurttaşlar çocukları, kadınları ve mülkleri paylaşabilirler: Sokrates çocukların, kadınların ve mülklerin paylaşılması gerektiğini söyler. Bu durumda şu anda geçerli olan düzen mi daha iyidir, yoksa *Devlet*'te tarif edilen yasalara uygun olan bir düzen mi?

Kadınların ortak mülk olması ve en üstün iyi olarak devletin birliği

2. Kadınların ortak mülk olması beraberinde farklı türden birçok sorunlar getirir ve Sokrates'in bu kuralın yasalaştırılması gerektiğini neden söylediği, açıkladığı argümanlardan anlaşılmaz; ayrıca, tarif ettiği şekliyle planı, devletin güttüğünü söylediği amaca uygun değildir ve ne şekilde yorumlanması gerektiği belli değildir; burada kastettiğim, Sokrates'in temel ilke olarak gördüğü, devletin tamamının elde etmesi gerektiği birliğin, yani en üstün iyinin, en eksiksiz birlik olduğudur. Ancak bir devlet birlik olma sürecinde giderek bire dönüşürse devlet olmaktan çıkacaktır, çünkü devlet doğası itibarıyla çoğulluk demektir ve giderek bire dönüştüğü takdirde devlet olmaktan çıkıp aileye, aile olmaktan da çıkıp bireye dönüşecektir: aslında ailenin devletten daha bir, bireyin de aileden daha bir olduğunu kabul etmeliyiz; dolayısıyla bir olma imkânına sahip olanlar bundan kaçınmalıdır, çünkü aksi takdirde devleti yıkacaktır.

Farklı unsurlardan oluşan bir birlik

Öte yandan devlet sadece bir insan kitlesinden değil, birbirinden farklı insanlardan oluşur, devlet birbirinin aynı unsurlardan ibaret değildir. Askeri bir ittifak başka, devlet başkadır: ittifak, tür açısından farklılıklar olmasa bile, miktarından dolayı faydalıdır (çünkü ittifakın doğal amacı yardım sağlamaktır), aynen büyük bir ağırlığın tartıyı bir tarafa çekmesi gibidir (bu türden bir farklılığa gelince, devletin yurttaşları dağınık halde köylerde değil de Arkadyalılar gibi bir arada yaşıyorsa, devlet de ulustan farklıdır). Bu durumda birliği oluşturması gereken unsurlar birbirinden farklıdır. *Etik* adlı eserimde söylediğim gibi, devleti kurtaran şey, mütekabiliyet temelli eşitliktir; böyle bir şey özgür ve eşit insanlar arasında da söz konusu olmalıdır, çünkü herkes aynı anda yönetimde bulunamaz, ya bir yıl ya da belirli bir süre yönetimde bulunmaları gerekir. Böylelikle herkes sırayla yönetimde yer alır: sanki ayakkabıcılar ile taş ustaları mesleklerini değiş tokuş ederler veya aynı kişiler bir daha ayakkabıcılık veya taş ustalığı yapmaz. Ancak

aynı işleri sürdürmek, siyasi birlik açısından da daha iyi olduğundan yönetimde mümkün olduğu kadar aynı insanların olması tercih edilir: [1261b] Herkesin doğaları itibarıyla eşit olduğu devletlerde böylesi mümkün olmadığında, yönetimleri iyi olsun veya olmasın, herkesin yönetimde yer alması doğrudur; eşit olanlar yönetimi sırayla birbirlerine bıraktıklarında ve yönetimden ayrıldıklarında eşit gibi olduklarında buna benzer bir durum yaşanır. Bunlar sırayla yönetirken ötekiler de sırayla yönetilirler ve sanki herkes başkaları haline gelir. Yönetimde olanlar arasında da bazıları bir görevi, bazıları da başka bir görevi üstlenir. Bu durumda, bütün bunlar göz önüne alındığında, devletin doğası itibarıyla, bazılarının sözünü ettiği o birliğe sahip olmaması gerektiği ve devletin en üstün iyisi olduğundan övünülen şeyin aslında devleti yok ettiği apaçıktır; tam tersine, her şey için en iyi olan, onları muhafaza edendir. Devlet için aşırı birlik yaratma arzusunun iyi bir şey olmadığı şuradan da anlaşılır. Aile, bireye göre kendine daha yeterlidir, devlet de aileye göre daha kendine yeterlidir ve devlet ancak kendisini oluşturan unsurlar kendine yeterli olduğu zaman devlet olur; dolayısıyla kendine yeterliğin daha çok olması tercih ediliyorsa, birliğin de daha az olması daha çok olmasına tercih edilmelidir.

Ortak dilin birliğe işaret etmemesi

3. Bir topluluk için en üstün iyi, en yüksek birlik düzeyine ulaşmak olsa bile, yurttaşların hepsinin aynı anda "benimdir" veya "benim değildir" demesinden bu birliğin söz konusu olmadığı anlaşılır; ancak Sokrates'e göre bu, devletin mükemmel birliğinin göstergesidir. "Herkes" teriminin iki anlamı vardır aslında. "Her biri" şeklinde algılandığı takdirde, Sokrates'in ne demek istediği belki de daha iyi anlaşılabilir (çünkü o zaman her bir kişi aynı çocuktan "benim oğlum," aynı kadından "benim karım" şeklinde söz edecektir ve aynı şey sahip olduğu her şey açısından geçerli olacaktır): o durumda kadınların ve çocukların ortak mülkiyetine sahip olanlar o şekilde konuşmayacaklar, "her biri" değil de "hepsi birden" anlamını kastedeceklerdir. Mülkler açısından da benzer bir durum söz konusu olacak, herkes "her biri" anlamında değil de "hepsi birden" kendilerine ait olduklarını söyleyeceklerdir. Bu durumda "herkes" demenin yanıltıcı olduğu apaçıktır [...] ayrıca bu önerme açısından bir sakınca daha söz konusudur. Çok kişiye ait olan şey-

lere kimse çok ilgi göstermez çünkü insanlar kendi mülklerine daha çok ilgi gösterir, ortak mülkiyete daha az veya sırf bireysel çıkarları doğrultusunda ilgi gösterirler. Başka şeylerin yanı sıra, az ilgi gösterilmesinin sebebi, herkesin başkası ilgilenir diye düşünmesidir: birçok hizmetkârın olduğu evlerde işlerin, az hizmetkârın olduğu evlere göre kötü yapılması da bundandır. Dolayısıyla her yurttaşın bin kadar çocuğu vardır, ama bu, her birinin bu kadar çocuğunun olduğu anlamına gelmez; herhangi biri [1262a] herhangi birinin çocuğudur, dolayısıyla hiç kimse herhangi biriyle pek ilgilenmeyecektir.

Mülkiyet sorunu

5. Bu incelemelerle bağlantılı olarak, mülkiyet sorununu da ele almak gereklidir: en mükemmel siyasi oluşumu elde etmek için mülkiyeti nasıl düzenlemek gerekir, ortak olmalı mıdır, olmamalı mıdır? Bu sorun çocuklarla ve kadınlarla ilgili düzenlemelerden ayrı olarak da incelenebilir, yani [1263a] mülkiyet konusunda (günümüzde herkes tarafından uygulanan âdete göre kadınlar ve çocuklar ayrı tutulsa da), mülkiyetin, yani kullanımın ortak olması mı, yani toprağın ayrı olup meyvelerinin ortak olarak tüketilmesi (bazı halklar böyle yaparlar) veya tam tersine toprağın ve işlenmesinin paylaşılması, meyvelerin ise bireysel gereksinimler doğrultusunda ayrılması mı (aslında bazı Barbarların bu ortak mülkiyet yöntemini kullandığı söylenir), yoksa hem toprakların hem de meyvelerinin ortak olması mı daha iyidir? Toprağı işleyenler toprak sahiplerinden farklı insanlar olsa, durum farklı olurdu ve daha kolay olurdu, ama toprağı işleyenler kendileri için çalışıyorsa mülkiyet sorunu beraberinde daha büyük sorunlar getirir, çünkü kazanç ile emek birbiriyle orantılı değilse, yani orantısız ise, daha fazla emek verip daha az kazananlar, daha az emek verip daha fazla kazananlardan şikâyetçi olacaktır. Ortaklaşa hayat ve ortak çıkarlar, insana özgü faaliyetlerin her alanında beraberinde sorunlar getirir, ama bu alandaki sorunlar daha da büyüktür. Yol arkadaşları tarafından kurulan ortaklıklarda da durum böyledir; neredeyse hepsi, küçük ve önemsiz nedenlerden dolayı çıkan kavgalardan dolayı dağılırlar. Hizmetkârlar açısından, en çok çatıştıklarımız, sıradan hizmetler için en çok temas içinde olduklarımızdır. Dolayısıyla ortak mülkiyet beraberinde bu gibi güçlükleri getirir: şu anda geçerli olan sistem ise, sağlam bir ahlaki eğitime ve doğru yasalara da-

Ortak mülkiyetin beraberinde getirdiği güçlükler

yandırıldığı takdirde, önerilen sistemden epey daha iyi olacaktır, çünkü her iki sistemin, yani hem ortak mülkiyet hem de özel mülkiyet sisteminin avantajlarından faydalanacaktır. Aslında mülkiyet bir dereceye kadar ortak olmalı, ama genel ilke olarak bireylere ait olmalıdır; böylelikle çıkarların farklı olması karşılıklı şikâyetlere yol açmayacak, tam tersine insanları teşvik edecektir, çünkü her bir insan kendine ait olanlara dikkat edecektir, erdem ise, tam da deyimde söylendiği gibi, arkadaş olanların mülklerinin ortak olmasına izin verecektir. Günümüzde de bazı devletlerde böyle bir sistem geçerlidir ve özellikle iyi yönetilen devletlerde kısmen var olduğunu ve var olabileceğini gösterir; buna göre her bir kişi kendi özel mülklerine sahip olmasına rağmen, bazı mülkleri arkadaşlarının kullanımına açar ve kendi de arkadaşlarının ortak mülklerinden yararlanır: örneğin Sparta'da insanlar birbirlerinin kölelerini sanki kendilerine aitmiş gibi kullanır; aynı şey atlar ve köpekler açısından da geçerlidir ve yolculuğa çıktıklarında erzaka ihtiyaçları olursa onları ülkenin her tarafındaki tarlalardan alırlar. Dolayısıyla gördüğümüz üzere, mülkün kişilere özel olması ama kullanımda ortak olması daha iyidir: yurttaşları bu şekilde düşünmeye alıştırmak, yasa koyucuların görevidir. Ayrıca, insanın bir şeyin sahibi olması onun mutluluğuna ölçüsüz bir katkıda bulunur: [1263b] nitekim her insanın kendine olan sevgisi amaçsız değildir, hatta doğal bir duygudur.

Özel mülkün avantajları

Bencillik haklı olarak kınanır, ama bencillik insanın kendini sevmesi değil, kendini aşırı sevmesidir, para sevgisi de öyledir; herkes veya hemen herkes bunları sever. Öte yandan arkadaşlara da, yabancılara da, yol arkadaşlarına da iyilik yapmak veya yardım etmek en büyük zevk kaynaklarından biridir ve bunun da şartı, özel mülkiyettir. Devletin birliğine fazla önem verenler bu gizi zevkleri tadamazlar; bu gibi insanlar iki erdemi daha geçersiz hale getirirler: biri cinsel ilişkilerde ölçü (itidal adına başkasının karısından uzak durmak aslında onurlu bir davranıştır), diğeri insanın kendi mülkü açısından cömert olmasıdır: bütün mülkler ortak olduğu takdirde kimse cömert davranamaz, çünkü insan ancak kendine ait mülklerle cömert davranabilir.

Mantık ve Tümdengelim

Walter Cavini

Aristoteles hiçbir zaman "mantık" (*logike*) terimini kullanmaz, yani *tekhne* veya *episteme* veya *pragmateia logike*'den ("sanat" veya "bilim" veya "*logos* disiplini") söz etmezken örneğin Platon'un hiç kullanmadığı Yunanca sıfat *logikos*'u ve zarf *logikos*'u sıklıkla kullanır. Ancak bu kullanım, ondan sonraki filozoflar için olacağı üzere, ne *logos* disiplini olarak mantığa ne de genel anlamda beşeri rasyonelliğe (rasyonel bir hayvan olarak insan) dayandırılabilir. Öte yandan insanın rasyonel bir hayvan olarak tanımlanması ("rasyonel"den [*logikon*] kasıt, "akıl sahibi"dir [*logon echon*] Aristoteles'e atfedilir. Aslında bu tanımlama Aristoteles'in eserlerinde geçmez ve ona atfedilmesi de muhtemelen *Politika*'da "hayvanlar arasında bir tek insan *logos* sahibidir" dediği iki bölümün (I 2, 1253a9-10 ve VII 13, 1332b5) yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Ancak *logos* terimi bu iki örnekte farklı anlamlara sahiptir: birincisinde konuşma anlamında kelime, ikincisinde akıl yürütme anlamında akıl demektir. Hayvanlar arasında bir tek insan konuşma ve akıl yürütme yetisine sahiptir. Her iki örnekte *logikos* sıfatı değil de *logon echon*, yani "*logos*'a sahip olan" şeklindeki sıfat tamlaması kullanılmıştır.

Aristoteles'in *logikos* sıfatını nasıl kullandığını, dolayısıyla da anlamını kavramak için *Topikler*'in I. kitabının bir bölümünden yola çıkmak daha doğru olacaktır: "Özetlememiz gerekirse, üç çeşit önerme ve mesele vardır. Önermelerin bazıları ahlaki, bazıları fiziksel, bazıları da mantıksaldır. Örneğin aralarında uyumsuzluk söz konusuysa anne-babaya mı, yoksa yasaları mı itaat edilmesi gerektiği, ahlaki bir önermedir; birbirlerine zıt şeylerin aynı bilimin mi konusu olduğu, mantıksal bir önermedir; dünyanın ebedi olup olmadığı da fiziksel bir önermedir. Meseleler açısından da aynı şey söz konusudur."

"Önerme" ve "mesele" terimlerinin *Topikler*'deki özel anlamı bir yana, "mantıksal" önermeleri ahlaki ve fiziksel önermelerden ayırt eden şey, daha genel olmalarıdır: ahlaki önermeler sadece ahlaki ikilemlerle, fiziksel önermeler de sadece doğal ikilemlerle ilgiliyken, "mantıksal" önermeler uygulamalı (ahlak)

veya kuramsal (fizik), belirli bir bilim alanındaki ikilemlerle değil, bütün bilim alanlarının kendine özgü ikilemleriyle ilgilidir, çünkü her bilim alanı örneğin iyilik ve kötülük veya adil ve adil olmayan gibi ahlaki, ya da sıcak ve soğuk veya ağır ve hafif gibi fizik alanında ele alınan birbirine zıt şeylerle ilgilidir.

Akropolis'te, Erekhteion'un frizi, MÖ V. yüzyıl, Atina

Bu durumda Aristoteles'in kullandığı şekliyle *logikos* terimi belirli bir disipline (tümdengelim veya geçerli çıkarsama kuramı olarak mantık) değil, belirli bir disipline özgü olmayıp bütün disiplinleri ilgilendiren genel meselelere atıfta bulunur. Zıt şeyler gibi meseleler tamamıyla meşrudur ve tikel meselelerde olduğu gibi, hem felsefi (hakikatler temelinde) hem de diyalektik (görüşler temelinde) olarak ele alınabilirler. Aristoteles'e göre meşru olmayan, iki düzlemi birbirine karıştırmak, yani belirli bir bilim alanına özgü bir meseleyi, belirli bir bilim alanına özgü olmayan "mantıksal" argümanlar veya belirli bir bilim alanına, örneğin ahlaka özgü bir meseleyi, başka bir bilim alanına, örneğin fiziğe özgü argümanlar yoluyla çözmeyi iddia etmektir. Böyle bir durumda "mantıksal" argümanların "içi boş" olacaktır, çünkü belirli bir bilim alanına "yabancı" olacaklardır; Aristoteles'e göre Platon *Devlet*'te ahlakın kapsamı dışında kalan, "mantıksal" bir doktrin olan fikirler doktrini ışığında iyiliği (ahlaki bir mesele) ele aldığında böyle bir durum söz konusudur ve fikirler doktrini "içi boş" gibi durur.

Aristoteles'e "mantıksal" meselelerle ilgilenen belirli bir bilim alanı var mıdır peki? Aslında bilim alanlarının kuramsal, uygulamalı ve üretken olmak üzere üçe ayrılması, kuramsal bilimlerin de teoloji veya birinci felsefe, fizik ve matematik olmak üzere ayrılması, "mantıksal" meselelerle ilgilenecek Aristotelesçi bir bilim alanına yer kalmadığını gösterir. Ahlak veya siyaset gibi beşeri eylemleri hedefleyen uygulamalı bir bilim olmadığına ve tıp gibi faaliyetten kaynaklanan eseri (örneğin tıbbi tedavinin sonucu olarak sağlık) amaçlayan üretken bir bilim de olmadığına göre, geriye "mantıksal" bilim alanını kendinde hakikati hedefleyen kuramsal bilim alanları arasına dahil etmekten başka bir seçenek kalmaz. Ancak kuramsal bilim alanlarının üçe ayrılması apaçık bir şekilde töz kavramının (a)teoloji veya birinci felsefenin konusu olan ayrı ve hareketsiz töz, (b) fiziğin konusu olan ayrı ve hareketli töz ve (c) matematiğin konusu olan, ayrı olmayan ve hareketli olmayan töz şeklinde üçe ayrılmasına dayalıdır. Bu durumda kuramsal bir bilim alanı olarak "mantıksal" bilimin konusu hangi tözdür? Aristoteles'in metafiziğini "genel metafizik" veya ontoloji (*Metafizik* G 1-2'deki, varlık olarak varlığın bilimi) olarak göz önüne alsak bile, Aristoteles'in genel metafiziği bile, "mantıksal" meseleleri çağrıştıran bir genellik düzeyinde de olsa, varlığın kategorilerinin "ana anlamı" olarak töz kavramını temel alır.

Kastor ile Polluks Tapınağının Hadrianus dönemine ait, günümüze ulaşan Korinthos düzeninde üç sütundan ikisi, II. yüzyıl, Pentelikon mermeri, Roma, *Forum Romanum*

Bu meseleler her halükârda tümdengelimin kuramı olan tümdengelim mantığını ilgilendirmez. Zaten Aristoteles "mantık" terimini kullanmadığı gibi "tümdengelim mantığı" terimini de kullanmaz: tümdengelim kuramından söz etmek istediğinde ya genel anlamda Çözümlemeler'e atıfta bulunur (*Birinci* ve İkinci diye ayırım gütmeden) veya Birinci Çözümlemeler'e atıfla "tümdengelim konusundaki [kitaplarda]" anlamına gelen *en tois peri syllogismou* der. Ancak Aristoteles'in tümdengelim konusundaki ilk kuramı kendisinin geliştirdiğine inandığına şüphe yoktur. *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*'nin, dolayısıyla da kanonik *Organon* versiyonun sonlarındaki ünlü ve son derece şahsi bir sayfasında (34, 184a8-b8), konuyu ele alma şeklinin yenilikçiliğini tümdengelimi keşfetmesine dayandırır: "Retorik konuları eskiden beri defalarca ele alınmışken, tümdengelimler konusunda günümüze kadar sözünü edebileceğimiz hiçbir argüman yoktu ve uzun zaman boyunca [bu mesele üzerinde] uğraşarak girişimlerde bulunmaya çalıştık. Araştırmamızı inceleyip başlangıçtaki önermeler üzerine inşa ediliş şeklinden dolayı, gelenekler doğrultusunda geliştirilen diğer ele alış şekillerine kıyasla sizi daha fazla memnun ettiğini düşünürseniz, bu dersleri dinleyen hepinize araştırmamızdaki eksiklikler konusunda anlayışlı davranmaktan ve bu keşiflerden dolayı minnettarlık duymaktan başka bir şey kalmaz."

Sıklıkla yanlış anlaşılan bu bölümde Aristoteles'in tümdengelimin genel kuramı olarak mantığın keşfini değil de diyalektik tümdengelimin ve ki olan sofist tümdengelimin kuramı olarak diyalektiğin keşfini ele aldığına haklı olarak dikkat çekilmektedir. Nitekim Aristoteles'in *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*'nin son bölümünde (183b17) atıfta bulunduğu ve yeni olduğunu iddia ettiği *pragmateia* veya ele alış şekli, bölümün başında özetlenendir (183a27-b15) ve *Topikler*'dekiyle aynıdır. Ama yukarıda sözü edilen nihai bölümde Aristoteles'in kendine atfettiği tamamıyla özgün şey yine de "tümdengelimler yoluyla akıl yürütme" konusunda ilk, uzun araştırmayı yürütmüş olmasıdır ve diyalektik tümdengelimin bu keşfin bir örneği olduğuna şüphe yoktur. Artık sıra, Aristoteles'in genel anlamda tümdengelim doğrultusunda akıl yürütme konusunda yürüttüğü uzun araştırmayı kısaca sunmaya geldi.

ARİSTOTELES'İN TÜMDENGELİMİ

"(a) Tümdengelim bir çıkarımdır [*logos*] (b) tümdengelimde (ba) bazı önermelerden, (bb) farklı bir şey (bc) bir zorunluluk olarak, (bd) o önermelerin var olmasının sonucu olarak ortaya çıkar. (c) "Önermelerin var olması" ile bu şeyin bu önermelerin aracılığıyla ortaya çıktığını ve (d) "bir şeyin o önermelerin aracılığıyla ortaya çıkması" ile de zorunlu olanın ortaya çıkması için dışarıdan herhangi bir terimin gerekli olmadığını kastediyorum."

Aristoteles *Birinci Çözümlemeler*'in başında tümdengelimi böyle tanımlar. *Organon*'un başka eserlerinde (*Topikler* I 1, 100a25-27) ve *Retorik*'te de (I 2,

1356b15-16) benzer tanımlamalar bulunur, ama *Birinci Çözümlemeler*'deki hem en kapsamlı olanıdır, çünkü muğlak (bd) formülünün ("o önermelerin var olmasının sonucu olarak") iki açıklayıcı yorumunu ((c) ve (d)) içerir, hem de sonraki bölümlerde açıklanacak olan Aristotelesçi tümdengelimin gerçek kuramını sunan tek tanımdır.

Apollo Sosianus Tapınağı'nın kirişi ve sütunları, MÖ I. yüzyılın ikinci yarısı, mermer, Roma

Bu tanım iki önermeden oluşur: birincil önerme (a), tümdengelimin hangi türden olduğunu gösterir, ikincil önerme de (b) o tür içerisindeki özgül farklarını ortaya koyar. Genel önermeye (a) göre tümdengelim bir akıl yürütmedir ve "akıl yürütme"den kasıt, bir önermenin (sonuç) diğer önermelerden (öncül) türediği bir önerme bütünüdür. Akıl yürütmeler geçerli (biçimsel olarak doğru) ve geçersiz (biçimsel olarak yanlış) olmak üzere ikiye ayrılır. Geçerli akıl yürütmede sonuç öncüllerden zorunlu olarak veya bir olasılık olarak öncüllerden türer: ilki tümdengelimsel, ikincisi tümevarımsal olarak geçerlidir. Özgül önermeye (b) göre tümdengelim tümdengelimsel olarak geçerli bir akıl yürütmedir, dolayısıyla geçersiz tümdengelimden söz etmek çelişkilidir, geçerli tümdengelimden söz etmek de gereksizdir.

Genel önermenin (a) yorumlanması açısından en az iki sorun söz konusudur. İlki *syllogismos* teriminin sırf Yunancasının transliterasyonu olan "sillojizm" şeklinde tercüme edilmesiyle bağlantılıdır. Özellikle İngiliz dilinde-

ki tercümelerde *syllogismos* genelde "tümdengelim" şeklinde tercüme edilir, çünkü Aristoteles'in tanımlamasının sadece *Birinci Çözümlemeler*'de kuramı sunulan tümdengelimler açısından değil, Aristoteles'e göre sillojizm olsun veya olmasın, genelde her türlü tümdengelim açısından geçerli olduğuna inanılır. İkinci sorun ise *logos*'un "akıl yürütme" şeklinde tercüme edilmesiyle bağlantılıdır: Antikçağ ve ortaçağ yorumcuları bu terimi bu şekilde tercüme ettiyse de, bazı modern yorumculara göre Aristoteles'in tümdengelimi geçerli bir akıl yürütme değil, hakiki bir çıkarım, yani mantıksal bir tez veya hakikattir.

İlk sorun konusunda, *syllogismos*'un "tümdengelim" şeklinde tercüme edilmesine üç olası itirazda bulunulabilir. Bir kere Aristoteles'in tümdengelimi sadece tümdengelimsel bir akıl yürütme olmayıp geçerli bir tümdengelimsel akıl yürütmedir, dolayısıyla *syllogismos* sadece "tümdengelim" şeklinde tercüme edilemez, çünkü bir tümdengelim geçerli veya geçersiz olabilir. İkinci olarak, göreceğimiz üzere, özgül önermede (b) tümdengelimin en azından iki öncülünün olması gerektiği belirtilir, dolayısıyla tek öncüllü tümdengelimsel akıl yürütmeler hariç tutulur; ayrıca sonucun da öncüllerden farklı olması gereklidir, dolayısıyla da döngüsel düşünceler gibi sonucun öncüllerden biriyle aynı olduğu, tümdengelimsel açıdan geçerli akıl yürütmeler de hariç tutulur. Son olarak, tümdengelimin öncülleriyle sonucunun kategori veya yüklem önermeleri olduğu, yani bir öznenin yükleminin öne sürüldüğü veya reddedildiği basit bildirme önermeleri oldukları, tanımlamanın bağlamından anlaşılır, bu da olası tümdengelimlerin çeşidini ciddi şekilde sınırlar.

İkinci soruna gelince, Aristoteles'in bir tümdengelimi daima olmasa da ağırlıklı olarak bir çıkarım şeklinde sunduğuna şüphe yoktur. Örneğin "A tüm B'lere yükleniyorsa ve B tüm C'lere yükleniyorsa, A'nın da tüm C'lere yüklenmesi zorunludur (*Birinci Çözümlemeler*, I 4, 25b 37-39). Ancak bir tümdengelimin metadilsel tasviriyle örtüşmek zorunda olmadığı da açıktır. Ayrıca Aristoteles'e göre İkinci Çözümlemeler'de ele alacağı kanıtlama bir tümdengelim türüdür, yani öncülleri hakiki, evrensel ve zorunlu olan bir tümdengelimdir; kanıtlamanın da bir çıkarsama değil, tümdengelimsel bir akıl yürütme olduğu apaçıktır.

Gelelim özgül önermeye (b) ve onu oluşturan kısımlara. Her kısımda bir akıl yürütmenin tümdengelimsel olması için uyması gereken şartlar ortaya konmuştur. İlkinde (ba), "bazı önermelerden" denirken önermelerin çoğul (en az iki) olması gerektiği belirlenir; ikincisinde (bb) ("farklı bir şey") sonucun önermelerden farklı olması gerektiği belirtilir; üçüncüsünde (bc) ("bir zorunluluk olarak") sonucun zorunlu, yani tümdengelimsel olarak geçerli olduğu belirtilir; dördüncüsünde de (bd) ("o önermelerin var olmasının sonucu olarak ortaya çıkar") "mantıksal bağıntı" şartı belirlenir.

Sonuncusu hiç şüphesiz en gizemli şarttır, zaten Aristoteles'in kendi de bir açıklamasını (c), hatta açıklamasının açıklamasını (d) sunar. Bu durumda en az

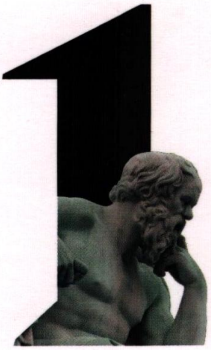
Nerva Forumu*'nda* Colonnacce *olarak bilinen sütunların frizi*, Roma

iki sorun söz konusudur: ilk olarak Aristoteles önermelerden farklı bir şeyin o önermelerin zorunlu sonucu olarak ortaya çıktığını deseydi, böylesi bize doğal gelirdi, ama o, farklı bir şeyin o önermelerin var olmasının sonucu olarak ortaya çıktığını söyler; ikinci olarak da "önermelerin var olmasının sonucu olarak" ifadesini nasıl yorumlamalıyız? Bu soruya cevap vermek için "var olma" fiiline en az dört ayrı anlam atfedilmeye çalışılmıştır: (i) "önermelerin doğru olması"; (ii) "önermelerin var olması"; (iii) "önermelerin böyle olması"; (iv) "önermelerin önerme olması." (i)'in elenmesi gerektiğine şüphe yoktur, çünkü doğruluk kavramı, modern mantıksal sonuç kavramında olduğu üzere, Aristoteles'in tümdengelim tanımıyla bağıntılı değildir, hem zaten Aristoteles'in kendi de önermeler doğru olmasa bile tümdengelimin söz konusu olabileceğini kabul etmiştir. (ii) de elenmelidir, çünkü önermelerin var olması, (bd) şartının açıklaması gereken sonucun zorunlu olmasını açıklayamaz. Son iki cevaba gelince, (iii) (böyle derken?) oldukça muğlaktır, (iv) de kulağa totolojik gelir.

Aristoteles'in kendi açıklamalarına bakacak olursa, ilki (c) "önermelerin var olması" ile "bu önermelerin aracılığıyla" ortaya çıkmanın eşanlamlı olduğu belirlenir; dolayısıyla Aristoteles'e göre tümdengelimin sonucu önermelerin değil de önermeler aracılığıyla ortaya çıkan zorunlu sonuçtur. Aristoteles böyle diyerek sonucun zorunluluğunun sadece önermelerin doğasına bağlı olduğunu

vurgulamak ister. İkinci açıklamada da (d) "o önermelerin aracılığıyla" ortaya çıkmanın "zorunlu olanın ortaya çıkması için dışarıdan herhangi bir terimin gerekli olmadığı" anlamına geldiği, yani sonucun zorunlu olması için tümdengelimin önermelerinin yeterli olduğu anlatılır. Aristoteles başka bir yerde (*Topikler*, VIII 11, 161b19 e 28-30) önermelerin yeterli olmakla kalmayıp zorunlu olmaları gerektiğini ekler, dolayısıyla mantıksal bağıntı şartı, tümdengelimin önermelerinin, sonucun geçerli olması için tam olarak gerekli olanlar olması gerektiğini belirler.

Ancak ikinci açıklamanın bu şartı öne sürme şekli önermelerin doğası ve sonuçla mantıksal bağıntıları açısından ilgili önemli bir unsur içerir, o da "dışarıdan bir terim"e yapılan atıftır. "Dışarıdan bir terim"den söz edilmesi, Aristoteles'in tanımının genel anlamda tümdengelim olmadığının bir kanıtını daha teşkil eder. Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*'in başında tümdengelimi tanımlarken "önerme" (*protasis*) ile "tanım"ı (*horos*) temel alır (I 1, 24a 16-18). "Önerme" ile bir kategori veya yüklem önermesi (logos), yani bir öznenin yüklemininin öne sürüldüğü veya reddedildiği basit bir bildirme önermesi kastedilir; önermenin "terimi" veya "sınırı" ile de yüklem ve yüklemin öznesi kastedilir. Dolayısıyla tümdengelimsel önermeler (öncüller ve sonuçlar) kategori veya yüklem önermeleridir ve Aristoteles'in tümdengelimin tümdengelimsel önermeler bütünü olarak tanımı da kategori veya yüklem tümdengeliminin tanımıdır.

"Felsefe tarihinin Yunanlarla başlamasının
kültürel bir nedeni var. Batı dünyasının
düşünce biçimini şekillendiren Yunan düşüncesidir
ve yaklaşık üç bin yıldır nasıl düşündüğümüzü
anlamak için Yunanların ne düşündüğünü
anlamak zorundayız.
Batı düşüncesinin tamamı yanlış olsa bile,
nereden geldiğimizi ve ne olduğumuzu anlamamız için
o düşünce hakkında bilgi sahibi olmalıyız.
Aksi takdirde öğrencilere Yunan mitolojisini
incelemenin bir âlemi olmadığını,
çünkü bir yığın hayal ürününden başka bir şey
olmadığını söylemiş oluruz, o zaman da
Homeros ile Vergilius'un neden söz ettiğini
anlamalarını engellemiş oluruz."

–Umberto Eco

ALFA | alfakitap | alfakitap | alfakitap | www.alfakitap.com | 9 786254 490460 | TARİH